

Istoria românilor

în 100 de momente esențiale

Dorin Matei

Istoria românilor în 100 de momente esențiale

Consiliul științific:

Acad. prof. univ. Ioan Aurel Pop

Dr. Georgeta Filitti

Prof. dr. Crișan Mușețeanu

Prof. univ. Mihai Retegan

București, Editura Casa Radio, 2018

ISBN 978-606-8468-84-6

Istoria românilor în 100 de momente esențiale

- ediție a proiectului Eu aleg România -

Coordonator proiect

Florin Brușten

Echipa Radio România Regional

Cristina Ion

Andrei Crețoiu

Echipa Editura Casa Radio

Dorin-Liviu Bîțfoi

Daria Ghiu

Gilda Rădulescu

Toate materialele audio și video ale proiectului pot fi
accesate pe www.eualegromania.ro

Sumar

Pledoarie pentru istorie	7
Gânditorul de la Hamangia.....	9
Îndrăgostiții de la Sultana.....	11
Hora de la Frumușica	13
Campania lui Darius.....	15
Expediția lui Lisimah	17
Murus dacicus	19
Podul lui Apollodor din Damasc.....	21
Tropaeum Traiani.....	23
Ulpia Traiana Sarmizegetusa	25
Ego Zenovius votum posui	27
Tezaurul de la Pietroasa.....	29
Torna, torna, fratre	31
Bisericile de la Murfatlar	33
Colonizarea sașilor.....	35
Biblioteca de la Igrăș	37
Bisericile din Strei și Densuș	39
Descălecurile.....	41
Bătălia de la Posada.....	43
Paftaua din mormântul de la Curtea de Argeș	45
Mănăstirea Vodița	47
Bătălia de la Rovine	49
Mănăstirea Cozia	51
Tetraevanghel Gavril Uric.....	53
Bătălia de la Varna	55
Dracula	57
Bătălia de la Podul Înalt.....	59
Catedrala de la Feleac	61
Bisericile pictate din Nordul Moldovei.....	63
Învățăturile lui Neagoe Basarab	65
Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung	67
Nicolaus Olahus.....	69
Filip Moldoveanu, Coresi	71
Academia lui Despot	73
1568, toleranța religioasă, Transilvania	75
Palia de la Orăștie.....	77
Universitatea din Cluj (1581)	79
Unirea lui Mihai Viteazul	81
Trei Ierarhi	83
Petru Movilă.....	85
Cazania lui Varlaam	87
Grigore Ureche, Miron Costin	89
Nicolae Milescu.....	91
Biblia lui Șerban Cantacuzino	93
Participarea voievozilor români la asediul Vienei, 1683.....	95
Academia Sf. Sava.....	97
Dimitrie Cantemir	99
Unirea cu Roma.....	101
Mănăstirea Văcărești.....	103
Inochentie Micu Klein	105

Reformele lui Constantin Mavrocordat și cele ale lui Iosif al II-lea	107
Supplex Libellus Valachorum	109
Capitulațiile	111
Horea, Cloșca și Crișan.....	113
Scoala Ardeleană.....	115
Țiganiada lui Budai-Deleanu.....	117
Mișcarea lui Tudor Vladimirescu	119
Restabilirea domniilor pământene	121
Regulamentele Organice.....	123
Stiloul lui Petrache Poenaru	125
Falansterul de la Scăieni	127
Magazin istoric pentru Dacia (1845-1848).....	129
Teatrul Național (Iași și București)	131
Revoluția de la 1848-1849.....	133
București, primul oraș din lume iluminat cu lămpi cu petrol (1857).....	135
Divanurile ad-hoc	137
Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, la 5 și 24 ianuarie	139
Legea secularizării averilor mănăstirești (1863)	141
Universitățile din Iași și București	143
Debutul literar al lui Mihai Eminescu (1866)	145
Se înființează Societatea Literară Română, precursora Academiei Române	147
Carol I devine domnitor al României.....	149
Adoptarea leului ca monedă națională (1867).....	151
Abraham Goldfaden înființează la Iași primul teatru evreiesc din lume (1876).....	153
Câștigarea independenței de stat, 1877	155
Ion Luca Caragiale.....	157
Spiru Haret.....	159
Înființarea Băncii Naționale a României.....	161
România devine regat (1881).....	163
La Timișoara prima centrală de curent alternativ.....	165
Victor Babeș	167
Anghel Saligny	169
Autocefalia Bisericii Române.....	171
A.D. Xenopol.....	173
Junimea și dezbaterile despre căile modernizării României	175
Partidele naționale românești din Ardeal, ASTRA și Mișcarea memorandistă (1892).....	177
Colecția „Biblioteca pentru toți”	179
Emil Racoviță	181
Nicolae Iorga	183
Traian Vuia, primul zbor 1906.....	185
Constantin Brâncuși	187
Gheorghe Marinescu	189
Henry Coandă, primul zbor cu un avion cu reacție.....	191
Intrarea României în Primul Război Mondial.....	193
Hermann Oberth, primul model din lume al unei rachete cu combustibil lichid.....	195
Mărăști, Mărășești, Oituz	197
George Constantinescu, Teoria sonicității, 1918	199
Unirea Basarabiei 1918	201
Unirea Bucovinei la 1918	203
Unirea Transilvaniei, 1918.....	205
Salvarea Vienei, Pragăi și a Budapestei de revoluțiile bolșevice	207

Pledoarie pentru istorie

Istoria ca disciplină de studiu (sau istoria-discurs ori scrisul istoric) este o formă de cunoaștere a vieții oamenilor care au trăit în trecut, așa cum sunt multe alte forme de cunoaștere a vieții oamenilor actuali. Istoria ca realitate este chiar viața oamenilor care au trăit demult. Între istoria-realitate și istoria-discurs (sau istoria-narațiune) sunt diferențe inerente, pentru că realitatea trecută nu se poate reînvia ca atare, ci se poate doar reconstitui în măsură mai mare ori mai mică, în funcție de urmele rămase de atunci și care se numesc izvoare (surse, mărturii). Descoperirea și studierea acestor izvoare este o operă laborioasă pe care nu o pot face decât specialiștii, adică cei care s-au pregătit în mod special în acest sens. Totuși, de trecut, ca și de alte domenii, se ocupă și amatorii. Diferența între un specialist și un amator care studiază trecutul este imensă: în vreme ce amatorul cunoaște trecutul prin ceea ce au spus și scris alții despre ceea ce a fost, specialistul are capacitatea să ajungă la izvoare, să le descifreze, să le compare, să le restituie critic, să stabilească ce este valid și ce este fals în aceste mărturii. Altfel spus, numai specialistul cercetează sau face „anchetă”, în timp ce amatorul studiază prin preluare de la alții. Pentru că în viața cotidiană deosebirea dintre istoria restituită critic și istoria „povestită” în funcție de impresii este greu de făcut, apar mulți oameni dezamăgiți de cunoașterea trecutului, neîncredători în istorie și chiar denigratori ai operelor istorice.

Și totuși, cunoașterea vieții trecute nu a fost și nu este de prisos, pentru cea mai mare parte a oamenilor. Nu știm prin ce mecanisme ale minții suntem atrași de „oamenii cari au fost” (Nicolae Iorga), nu știm de ce simțim fascinația lumilor revolute, dar nu ne putem reprima astfel de atracții. Intelectuali de prestigiu s-au pronunțat în acest sens. De exemplu, Paul Valéry spunea: „Să nu credeți că nu are rost să medităm asupra trecutului, în ceea ce are el revolut. El ne arată, în special, eșecul frecvent al previziunilor prea precise și, dimpotrivă, marile avantaje ale unei pregătiri generale și constante, care, fără a pretinde că ar crea ori ar desfide evenimentele – care sunt, invariabil, surprize sau dezvoltă consecințe surprinzătoare –, permite omului să acționeze cât mai repede asupra neprevăzutului; istoria, mă tem, nu ne permite deloc să prevedem, însă asociată cu independența spiritului, ne poate ajuta să vedem mai bine”. Prin urmare, chiar dacă nu ne poate ajuta să facem previziuni, cunoașterea istoriei ne face „să vedem mai bine” viața pe care o trăim fiecare dintre noi. William Faulkner zicea, prin vocea unui personaj al său: „Trecutul nu este niciodată mort. De fapt, el nici măcar nu este trecut”. Trecutul nu este, într-adevăr, niciodată mort, fiindcă el este viață, mai exact experiență de viață, iar aceasta nu moare, nu se perimează.

Prin urmare, așa cum fiecare dintre noi suntem atrași de amintiri, și comunitățile sunt atrase de istorie, de memoria colectivă. Trăim un moment de intensă rememorare, simțim o nevoie de clarificare a sorții noastre ca popor și națiune. În deceniile din urmă, am oscilat în tratarea trecutului între două extreme, cea a istoriei glorificate și imemoriale, în care totul este imaculat și spectaculos, pe de o parte, și cea a istoriei rușinoase, de popor patibular, cu spirit gregar, fără coloană vertebrală, fără limbă și cultură demne de luat în seamă, pe de altă parte. A sosit timpul să ne reconsiderăm viața prezentă și trecută și să ne cunoaștem faptele în funcție de adevărul omenește posibil, să ne asumăm toate avatarurile noastre, cu cele bune și cu cele rele, să transmitem lecția potrivită urmașilor. Dar simplul fapt că, pomeniți ca români în surse în urmă cu mai bine de un mileniu, existăm încă în această parte de lume, cu un stat vechi, întregit

În 1918, cu unduirea Dunării și a Oltului, cu Carpații veghetori și străjeri, cu bisericile de la Densuș și de la Curtea de Argeș, cu mormântul marelui principe de la Putna, cu podul de la Cernavodă și cu porțile Maramureșului ne arată că nu ne-am pierdut prin lume, că pulsăm în ritmul acestui univers uman și că vrem să mergem spre viitor. În traiul nostru cotidian, amintirea faptelor înaintașilor – inclusiv ale celor care au făurit România – poate să fie un remediu extraordinar în fața descurajărilor și un impuls pentru faptele bune care vor veni. În felul ei, istoria continuă să fie „învățătoarea vieții” (*Historia magistra vitae*), iar pentru noi, românii, această învățătură are în centrul ei „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește” (Mihail Kogălniceanu), adică România și Româniile din jur sau de mai departe. Suntem datori să ne cunoaștem pe noi înșine, iar cea mai bună cale de a o face este însăși viața noastră de odinioară, adică istoria. Prin urmare – după cuvintele Margueritei Yourcenar –, dragostea pentru trecut înseamnă, de fapt, dragoste de viață, iar cine iubește viața este condamnat să iubească și istoria.

Ioan-Aurel Pop

Gânditorul de la Hamangia

Sunt două statuete modelate în lut, un bărbat și o femeie. Aparțin Culturii Hamangia, mileniile IV-II î.H. Le individualizează de alte creații similare ale epocii redarea corpului uman și faptul că artistul a știut să le imprime o adevărată personalitate, ceea ce le face un unicat în arta vremii.

De ce 100? De ce momente esențiale? Și de ce pe pământ românesc?

100 ca să fie o cifră rotundă și ca să avem suficiente motive să ne mândrim cu contribuțiile acestui pământ la civilizația universală.

Esențiale, pentru că multe sunt realizări ce au cunoscut consacrară universală, fiind incluse pe lista patrimoniului UNESCO sau recunoscute ca priorități universale. Iar pentru cele care încă nu au o astfel de recunoaștere, vina ne revine.

Pe pământ românesc, pentru că unele aparțin unor perioade istorice când alte populații au locuit pe acest pământ. Dar, așa cum veți întâlni în orice muzeu francez, englez, german, american sau din oricare alt loc de pe glob, ele fac parte din patrimoniul locului și sunt incluse între motivele de mândrie ale poporului actual de pe acel teritoriu.

Cele 100 de creații și înfăptuiri, pe care „Eu aleg România“ Istoria românilor în 100 de momente esențiale vi le propune în această serie, ar trebui să figureze în orice manual școlar și orice absolvent de liceu ar trebui să fi auzit de ele. Nu este cazul pentru toate. Am considerat necesar să vi le prezentăm acum, la ceas aniversar, pentru a vă oferi un motiv în plus să fiți mândri că sunteți români și a vă convinge că avem datoria să respectăm faptele înaintașilor prin ceea ce facem, fiecare, zi de zi, pentru a lăsa și noi urmașilor motive de mândrie.

Primul moment esențial pe care vi-l propunem este ilustrat de două statuete, ce au o vechime între 4.000 și 6.000 de ani. Aparțin Culturii Hamangia, dezvoltată în Dobrogea între mileniile IV – II î.H și descoperită de prof. univ. dr. Dumitru Berciu. Dacă le-ați vedea pentru prima oară, cu ochii omului din 2018, probabil că v-ați întreba de ce ar putea fi considerate ca ilustrând un moment esențial. Sunt destul de schematic, de primitive. Ați urmărit vreodată primele încercări de a desena ale copilului dumneavoastră? Ați remarcat desigur cât de stângace, de aproximative sunt figurile umane pe care le reproduce. Apoi, în câțiva ani, desigur, și în funcție de talentul fiecăruia, desenele încep să semene tot mai mult cu realitatea de la care pornesc. Omenirii i-au trebuit însă câteva sute de mii de ani pentru a ajunge la statuile Antichității orientale, apoi la minunățiile Greciei Antice.

Cele două statuete, cunoscute drept „Gânditorul“ și „Soția sa“, reprezintă o culme a artei neolitice. Să privim câteva dintre creațiile anterioare, din Paleoliticul superior. Cea mai cunoscută este, probabil, „Venus din Willendorf“. Este considerată mai curând un obiect de cult, decât unul de artă, fiind o reprezentare a cultului fecundității, sugerat prin atributele feminine mult îngroșate. Sau să privim câteva dintre reprezentările antropomorfe descoperite pe teritoriul nostru, înainte de statuetele de la Hamangia, precum statueta de la Rastu, din cultura Vincea, sau cea de la Turdaș. Schematismul reprezentării este evident, după cum la fel de evidentă este și lipsa preocupării de a surprinde stări, trăiri specifice speciei umane.

Iată cum descria profesorul Vladimir Dumitrescu „Gânditorul“ de la Hamangia: „Bărbatul este modelat șezând pe un scăunel de lut lipit de el; are spinarea arcuită, gâtul și capul aduse înaintea, coatele sprijinite pe genunchi, iar palmele parcă înfipite în obraji; picioarele – modelate despărțite – au genunchii ridicați în chip firesc pentru cineva care stă pe un scăunel scund, iar labele picioarelor sunt relativ scurte. Figura, redată schematic – ușor rombică – este totuși tratată realist; fruntea este foarte îngustă, nasul puternic reliefat, orbitele sunt triunghiulare și adâncite, iar gura ca o gropiță în bărbie, în timp ce nările și urechile sunt indicate prin găurele. Într-o oarecare măsură, s-ar

putea vorbi de asemănarea capului acestei statuete cu unele capete de la Turdaș, dar valoarea lui plastică este mult superioară, artistul reușind să redea chiar deformarea mușchilor obrazilor, pe care îi deplasează ușor apăsarea palmelor. Unele dintre planurile figurii sunt aici prea tranșante, dar excepționalul talent al modelatorului se vede în tratarea multora dintre detaliile corpului; la cele amintite mai sus, adăugăm modelarea mușchilor pectorali și a spinării – șanțuită și arcuită vertical – și, mai ales, expresia cu adevărat izbitoare a figurii. Dacă ținem seama de faptul că, modelând această statueta, sculptorul s-a descătușat aproape complet de rigidul schematism al vremii și al canoanelor obișnuite și a dat bulgărelui de lut nu numai forma corectă a corpului omenesc, dar i-a imprimat o adevărată personalitate, este evident că trebuie să-l socotim un artist autentic.“

La ce se gândea cel ce i-a fost model artistului necunoscut? Nu vom ști niciodată. Erau și aceste statuete doar obiecte de cult, cum înclină să creadă unii arheologi, sau cel ce le-a creat și-a dorit să obțină o operă de artă? Controversa va continua probabil încă multă vreme.

Să mai privim o dată cele două statuete și să ne amintim că, aceasta capodopera, „Gânditorul“ a fost desemnata în anul 2000, de o comisie internațională, ca fiind una dintre cele 10 artefacte ale culturii pământene care ar trebui să ne reprezinte planeta.

Îndrăgostiții de la Sultana

Cuplu bărbat-femeie, aparținând Culturii Gumelnița, practic un unicat în această zonă a Europei, unde cel mai adesea apare mama și copilul.

3,4 milioane de ani. Atât a durat prima epocă din viața omului, epoca pietrei. Încercați să comparați mintal acești 3,4 milioane de ani cu cei 2018 ai erei noastre și poate veți înțelege mai bine de ce piesele ce provin din Antichitate prezentate în cadrul acestui serial reprezintă totuși momente esențiale. Sau, și mai bine, gândiți-vă câte luni mai rămâne de top un calculator după ce l-ați cumpărat, până ce apare un procesor nou sau o placă de bază nouă sau una video cu caracteristici superioare. Viteza amețitoare cu care se produc schimbările tehnologice în viața noastră ne împiedică să percepem „revoluția” pe care o putea reprezenta, în urmă cu câteva mii de ani, a simplă statueta.

La o distanță de poate 2.000 ani sau poate doar câteva sute de ani (metodele de datare nu ne permit o precizie mai mare), undeva, tot în sudul României de azi, la Sultana, un meșter al cărui nume, de asemenea, nu îl vom ști probabil niciodată, realiza, dintr-un motiv pe care putem doar să îl bănuim, o capodoperă asemănătoare cu „Gânditorul” și „Soția sa”, sculpturi ce aparțin culturii Hamangia, cum am văzut deja. Este vorba tot de un cuplu bărbat-femeie, mai puțin reușit din punct de vedere al modelării plastice, dar care ne transmite o emoție umană la fel de intensă ca și cuplul hamangian.

Modificările produse în modul de viață al strămoșilor noștri, de la vânătorul și culegătorul paleoliticului, preocupat zi de zi să găsească hrană, la omul ultimei vârste a pietrei, la neoliticul (piatra șlefuită) care, devenit agricultor și crescător de vite, nu mai are aceeași obsesie zilnică a procurării hranei, au produs modificări și la nivelul mentalului. Omul capătă acum răgazul să se aplece asupra propriei existențe, să înceapă să își pună întrebări legate de rostul lui pe pământ, să caute, la nivelul cunoștințelor de atunci, explicații pentru fenomenele naturii. Credințele se conturează și se încheagă și omul începe să se raporteze la lumea înconjurătoare. Sentimentele sale devin mai puternice și încearcă să le reflecte și în creațiile artistice.

Piesa pe care v-o prezentăm astăzi, descoperită de profesorul Vladimir Dumitrescu în cadrul culturii de final a neoliticului Gumelnița, a fost botezată „Îndrăgostiții de la Sultana”, după numele localității unde a fost dezgropată. Cultura Gumelnița s-a întins pe o arie ce a cuprins Muntenia, Dobrogea, parte din Bulgaria Centrală, ajungând până aproape de Marea Egee. Este caracterizată printr-o ceramică frumos pictată, inclusiv cu aur, statuete antropomorfe și zoomorfe care, spre deosebire de cele ale culturii Cucuteni, sunt mult mai variate ca tipologie, fiind realizate, unele, și din os și chiar și din marmură.

Între realizările artistice, grupul acesta reprezintă un unicat, nu numai pentru cultura Gumelnița. Dar să-i dăm cuvântul profesorului Vladimir Dumitrescu să își prezinte descoperirea: „O apariție cu totul neobișnuită până acum este o statueta-grup [...] – femeie și bărbat, modelați cu corpurile cilindrice și cu capetele strict schematizate; dar faptul că bărbatul își petrece brațul stâng pe după gâtul femeii, iar aceasta îi cuprinde mijlocul cu brațul drept denotă, în afară de ineditul realizării, un sentiment aproape neașteptat la o sculptură neo-eneolitică. Într-adevăr, în sculptura neo-eneolitică din România și din regiunile vecine, în care singurele grupuri descoperite până acum sunt mama cu copilul în brațe și statuetele cu două capete de la Rastu și de la Vincea, grupul de la Gumelnița este unic aproape din toate punctele de vedere.” De la data când profesorul scria aceste rânduri, au fost descoperite și alte cupluri statuare în cadrul culturii Gumelnița, dar care nu ating nivelul artistic al acestuia.

Într-adevăr, dacă privim grupul, nu se poate să nu remarcăm gestul protector, de o tandrețe desăvârșită, cu care bărbatul cuprinde umărul femeii. Cele două personaje lasă impresia de relaxare, de tihnă, de liniște sufletească

Și așezarea celor două personaje, în centrul unui vas, singularizează piesa. Cel care a realizat-o plasa bărbatul și femeia în centrul vieții. Acum aproape 6.000 ani, el conștientiza ideea pe care o vom regăsi apoi prezentă în toate marile mitologii ale lumii despre nașterea Universului prin separarea a două elemente fundamentale ale vieții: cel feminin și cel masculin. Unirea lor prin căsătoria sacră asigură perpetuarea vieții și recoltele îmbelșugate.

Motivul spiralic pictat pe corpul femeii sugerează prelungirea la nesfârșit a acestui proces, garanția menținerii și perpetuării vieții. Ciclul neîntrerupt este subliniat și de policromia vasului în centrul căruia sunt plasați: romburi roșii (viața) și albe (moartea), care trec dintr-unul într-altul, fără început și fără sfârșit, precum chenarele ornamentale ale miniaturilor medievale de mai târziu, în care motivul vrejului, nu are început și nici sfârșit.

Cuplul îndrăgostiților din Sultana poate fi considerat un arhetip al concepției omului despre existență, ce va cunoaște apoi, odată cu civilizațiile Orientului Antic, și o fixare în scris a scenariului mitologic.

Hora de la Frumușica

Suport de vas aparținând Culturii neolitice Cucuteni, format din 5 corpuri înlănțuite, ce dau impresia unei hore.

„Trei pași la stânga linișor

Și alți trei pași la dreapta lor;

Se prind de mâini și se desprind,

S-adună cerc și iar se-ntind,

Și bat pământul tropotind

În tact ușor.”

Așa se joacă hora în poezia lui George Coșbuc, Nunta Zamfirei. „Dansul circular – ne spune Mircea Eliade – este extrem de răspândit în toată Eurasia, în Europa Orientală, în Melanezia, la indienii din California”. Dacă în paleolitic era practicat de vânători fie pentru a împiedica sufletul animalului doborât să facă rău, fie pentru a asigura înmulțirea vânatului, odată ce omul devine din culegător și vânător producător al hranei, prin agricultură, semnificația lui se leagă de timpul circular și ciclul cosmic. „Deoarece lumea și existența umană – ne spune tot Mircea Eliade – sunt valorizate în termenii vieții vegetale, ciclul cosmic este conceput ca o repetare indefinită a aceluiași ritm: naștere, moarte renaștere”. Este ciclul vieții umane și al celei vegetale, de care viața umană depindea.

„Dansul circular”, sau hora, a supraviețuit până astăzi în lumea satului românesc, printr-un mecanism pe care cercetătorii n-au reușit să îl descifreze complet. Semnificația ei rituală a rămas aproape aceeași: locul celor care se duc este luat, pe rând, de alți dansatori. În plus, hora de duminică a căpătat și rosturi noi în cadrul comunității: este momentul când se comunică întâmplările de peste săptămână.

În cadrul a ceea ce s-a numit „civilizația europeană arhaică”, dezvoltată într-o direcție originală ce o distinge de culturile Orientului Apropiat, pe care le precede cu câteva sute de ani, dar și de cele ale Europei Centrale și Septentrionale, Cultura Cucuteni ocupă un loc aparte. Doar proverbia noastră „lentoare”, ca să nu îi spunem altfel, face ca aceasta să nu fie încă inclusă în patrimoniul UNESCO. Descoperirile arheologice de pe o arie de 350.000 km² ne arată o societate cu o situație materială înfloritoare, cu o viață intelectuală activă, preocupată de inovație și de producerea de bunuri de prestigiu. Ceramica cucuteniană este unică în Europa. „Se poate spune fără ezitare – îl cităm pe profesorul Vladimir Dumitrescu – că acești artiști anonimi de acum peste cinci milenii au fost dotați din plin cu simțul culorii și al formelor, îmbinând armonia cromatică cu eleganța siluetei [...] meșterii olari ai eneoliticului din România au creat opere desăvârșite, de un nivel artistic neatins de «colegii» lor europeni. Eleganța formelor ceramice, armonia culorilor, siguranța cu care sunt trasate motivele, de multe ori însăși sintaxa acestora și uneori combinarea lor pe suprafața vaselor stârnesc pe drept cuvânt admirația noastră. Și este firesc să ne întrebăm cum au reușit oamenii de acum mai mult de cinci milenii, cu puținătatea mijloacelor tehnice de care dispuneau, să realizeze opere care ar face cinste oricărui artist decorator din zilele noastre?”.

Folosind un repertoriu de motive de bază, între care domină spirala în forma unui S culcat, meșterii cucutenieni au creat o ornamentație de o mare varietate și rafinament. De o inventivitate extraordinară au dat dovadă și în îmbinarea a trei culori (alb, roșu și „negru”, de fapt un ciocolatiu), pictând motivele geometrice într-o varietate ce pare fără sfârșit.

Realizările plastice din domeniul olăritului sunt completate fericit de cele câteva mii de statuete de lut descoperite în așezările acestei civilizații. Există dovezi că meșterii au realizat și statui de peste

jumătate de metru, dar acestea nu s-au păstrat decât fragmentar. Între realizările de excepție se numără felinele modelate, probabil toate pentru vase, așa cum mai târziu întâlnim, realizate din metal, de data aceasta, la Tezaurul de la Pietroasele. Deși de mici dimensiuni, reușeau să redea încordarea animalului înainte să sară asupra prăzii.

Vasele antropomorfe sunt mai puțin numeroase și au fost modelate fără cap și fără brațe. Dar tocmai printre acestea se numără piesa ce poate fi considerată una dintre cele mai reprezentative pentru Cultura Cucuteni. Este vorba despre un suport de vas, alcătuit din cinci corpuri feminine sugerate prin șoldurile modelate, căci artistul nu a conturat și capetele, picioarele sau mâinile. Cele cinci torsuri sunt prinse la nivelul brațelor, și al picioarelor, fiind separate pe două registre prin goluri ovale între mâini și tors, respectiv tors și picioare. Artistul anonim sugerează astfel, cu măiestrie, senzația de mișcare în cerc, de rotire ca într-o horă. Ideea de ceremonie sacră, de dans menit să aducă soare și implicit belșugul recoltelor, este întărită de motivul elipselor pictate cu alb pe fond roșu.

Preotul Constantin Matasă, cercetător al ceramicii Culturii Cucuteni și creator al Muzeului Arheologic Regional Piatra-Neamț, a denumit-o, inspirat, „Hora de la Frumușica“. Mai puțin cunoscută decât „Hora Unirii de la Craiova“ a lui Theodor Aman, „Hora de la Frumușica“ stă mărturie unei civilizații fără egal în Europa acelei vremi de acum peste cinci milenii și, în același timp, a unei continuități spirituale la fel de vechi.

Campania lui Darius

Expediția din 514-512 î.H. întreprinsă de Darius în Peninsula Balcanică aduce și primele informații despre geto-daci, oferite de Herodot.

„Darius, regele persanilor, trecu în Europa. El porunci ionienilor să-și ducă navele în Pontul Euxin, până la fluviul Istru; iar, de vor ajunge la Istru, el le cerea să-l aștepte acolo și să dureze un pod peste fluviu [...] Înainte de a ajunge la Istru, [Darius] birui mai întâi pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos și cei care ocupă ținutul așezat mai sus de orașele Apolonia și Mesembria s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă, fiindcă s-au purtat nechibzuit, au fost îndată înrobiți, măcar că ei sunt cei mai viteji și cei mai drepti dintre traci.”

Astfel au intrat în istorie, prin pana părintelui acesteia, Herodot, strămoșii noștri. „Nechibzuința” de a se fi opus lui Darius le venea probabil și din faptul că se credeau nemuritori, cum ne spune același Herodot, dar și din moștenirea genetică, așa cum ne-au arătat studii recente, potrivit cărora ne apropiem mai mult de baltici. Și limba geților era apropiată de balto-slavi, nu de latină, cum pseudo-istorici susțin, fără nicio dovadă. Cu timpul, „nechibzuința” de început a fost înlocuită cu proverbul „capul ce se pleacă sabia nu-l taie”, un împrumut din spațiul rusesc, nu o creație românească, precum se crede îndeobște.

Și ne mai spune ceva Herodot despre marea familie a tracilor din care făceau parte și geții. „Neamul tracilor este cel mai numeros din lume după cel al inzilor. Dacă ar avea un singur cârmuitor sau dacă tracii s-ar înțelege între ei, el [neamul] ar fi de nebiruit și cu mult mai puternic decât toate neamurile, după socotința mea. Dar acest lucru este cu neputință și niciodată nu se va înfăptui. De aceea sunt aceștia slabi.” O trăsătură ce pare a se fi transmis nealterată urmașilor.

Despre traci avem și alte informații din izvoarele antice, dinainte de mențiunea despre geți. Neamuri trace au ajuns și în Asia Mică, în secolul al XII-lea î.H., și se pare că miticul rege Midas era un rege frigian, alt neam trac. Midas a rămas în legendă prin două elemente. Se spune că tot ce atingea se transforma în aur. Oricât ar părea de tentantă o asemenea îndemânare, săracul rege se usca din picioare căci nu mai putea să mănânce sau să bea. Zeii i-au ascultat ruga și a redevenit un muritor ca oricare altul. O altă legendă spune că pus să arbitreze un concurs de interpretare între Apollo și Pan, primul cântând la liră, al doilea la fluier. Midas i-ar fi dat câștig de cauză lui Pan. Apollo, mânios, a făcut să-i crească urechi de măgar. Ca să le acopere, Midas ar fi purtat o bonetă frigiană, devenită celebră câteva milenii mai târziu, în timpul revoluției franceze, cea care a introdus drepturile omului cu ajutorul... ghilotinei. Mulți istorici înclină să atribuie frigilor un rol important în prăbușirea Regatului Hitit.

Tracii apar menționați și în clasicele poeme homerice, Iliada și Odiseea, deci în secolul al VIII-lea î.H. În tragedia atribuită lui Euripide (480 – 406 î.H.), Rhesus, regele trac cu același nume, ia parte la războiul troian, armata lui fiind comparată cu un puhoi. Impresia – căci este greu de crezut că se puteau strânge armate atât de numeroase – se menține și la Tucidide, care vorbește despre 150.000 de oșteni, câți număra armata altui rege trac, Sitalkes.

Dar să revenim la expediția lui Darius, care îl aduce pe acesta la fluviul Istru. Asemenea lui Traian mai târziu, și el pune să se construiască un pod peste Dunăre. Să-i dăm din nou cuvântul lui Herodot, cel care a scris nu doar din auzite, ci pe baza unor călătorii de studii serioase. De altfel, lucrarea lui se intitula Expunere asupra cercetărilor făcute. „După ce au mers cale de două zile în susul fluviului, de la mare, oamenii au construit

un pod peste fluviu, acolo unde se despart gurile Istrului.” Locul unde s-a întins podul – nu avem alte date despre cum a fost realizat – s-ar fi aflat undeva, spun istoricii, prin zona Isaccea de azi. Izvoarele prezintă expediția lui Darius contra sciților din nordul Mării Negre ca pe un dezastru. Greu de spus cum s-au petrecut lucrurile. Cert este că Dunărea a devenit frontieră a Imperiului Persan.

Era pentru prima oară când marele fluviu devenea o frontieră a unui stat. Era și consacrarea unui destin istoric al acestor pământuri, de a se afla la granița imaginară ce desparte civilizația europeană de cea orientală. Din fericire, această primă încercare de a ne muta în sfera Orientului nu a reușit, cum nu aveau să reușească definitiv nici cele ce au urmat.

Expediția lui Lisimah

Dromihete, conducătorul geților din nordul Dunării, îl înfrânge pe Lisimah, regele Traciei și fost comandant de oști în vremea lui Alexandru cel Mare și îi dă o lecție punându-l la o masă bogată, în vreme ce el și ai lui mănâncă la o masă sărăcăcioasă.

Orice școlar a învățat despre mândrul și înțeleptul Dromichaites, cel dintâi mare rege al geților și trufașul Lisimah (al cărui nume însemna „cel care pune capăt luptei”, adică „învingătorul”), unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare, care și-au împărțit stăpânirea acestuia după moartea marelui rege. Pe scurt, povestea sună așa.

Lisimah avea în jur de 60 de ani când a pornit, în 293-292 î.H., o expediție împotriva lui Dromichaites. O primă campanie, prin anii 300-297 î.H., condusă de fiul său Agatocles împotriva aceluiași rege get, sfârșise printr-o catastrofă. Înțeleptul Dromichaites îl eliberase pe Agatocles și îl trimisese acasă teafăr și încărcat cu daruri de preț. Ajuns la Dunăre, Lisimah a fost întâmpinat de un supus al lui Dromichaites, care afirma că fugise de la regele get și dorea să se răzbune conducând-i pe macedoneni pe drumul cel mai scurt la cetatea unde se afla fostul lui stăpân. Numai că fugarul îi aduse pe macedoneni în locuri neprielnice, unde avură de suferit de foame și de sete. Ajunși la capătul puterilor, au fost înconjurați de geți și siliți să se predea fără luptă. Supușii lui Dromichaites i-au cerut să le predea pe Lisimah ca să se răzbune pe el. Înțeleptul rege get i-a convins însă că era mai bine să îl lase în viață și să îi demonstreze cât de mult greșise venind să îi cucerească. Drept urmare, i-a invitat pe macedoneni la masă. Pentru ei s-au rânduie tot felul de mâncări alese, servite pe o masă de argint. Macedonenilor li s-a turnat vin în cupe de argint și de aur, pe câtă vreme Dromichaites și ai lui beau vinul în pahare de corn și de lemn. „Pe când băutura era în toi, Dromichaites umplu [cu vin] cornul cel mai mare, îi spuse lui Lisimah «tată» și îl întrebă care dintre cele două oște i se pare mai vrednic de un rege: al macedonenilor sau al tracilor? La care Lisimah îi răspunse că cel al macedonenilor. «Atunci, zise Dromichaites, de ce ai lăsat acasă atâtea deprinderi, un trai cât se poate de ademenitor și o domnie plină de strălucire și te-a cuprins dorința să vii la niște barbari care au o viață de sălbatici, locuiesc într-o țară bântuită de geruri și n-au parte de roade îngrijite? De ce te-ai silit, împotriva firii, să-ți duci oștenii pe niște meleaguri în care orice oaste străină nu poate afla scăpare sub cerul liber?»”.

Aceasta este povestea, așa cum o relatează Diodor din Sicilia, în Biblioteca istorică. Este singurul izvor și, oricât de frumoasă și de moralizatoare este întâmplarea, este puțin probabil să se fi petrecut lucrurile așa. În primul rând, povestirea ca atare constituie un loc comun, ea mai apărând, pusă pe seama altor personaje, și în alte scrieri ale Antichității, după cum arăta istoricul Matei Cazacu. Folosește aceeași schemă Herodot, care pune însă față în față pe Mardonius, ginerele lui Darius și comandant militar al perșilor (în rolul lui Lisimah), și pe generalul Pausanias, care comanda corpul expediționar spartan, care l-a pus pe fugă. Apoi, Diodor din Sicilia este cunoscut pentru preocupările sale moralizatoare. Cartea a XXI-a a operei sale începe cu un pasaj revelator: „Un om înțelept trebuie să se ferească de toate viciile, dar în special de lăcomie, pentru că acest viciu, din cauza speranței unui profit, îi împinge pe mulți la nedreptăți și devine cauza multor rele mari pentru omenire. De aceea, întrucât este «mama» acțiunilor nedrepte, aduce cu sine numeroase și mari nenorociri nu numai asupra cetățenilor particulari, dar chiar și a celor mai mari regi”.

Și descoperirile arheologice contrazic afirmațiile lui Dromichaites despre sărăcia lui și a locuitorilor. În mormintele de epocă s-au descoperit coifuri aurite, armuri, pocale, fiale și cupe de argint aurit în formă de corn de animal (rython), precum la Agighiol (jud. Tulcea, prima jumătate a sec. IV î.H.), Băiceni, comuna Cucuteni (jud. Iași, sec. IV

î.H.), Coțofenești, com. Vărbilău (jud. Prahova, sec. IV î.H.), Craiova (necropola de la Cernele, jud. Olt, mormânt princiar getic, sec. IV î.H.), Peretu, jud. Teleorman (sec. IV î.H.).

Așadar, frumoasa poveste pe care o descoperă în manuale fiecare școlar nu prea are acoperire în realitățile istorice. Ea corespunde însă imaginii pe care ne-a plăcut să o avem despre noi ca popor: așezat în calea furtunilor, sărac, dar drept, cinstit și lipsit de orice dorință de răzbunare sau dacă cumva apare așa ceva, intervine o minte înțeleaptă și oprește măcelul. Dar cât de bine sună totuși povestea spusă de Diodor din Sicilia! Banchet moralizator sau nu, Dromichaites este considerat un mare rege tocmai prin mărinimia cu care tratează un adversar valoros, pe care îl învinge nu numai pe câmpul de luptă, ci și în planul gândirii politice. Este cel mai frumos omagiu adus acestui prim rege cunoscut al geților, care poate fi astfel comparat cu cei mai desăvârșiți monarhi ai Antichității.

Murus dacicus

Metodă de ridicare a zidurilor fortificare extrem de ingenioasă, specifică dacilor.

Columna lui Traian, acest monument ridicat la Roma pentru a marca triumful împăratului roman în războaiele cu dacii, dar în egală măsură și vitejia acestora, înfățișează și câteva scene de asediu al unor cetăți dace. Soldații romani escaladează cu ajutorul scărilor zidurile, dar sunt respinși. Reiau asediul și în final sunt biruitori. În altă scenă, soldați cu târnăcoape încearcă să facă o breșă în ziduri. Cum nu reușesc, aduc un turn din lemn, din care încearcă să treacă pe zidurile cetății. Până la urmă însă, au cedat toate cetățile. Dincolo de forța incontestabilă a armatei romane, ce avea în spate un imperiu ce cunoștea în vremea lui Traian apogeul puterii sale, cetățile dacice sufereau de un handicap ce a contat mult: nu dispuneau de rezerve de apă. Nu fuseseră concepute pentru un asediu îndelungat. De altfel, una dintre metope ne înfățișează o scenă dramatică: apărătorii, țarabostes (aristocrați) și comati (oameni de rând), își împart ultimele rezerve de apă. În paranteză fie spus, au existat și păreri potrivit cărora ar fi fost vorba de o scenă de sinucidere în masă, pentru ca apărătorii să nu cadă în viață în mâinile cuceritorilor, dar izvoarele istorice nu susțin o asemenea ipoteză.

Un specialist în arhitectura militară a geto-dacilor, profesorul Ioan Glodariu, dădea următoarea explicație: unele ce nu aveau armate permanente [este vorba despre popoarele așa-numite „barbare”, adică de dincolo de granițele regatelor elenistice ori ale Imperiului Roman], precum erau cele ale regatelor elenistice și mai ales ale Imperiului Roman, și chiar dacă cunoșteau, nu foloseau tehnica asediului. Totdeauna atacurile lor au fost fulgerătoare și de scurtă durată. Ca urmare, fortificațiile dacice nu au fost proiectate pentru ca să reziste la asedii îndelungate”.

Efortul făcut pentru ridicarea acestor cetăți și fortificații a fost unul extraordinar și s-a întins pe aproximativ 150 ani. Tot profesorul Glodariu identifica un număr de 90 de fortificații, amplasate pe drumurile comerciale, pe culoare de trecere și în punctele strategice, „un adevărat sistem defensiv al Daciei, care, sub această formă, ar fi unic în Europa barbară”. O caracteristică ce a atras atenția a fost cea a cetăților pereche, plasate la intrarea și ieșirea drumurilor ce străbăteau lanțul Carpaților. Și mai trebuie subliniat că ridicarea acestui sistem s-a făcut cu munca oamenilor liberi, în contul obligațiilor pe care le aveau față de rege.

În mod sigur au fost folosiți meșteri aduși din coloniile grecești de la țărmul Mării Negre, de la care au învățat tehnica de construcție elenistică a zidurilor. Dar condițiile naturale le-au impus dacilor să dezvolte o formă proprie de zid, numită de arheologi murus dacicus. Un astfel de zid avea o grosime de 3 m și era lipsit de fundație. Terenul era pregătit în prealabil, uneori printr-un imens volum de muncă, fie prin terasare, tăierea unor trepte în malul abrupt, cioplirea stâncii masive, fie prin aducerea de pământ din alte zone. Unde era cazul, se executau chiar mici contraforturi, pentru a împiedica alunecările de teren. Fețele zidului erau din blocuri de calcar fasonate și spațiul dintre ele se umplea cu emplecton - pământ sau pietre sfărâmate. Diferența față de zidul elenistic vine din faptul că în vreme ce acesta folosea bârne de lemn cu capetele cioplite în formă de coadă de rândunică ce se introduceau în niște jgheaburi săpate în zid pentru fixarea zidului exterior, la murus dacicus aceste bârne fixau zidul exterior de cel interior. Pe coama zidurilor se așezau bârne groase, înclinate pentru ca apa de ploaie să se scurgă, iar deasupra se puneau un strat de pământ pentru a le proteja de foc.

Izvoarele păstrate ne arată că romanii au considerat aceste fortificații și cetăți un obstacol serios. Astfel, Dio Cassius spune că „Traian a ocupat munții întăriți” și „a început să urce pe înălțimi, ocupând cu mari primejdii colină după colină și se apropia de capitala dacilor.”

Tot de la el aflăm că între condițiile impuse lui Decebal pentru încheierea păcii care a pus capăt în 102 primului război figura și aceasta: „să distrugă întăriturile”. Informația este confirmată de Columnă, unde putem vedea daci care desprind cu târnăcoapele un zid de cetate, și de descoperirile arheologice care au evidențiat urme de distrugere și apoi de refacere în grabă a zidurilor în preajma celui de al doilea război, din 105 – 106, la Piatra Roșie, Blidaru și Sarmizegetusa. Iar la sfârșitul celui de al doilea război, romanii au distrus din temelie cetățile dacice. Tot Columna ne arată cum soldați romani dau foc unei cetăți. Un efort constructiv de un secol și jumătate era distrus în câteva zile. Căci nicăieri și niciunde zidurile și liniile fortificate nu au putut proteja cu adevărat, indiferent câtă inteligență s-a întrebuintat pentru conceperea lor și cu cât efort au fost ridicate.

Podul lui Apollodor din Damasc

Una dintre marile realizări ale Antichității este podul ridicat la Drobeta Turnu Severin. Până în epoca noastră, nu s-a mai ridicat un pod similar peste Dunăre.

„Traian construi peste Istru [Dunăre] un pod de piatră, pentru care nu știu cum să-l admir îndeajuns. Minunate sunt și celelalte construcții ale lui Traian, dar acesta este mai presus de toate acelea. Stâlpii, din piatră în patru muchii, sunt în număr de douăzeci; înălțimea este de o sută cincizeci de picioare [aproximativ 44 m], în afară de temelie, iar lățimea de șaiszeci [17,5 m]. Ei se află, unul față de altul, la o distanță de o sută șaptezeci de picioare [aproximativ 50 m] și sunt uniți printr-o boltă. Cum să nu ne mirăm de cheltuiala făcută pentru acești stâlpi? Nu trebuie oare să ne uimească și felul meșteșugit în care a fost așezat în mijlocul fluviului fiecare stâlp, într-o apă plină de vârtejuri, într-un pământ nămolos, de vreme ce cursul apei nu putea fi abătut.”

Am citat descrierea pe care o face Dio Cassius podului construit peste Dunăre de arhitectul greco-sirian Apollodor din Damasc (60 – 125), probabil între anii 103 – 105, adică înainte de izbucnirea celui de al doilea război purtat de împărat contra dacilor. Potrivit arheologilor, podul era lung de 1.135 m, înalt de 19 m (corectându-se astfel cifra avansată de Dio Cassius) și lat de aproximativ 15 m. Era construit din bârne de lemn încrucișate, sprijinite pe piloni realizați din piatră, cărămidă, mortar și ciment obținut din cenușă vulcanică adusă din Italia. Cele două capete ale podului erau păzite de două castre, unul pe malul de azi sârbesc al Dunării și celălalt pe cel românesc, numit Drobeta.

Împăratul aduce o jertfă la inaugurarea podului, după cum ne arată o scenă de pe Columnă, iar senatul roman a bătut o monedă din bronz pentru a comemora realizarea. Patru sute de ani mai târziu, autorul bizantin Procopius din Caesarea încă îl mai pomenea ca pe o măreață realizare. Efortul material și de inteligență investite în această lucrare ne arată importanța pe care o acorda Traian supunerii Daciei lui Decebal. Rațiunea era astfel rezumată de același Dio Cassius: „Traian se temea că, după ce îngheață Istrul, să nu se pornească război împotriva romanilor rămași dincolo și construi acest pod pentru ca transporturile să se facă cu ușurință peste el.”

Minunea nu a rezistat multă vreme. „Astăzi însă – scria Dio Cassius în secolul al III-lea – podul nu folosește la nimic, căci nu mai există decât stâlpii, iar pe deasupra lor nu se mai poate trece; ai zice că au fost făcuți numai ca să facă dovada că firii omenești nimic nu-i este cu neputință [...] lui Hadrian îi fu teamă că barbarii vor birui străjile acestuia [podului] și vor avea trecere lesnicioasă spre Moesia; de aceea distruse partea de deasupra.” Alți istorici îi atribuie distrugerea podului, lui Aurelian, împăratul în vremea căruia se retrage administrația romană din Dacia, în anul 271. Se spune că regele Francisc I al Franței i-a cerut sultanului Süleyman să-i permită demolarea unui pilon al podului pentru a afla secretul compoziției cimentului folosit. În anul 1856, Dunărea a atins unul dintre cele mai scăzute niveluri, prilej cu care stâlpii au apărut din apă. În 1906, Comisia Internațională a Dunării a decis să distrugă doi stâlpi care stânjneau navigația. În 1932 mai existau sub apă 16 stâlpi. Astăzi se pot vedea primul și ultimul stâlp, pe malul românesc și pe cel sârbesc al Dunării.

Podul lui Apollodor din Damasc – cel care avea să ridice pentru împăratul Traian și forul ce-i poartă numele din Roma și Columna – nu figurează printre cele șapte minuni clasice ale Antichității, dar cu siguranță a fost una dintre marile realizări ingineresti ale acelor vremi. Stă dovadă și menționarea lucrării în operele lui Pliniu cel Tânăr, Dio Cassius, Ammianus Marcellinus sau deja amintitul Procopius din Caesarea. Să mai adăugăm că a trebuit să treacă aproximativ 1850 ani până ce s-a reușit construirea unui alt pod permanent peste Dunăre, cu aproximație în aceeași zonă.

Dincolo de faima lui, podul acesta are și o semnificație aparte pentru noi. Este puntea simbolică prin care am intrat în ceea ce azi numim „Europa”, nu continentul geografic, ci o comunitate de valori și civilizație, cea mai înaltă atinsă de omenire. Atunci, această comunitate se numea Imperiul Roman. Am intrat în ea, este adevărat, în urma unui război, care a distrus în bună măsură civilizația geto-dacă și a provocat numeroase victime. Nu era altă cale de pătrundere pe atunci: fie te supuneai de bunăvoie, fie erai cucerit. Strămoșii noștri au ales să lupte, ceea ce urmașii lor nu au făcut întotdeauna. Accesul în lumea romană a însemnat, în final, formarea unui nou popor, într-un proces ce a durat câteva secole bune, un popor latin, adică noi românii. La temelia oricărei opere mari și durabile stă, de obicei, și o mare jertfă.

Tropaeum Traiani

Monumentul de la Adamclisi este ridicat de romani în amintirea victoriei obținute contra oștilor lui Decebal în campania din Dobrogea din 102.

Despre complexul de monumente de la Adamclisi istoricii au mai multe întrebări decât răspunsuri. Un lucru este cert: ele sunt legate de războaiele purtate de romani cu daci. Dintre cele trei monumente – un altar, un tum și Tropaeum Traiani – cel din urmă este cel mai important.

Practica de a ridica tropaea – memoriale în cinstea unor bătălii – a fost preluată de romani de la greci. Inițial, pe un trunchi de copac se atârnavu armele și pavezele inamicului înfrânt, monumentul era dedicat unei zeiței și se înscriau numele învingătorului și cel al învinsului. Domitius Ahenobarbus și Fabius Maximus ar fi ridicat primul tropaeum după o victorie obținută în Galia, în 121 î.H. Din monumente temporare, ele s-au transformat în vremea romanilor în monumente permanente, adevărate construcții.

Cel de la Adamclisi a fost înălțat în anul 109, de împăratul Traian. Opinia aproape unanimă a istoricilor este că monumentul consfințește o victorie obținută contra dacilor și a aliaților lor în această parte a lumii. Mai multe scene de pe Columna lui Traian înfățișează lupte purtate pe un alt teatru de bătălie decât cel obișnuit din Munții Orăștie. În iarna 101-102, în timpul primului război cu Traian, Decebal a organizat un atac menit să creeze o diversiune și să slăbească presiunea exercitată de armatele romane în zona capitalei, Sarmizegetusa. Dacii, aliați cu sarmații roxolani și poate cu burii germanici au atacat în Dobrogea. Scenele de pe Columnă înfățișează călăreți ce trec Dunărea înghețată, dar gheața se sparge și se luptă cu greu să iasă din apele fluviului. Inițial, castelele romane sunt luate prin surprindere. S-a speculat mult în privința impactului atacului. Columna îl înfățișează pe însuși Traian urcând pe o corabie și pornind pe Dunăre, spre gurile de vărsare. Fapt este că în final atacul este respins.

În anul 109, Traian poruncește să se ridice pe platoul localității de azi Adamclisi un tropaeum ce-i poartă numele. Locul în care era situat nu a fost ales întâmplător. Era un punct nodal al unor importante drumuri comerciale, nu departe de granița imperiului, așadar putea fi văzut și de supușii împăratului, dar și de „barbarii” ce nu i se supuseseră încă. Pe un postament de piatră cu un diametru de peste 40 m se sprijinea un tambur de mortar pe care erau fixate 54 de metope ce ilustrau luptele grele date aici. Din păcate s-au păstrat doar 48 de metope și, spre deosebire de Columnă, nu urmează o narațiune continuă. Trebuie spus și că, spre deosebire de metopele Columnei, cele de pe Tropaeum Traiani sunt de o calitate artistică mult redusă, fiind expresia unei arte provinciale. În centru se află un turn rectangular, alcătuit din blocuri regulate de piatră, care depășește înălțimea tamburului pentru a permite realizarea unui acoperiș conic. Turnul, acum în forma unui hexagon, continua încă 10,64 m, având deasupra trofeul propriu-zis, cam de aceeași înălțime. Monumentul atinge o înălțime totală de aproape 40 m. El a fost de curând reconstituit.

Izvoarele păstrate sunt unanime în a marca importanța acordată în Imperiu victoriei asupra dacilor. Iată cum descrie Dio Cassius serbările organizate în capitală: „După întoarcerea la Roma, veni la Traian nenumărate solii din partea altor barbari și de la inzi. El dădu spectacole timp de o sută douăzeci și trei de zile, în cursul cărora au fost ucise cam unsprezece mii de animale sălbatice și domestice. Au luptat zece mii de gladiatori.” Nu cunoaștem un alt caz în istoria romană când pentru o campanie contra aceluiași neam să se fi ridicat și o Columnă la Roma, și un tropaeum. Cele două monumente – unul la Roma, altul rămas aici – sunt o cronică în piatră a unui moment ce este pentru noi cu mult mai însemnat decât a putut fi pentru Traian și Imperiul Roman. Este începutul procesului de formare a poporului român.

Un proces care nu a fost nici o enigmă, nici un miracol. Dimpotrivă, își găsește un corespondent în formarea și altor națiuni din Europa de azi. Poate cel mai apropiat exemplu ar fi cel al poporului francez. Galii – la noi dacii – sunt supuși, după o dârză rezistență – asemenea celei opuse de daci – de romani. Urmează un proces de romanizare – pe care în cazul francezilor nu îl contestă nimeni – și o succesiune de popoare migratoare ce au trecut peste populația romanizată, dintre care unele au influențat-o mai puternic la ei francii, care le-au dat și numele și clasa stăpânitoare într-o primă fază, apoi vikingii; la noi slavii, apoi cumanii. După cum nimeni nu le contestă germanilor sau italienilor procesul de formare a statului național, simultan cu cel de formare al statului național român, și nu îi consideră pe nemți sau pe italieni națiuni formate abia în secolul al XIX-lea, adică prea tinere.

Am căzut într-o capcană pe care ne-au întins-o alții și ne zbatem de câteva secole să demonstrăm continuitatea noastră aici și faptul că suntem o națiune, așa cum nu i se mai întâmplă nici unui popor din Europa. Ar fi cazul să ieșim din această schemă impusă. Caracterul astral al poporului roman, vine nu dintr-o unicitate pe care uneori încercăm să ne-o demonstrăm nouă înșine, ci tocmai din faptul că am apărut asemenea altor mari popoare europene. Iar eventuala inferioritate nu ne vine decât din modul nostru de comportare de zi cu zi.

Ulpia Traiana Sarmizegetusa

Capitala noii provincii romane, simbol al noii stăpâniri și al continuității.

Numele capitalei provinciei romane Dacia pare a rezuma istoria următorilor 200 ani ai acestui teritoriu: un oraș nou, întemeiat de cuceritorul roman, dar cu trimitere la vechii locuitori ai pământului, pentru care era important să regăsească un apelativ cunoscut, Sarmizegetusa.

Momentul astral al integrării spațiului carpato-danubiano-pontic în ceea ce era atunci „Europa” este marcat de numeroase controverse istoriografice, unele create și alimentate și din interior, nu numai din exterior. Într-un fel, este firesc să fie așa: este un moment definitoriu în procesul nostru de devenire ca popor.

S-a spus că 200 ani de stăpânire romană reprezintă un interval prea scurt pentru a se fi putut produce o romanizare reală. Iar în 271 (dată mai curând convențional aleasă, căci izvoarele rămân obscure) tot ce era roman în Dacia s-a retras la sud de Dunăre. Logica te îndeamnă să replici: dacă romanizarea nu s-a putut produce, cum de suntem un popor latin? Și de ce am fi singurul caz din istoria Europei când o mare suprafață rămâne un pustiu, întreaga populație ce locuia acolo părăsindu-l? Dar logica nu este de ajuns, mai ales în istorie.

Provincia Dacia a fost singura creată de Roma la nord de Dunăre. Ceea ce îi conferă un caracter aparte, nu întotdeauna subliniat îndeajuns. Rațiunile au fost economice și strategice. Despre importanța provinciei ne vorbește și faptul că împăratul care i-a urmat cuceritorului, Hadrian, a fost tentat pentru o clipă să se retragă de aici, dar a fost convins să nu o facă, dar și numeroasele războaie purtate vreme de două veacuri de împărații romani atât cu dacii rămași în afara cuceririi romane, cât și cu alte numeroase neamuri de la granițele imperiului.

Împăratul Traian a acordat o importanță deosebită organizării noii provincii, rămânând aici câteva luni după încheierea războiului. Din porunca lui se întemeiază și capitala Ulpia Traiana Sarmizegetusa. S-a respectat vechiul ritual, preluat de la etrusci: reprezentantul împăratului, guvernatorul provinciei, D. Terentius Scaurianus, întoarce cu plugul tras de un taur alb și o vacă albă, brazda ce trebuia să marcheze incinta noului oraș. Sub Hadrian s-au mai ridicat trei așezări la rangul de municipiu. În total, în acest teritoriu care a format provincia apoi provinciile romane Dacia au existat 11 municipii, un număr important de așezări urbane, cum nu au avut alte provincii romane mai vechi.

Nici un oraș nu s-a dezvoltat dintr-o așezare dacică anterioară, dar toate, cu excepția unuia – Romula -, au păstrat nume dacice, cu ușoare modificări fonetice. Ca și în alte părți ale imperiului, orașele erau organizate după modelul Romei. Planul și dezvoltarea urbanistică, activitățile cultural-religioase, standardul de viață și civilizația romană nu diferă de ceea ce întâlnim în alte provincii ale imperiului, chiar dacă nu întotdeauna se ridică la nivelul celor mai avansate. Forul, străzile, amfiteatrul, termele, sistemul de canalizare și încălzire, templele, edificiile administrative sunt aidoma cu cele din restul imperiului. Așadar, civilizația urbană, introdusă de romani la nord de Dunăre, a reprezentat un factor important de romanizare.

Romanitatea Daciei, cu toate particularitățile unei provincii mărginașe, are un pronunțat caracter occidental. Pe lângă planul și arhitectura orașelor, acest caracter este dat și de adoptarea divinităților din panteonul roman, organizarea religioasă a comunităților, curente artistice, civilizația materială. Patru orașe cu statut de coloniae Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Napoca și Potaissa au beneficiat de privilegiile pe care le oferea

ius Italicum. Este încă o dovadă a stadiului atins de procesul de romanizare. Moesia și Pannonia nu aveau nici un oraș cu acest statut, iar Syria și Macedonia, alte două provincii romane, abia egalau numeric situația din Dacia. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa funcționa un ordo Augustalium ce avea un caracter social-politic și religios și un concilium trium Daciarum pentru celebrarea cultului imperial. După cucerire, întreg pământul Daciei a fost transformat în ager publicus și împărțit militarilor și coloniștilor. Reduși la o situație socială de netă inferioritate, autohtonii au fost obligați să se integreze cât mai rapid în noua societate. Iar dovezile materiale păstrate arată o puternică romanizare în domeniul civilizației materiale.

Așadar, prezența ne este contestată exact în zonele unde romanizarea s-a produs mai intens și direct, iar nu în părțile extracarpatică, unde s-a făcut mai ales indirect, prin contact zilnic.

Și o altă concluzie, mai puțin plăcută: stăpânirea romană a creat un patern al dezvoltării acestor teritorii, pe care următorii 2000 de ani nu au reușit – și nu reușim nici azi – să îl schimbe: vestul țării mai puternic urbanizat, dezvoltat economic, și mai direct racordat la Europa Occidentală.

Ego Zenovius votum posui

Fibula cu această dedicație, descoperită nu la Biertan, ci într-o zonă mult mai retrasă de la marile drumuri, ceea ce demonstrează că nu a fost adusă din sudul Dunării, ci a fost o creație locală și o dovadă a creștinării populației locale.

Românii s-au născut ca popor creștin. Suntem primul popor creștinat din această parte a Europei și spre deosebire de alte popoare creștine ale Europei francezii, de exemplu, creștinarea nu s-a făcut din voința unui rege, pe care vechile credințe tribale nu îl mai mulțumeau și nu-i mai serveau în exercitarea puterii, ci prin adoptarea treptată a religiei noi, de masa populației.

Spre deosebire de migratorii care au trecut pe aici și s-au creștinat, daco-romanii nu au adoptat forma ariană a creștinismului numită așa după Arie din Alexandria, a cărui învățătură creștină a fost condamnată ca erezie de Primul Conciliu de la Niceea, din 325. Răspândirea creștinismului s-a făcut cu repeziciune după ce împăratul Aurelian a retras administrația și armata din Dacia, în 271, căci nu mai exista o autoritate politică în măsură să se opună fenomenului.

În secolele IV-V se convertește masiv la creștinism și lumea rurală, mai conservatoare prin definiție, astfel că în a doua jumătate a secolului al V-lea și în secolul al VI-lea populația romană din fosta provincie romană era una creștinată. Când slavii, încă păgâni, s-au așezat în ținuturile intracarpatică și sudice, au găsit o populație romană convertită la creștinism definitiv.

Propagarea creștinismului s-a făcut prin limba latină, așa cum o dovedesc cuvintele vocabularului specific domeniului credinței. Creștin derivă din christianus, cruce din crux, a boteza din baptizare, sfânt din sanctus, Rusalii din Rosalia și exemplele pot continua.

Unul dintre cele mai semnificative obiecte ce ne vorbesc despre răspândirea creștinismului aici este o piesă, un donarium (ofrandă oferită unei divinități, în cazul nostru lui Dumnezeu), cunoscut sub numele de donariumul de la Biertan. Din candelabru inițial, din secolul al IV-lea, s-au păstrat doar o tăbliță de bronz care conține o inscripție votivă și monograma Mântuitorului Iisus Hristos cu majuscule grecești, încadrată într-un cerc. Piesele au fost descoperite în urmă cu aproape 250 de ani de un săs din Biertan, la rădăcina unui stejar bătrân doborât de furtună. Doar că piesele nu au fost găsite la Biertan, ci în locul care se numea pe atunci „mlaștina de la fântână”, iar astăzi se cheamă „La Chinedru”. Chinedru este numele unui cătun românesc apărut în acea zonă în secolul al XIX-lea și dispărut după colectivizare. Zona Chinedru este situată geografic în valea Copșei Mari, nu în valea Biertanului, cum se credea. Precizarea, făcută de dr. Gheorghe Baltag, cercetător din Sighișoara, este extrem de importantă. Piesa este, evident, de factură sud-dunăreană și a ajuns aici, s-a spus, asemenea multora alora de același fel, fie fiind pierdută dintr-un transport pornit din sudul Dunării, fie jefuită de vizigoți dintr-o bazilică de la sud de Dunăre, din Imperiul Roman, și abandonată pe drumul lor de întoarcere către nord-estul Transilvaniei. Prin Biertan trecea, într-adevăr, un drum relativ important, drum ce figurează pe hărțile medievale și care ar fi putut fi utilizat de vizigoți în Antichitate. Dar „donariul” a fost descoperit la Chinedru, într-o mică vale secundară, greu accesibilă și astăzi, situată la 6-7 km sud-est de Biertan, pe unde nu trece niciun drum important. În cadrul unor cercetări arheologice de teren efectuate în anii 2008-2009 de domnul Gheorghe Baltag s-au descoperit urmele unei vechi așezări umane, aflate în apropiere de Chinedru, foarte probabil contemporană cu donariul.

Istoricul Kurt Horedt afirma în urmă cu mai mulți ani: „candelabrul creștin (donariul) a făcut parte din dotarea unei capele de lemn aparținând unui sihastru retras în valea adâncă a Copșei”, pentru a propovădui Evanghelia și a boteza populația vorbitoare de limbă latină din zonă. El a folosit în acest scop un baptisterium - mic edificiu construit pentru oficierea botezurilor - alimentat din izvorul puternic, cu apă foarte bună, aflat și astăzi acolo.

Obiectele descoperite în 1775 au ajuns ulterior în posesia primarului Mediașului, Conrad von Heydendorff cel Bătrân, om de știință, care le-a analizat primul. Într-o scrisoare din 1779, publicată mai târziu, primarul von Heydendorff ajungea la o concluzie extrem de interesantă: biserica greco-orientală sau ortodoxă, considerată în Evul Mediu drept biserică tolerată, ca și românii (valahii) din Transilvania, este mai veche decât bisericile „recepte” și s-a folosit inițial de limba latină, înainte de a trece la liturghia în slavonă.

Creștinismul și romanizarea au fost pilonii prin care populația din arcul carpato-danubiano-pontic a rezistat valurilor succesive de migratori, ce au trecut rapid sau s-au așezat în aceste ținuturi.

Tezaurul de la Pietroasa

Un tezaur compus din piese unicat

Ar putea să pară scenariul unui film cu Indiana Jones. Nu este decât povestea tristă a descoperirii și recuperării celui mai cunoscut tezaur găsit la noi: „Cloșca cu puii de aur”.

Undeva înainte de Paștele anului 1837, doi țărani din satul Pietroasa, Buzău, ginere și socru, care lucrau la o carieră de piatră, au descoperit un valoros tezaur de obiecte din aur. Cercetările ulterioare au stabilit că fuseseră 22 de piese. Nu au fost recuperate decât 12, celelalte zece par pe veci pierdute. Cei doi au ascuns comoara. Peste mai mult de un an, au fost nevoiți să o mute la niște rude, astfel că numărul celor care știau de ea a crescut la cinci. A mai stat acolo alte luni, până ce au vândut-o unui antreprenor albanez, Verussi, care lucra la construirea unui pod. Acesta, ca să ascundă mai ușor piesele, le-a distrus în bună măsură prin lovire, multe dintre pietrele care decorau o parte dintre obiecte ajungând pe jos. Unul dintre „proprietarii” inițiali le-a măturat și le-a aruncat într-un șanț din curte. Verussi, aflând - după consultarea unui bijutier din București - că și acele pietre erau valoroase, revine și le recuperează pe cele mai mari. Restul ajung la groapa de gunoi. Dau peste ele acolo porcii care rămău în căutare de hrană și care le scot la iveală. Copiii le văd și așa se răspândește vestea în tot satul. Află și arendașul moșiei pe care era satul. Îi amenință că îi toarnă autorităților. Este adus Verussi și arendașul se alege cu vasul dodecagonal, ca preț al tăcerii. Dar nu se mulțumește cu atât și are loc o nouă negociere la Buzău, în casa asociatului arendașului, în urma căreia mai primește un inel gros din aur și o sumă de bani. Doar că iar povestea căpătă deja amploare și prea multă lume vorbea despre comoara găsită. Arendașul se decide să îl denunțe pe Verussi autorităților, care fuseseră informate și pe alte căi. În iulie 1838 sosește o comisie de la Departamentul Trebilor Dinlăuntru (Ministerul de Interne) în fruntea căruia se afla chiar fratele domnitorului. Până la urmă, Verussi, pus în fața unei scrisori în care pomenea despre comoara îngropată, recunoaște și îi conduce pe anchetatori la locul unde o îngropase.

Povestea zbuciumată a tezaurului de la Pietroasa nu se încheiase însă. După un drum la expoziția universală de la Paris, din 1867, este depus în Muzeul de Antichități, adăpostit în clădirea Universității din București. Vitrina în care era expus se închidea peste noapte ca un seif, doar că paznicii au uitat să o facă și a fost furat în noiembrie 1867. Recuperat, trece iar printr-un moment de cumpănă peste nouă ani, când este salvat dintr-un incendiu. Avea să fie evacuat la Moscova, în 1917, și să se reîntoarcă în țară abia în 1956, grație unui gest de bunăvoință al lui Hrusciiov.

Am insistat asupra poveștii descoperirii tezaurului pentru că ea este emblematică pentru atitudinea noastră, ca popor, față de vestigiile trecutului. Și nu este vorba doar de episodul contemporan al brățărilor dacice sau al altor obiecte de valoare scoase ilegal din țară. Includem aici și starea jalnică în care se găsesc atâtea și atâtea monumente ale trecutului.

Valoarea emblematică a tezaurului de la Pietroasa vine și din mesajul pe care ni-l transmite ca izvor istoric. Prezența acestui tezaur de aur în spațiul carpato-danubiano-pontic se înscrie într-un fenomen general pentru lumea de frontieră a Imperiului Roman de sfârșit. Cercetările au evidențiat, pentru secolele III-IV, o aplecare sporită pentru podoabele de aur în ciuda vehemenței unor moralști romani sau a unor părinți ai Bisericii timpurii, precum Ioan Chrysostomul. Unii împărați au dat chiar legi prohibitive, prin care interziceau împodobirea cu bijuterii gemate. Dar fără efect. Același gust îl căpătaseră și popoarele „barbare” ce asaltau imperiul și de la care Roma spera să obțină pacea contra stipendii. Banii de aur astfel primiți erau însă topiți și din metalul obținut se scoteau

bijuterii. Meșteri germanici, din nordul Mării Negre, combină stilul policrom roman cu elemente (animaliere) din arta iraniană. Ei au preluat tehnica numită „cloisonné”, prin care pietre prețioase, semiprețioase sau doar pastă de sticlă erau prinse în foaia de aur prin „celule” rânduite, de cele mai multe ori, în formă de fagure.

Iar tezaurul de la Pietroasa este dovada acestui fenomen. Istoricii sunt de acord că el a avut o funcție de cult și că a aparținut goșilor, fie ostrogoșii, fie vizigoșii. Există cinci piese doar din aur masiv - talerul ce a fost tăiat în patru, colanul masiv cilindric, cel cu inscripții runice, cana-oenochoe și patera, un vas pentru libații, ce stau mărturie continuității artei greco-romane, chiar dacă se simt unele influențe „barbare”. Alte șapte piese sunt dovada noului gust, al veacurilor IV–V, cu aplecarea spre somptuozitate și policromie: colanul lat, cele patru fibule în formă de pasăre – de unde și denumirea de „Cloșca cu puii de aur” – și cupele poligonale, cu toarte în formă de feline.

Iată așadar ilustrat prin obiecte cu o valoare artistică desăvârșită momentul schimbării lumii, al conviețuirii trecutului roman (și autohton, aici la Gurile Dunării) cu noile popoare ce aveau să modeleze fața Europei.

Torna, torna, fratre

Cuvintele rostite de un soldat din armata bizantină în timpul unei campanii contra avarilor, din 587, considerate un monument de limbă proto-română

Suntem în anul 587. Avarii, un popor probabil turcic, așezat în Câmpia Tisei și care avea să joace un rol în istoria Europei vreme de vreo două secole, între Imperiul Franc din Occident și cel Bizantin din Răsărit, atacă în dese rânduri granițele celui din urmă. La rândul lor, bizantinii întreprind expediții de pedepsire contra avarilor. Teofilact Simocata, născut - în Alexandria Egiptului, a scris între 610 și 641 o operă istorică de o valoare incontestabilă, principal izvor pentru cunoașterea epocii – descrie o astfel de expediție, ce părea gata să surprindă pe căpetenia avarilor cu puțini oșteni în preajmă, căci cei mai mulți erau răspândiți după pradă prin Tracia.

„Comentolus [„omul cel mai de seamă dintre cei din garda împăratului“ bizantin, cum îl descrie Teofilact Simocata] aranjă armata și punând-o pe o singură linie de luptă, o lăasă să înainteze; porunci să se îndrepte spre Astice noaptea, să fie sub pază, iar a doua zi să năvălească asupra haganului ca o furtună și să facă un mare măcel printre dușmani. Dar o soartă potrivnică găsi cale să schimbe socotelile acestei expediții. Căci, întocmai ca un bondar, distruse stupii buneii chibzuirii și prădă osteneala comandantului, ca pe cea a unei albine. În adevăr, după ce strălucirea soarelui și-a arătat spatele sumbrei nopți și lampa prea frumoasă și dătătoare de lumină a cedat puterii nopții, unul dintre animalele de povară și-a scuturat sarcina de pe el. Se întâmplase însă că stăpânul lui să meargă înainte. Dar cei care veneau în urmă și vedeau animalul de povară târând în dezordine sarcina după el, strigară la stăpân să se întoarcă și să îndrepte povara de pe animal. Ei bine, acest lucru a fost pricina tulburării ordinii în oștire și a făcut să înceapă fuga înapoi; căci mulțimea auzea glasul și cele spuse erau luate greșit drept un semnal care se părea că era pentru fugă, ca și cum dușmanii s-ar fi ivit în apropiere de ei mai repede decât orice închipuire. S-a produs o foarte mare învâlmășeală în armată și mult zgomot; fiecare striga tare să se întoarne și se îndemna unul pe altul în limba băștinașă să se întoarcă înapoi, grăind cu foarte mare tulburare torna, torna «întoarce-te, întoarce-te», ca și cum li s-ar fi ivit pe neașteptate o luptă în timpul nopții. Se împrăstie așadar toată oștirea ca o armonie a coardelor de la liră. Haganul fugi de această a doua și cea mai mare primejdie cât îl ținură picioarele și lăsând căile bătute și strămutându-se în alt loc, găsi o scăpare și mai neașteptată decât cea dintâi. La fel făcură și romanii [bizantinii] și fugeau la rândul lor; o frică falsă făcuse să se întoarcă oștirea romană și o primejdie neadevărată înspăimânta pe oștenii ei. Totuși, aceștia măcelăriră mai mulți avari când se dădu o ciocnire neașteptată între cele două armate, căci întorcându-se unii din armata romană, atacă foarte energic pe dușman.“

O descriere similară ne-a lăsat și Theophanes Confessor (născut pe la mijlocul secolului al VIII-lea), care consemna: „zicându-i în limba maternă: Torna, torna, fratre (întoarce-te, întoarce-te, frate)“. Acel „frate“ a fost invocat pentru a demonstra că nu era vorba despre o comandă militară, așa cum au interpretat unii comentatori.

Istoricii și filologii nu au convenit încă dacă „torna, torna, fratre“ sunt primele cuvinte în proto-română sau doar expresie a unui idiom al latinei vulgare. În cazul niciuneia dintre limbile romanice nu se poate preciza când a apărut. Latina și-a pierdut unitatea după căderea Imperiului Roman de Apus, în secolul al IV-lea, și după ce greaca s-a impus în cel de Răsărit, devenit Bizantin. Latina din fosta provincie romană Dacia, separată de latina occidentală prin instalarea hunilor, gepizilor și apoi a avarilor în Câmpia Tisei, s-a dezvoltat independent. Cu un secol înainte, Priscus din Panion, descriind o solie trimisă din Bizanț la Attila, vorbea despre „limba ausonică“, utilizată de huni atunci când au de a face cu romanii, adică o latină utilizată de populația de la nordul Dunării. Este un proces similar cu cel de pe teritoriul Franței de azi, care este însă mai bine documentat.

Evoluția a continuat în secolele VII-VIII. Izolarea latinei dunărene de lumea occidentală, dar și de cea sud-dunăreană, unde se vorbea acum greaca, i-a permis acesteia o evoluție mai rapidă, căci spre deosebire de Occident, aici nu a existat frâna latinei savante. Apărută ca un idiom diferențiat

de latina clasică, se prea poate, cum consideră mulți lingviști, ca româna să se fi format deja mai repede decât celelalte limbi romanice. Celebrele cuvinte „torna, torna, fratre“, ce au stârnit mare tulburare în armata bizantină, unde cei mai mulți vorbeau probabil deja grecește, ar fi dovada.

Oricum, avem o certitudine. Nu mai trebuie să așteptăm, ca în anii '50 ai secolului trecut, să vină slavii ca să se formeze limba română. Putem considera procesul încheiat în secolul al VIII-lea, moment din care vorbitorii ei se identificau printre ceilalți locuitori mai mult sau mai puțin temporari ai acestui spațiu.

Bisericile de la Murfatlar

Biserici săpate în cretă, monument unicat în Europa.

În vara anului 1957, lucrătorii de la cariera de cretă de la Murfatlar (localitatea s-a numit anterior Basarabi, de aici dubla denumire sub care apare complexul descoperit acolo), din Dealul Tibișirului, aflat la sud-vest de sat, au dat peste o bisericuță croită în masivul alb. S-a stârnit vâlvă mare, arheologii au început săpăturile. În câțiva ani a fost descoperit un adevărat complex de bisericuțe, șase la număr, galerii și adăposturi, morminte. Descoperirea prezintă similitudini cu cele din alte zone ale Imperiului Bizantin, mai ales cu complexele rupestre din Cappadocia, Anatolia, dar are și numeroase elemente care îi conferă un caracter de unicat. Ce s-a descoperit așadar la Murfatlar (Basarabi)?

În primul rând o carieră din care se extrăgeau blocuri ce erau folosite la „valul de piatră“ ce se desfășoară, la un kilometru, pe dealul de la nord de sat și care se întinde pe o distanță de 59 km. El lega cetățile Axiopolis (Cernavodă) de Tomis (Constanța). Dimensiunile lucrării atestă că era făcută de o autoritate politică, probabil din porunca împăratului bizantin, în a doua jumătate a secolului al X-lea. Se dubla astfel un obstacol natural, Valea Carasu, în porțiunea în care Marea Neagră și Dunărea se află cel mai aproape, pentru a spori protecția așezării de la Silistra, unde se găsea capitala themei (unitate administrativă în Imperiul Bizantin) Paradunavion și prin extensie a Constantinopolului. Valul era necesar mai ales iarna, când Dunărea îngheța și navele bizantine nu mai puteau patrula, iar năvălitorii treceau ușor peste apa înghețată. O parte dintre încăperile săpate în cretă sunt opera acelor lucrători. S-au descoperit în ele vase din lut, târnăcoape, gresii pentru ascuțirea uneltelor din fier, amnare, pietre de râșniță, unelte de os.

Există și șase biserici, cu încăperile tradiționale de cult: altar, naos, pronaos. Una dintre ele este mai mare, iar celelalte de dimensiuni mai mici. Toate semnele indică un așezământ monastic. Meșterii care le-au realizat, stângaci, cunoșteau bine monumentele bizantine ale epocii. Plafoanele bisericuțelor dreptunghiulare și ale galeriilor imită bolțile semicilindrice, iar cele ale încăperilor pătrate și neregulate sunt ușor boltite. În punctul de încrucișare a două galerii este imitată o boltă bizantină „în cruce“. Unele figuri de sfinți și de oranți poartă costume bizantine, iar o serie de reprezentări de cruci vin din aceeași sursă. Benzile de pe fețele arcadelor și urmele de pe tencuială par să indice că interioarele erau pictate cu vopsea roșie. Există și cinci galerii, folosite ca spațiu funerar.

Astfel de așezăminte monahale mai există și în Basarabia, în Crimeea, în Caucaz, Apulia sau în Asia Mică. Ceea ce dă caracterul de unicat al complexului de la Murfatlar este amalgamul de semniții și de credințe pe care îl atestă decorațiile și inscripțiile de pe pereți. Sunt inscripții cu caractere chirilice, glagolitice sau runice (încă nedescifrate, acestea din urmă), cu referiri onomastice și evanghelice sau cronologice, ce ajută la datarea complexului. Este pomenit un Aian, turanic trecut la creștinism, ca Dimian, un Simeon sau un „jupan Gheorghe“, probabil un conducător local. Există apoi un repertoriu de motive simbolice, geometrice, zoomorfe sau antropomorfe, uneori apropiate de canonul unor astfel de reprezentări din arta europeană a vremii, altele schematicizate, simplificate stângaci. Numărul mare de reprezentări de cai și uneori de călăreți ne trimite la prezența unor populații nomade, de stepă, probabil creștinate de curând. Simbolul crucii poate trimite cu gândul la înrâurirea Bizanțului, după cum poate proveni și dintr-un fond autohton mai vechi. Șerpilor împlețiți, cu sau fără cap de fiară, un fel de dragoni, ne îndreaptă gândurile către mitologia și arta nord-europeană. Prezența lor nu trebuie să surprindă. Dobrogea se afla în calea „drumului de la varegi la greci“, adică drumul ce lega Scandinavia de Bizanț, cu un rol major în nașterea cnezatelor rusești. Pe respectivul drum coborau din nord nu numai negustori, ci și luptători vikingi pentru împăratul bizantin. Din aceeași zonă vine un alt simbol întâlnit la Murfatlar, corabia, iar labirintul este des întâlnit în simbolistica și mitologia Antichității.

În vremurile acelea, asemenea așezăminte călugărești aveau și rosturi misionare. Vremurile erau tulburi, păgânii mulți și refugiul în peșteri sau în adăposturi săpate în stâncă era binevenit. În același

timp, se pot discerne la Murfatlar și elemente ale unei anumite mentalități monastice specifice hotarului îndepărtat al lumii bizantine. Sunt ecouri ale unor doctrine heterodoxe. Cam în aceeași epocă sunt aduși aici paulicienii originari din Asia Mică, cei care făceau distincție între Dumnezeu care a creat Pământul și cel care a creat sufletele, singurul demn să fie adorat.

Iată deci ce lume bogată etnic, dar și spiritual adăpostesc câțiva metri pătrați săpați într-un perete de cretă. Câți dintre noi i-au trecut pragul sau au auzit măcar pomenindu-se de acest loc din Dobrogea, unic în lume prin bogăția de mărturii adunate la un loc? Au rămas încrustate în cretă, un material atât de friabil, mărturii despre 100 de ani din trecutul acestor locuri pe care niciun izvor scris nu ni le-a transmis. Una dintre inscripții, o formulă liturgică incompletă, sună astfel: „Datori suntem...“. Datori suntem să păstrăm aceste mărturii.

Colonizarea sașilor

Aduși de regele ungar Geza II (1141-1162), sașii și-au pus amprenta asupra civilizației și culturii din Transilvania.

În anul 1103, Anselm din Braz restituia cetatea și domeniul Logne mănăstirii din Stavelot (Malmedy) pentru 12 mărci și jumătate de argint și pleca împreună cu fiii în Transilvania („Ungaria” conform documentului ce a păstrat amintirea actului). S-a spus că el a fost colonizatorul sașilor din zona Orăștie. Peste 45 ani, găsim în analele mănăstirii din Rode informația că Hezelo din Merksteim, lângă Aachen, și-a vândut întreaga avere acestei mănăstiri, plecând și el în aceeași direcție. Ar fi primul nume cert de sas care a venit în Transilvania.

Ce i-a făcut pe acești oameni să își părăsească locul de baștină, să își vândă agoniseala și să pornească către o destinație necunoscută, unde aveau să scrie istorie, lucru pe care bineînțeles nu îl știau când au pornit la drum?

Colonizarea sașilor face parte dintr-o amplă mișcare demografică germană către Răsărit, ce a cunoscut punctul de intensitate în secolele XII-XIV. Cauzele ei au fost multiple și au ținut de evoluția internă din spațiul german. Afluxul de populație germanică a fost încurajat de regii Ungariei. Acești coloniști aduceau cu ei tehnici agricole, meșteșugărești și comerciale mai avansate. Au fost așezați în Transilvania într-un teritoriu de curând cucerit, încă insuficient luat în stăpânire, locuit în majoritate de români, fiind angrenați în apărarea granițelor regatului și a trecătorilor din Carpați.

Sașii au venit în mai multe valuri. Ei soseau în grupuri mai mari sau mai mici, având în frunte greavi (țărani sau meșteșugari mai înstăriți sau mici nobili), care negociau cu autoritatea regală condițiile de stabilire. Cei dintâi au sosit în prima jumătate a secolului al XII-lea, stabilindu-se în jurul Episcopiei de Alba. Sunt „cei dintâi oaspeți ai regatului”, potrivit privilegiului primit de la regele Andrei al II-lea, în 1026. În a doua parte a secolului au ocupat zona Sibiului. Tot regele Andrei al II-lea le-a acordat și acestora o „Diplomă andreiană”, din care aflăm că sașii au fost chemați de regele Geza al II-lea (1130 – 1162), privilegiile acordate de acesta fiind reînnoite prin noul act regal. A urmat zona Bistriței, Reghinului și Rodnei, deci se asigura și granița marcată de Carpații Răsăriteni. În sfârșit, după plecarea cavalerilor teutoni din Țara Bârsei, sașii s-au așezat și aici, ca și pe Târnave, la Mediaș și Sighișoara.

Privilegiile acordate de regalitatea maghiară ca și absența unei nobilimi germanice care să exercite o presiune asupra lor le-au permis sașilor să-și dezvolte o organizare proprie, care a întârziat multă vreme desprinderea unei nobilimi din rândurile lor, contribuind la formarea unei puternice solidarități sociale. Rosturile militare pentru care fuseseră aduși, pe fondul invaziilor de peste munți (tătare, apoi otomane) au dus și la apariția fortificațiilor (cetăți și mai ales bisericile fortificate).

Așezarea lor în zone locuite compact de români a dus la o serie de conflicte cu aceștia, provocate de stăpânirea asupra pământurilor sau a pădurilor. Populație privilegiată de coroana maghiară – pe măsură ce românii pierdeau tot mai multe dintre drepturile lor, până la a ajunge să nu fie „națiune” recunoscută, cum nu le era recunoscută nici religia – sașii au exercitat presiuni pentru a-i deposeda pe români de proprietățile lor. Uneori, astfel de conflicte se terminau cu un final fericit. Un document din 13 ianuarie 1383, emis de judele orașului Sibiu, atestă o înțelegere între sași și românii „așezați împrejurul nostru”, după sfatul lui Goblin, episcopul Transilvaniei. Înțelegerea era făcută „spre a păstra pe veci liniștea păcii”. Ceea ce, aflăm din alte documente, nu s-a întâmplat, certurile și neînțelegerile legate de pășunatul vitelor continuând. Un document din 1557

ne vorbește despre un proces între comunitatea românilor din satul Petriș cu sașii din Satu Nou, din districtul Bistriței, pentru o pădure, despre care românii spuneau că este a lor din vechime. Românii invocau un document din 1366, când judele primar și cetățenii jurați ai orașului Bistrița hotărâseră că pădurea era a românilor și sașii să își mute vatra satului în altă parte, dacă nu pot trăi fără pădure. Românii însă – spune același act – i-au acceptat pe germani cu vatra noului lor sat lângă a lor, ceea ce a dus la o împăcare între părți și „multe mulțumiri românilor” și la „dovezi de prietenie”. Care au ținut până în 1557.

Colonizarea sașilor a avut așadar un caracter dual: a contribuit la dezvoltarea economică a zonelor unde s-au așezat, dar nobilimea și patriciatul german, desprinse în timp din masa coloniștilor, au contribuit la exploatarea populației autohtone. Ceea ce nu se poate contesta este că prezența sașilor, pe lângă rolul ponderator jucat în conflictele dintre români și unguri, a marcat și peisajul transilvănean, și obiceiurile locuitorilor din spațiul intracarpatic, și nivelul de civilizație.

După ce au conviețuit cu românii și ungurii în Transilvania vreme de 800 ani, după ce au supraviețuit persecuțiilor declanșate după Al Doilea Război Mondial, sașii au fost vânduți în R.F.G. de Ceaușescu, iar cei care nu au apucat să plece înainte de 1989, s-au grăbit să o facă după 1990. Ei au rămas cu nostalgia plaiurilor transilvane, iar noi fără o populație harnică, disciplinată și cu care nu am avut conflicte semnificative în decursul conviețuirii.

Biblioteca de la Igrış

Călugării cistercieni de la Pontigny, Franța, au întemeiat, în anul 1179, mănăstirea de la Igrış. Biblioteca acestei mănăstiri este prima bibliotecă atestată documentar la noi.

Călugării cistercieni au exercitat o influență majoră asupra vieții economice (erau considerați cei mai buni agricultori și reprezentau comunitatea cea mai avansată din punct de vedere tehnologic din Europa), sociale și spirituale a Europei medievale occidentale. Ordinul lor a fost întemeiat de Robert de Molesme, în anul 1098, din dorința de a reveni la principiile Sfântului Bernard în privința vieții monahale, de care abația de la Cluny se îndepărtase. De acest ordin se leagă și existența primei biblioteci în adevăratul sens al cuvântului, ce a ființat în spațiul carpato-danubiano-pontic și despre care avem știre din izvoare.

În anul 1179, în Duminica Floriilor, cu încuviințarea regelui Bela III (1172-1196), s-au așezat la Igrış, pe malul stâng al Mureșului, la est de Cenad, 12 călugări, plecați sub oblăduirea unui abate, din mănăstirea burgundă din Pontigny (acolo a fost exilat, între 1164 și 1166 și Thomas Becket, arhiepiscopul de Canterbury care i s-a opus regelui englez Henric al II-lea cu prețul vieții). Ei au întemeiat o abație-filială a ordinului cistercian. A fost înzestrată cu pământuri, obținând și venituri din sarea transportată pe Mureș. Era una dintre cele mai bogate abații din Transilvania. La scurtă vreme a înființat la rândul ei o abație-filială la Cârța, pe malul Oltului, prin 1202 sau 1207. La Igrış a fost înmormântată a doua soție a regelui Andrei al II-lea, Yolanda de Courtenay. Tradiția istoriografică ungară vrea ca și soțul acesteia să fi fost înmormântat acolo.

Prestigiul de care se bucura abația de la Igrış este demonstrat și de faptul că a căpătat pentru o vreme dreptul de a emite și păstra acte publice. Și Curtea papală i-a încredințat îndeplinirea unor misiuni disciplinare și de arbitraj ecleziastic. Prezența ordinului cistercian în Transilvania, vreme de câteva sute de ani, a contribuit la racordarea acestui spațiu la civilizația medievală occidentală. Din păcate, documentele nu ne permit o evaluare a contribuției în acest sens. Mult mai limpede apare rolul misionar jucat de abațiile-filiale întemeiate în Transilvania (cele două deja amintite, alături de cea de călugărițe din Brașov). Așezămintele respective aveau clar rol misionar, pe care îl îndeplineau în mod agresiv. Erau întemeiate în zone de frontieră, printre necredincioși și schismatici „greci”. La Igrış, de exemplu, era o zonă de mare densitate de locuire românească și cu multe mănăstiri ortodoxe.

Exista obligativitatea, precizată în constituția Ordinului cistercian, ca abația-mamă să înzestreze așezământul monahal nou fondat cu principalele cărți de cult necesare, care trebuia să fie copiate exact după cele de la Cîteaux, prin activitatea scriitorilor mănăstirii. În manuscrisul latin nr. 12, datând de la sfârșitul secolului al XII-lea și păstrat în Biblioteca Universității din Montpellier, se găsește o listă a cărților Mănăstirii din Pontigny. În dreptul câtorva titluri, cineva a scris că respectivul manuscris a fost „trimis în Ungaria”. Alte notații vorbesc despre lipsa din biblioteca Mănăstirii din Pontigny a respectivelor manuscrise și putem presupune că măcar o parte a lor luaseră același drum. Cum abația-filială de la Igrış era singura, probabil că acolo au ajuns. Avem astfel o listă a cărților din biblioteca acesteia. A fost, cum am spus, prima bibliotecă, în adevăratul sens al cuvântului, constituită pe teritoriul nostru. Trebuie subliniată importanța unui asemenea tezaur de teologie dogmatică și de filosofie scolastică existent în Transilvania și pe care în mod sigur avea cine să îl citească: altfel nu s-ar fi depus efortul și cheltuiala (copierea manuscriselor era o îndeletnicire migăloasă și costisitoare) ca ele să ajungă la o asemenea distanță. Din listă rezultă preponderența scrierilor Sfântului Augustin, cel care a avut o mare influență asupra Sfântului Bernard. Mai fuseseră trimise la Igrış

scrieri ale Sfântului Grigore cel Mare. Ele reprezentau lectura necesară desăvârșirii formației spirituale a novicilor care intrau în mănăstirile cisterciene, un adevărat tezaur de teologie dogmatică și de filosofie scolastică.

Soarta nu a fost prea prielnică abației de la Igrăș. Deși puternic fortificată, în luna mai a anului 1241 tătarii o vor prăda. Nu știm ce s-a ales de prețioasele manuscrise din bibliotecă. O informație din 1247 o arată ca fiind activă, deci abația nu fusese distrusă complet. În timpul domniei lui Ladislau IV Cumanul se produce un puternic reviriment al păgânismului. În 1280 abația este asediată de cumani. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se constată declinul tot mai accentuat. Relaxarea legăturilor de dependență și de conexiune din interiorul ordinului și ingerințele factorilor locali au adus abația într-o situație gravă. Avea să dispară în 1551, când beylerbeyiul otoman Mehmed a cucerit fortificația de la Cenad și a distrus și ce mai rămăsese din abația de la Igrăș.

Un semn al istoriei acestor locuri: o punte de legătură cu civilizația Europei Occidentale distrusă de invaziile de la Răsărit.

Bisericile din Strei și Densuș

Construită pe la 1270, Ctitoria din Densuș este o sinteză de stil bizantin și gotic, o biserică ortodoxă din Transilvania.

„În numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt au zidit jupan Cândreș și jupanița Nistora și fiii lui această mănăstire Sfântului marelui Mucenic și ostaș al lui Hristos, Gheorghe, și s-a săvârșit și s-o scris pentru pomenirea și sănătatea și mântuirea sufletelor lor, în zilele lui Jigmon craiu, voievozi ai Plaiurilor fiind Ioaneș și Iacob.” Așa glăsuiește inscripția de pe tabloul votiv al Bisericii Streisângeorgiu. De fapt, era o rectificare, pentru că în același locaș de cult există o pisanie mai veche, din 1313-1314, care ne spune că: „La anul șase mii și optsute și douăzeci și doi s-a început biserica cu ajutorul Sf. Gheorghe și al maicii Domnului și al tuturor sfinților pentru ajutorul și iertarea păcatelor cnezului Balea și pentru ajutorul și mântuirea și pentru iertarea păcatelor popii Neneș, Teofil Zugravul”.

Ctitoria din Streisângeorgiu, asemenea celei din Strei sau a celei din Densuș, stau mărturie – fizic și spiritual – continuității de la vremea provinciei romane Dacia la primele stăpâniri românești. Și vom vedea îndată de ce și fizic.

La venirea lor în Transilvania, regii maghiari au fost obligați să accepte, vreme de câteva sute de ani, în zonele de margine ale Transilvaniei (Maramureș, Țara Bârsei, Făgăraș și Hațeg, în cea din urmă zonă fiind probabil cea mai mare concentrare de cnezate), insule de stăpânire românească. Acestea erau organizate pe modelul obștilor sătești, cu cnezi și adunări cneziale în frunte, recunoscând suzeranitatea regelui ungar, dar aplicând legile și obiceiurile lor (jus valachicum). Explicația supraviețuirii acestora vine și din rațiuni geografice (ținuturi bine protejate de condițiile de relief, mai greu accesibile), dar și din rațiuni practice, militare. Noul regat avea nevoie de oștirile acestor cnezi atât pentru apărarea granițelor, cât și pentru diferite expediții militare; documentele epocii stau mărturie în acest sens. Pe măsură ce noul stat s-a organizat, au fost aduși secuii și coloniștii sași, care au preluat o parte dintre rosturile militare ale cnezatelor românești, iar pe măsura grăbirii procesului de feudalizare, importanța acestor cnezate s-a redus, și la fel și statutul lor.

Documentele epocii ne permit să stabilim cum au evoluat lucrurile. La început, cnezilor li s-a recunoscut tacit posesiunea asupra pământurilor. Mult mai rar ca în cazul nobililor unguri, dar câteodată regii ungari le acordau danii. Decretul regal din 1366 îi asimilează cu nobilii transilvani numai pe aceia dintre cnezi care erau dăruți cu diplome regale (documente scrise) pentru moșiile lor. Așadar, cnezii români, stăpâni din vechime ai pământurilor, au obținut o autoritate superioară, reprezentată de comiții și castelanii unguri. Această putere le-a permis o vreme să-și stăpânească nestingheriți cnezatele, existând doar pretenția efectuării anumitor servicii față de cetate și rege. Când au văzut că stăpânirea legală era condiționată de deținerea actului scris, acești cnezi, invocând serviciile prestate, s-au prezentat la rege ori la interpușii săi pentru a obține astfel de diplome. O scrisoare a regelui Sigismund de Luxemburg, emisă la scurt timp după alegerea sa ca suveran romano-german, în 1412, și adresată Papei Ioan al XXIII-lea, „amintește de libertățile cele multe ce le-au fost acordat regii Ungariei nobililor unguri, sași, secui și români din Transilvania”. Dacă în acest document românii sunt puși alături de stări – adică de nobili, sași și secui – chiar de către suveranul Ungariei, peste câțiva ani, după Răscoala de la Bobâlna, românii dispar dintre stările recunoscute. Mulți dintre cnezii români aveau să caute să intre în rândurile nobilimii ungare, pentru a-și putea păstra moșiile și privilegiile.

Deja, de aproape două secole, începuse un proces de stratificare socială. El este dovedit de faptul că acești cnezi își ridicau reședințe separate și ctitoreau biserici de curte. Stau mărturie ctitoriile din piatră, cele mai multe ridicate peste altele mai vechi din lemn, din zona Hațegului, unde se află cel mai vechi și mai important grup de biserici medievale românești păstrate din întreg spațiul locuit de români. Biserici și curți cneziale-nobiliare s-au descoperit la Strei, Streisângeorgiu sau la Densuș. Cnezatul Densuș era situat la sud-est de Munții Poiana Ruscăi. În secolul al XV-lea avea în componere 24 de sate, stăpânite de cnezii din Densuș exclusiv sau împreună cu alte familii cneziale. Familia cnezilor din Densuș apare menționată în acte după 1360. Strămoș le fusese un cneaz de sat, ce a trăit probabil pe la 1300. Cnezii din Densuș își ridicaseră și un turn-locuință, o fortificație, la câțiva kilometri de reședință, într-o zonă greu accesibilă.

Cele trei ctitorii religioase, de la Strei, Streisângeorgiu și Densuș, se impun prin câteva caracteristici. Cea din Streisângeorgiu a fost ridicată în stil romanic. Biserica din Strei are turnul clopotniță cu forme romanice târzii. Cea din Densuș, cu un naos pătrat și o absidă semicirculară, este o biserică în „cruce greacă simplă”, dar cu un turn deasupra traveei centrale, încercuit de o boltă de sprijin, conceput în spirit romanic. Combinația de elemente bizantine și romanice conferă ctitoriei din Densuș un caracter unic.

Dar ceea ce le unește și ne permite să afirmăm că ele constituie și fizic o dovadă a continuității este folosirea la toate trei a unor materiale desprinse din monumente din epoca romană (la Densuș de la Ulpia Traiana Sarmisegetuza, aflată în apropiere) și înglobate în noile construcții ale românilor născuți din contopirea dacilor și romanilor.

Descălecaturile

Modul original în care s-au constituit Principatele Române de la sud și est de Carpați.

Marea invazie mongolă din prima jumătate a secolului al XIII-lea – cu punctul culminant, campania prin care oștile mongole au străbătut Polonia, Ungaria și au ajuns până în Boemia și Moravia – a afectat și teritoriile locuite de români. Pax mongolica, instaurată vreme de aproape 100 de ani, a condus la impunerea unor dări populației românești de dincolo de arcul carpatin.

Dar pax mongolica a mai însemnat și oprirea expansiunii Regatului catolic ungar dincolo de crestele Carpaților. Asemenea stăpânirii arabe sau otomane, cea orientală, a tătarilor, se limita la perceperea unui tribut, lăsând în schimb locuitorilor o largă autonomie, precum și dreptul de a-și practica credința. Creștinați deja de aproape o mie de ani, românii își păstrează ritul ortodox. La adăpostul „umbrelor” tătare, cei de dincoace de Carpați reușesc să parcurgă și drumul spre constituirea statelor medievale, spre deosebire de frații lor din Transilvania, pe care cucerirea maghiară îi împiedică să traverseze același drum.

În fapt, și Transilvania a profitat de pax mongolica, căci și-a putut menține autonomia în cadrul Regatului ungar. Eforturile regelui Andrei al III-lea de a limita drepturile nobililor transilvăneni nu au fost încununat de succes. Regele însuși recunoaște statutul aparte al Transilvaniei atunci când vorbește despre regnum nostrum (regatul nostru, adică Ungaria) și regnum Transilvaniae. Ulterior, va avea loc o adunare nobiliară convocată de rege, la care participă și reprezentanții românilor. În timp însă, drepturile românilor din Transilvania vor fi mult restrânse. Vor rezista ceva mai mult cei din „țările” de margine, din zona Carpaților, în vreme ce o parte din ce în ce mai importantă a nobilimii române se va maghiariza pentru a-și putea menține privilegiile. Un alt segment va trece munții, contribuind la formarea statelor feudale românești de la sud și de la est de Carpați.

Fenomenul era consemnat în scrierile cronicarilor drept descălecat. El devine, până în epoca istoriografiei moderne, principalul motor al formării celor două state feudale românești, pe care cancelariile europene îl numesc în epocă Valahii: pentru a le deosebi, ele sunt numite Valahia Minor și Valahia Major (ori Moldovalahia principatului estic).

Constituirea celor două state feudale românești a fost rezultatul unui proces intern de evoluție economică, socială și politică, așa cum cercetările și descoperirile arheologice au demonstrat-o. O dezvoltare posibilă s-a datorat și „umbrelor” mongole, cum am pomenit deja, care a pus stavilă avansării regalităților ungară și polonă, cel puțin în faza de constituire a celor două principate. Ea a fost accelerată și de segmentele unor importante drumuri comerciale ce străbăteau aceste teritorii, mai ales în cazul principatului de la est de Carpați. Negoțul desfășurat de-a lungul acestora a permis acumulări monetare importante. O serie de documente ale vremii amintește de existența unor formațiuni politice puternice, numite cnezate și voievodate. Cel mai cunoscut document este probabil Diploma Ioaniților, din 1247, care ne prezintă situația existentă la sud de Carpați, atunci când regalitatea maghiară îi așază în zona Severinului pe cavalerii ioaniți. Mai firave, mărturiile privind organizații politice la est de Carpați există totuși. Potrivit cronicii lui Ottokar de Styria, la începutul secolului al XIV-lea, voievodul Transilvaniei, Ladislau Kan, l-a reținut pe Otto de Bavaria și l-a trimis la voievodul valah ce stăpânea peste munți. Două decenii mai târziu, izvoarele amintesc de contingente de oaste ce au dat ajutor regilor Poloniei.

Formarea Țării Românești s-a făcut, potrivit lui Nicolae Iorga, „după o concepție originală, avându-și rădăcinile numai în tradiția proprie [...]”. Pentru întâia oară apare în răsărit astfel o concepție națională echivalentă cu concepția teritorială, bază modernă pentru statele Apusului Europei“.

Mai târziu, într-o manieră oarecum diferită, se constituie cealaltă Valahie, a Moldovei. Dacă în cazul primei, povestea „descălecatului” a păstrat doar aburii legendei lui Negru vodă (un aporț transilvan din Țara Făgărașului), în cazul Moldovei cunoaștem legenda lui Dragoș vodă și a lui cățea Molda,

care, înecându-se într-o apă, i-a dat acesteia numele. Pe fondul slăbirii puterii tătare, în vremea regelui Ludovic I, Ungaria reia campania de cucerire și catolicizare la est de Carpați (niciodată abandonată până atunci de papalitate). Se creează aici un fel de marcă de graniță, a cărei conducere este încredințată maramureșeanului Dragoș. Un alt maramureșean, gonit de regalitatea ungară, îl înlătură pe urmașul lui Dragoș și preia stăpânirea în 1359. În același an, în Țara Românească, Nicolae Alexandru întemeia Mitropolia supusă patriarhiei din Constantinopol.

Sugrumate în Transilvania, „libertățile“ românești se reorganizau la sud și est de Carpați. Se restituia „Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și lingvistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și poporului român“, scria același Iorga.

Geopolitica vremii voise să tragă pe creasta Carpaților o frontieră între stăpânirea catolică ungară, cea mongolă și lumea bizantină ortodoxă. Insensibili la geopolitică, românii au găsit soluția, prin trecătorile Carpaților – sau, mai târziu, prin „vama cucului“ – pentru a ignora orice piedică în calea unității lor spirituale, dacă pentru cea politică au mai așteptat încă cinci veacuri și jumătate.

Bătălia de la Posada

Prima mare victorie a unei armate feudale române.

Nu cunoaștem locul exact al primei mari bătălii câștigate de români, cea care a și consfințit nașterea primului lor stat, Țara Românească (sau Valahia). Până și numele sub care este pomenită în manualele de istorie, „Bătălia de la Posada”, nu ține de realitatea istorică. Toponimul „La Posada” apare mai târziu în documente, în legătură cu luptele regelui ungar Sigismund de Luxemburg și Vlad I (1395), purtate în Munții Cernei.

Puținătatea izvoarelor face ca însuși procesul de constituire a primului stat românesc să fie greu de reconstituit. Știm cu certitudine că la mijlocul secolului al XIII-lea existau între Dunăre și Carpați câteva formațiuni politice, numite cnezate și voievodate în „Diploma cavalerilor ioaniți”, documentul dat de regele ungar Bela al IV-lea pentru așezarea acestora în Țara Severinului, cu rosturi militare contra necredincioșilor. Mai știm că în deceniul al optulea al aceluiași secol, voievodul Litovoi îl înfruntă pe regele ungar, este omorât în bătălie, iar fratele lui, Bărbat, este luat în captivitate, răscumpărându-și libertatea cu o mare sumă de bani. La sfârșitul secolului și începutul celui următor se produce unificarea tuturor formațiunilor dintre Carpați și Dunăre, prin „lățirea”, ca să folosim termenul cronicilor ulterioare, stăpânirii care-și avea centrul pe râul Argeș. Un document târziu, din 1332, ne permite să spunem că primul stăpân al noi creații politice a fost Tihomir, un nume în jurul căruia a curs multă cerneală în ultima vreme, mai ales privind originea lui etnică. De parcă originea germanică a lui Clovis ar fi schimbat în vreun fel faptul că Franța este o țară cu o populație latină sau francezii ar fi mai puțin mândri de trecutul lor.

Noul stat se afla în relații de vasalitate cu Regatul ungar. Aici este nevoie de o scurtă paranteză, căci adesea facem greșeala să judecăm realități din trecut după imaginea noastră despre lume. În Evul Mediu nu exista noțiunea de independență sau aspirația către aceasta. Vremurile erau grele și, ca să reziste, trebuia ca oamenii să fie uniți, și în plan social, și în plan politic. În plan social, era nevoie de un senior puternic căruia să i te alături, oferindu-i brațul tău înarmat, iar el protecția pe care ți-o putea asigura, alături de alți vasali precum tine. În plan politic, piramida era refăcută prin familiile de regi. Există un suzeran, a cărui putere era cu atât mai mare și mai căutată, cu cât avea mai mulți vasali.

Într-un context politic internațional favorabil, în care „umbrela mongolă” – ce ferise teritoriile de la sud și est de Carpați de cucerirea ungară sau polonă – aproape că dispăruse, iar Regatul Ungar trecea printr-o criză profundă, încheiată cu stingerea dinastiei arpadiene și instalarea unei noi dinastii, de Anjou, venită din Sicilia, voievodul de la sud de Carpați a găsit momentul prielnic pentru a-și schimba statutul față de coroana ungară. În 1324 relațiile de vasalitate dintre Basarab I și noul rege ungar se găseau pe un făgaș normal, după cum ne arată un act din acel an, rezultat totuși al unor negocieri. Totuși, peste un an, un Ștefan, fiul unui comite cuman, era denunțat că „l-a ponegrit pe domnul nostru Carol, din mila lui Dumnezeu ilustru rege al Ungariei, și l-a preaslăvit pe Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroanei, [zicând] că puterea domnului nostru regele nu poate într-un nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab”. Tensiunea crește, mai ales după ce papalitatea îl laudă pe Basarab ca fidel luptător contra necredincioșilor, iar regele ungar încearcă să îl prezinte în Occident drept un aliat al necredincioșilor. În final se ajunge la confruntarea armată.

Descrierea luptei principale, ce a durat patru zile, între 9 și 12 noiembrie 1330, o avem din Cronica pictată de la Viena, scrisă pentru regele Ludovic I al Ungariei (1342-1382),

deci la scurtă vreme după eveniment, și pentru legitimarea drepturilor dinastiei de Anjou asupra Ungariei. „Mulțimea nenumărată a românilor sus pe râpi, alergând din toate părțile, arunca săgeți asupra oastei ungurești, care era în fundul văii, pe un drum care însă nici nu ar fi trebuit numit drum [...] din pricina înghesuiei, cei mai sprinteni cai și ostași cădeau în luptă, pentru că din pricina urcușului prăpăstios nu se puteau sui împotriva românilor pe niciuna dintre râpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă [...] ostașii regelui erau cu totul prinși, ca niște pești în vârșă sau în mreajă. Au căzut tineri și bătrâni, principii și nobili, fără nicio deosebire [...] Și românii au dus mulți prinși cu sine, atât răniți, cât și nevătămați, și au luat foarte multe arme și hainele prețioase ale tuturor celor căzuți; și bani în aur și în argint și vase prețioase și cingători de sabie și multe pungii cu groșite late [cu bani adică] și mulți cai cu șei și frâie [...]. Și regele abia a scăpat cu câțiva inși.” Să mai adăugăm că în acea bătălie și-a pierdut regele ungar și sigiliul.

Astfel se consfințea crearea primului stat românesc, printr-o strălucită victorie militară. Noua creație politică rămânea în echilibru pe cumpăna dintre lumea occidentală și lumea orientală. Aveau să alterneze astfel de momente în veacurile ce au urmat cu altele când ne-am prăbușit în sfera orientală, fără să fim vreodată complet înghițiți de aceasta, și cu cele când am revenit cu drepturi depline în lumea de care țineam prin naștere și structură, cea vestică.

Paftaua din mormântul de la Curtea de Argeș

Mormântul princiar din Biserica Domnească, Curtea de Argeș, în care a fost găsită paftaua, arată că în acel moment principii noștri erau asemenea celor din Occidentul Europei.

Poate fi o pafta de centură, fie ea și din secolul al XIV-lea, o ilustrare a unui moment astral? Da, dacă ai cultura istorică necesară pentru a pune întrebările potrivite, mai ales în contextul în care „tradiționala și falsă judecată a veacului trecut [adică al XIX-lea] asupra gradului de civilizație al feudalității românești din epoca întemeierii statelor” nu a putut fi schimbată la nivelul percepției generale, în ciuda tuturor studiilor semnate de academicianul Răzvan Theodorescu și de un fin cunoscător al epocii, Pavel Chihaia. Așadar, care este povestea acestei cataramă, despre care nu aveți posibilitatea să aflați din niciun manual școlar?

A fost descoperită într-un mormânt princiar în Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, în timpul săpăturilor începute în anul 1920. Cui aparține mormântul rămâne încă un motiv de controversă între istorici. Cert este că personajul purta o îmbrăcăminte de tip occidental, aidoma celor în care apar zugrăviți ctitorii bisericii sau Mircea cel Bătrân în tabloul votiv de la Cozia. Nasturii poartă stema Basarabilor. Luată izolat, paftaua ar putea fi considerată un ornament exotic, ce putea să fi reținut atenția și stârni dorința unui prinț dintr-o margine a Europei. Pusă în contextul descoperirilor arheologice și al picturilor murale, semnificația este alta. Ea este rezumată astfel de Pavel Chihaia: „Ritmurile de civilizație la nivelul păturii conducătoare au fost sincrone cu cele ale Apusului, până la definitiva invazie otomană [...] multe podoabe cavaleresti au aceleași caractere și trăsături ca și cele occidentale. Unele dintre ele excelează chiar prin valoare artistică și ilustrează întreaga configurație spirituală a epocii.” O configurație spirituală pe care, în absența acestei podoabe și a altora similare, nu am fi putut-o reconstitui, căci soarta izvoarelor scrise nu a fost una fastă pe aceste meleaguri.

Paftaua somptuoasă era asemenea unei porți a unei cetăți (zidul incintei era figurat de centura din postav, brodat cu mărgelile și fir), în fapt ca o scenă, pe care evoluau trei personaje, în decorul cetății. Paftaua era compusă din patru piese turnate: două turnuri (de care se prindea centura), partea centrală cu turnul porții și clădirile cu balconașe în care stau cele două personaje (el și ea) și partea centrală cu lebăda. Primele trei sunt turnate din aur masiv, a patra este din aramă acoperită cu email albastru. Locul exact unde a fost lucrată bijuteria nu a putut fi stabilit cu exactitate. S-a avansat inclusiv ipoteza unei asemănări a turnului porții cu turnul podului de pe Vltava, din Praga, ridicat în 1372. Cert este faptul că aparține unui grup de podoabe similare, de pe o zonă ce se întinde din Anglia până la noi și din nordul vikingilor până în Italia, făcând parte din ceea ce s-a numit „goticul internațional”.

Motivul perechii de îndrăgostiți (cele două personaje din balcoane) plasat în contextul unei cetăți este comun literaturii galante a epocii. Ea aduce în prim-plan amorul profan, opus celui sacru. Procesul începuse din secolul al XII-lea, ca parte a reacției față de disputele religioase, dar și sub influența redescoperirii scrierilor lui Ovidiu, cel care o readuce în atenție pe Venus, zeița dragostei. Pavel Chihaia identifica scene și o îmbrăcăminte similare cu cea a personajelor de pe paftaua de la Curtea de Argeș la Biserica Sf. Anton de Padua, din Ravenna, în Catedrala din Cracovia, în Biserica Sf. Ecaterina din Frankfurt am Main sau pe carcasa din fildeș a unei oglinjoare din aceeași epocă, aflată la British Museum, dar provenită din Franța.

La fel de interesant este și personajul lebedei cu chip feminin. În aceeași tradiție a vremii, el reprezintă simbolul sentimentelor celor două personaje. Lebăda fusese încă din Antichitate un simbol al lui Venus. Tot Pavel Chihaia echivala lebăda de pe pafta

cu „Frau Welt”, ipostaza medievală a zeiței Venus, ce apare în sculptura bisericească a epocii în configurația dată de călugărul Konrad von Würzburg, ca o condamnare a plăcerilor și ademenirilor lumești, a emancipării laice de care vorbeam mai sus. Potrivit călugărului nostru, unui cavaler franc, care iubea gloria, citea romane cavaleriești și era prea aplecat către deșertăciunile lumești, i-a apărut înaintea o frumoasă „Frau Welt” care, când s-a întors cu spatele, i-a înfățișat un chip plin de broaște și șopârle.

Merită să zăbovim o clipă și asupra acoperământului de cap al fantasticei lebede cu chip feminin. Venus sau „Frau Welt” era, potrivit concepției epocii, o doamnă și nu se cuvenea să se arate în public cu capul descoperit, precum tânăra din balcon. Purta așadar o scufă, confecționată din mătase sau alt material de preț, cu un „burlet” ce îi încadra fața, confecționat și el din mătase, cu o umplutură care să îi dea forma cilindrică și ornamente din broderie de fir, paiete sau sârmă de aur. Scufe asemănătoare identifica Pavel Chihaiia la monumentul funerar al Gudelei von Holtzhausen, din Domul din Frankfurt, la sculptura din lemn a Mariei Magdalena, de la Kunsthalle, Hamburg sau la una dintre consolele „Fântânii Frumoase” din Nürnberg, toate din aceeași epocă cu paftaua noastră. O poartă și „Ana”, una dintre ctitorile Bisericii Sf. Nicolae Domnesc, chiar locul unde s-a descoperit paftaua.

Iată așadar cum, citită corect, o simplă bijuterie ne reînvie o întreagă atmosferă de la Curtea primilor Basarabi, deloc diferită de cea din Europa vremii. Nu știm care erau lecturile lor, cum nu ni s-au păstrat nici cărțile din bibliotecile de la Cârța sau Igrîș și nu am fi știut nimic despre cele din urmă de nu ar fi existat o listă a lor, undeva în Franța. Misiunea istoricului se termină aici, dar poate începe, la fel ca în cazul „Îndrăgostiților de la Sultana”, cea a scriitorului, care poate povesti cu talent o iubire de la Curtea Basarabilor cu nimic mai prejos de cea din Romanul Troiei sau din Romanul Rozei.

Mănăstirea Vodița

Ridicată de Nicodim, primul monument sacral de plan triconc de la noi.

Pe malul românesc al Dunării, imediat ce fluviul face ultimul cot înainte de a se izbi de barajul de la Porțile de Fier, se înalță niște colți de piatră. Printre ei pășteau vacile. Locul a revenit în atenția turiștilor după ce în apropiere a fost sfințită, în 2001, noua Mănăstire Vodița. Probabil însă că majoritatea celor care ajung în zonă și văd ruinele nu le înțeleg semnificația și, întrebați de ce ar putea fi acele ziduri dovada unui moment esențial din istoria noastră, nu știu ce să răspundă. Iar după ce ar afla răspunsul, le-ar fi și mai greu să înțeleagă de ce le tratăm cu atâta desconsiderare.

Aici, la Vodița, a ridicat călugărul Nicodim, în două rânduri, câte o mănăstire, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Nu știm prea multe – și nici din surse foarte sigure – despre Nicodim. S-a afirmat că ar fi fost aromân la origine, ca o posibilă justificare pentru așezarea lui la nord de Dunăre. La fel de bine putea veni în acele părți în cadrul efortului de contracarare a ofensivei catolice, după ce regele Ungariei, Ludovic cel Mare, anexase Vidinul și Craina, organizate în 1366 într-un „banat”. Era un om învățat, cum ne arată corespondența cu ultimul patriarh bulgar de la Târnovo, Sfântul Eftimie. Nicodim a caligrafiat și primul manuscris cu datare sigură de pe teritoriul nostru, un tetraevanghel, păstrat într-o splendidă legătură de argint. Nu a fost întemeietorul vieții monahale la noi, cum s-a afirmat un timp, căci viața monahală exista de mai înainte cu câteva secole. El este cel care i-a dat organizarea și a îndrumat-o după un izvod bizantin-athonit, potrivit suflului duhovnicesc adus de isihasm (cerea izolarea monahului, căutarea liniștii și o contemplație continuă, care să-i aducă o mai mare apropiere de Dumnezeu). Rolul mișcării misionare monahale, inaugurate de Nicodim, în viața

Țărilor Române avea însă să fie unul mult mai implicat și mai important.

Ierarhia statelor feudale (acea „familie de regi”, în care fiecare ocupa o poziție mai importantă sau de subordonare, în funcție de forța economică și militară pe care le putea afișa) era legitimată și prin instituția ecleziastică. Aspirația Țărilor Române extracarpatică de a intra în „familia de regi” europeană, catolică în marea ei majoritate, s-a văzut stânjenită de intrarea în ierarhia ecleziastică bizantino-slavă. Am fost și am rămas singurul popor latin al Europei, de rit ortodox. Un rol decisiv în consolidarea ortodoxismului și contracararea prozelitismului catolic l-a jucat mișcarea monahală.

Secolul al XIV-lea și primele decenii ale celui următor au fost decisive în acest sens. De două secole se desfășura pe aceste meleaguri concurența dintre ordinele călugărești occidentale și monahismul de rit bizantin. Ungaria regală se autointitulase și obținuse confirmarea Romei ca propagator în aceste părți a catolicismului. Adesea, convertirea s-a făcut în mod forțat, precum la Vidin, unde în toamna anului 1368 Vladislav-Vlaicu trece Dunărea, chemat de răsculații bulgari ce dezlănțuiseră o violentă reacție contra misionarilor franciscani. Ordine monahale se instalaseră în Transilvania, ordine militare călugărești fuseseră aduse și plasate la fruntarii, pentru a răspândi credința catolică, în schimbul unor privilegii însemnate. La fel s-a întâmplat cu mișcarea monahală ortodoxă. Mănăstirilor întemeiate mai ales în zonele de graniță și confruntate direct cu catolicismul, puterea laică le-a acordat însemnate privilegii, inclusiv imunitate și dreptul de autoconducere. Așa au ajuns mănăstiri precum Vodița, Tismana sau Cozia printre cei mai bogați posesori de pământuri și beneficiari de privilegii, inclusiv scutiri de taxe și de obligații militare. Așa cum scria academicianul Răzvan Theodorescu, epoca dintre 1300 și 1400 „a însemnat în chip limpede veacul afirmării triumfătoare a mănăstirilor ortodoxe în viața spirituală și în civilizația românilor din statele acum întemeiate”. Istoria celor două ctitorii de la Vodița stă mărturie.

Vodița I, considerată prima mănăstire organizată de la noi, a fost atribuită de unii istorici ai vremii lui Litovoi. Conform unei opinii încetățenite, ar fi fost opera lui „chir Nicodim și a fraților lui”, undeva pe la 1372, după ce Banatul Severinului intrase în stăpânirea domnilor români. Vladislav-Vlaicu a dăruit mănăstirii sate și i-a acordat importante scutiri. Construcția se pare că nu a fost una prea solidă, cercetările arheologice dovedind că a avut o existență efemeră. Odată ce regele Ungariei a reușit să recucerească Banatul Severinului, Nicodim și frații săi s-au mutat la Tismana, ridicând acolo o altă mănăstire. Au revenit la Vodița, după ce domnii români au redobândit Banatul de Severin, undeva prin 1383–1384 (clopotul noii construcții purta data de 1385) și au reluat eforturile de rezistență contra tendințelor de catolicizare venite de peste munți. Victoria ortodoxiei avea să fie deplină după eșecul Conciliului de la Ferrara-Florența, din 1438-1439. Deja de ani buni, împărații bizantini încercau să negocieze un sprijin al Occidentului contra pericolului otoman, în schimbul reunificării Bisericii creștine. Decizia de reunificare adoptată de Conciliu a fost respinsă de importantele centre ecleziastice de la Ohrida sau Pecs, ajutorul occidental nu a mai venit, iar Constantinopolul a fost cucerit.

Dar a doua construcție de la Vodița mai are o semnificație aparte. Învățând din prima experiență nereușită, Nicodim și meșterii lui au adăugat planului triconc patru pilaștri în naos, sprijin pentru eventuale arcade laterale care primeau descărcarea unor arce, ceea ce conferea soliditate construcției, eliminând riscul ca pereții laterali să se prăbușească sub apăsarea bolților. Vodița II va deveni prototipul dezvoltării ulterioare a arhitecturii ecleziastice din Țara Românească.

Merită așadar să considerăm că ruinele părginite și atâta vreme neglijate de la Vodița sunt simbolul unui moment astral al istoriei noastre?

Bătălia de la Rovine

Politica antiotomană a lui Mircea cel Bătrân, care pune sultani în Imperiul Otoman.

„La un semn, un țărnam de altul, legând vas de vas, se leagă

Și în sunet de fanfare trece oastea lui întreagă;

Ieniceri, copii de suflet ai lui Allah și spahii

Vin de-ntunecă pământul la Rovine în câmpii”.

Orice școlar a citit măcar o dată versurile acestea din Scrisoarea a III-a. Bătălia de la Rovine, prima noastră mare confruntare cu Imperiul Otoman, ne intră astfel în conștiință prin nemuritoarea poezie scrisă de Mihai Eminescu. Pentru istorici, Rovine este încă un loc neidentificat, nu este limpede dacă a fost o bătălie sau două sau când a avut loc (în octombrie 1394 sau mai 1395).

La nivelul percepției generale, Rovine a rămas doar ca o confruntare româno-otomană. Adevăratul sens îl putem înțelege doar dacă vedem confruntarea de la Rovine în contextul general al avansării otomane către Dunăre și al politicii de mare anvergură dusă de Mircea cel Bătrân.

Turcii otomani s-au instalat pe continentul european în 1354. Inima puterii lor a rămas mereu Anatolia, în vreme ce partea europeană pe care au stăpânit-o, cunoscută sub numele de Rumelia, trebuia legată de partea asiatică prin cucerirea Constantinopolului și stăpânirea Strâmtoarelor. Destul de repede, sultanii otomani au înțeles că pentru a realiza acest lucru erau obligați să urmeze politica romanilor și pe cea a bizantinilor la Dunăre și Marea Neagră. Linia Dunării a devenit importantă pentru otomani mai ales în vremea sultanului Bayezid I. Tot din acele timpuri se definește o particularitate cu care ne vom întâlni și în luptele lui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul: realizarea unor acorduri de acțiune comună cu suverani din Anatolia, Iran sau Georgia. Cele mai mari reușite le-au înregistrat domnii români atunci când Poarta otomană era prinsă în conflicte în partea asiatică a stăpânirii.

Dimensiunile și resursele Țării Românești, cât și faptul că era o țară ortodoxă, nu i-au permis să ocupe în Pax Christiana – al cărei lider spiritual era papa, care se opunea Pax Otomanica – locul pe care l-ar fi meritat. Regatul ungar a fost cel care și-a arogat dreptul de a purta stindardul cruciatei în această parte a Europei; în fapt, și-a urmărit propriile interese în Balcani și catolicizarea populației ortodoxe, eșuând lamentabil, după două secole, la Mohacs și dispărând definitiv de pe harta Europei.

Inițiativa unei cooperări între Mircea cel Bătrân și liderii opoziției antiotomane din Anatolia pare să fi venit, potrivit cronicilor otomane, dinspre aceștia din urmă. Nu este exclus ca prin Mircea să fi căpătat Europa o imagine mai clară asupra pericolului otoman în devenire, într-un moment în care singura parte a continentului amenințată direct erau Balcanii. Tot cronicile otomane ne vorbesc despre pregătiri intense făcute de Bayezid I în 1392 pentru o campanie contra Țării Românești, context în care Mircea va simți nevoia unei apropieri de Ungaria. Până la urmă, sultanul a trebuit să se îndrepte către pericolul din Anatolia și, într-o bătălie dată la çorum (Anatolia centrală), în luna iulie, a fost înfrânt. Pe acest fond, Sigismund și Mircea întreprind vaste acțiuni antiotomane în sudul Dunării. Din acel moment, sultanul este obligat să se concentreze asupra frontului european și în 1393 cucerește Țaratul de Târnovo.

Apariția în Anatolia a puternicului suveran mongol Timur Lenk îl retrimite pe Bayezid I în partea asiatică a stăpânirii sale. Acest fapt, ca și prezența lui Sigismund în Moldova, la sfârșitul anului 1394, fac puțin probabilă o confruntare româno-otomană în octombrie 1394, la Rovine. Pentru această datare pledează doar cele zece copii târzii ale analelor sârbești. Bayezid I revine în partea europeană, Rumelia, la începutul lui 1395. Semnificativ pentru rezultatul final al confruntării româno-otomane este modul cum a evoluat prezentarea acesteia în cronicile otomane. În vreme ce scrierile din secolul al XV-lea vorbesc despre o înfruntare îndârjită, din care sultanul s-a retras, scăpând cu fața curată, în secolul următor sultanul devine un uragan, care îl spulberă pe necredincios.

A urmat o perioadă tulbură, cu un Vlad numit de istorici „Uzurpatorul”, când se pare că Mircea și acesta și-au împărțit stăpânirea țării. Apoi înfrângerea cruciaților europeni la Nicopole, din cauza încăpățânării cavalerilor occidentali care n-au vrut să asculte sfaturile domnului român, deși acesta cunoștea atât de bine tactica inamicului.

Înfrângerea lui Bayezid I la Ankara, luarea lui în prizonierat de către Timur Lenk și lupta pentru succesiunea sultanului otoman între cei doi fii, Mehmed în Anatolia și Süleyman în Rumelia, ofereau un excelent prilej pentru europeni de a îndepărta sau reduce substanțial puterea otomană din Europa. Singurul care a jucat un rol activ a fost Mircea cel Bătrân, căci purtătorul stindardului cruciatei, regele ungar Sigismund de Luxemburg, nu mai era interesat de aceasta, implicându-se în luptele pentru coroana romano-germană. Cu resursele de care dispunea, Mircea a reușit să pună pe tronul otoman propriul candidat, Musa, căruia i-a dat și fata de soție. După înlăturarea acestuia, domnul român a mai avut două încercări, cu претенdenții Orhan și Mustafa, fără succes, toate acestea în vreme ce Conciliul de la Constanza (1415) eșua în realizarea unei coaliții a creștinătății.

Rovine, ca simbol al politicii antiotomane a lui Mircea cel Bătrân poate fi considerat un moment astral al istoriei noastre.

Mănăstirea Cozia

Ctitoria lui Mircea cel Bătrân, loc de cult și cultură.

Călătorul pe Valea Oltului, care se oprește dinaintea Mănăstirii Cozia și îi trece pragul, va afla că este o ctitorie a lui Mircea cel Bătrân, precum și alte câteva informații generale. Nici din manualul de istorie nu va putea înțelege de ce figurează Cozia printre cele 100 de momente esențiale ale acestui pământ. Așadar, care sunt poveștile Coziei?

Mănăstirea Cozia și cea de la Cotmeana, care de altfel i-a fost supusă, reprezintă perechea simetrică cu Vodița II și Tismana și încă o confirmare a victoriei ortodoxiei, prin călugări, față cu infiltrările catolice. Dacă veacurile al XII-lea și al XIII-lea au stat sub semnul unui oarecare balans între cele două influențe, sfârșitul celui de-al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea înlătură orice îndoială în acest sens. De altfel, și zidirile catolice rămân de o factură simplă, provincială, fiind lipsite de sprijinul domnesc. Catolicismul, asociat cu expansiunea regatului Ungariei sau cu presiunile celui polon, pierde partida. Călugării oferă domniei tot sprijinul lor; prin dani și scutiri de tot felul, domnia transformă Cozia în a doua mănăstire a țării ca bogăție, după Tismana.

Interesantă este și povestea numelui acestei mănăstiri (fără să vrem să alimentăm în vreun fel teoriile „cumane”). Numele îi apare, la început, alternativ: Nucet și Cozia. Cum la un alt Nucet, în Dâmbovița, era o ctitorie mai veche și exista pericolul ca peste veacuri să se încurce daniile acordate uneia sau alteia, Nucetul lui Mircea devine Cozia, numele pecenegu-cuman care însemna același lucru.

Biserica Mănăstirii Cozia rămâne singura de plan triconc din secolul al XIV-lea ajunsă integral până la noi și o dovadă a continuării modelului de la Vodița II, care devine arhetipul construcțiilor mănăstirești muntene din Evul Mediu, tot așa cum pictura din pronaosul acesteia a rămas arhetipul pentru pictura mănăstirească din același areal și aceeași perioadă de timp. Sunt dovezi ale prestigiului de care s-a bucurat Cozia, ctitoria și necropola celui mai strălucit domn al Țării Românești din primele sale două veacuri de existență.

„Armonia oferită de volumele sale echilibrate și admirabil proporționate – scria academicianul Răzvan Theodorescu – [...], de îmbinarea elegantă a liniilor șerpuitoare, drepte și frânte de la frontoane, turlă și abside, de paramentul în care riscul unei anumite monotonii a alternării – atât de frecvente în Bizanț și în Balcani – a rândurilor de căramidă și a fâșiilor tencuite este evitat grație decorului sculptat în piatra ancadramentelor de ferestre, a arhivolteelor oarbe și a rozetelor ce ritmează fericit registrul median și cel superior al fațadelor, grație, nu mai puțin, ornamentelor din teracotă din aceeași zonă a paramentului, constituie, poate, trăsătura esențială, definitorie, a bisericii mari cu hramul Sf. Treimi din mănăstirea de la Cozia.” Sunt trăsături întâlnite și la Sf. Nicolae din Argeș, ridicată cu 40 ani mai devreme și care deosebesc ctitoriile de la noi de cele din sudul Dunării, chiar dacă meșterii pietrari veneau de acolo. În sculptura în relief plat cu profilul unor creștături, care împodobește arhivoltele fațadei și chenarele ferestrelor de la Cozia, academicianul Virgil Vătășianu vedea influențe georgiene, o altă direcție de influențe venite din orient, ce vor culmina în secolul al XVII-lea, în Moldova, cu Dragomirna și Trei Ierarhi.

Între motivele aviforme întâlnite în sculptura în piatră ce decorează Cozia întâlnim și acvila bicefală, simbolul stăpânilor bizantino-balcanici, pe care Mircea îl putea arbora după ce din 1388 putuse include în titulatura sa și formula: „stăpânind și domnind [...] și pe amândouă părțile pe toată Podunavia, încă până la marea cea mare și stăpânitor al cetății Dârstorului”.

De aceeași influență balcanică ține și arta broderiei liturgice, ce a atins în Țările Române, în secolele XIV–XVI, cea mai înaltă expresie – și nu întâmplător, căci ele au rămas singura zonă necuprinsă de împărăția otomană.

Poate că toate aceste elemente nu ar fi justificat, singure, caracterul astral al ctitoriei de la Cozia. Dar este în același timp un simbol al climatului intelectual și artistic ce a domnit la Dunărea de Jos în acele vremuri și care a fost numit „internațional”. Nicolae Iorga a fost cel dintâi care s-a ocupat de efectele întâlnirii dintre Orient și Occident în această parte, provocată de cruciadele târzii, de pericolul otoman în creștere și de eforturile, fără succes, de reconciliere între ortodoxie și catolicism. Vizibilă și în arhitectura militară și în cea ecleziastică, influența goticului este și mai ușor de sesizat în artele somptuare și mai ales în hainele purtate de domnii români sau de soțiile lor în picturile votive. La Cozia, Mircea cel Bătrân apare cu o tunică cu cusături de fir închipuind medalioane, un pantalon colant și o mantie ce reprezintă continuarea hlamidei imperiale bizantine. În același fel este zugrăvit și la Curtea de Argeș, ceea ce ne confirmă că astfel se îmbrăca domnul în vremea căruia Țara Românească a cunoscut cea mai mare întindere.

Pentru un străin care ar ajunge pentru prima oară pe aceste meleaguri, o plimbare la Cozia, cu explicațiile corespunzătoare, i-ar fi de ajuns, alături de Miorița, Meșterul Manole și Luceafărul, să ne înțeleagă istoria, și pe cea trecută, și pe cea prezentă.

Tetraevanghel Gavril Uric

Realizat în 1429 de monahul Gavril Uric de la Mănăstirea Neamț pentru uzul doamnei Marina, soția lui Alexandru cel Bun, este ilustrat cu patru miniaturi pe paginile de gardă, înfățișându-i pe evangheliști. Este primul Tetraevanghel românesc ilustrat care s-a păstrat. Se păstrează la Biblioteca Bodleiană a Universității Oxford.

„Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, s-a lucrat acest Tetraevangheliar în zilele piosului și de Hristos iubitorului domn Io Alexandru Voievod, domnul întregii Țări a Moldovlahiei, și a pioasei sale doamne Marina, care, arzând de dorință, fiind iubitoare de dragostea cuvintelor lui Hristos, cu râvnă a dat și s-a scris aceasta, în anul 6937 (1429) și s-a sfârșit în luna martie în 13 zile, cu mâna lui Gavril monahul, fiul lui Uric, care a scris în Mănăstirea Neamț.” Astfel se încheia cel dintâi manuscris miniat ce ni s-a păstrat dintre cele realizate pe teritoriul Țărilor Române. Înainte de a-i spune povestea, să lămurim ce era un Tetraevangheliar: o carte liturgică ortodoxă, ce cuprinde cele patru evanghelii canonice.

Cel care a realizat minunăția, Gavril Uric, era fiul unui scriitor de acte domnești (uric înseamnă act de privilegiu sau de posesiune), care la bătrânețe s-a călugărit sub numele Paisie. Fiul avea să îmbrace haina monahală de tânăr.

Nu cunoaștem realizări anterioare ale sale, dar acest manuscris este considerat o capodoperă a artei miniaturate universale, fiind citat ca atare în marile lucrări consacrate domeniului. Apărută relativ târziu în spațiul românesc, arta împodobirii manuscriselor debutează așadar cu o capodoperă. Mai mult, Gavril Uric a creat la Mănăstirea Neamț o școală, ce va influența în secolele următoare creațiile de gen din spațiul românesc. Și este remarcabil că într-o profesie ce presupune copierea, artiștii care i-au urmat au preluat schema și structura compozițională, dar au realizat creații originale care, chiar dacă nu s-au ridicat la valoarea celei din 1429, au atins un înalt nivel artistic.

Nu știm dacă Gavril Uric a copiat un manuscris, sigur bizantin, a realizat o variantă pornind de la un prototip sau a creat o operă originală. În mod sigur însă, cele patru portrete de evangheliști au o valoare artistică greu de egalat și unanim recunoscută. Fiecare dintre evangheliile este precedată de portretul evanghelistului așezat într-un jilț și având în fundal elemente de arhitectură. Echilibrul (ce sugerează serenitatea și profunzimea meditației celor patru) și ritmicitatea (dată inclusiv de faptul că orientarea poziției primilor doi se opune celei a ultimilor doi, primul și ultimul stau pe jilțuri cu spetează, spre deosebire de al doilea și al treilea, elementele arhitecturale din prima și ultima miniatură au o dominantă orizontală, în vreme ce în cele două miniaturi din mijloc observăm o dominantă verticală) definesc compoziția.

Influența bizantină este evidentă în unele elemente ale compoziției (precum baldachinul susținut pe coloane), dar și cea autohtonă iese în relief prin turla de biserică specifică spațiului în care se realiza miniatura sau zidurile precum cele ale mănăstirilor fortificate de la noi. Portretele evangheliștilor sunt bine individualizate.

Portretul lui Luca, aplecat peste papirusul pe care îl scrie, este socotit cel mai bine realizat. Este redată mișcarea evanghelistului surprins în plin proces de scriere, fără a altera cumva concentrarea necesară realizării transpunerii pe pergament a Vestii cele Bune (Evanghelie). Matei este la fel de concentrat, dar și febril în pregătirea uneltelor de care se va servi. Marcu este surprins în plin proces de caligrafiere, iar obiectele de pe pupitrul din stânga lui amintesc de naturile moarte ale măștrilor flamanzi. În sfârșit, Ioan este surprins într-o mișcare de răsucire, parcă ar vrea să asculte inspirația divină sau poate (dacă considerăm că și-a săvârșit lucrarea, care pare a aștepta gata scrisă

pe pupitru) să comunice încheierea misiunii. Frizele ce încadrează fiecare miniatură se armonizează, componistic și coloristic, cu portretele evangheliștilor.

„Cea mai pregnantă calitate a celor patru miniaturi – scria Grigore Popescu-Vâlcea, în albumul dedicat miniaturisticii românești medievale – este rezolvarea cromatică, în care personalitatea de mare colorist a miniaturistului Gavril Uric este excelent evidențiată.” Cu mulți ani înainte, Nicolae Iorga nota, în general, despre coloristica miniaturistilor noștri: „Miniatura la noi prezintă o notă foarte interesantă în ceea ce privește jocul colorilor [...] coloarea este pentru noi unul din elementele principale ale artei [...]. Nu este o lume ștearsă, o lume ternă, această lume a noastră, ci una care își însușește tot ceea ce dă lumina și care știe să întrebuinteze efectele luminii pentru a crea frumosul”.

Să mai adăugăm, pentru a înțelege mai bine valoarea de ansamblu a manuscriselor miniate românești, că prin munca copiștilor români s-a asigurat conservarea unei mari părți a literaturii religioase bizantino-slave, în condițiile în care la sud de Dunăre, în teritoriile cucerite de otomani, existența unor asemenea centre de copiat manuscrise era cu mult mai dificilă.

Dacă cumva această prezentare v-a convins să căutați aceste capodopere prin muzee și biblioteci, nu vă va fi ușor. Tetraevangheliarul lui Uric se găsește azi în Biblioteca Bodleiană de la Oxford; alte două, executate de Teodor Mărișescul, tot la Neamț, în 1491 și 1492, se află la Muzeul de Istorie din Moscova; Mărișescul a mai realizat, în 1493, o altă operă similară, păstrată la Biblioteca de Stat din München; Tetraevangheliarul din 1502, copiat și miniat de monahul Filip, este la Viena, iar un altul din 1504 la Cetinje, Muntenegru. Din fericire, Tetraevangheliarul din 1473, cu portretul lui Ștefan cel Mare, a rămas la Mănăstirii Putna.

Încă din 1883, episcopul Melchisedec scria: „Academia Română ar face un mare serviciu culturii noastre intelectuale și artelor, dacă ar lua măsuri prin oameni competenți a se aduna toate resturile culturii noastre antice [vechi, adică] păstrate prin mănăstiri și a se publica într-un album [...] O asemenea lucrare va fi de mare onoare pentru națiunea noastră [...] Lucrarea aceasta pe care o propunem nu trebuie amânată mult, căci monumentele noastre acestea prețioase, pe zi ce merge, multe se deteriorează, se strică, se pierd.” Îndemn și azi valabil.

Bătălia de la Varna

Participarea lui Iancu de Hunedoara la ultima mare cruciadă europeană.

Bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444) marca sfârșitul unei epoci istorice. Vreme de aproape 100 ani, în cadrul a ceea ce s-a numit „cruciatale târzii”, cavaleri și suverani din Occident sosiseră în părțile răsăritene ale Europei pentru a lupta cu necredincioșii, fără vreun rezultat concret în plan politic, adică fără a reuși să stăvilească avansul turcilor otomani în Peninsula Balcanică, până la Dunăre. A fost o formă de racordare directă a acestui spațiu la civilizația europeană, căreia îi aparținea de drept. După Varna și înfrângerea care a stârnit îngrijorare – dar nu și o reacție concretă – în Europa, începe ruptura acestui spațiu de ceea ce Braudel numea „economia-lume” occidentală și atragerea, treptată și prin multiple forme, nu numai prin supunerea cu sabia, a spațiului carpato-danubiano-pontic (cu mult mai pronunțată a celui de până la Carpați) în „economia-lume” otomană.

Desigur, eșecul acestor „cruciate târzii” vine din lipsa de unitate a europenilor, mai ales a occidentalilor, care nu se aflau în prima linie, sub amenințarea directă a otomanilor. La fel s-a întâmplat și în cazul bătăliei de la Varna. O scurtă narațiune ne va convinge de acest lucru.

La 1 ianuarie 1443, papa Eugeniu al IV-lea lansa apelul pentru o nouă cruciadă. Era urmarea acceptării de către Împăratul Ioan al VIII-lea al Bizanțului, la Conciliul de la Florența, din 1439, a reunificării Bisericii Răsăritene cu cea Apuseană. O serie de state europene ale vremii și-au manifestat inițial intenția de a lua parte la cruciadă, intenție nematerializată în final, din diferite motive. Principala putere în jurul căreia se vor coaliza forțele cruciate a rămas Regatul Ungar. Doar că atitudinea oscilantă a regelui acestuia, Vladislav I (care era și rege al Poloniei, din 1434 deja), a influențat în rău mersul evenimentelor. La 15 aprilie 1444, regele promite solemn trimisului papal, Cesarini, că va porni cu oastea contra otomanilor. La 24 aprilie, trimite în secret un sol la sultan pentru a negocia pacea. La 12 iunie se încheia tratatul de pace, pe 10 ani, urmând să fie ratificat și de regele ungar.

Între timp, din promisa flotă occidentală, ce trebuia să ajungă în Strâmători și eventual pe Dunăre, abia s-au adunat vreo 17 nave, care au pornit, în iulie, spre Constantinopol. La sfârșitul aceleiași luni, la Seghedin, regele Ungariei primea solii turci și ratifica tratatul cu sultanul. Vestea stârnea confuzie în Occident și Veneția anunța că dacă armata regelui nu pornea către Balcani, corăbiile sale se reîntorceau acasă. Pe de altă parte, Cesarini făcea presiuni asupra lui Vladislav I să nu-și respecte cuvântul dat unui necredincios, aducând și vestea că sultanul trecuse în Asia, pentru a potoli acolo o revoltă, iar corăbiile care se îndreptau spre Constantinopol îl puteau bloca.

În ciuda sfatului lui Iancu de Hunedoara, care era conștient de puținătatea forțelor strânse și de oboseala oștenilor săi, care purtaseră în anii anteriori numeroase campanii la sud de Dunăre, regele cedează și pornește cu armata spre Dunăre. Avea să i se alăture pe drum și un corp de oaste venit din Țara Românească.

Izvoarele spun că domnului român Vlad Dracul, în drumul către reunirea cu armata regelui, o bătrână ghicitoare bulgăroaică i-a prezis că Vladislav I nu va avea noroc în luptă. La vederea oștii regale, temerile domnului român au sporit. Și el, și Iancu de Hunedoara au insistat să se renunțe la o confruntare directă. La fel ca la Nicopole, sfaturile nu au fost ascultate. Lipsit de informații corecte, regele ungar se baza pe faptul că sultanul nu putuse reveni din Asia, oprit de barajul flotei occidentale. În realitate, Murad al II-lea trecuse fără nicio problemă înapoi în Europa și grăbea cu o oaste mult

mai numeroasă către Varna. N-au lipsit și acuze ulterioare că sultanul i-ar fi cumpărat cu bani pe comandantul flotei.

La sfatul care a avut loc cu o zi înainte de bătălie, la 9 noiembrie, Iancu de Hunedoara și-a impus punctul de vedere, respingând ideea organizării unei întărituri și a unei rezistențe prelungite, în condițiile în care nu dispuneau de rezerve suficiente de hrană. A pledat pentru un atac viguros, care să-i pună pe fugă pe otomani, conștient fiind că șansele de succes erau reduse și totul depindea de voința de luptă și de coordonarea acțiunilor.

În dimineața luptei, otomanii pornesc atacul și spulberă flancul drept, unde erau banderile episcopilor de Eger și Oradea. Iancu de Hunedoara contraatacă și reechilibrează lupta. Otomanii recurg însă la un șiretlic. Pe spatele cămilelor, ce speriau caii cavalerilor europeni, pun saci cu bani, care se împrăștie pe jos. Oștenii europeni se opresc să îi culeagă, pierzând timp prețios. Bătălia a fost definitiv pierdută în clipa când regele, un tânăr impetuos și lipsit de experiență, neascultând sfatul lui Iancu de Hunedoara, se repede în luptă înainte de refacerea liniilor. Pierde, iar capul lui pus în vârful unei sulii îi face pe europeni să abandoneze lupta și să se retragă care cum poate.

De ce este o bătălie pierdută un moment important? Pentru că a marcat sfârșitul unei epoci. Dar mai ales pentru că le-a arătat românilor că principalul sprijin trebuie să îl caute între ei. Patronajul instituit de Iancu de Hunedoara asupra celorlalte două țări române avea să fie un model și pentru alți domni români, până la prima Unire realizată de Mihai Viteazul, 150 ani mai târziu.

Dracula

Mitul lui Dracula și semnificația lui.

„Povestea regele [Ungariei, Matia Corvin], confirmat fiind de secretarii care asistau la descriere, că 40.000 de oameni de ambele sexe și de vârste diferite, care aparțineau facțiunii potrivnice, au fost cu puțin timp înainte uciși din porunca acestuia [a lui Vlad Țepeș] prin cele mai rafinate suplicii. Pe unii i-a ucis frângându-i sub roțile carelor, pe alții despuiți, jupuindu-le pielea până la măruntaie, pe alții așezați în țepe și fripți pe cărbuni încinși puși sub ei, pe alții străpungându-i cu țepe prin cap, prin piept, prin ombilic sau, ceea ce e josnic chiar și numai de povestit, prin șezut și prin mijlocul măruntaielor până sus în gură; și, pentru ca nicio formă de cruzime să nu lipsească, împlânta în ambii săni ai mamelor țepe și înfigea în acestea pe copiii lor; în sfârșit, pe alții îi ucidea prin alte chipuri, cât se poate de cumplite, torturându-i mai înainte cu felurite cazne, pe care cruzimea atroce a celui mai groaznic tiran a putut să le născocască.”

Fragmentul de mai sus, desprins din scrierea episcopului Nicolae de Modrusa, legat papal trimis în 1462 în aceste părți în cadrul pregătirilor de cruciată, descrie convorbirea pe care a avut-o la Buda cu regele Matia Corvin despre domnul român Vlad Țepeș. Este o ilustrare a imaginii lui Dracula cel setos de sânge. O imagine care l-a făcut pe Vlad Țepeș cel mai cunoscut dintre domnii români la nivelul percepției publice în lume. O imagine pe care noi românii o contestăm și de care ne tot dorim să scăpăm. Așadar, nu ar trebui să fie considerată un moment astral. Nu este însă, oare, un moment astral pe care l-am ratat, cel puțin până acum?

Să vedem pe scurt cum s-a constituit imaginea domnului setos de sânge, ajuns apoi cel mai cunoscut vampir din lume.

Aproape contemporan cu domnul român (istoricii nu au căzut încă de acord nici asupra perioadei exacte când au fost scrise, nici asupra autorului sau autorilor), s-au constituit două seturi de povestiri despre faptele lui Vlad Țepeș. Nu s-a putut stabili o filiație directă între ele și au fost alcătuite cu scopuri diferite. Povestirile slavone ne prezintă un Vlad Țepeș mare stăpânitor, viteaz și înțelept, care întărește puterea domniei, recomandat ca model țarului Ivan al III-lea. De altfel, în vremea unul alt țar, Ivan cel Groaznic, Petru Rareș era recomandat și el drept model.

În schimb, povestirile germane, scrise sub influența conflictului dintre domnul român și negustorii sași, nemulțumiți de măsurile luate de Țepeș pentru a le curma abuzurile (și trebuie subliniat că dinspre Curtea regelui de la Buda porneau scrisori prin care li se cerea negustorilor sași să nu mai supere pe domnul român), au impus chipul tiranului de o cruzime diabolică, sadic și sălbatic. Este evidentă intenția autorului (autorilor) de a-l zugrăvi în culori cât mai negre. Ca și povestirile slavone, și cele germane au cunoscut un succes deosebit, fiind și tipărite și apărând până în 1530, în 14 ediții. Textul german a fost tradus și prelucrat în latină, limba de cancelarie a Europei Apusene. Așa cum scria Ștefan Andreescu: „Cele două produse literar-istorice din a doua jumătate a secolului al XV-lea, privite în ansamblu, divulgă pentru întâia oară în mod convingător o permanență a culturii din spațiul carpato-danubian, aceea a dublei ei deschideri, către Orientul de tradiție bizantin-ortodoxă și către Occidentul romano-germanic.” Și aceasta se întâmpla tocmai atunci când umaniștii europeni începeau să se intereseze de originile românilor și de rostul lor în lupta cu otomanii.

Din nefericire, versiunea germană a fost potențată de povestirile și interesele regelui ungar Matia Corvin. Dornic să justifice lipsa acordării unui ajutor eficient lui Vlad Țepeș în lupta cu otomanii și cheltuirea banilor trimiși de Occident în acest sens în alte scopuri,

regele ungar, pe lângă poveștile de genul celei cu care am deschis istorisirea noastră, a inventat și scrisori din care ar fi rezultat trădarea lui Țepeș și înțelegerea lui cu sultanul, pentru a motiva de ce l-a aruncat pe domnul român în lanțuri, în loc să îl ajute. Grație acestei „certificări”, informațiile au fost integrate în Comentariile Papei Pius al II-lea, în cronică lui Ebendorfer. Ulterior, un cronicar de la Curtea regelui ungar, Bonfini, avea să consemneze, într-o formă atenuată, povestirile despre cruzimile lui Țepeș, reluate într-o lucrare ce s-a bucurat de un mare succes în Europa, *Cosmografia lui Sebastian Münster*.

La începutul secolului al XIX-lea, Johann Christian Engel redescoperea povestirile germane și le prelua într-o istorie a Moldovei și Valahiei, în vreme ce polonezul Adam Mickiewicz le redescoperea pe cele slavone. Victor Hugo îi consacra lui Vlad Țepeș câteva versuri în *La légende des siècles*, pentru ca Bram Stoker, pe baza informațiilor furnizate de – din nou – învățatul ungar Arminius Vambery să îl consacre drept prototipul vampirului sângeros.

Pentru istoricii români a devenit o adevărată datorie să demonstreze – evident, cel mai adesea doar în limba română – că Vlad Țepeș a fost un domn viteaz și mai ales un om normal. Și asta în condițiile în care contemporanul lui Țepeș din Franța, Ludovic al XI-lea, avusese un comportament identic și cunoscuse un tratament similar din partea unor autori, fără ca cineva să îi conteste totuși calitatea de mare rege al Franței. Incapacitatea noastră de a trece de filtrul Budapestei în a ne transmite o imagine corectă în Occident ne-a făcut să ratăm un moment astral al istoriei.

Bătălia de la Podul Înalt

Marea victorie obținută de Ștefan cel Mare contra oastei otomane condusă de sultan și semnificația sa europeană.

„Noi, Ștefan Voevod [...], facem cunoscut domniilor voastre că pe la Boboteaza trecută mai sus-numitul Turc a trimis în țara noastră și împotriva noastră o mare oștire [...]. Auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și, cu ajutorul domnului Dumnezeuului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor Creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre [...]. Dacă această poartă [a Creștinătății], care e țara noastră, va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva –, atunci toată Creștinătatea va fi în mare primejdie.”

Așa anunța Europei, la 25 ianuarie 1475, din Suceava, Ștefan cel Mare victoria obținută la 10 ianuarie, la Podul Înalt, asupra unei oaste otomane. A fost una dintre marile victorii militare obținute de români, „un Termopile al nostru”, cum o numea Nicolae Iorga.

Marea miză geo-strategică a momentului o constituia controlul asupra Mării Negre și a liniei Dunării. Cu mai bine de un deceniu înainte de lupta de lângă Vaslui, sultanul Mehmed al II-lea ar fi spus: „Atât timp cât Chilia și Cetatea Albă sunt ale românilor și Belgradul sârbesc al ungarilor nu vom putea învinge cu totul pe ghiauri”. Împreună cu cetatea genovezilor Caffa, din Crimeea, formau nodul comercial cel mai important al relațiilor comerciale dintre Europa și Asia. Un contemporan cu evenimentele, autorul Cronicei de la Dubnic, nota și el că otomanii întreprinseseră campania din 1475 „cu gândul, după cum se spune, că dacă vor fi aici biruitori, să ia măsuri ca să năvălească asupra întregului regat al Ungariei”. Opinie a fost întărită, nu peste multă vreme, și de regele Ungariei, Vladislav al II-lea, potrivit căruia Moldova era un fel de pavăză a Ungariei și Poloniei, iar Ștefan cel Mare cel care închidea „calea prin țara sa spre regatele vecine”.

Repetatele incursiuni întreprinse de Ștefan cel Mare în Țara Românească, pentru a pune un domn favorabil proiectului antiotoman și a securiza astfel linia Dunării, l-au determinat pe sultan să deturneze o importantă armată ce asedia cetatea albaneză Skodra (Scutari), apărată de albanezi și venețieni. O mare frescă din Palatul Dogilor din Veneția datorată lui Paolo Veronese ilustrează tocmai luptele din preajma acestei cetăți, de mare însemnătate strategică pentru venețieni. Oștirea condusă de beylerbeyul Rumeliei (partea europeană a imperiului), Suleiman Hadâmbul (Eunucul), care ținea Italia, a fost dirijată către Moldova. Era cu totul neobișnuit ca o oaste otomană să pornească în campanie iarna. Pe lângă drumurile desfundate, se adăuga problema asigurării furajelor pentru animale, principalul mijloc de deplasare pe atunci.

Înaintarea s-a făcut cu greu și a durat patru luni. Pe neașteptate, la intrarea în Moldova, vremea s-a încălzit, drumul a devenit un șleau greu de străbătut. Un cronicar otoman scria că vremea arunca „din arcuri asupra lor [a oștenilor otomani] săgeți de ploaie [...]. Așa s-au stricat podoabele lor, asemenea unor grădini; s-a dus prospețimea lor [...] .Torrentul de ploaie udându-i de tot pe acei călăreți și slujitori, toți șoimii care zburau în lupte au devenit ca niște găini jumulte.”

Ștefan cel Mare i-a așteptat pe otomani într-un loc bine ales, în care tatăl său, Bogdan al II-lea, a învins oastea polonă ce aducea la domnie un pretendent la tronul Moldovei în 1450, luptă la care asistase copil fiind.

La ieșirea din codrul Lipovățului, otomanii s-au aflat înaintea unei câmpii mlăștinoase (lunca Bârladului), lungă de circa 10 km, până la dealul pe care e așezat Vasluiul și vărsarea Racovei în Bârlad, și lată de 2-3 km între dealurile Muntenilor, la dreapta, Timotei, iar la stânga, Paiului. Bătălia n-a fost o luptă de cavalerie (de tipul turnir occidental). Ștefan i-a obligat pe otomani să atace singura parte vizibilă a oștii sale – liniile de apărare din capătul de nord-est al câmpiei mlăștinoase din zonă, „La Poduri” (vărsarea Racovei în Bârlad) – în formație de „săgeată”, cu flancurile vulnerabile față de dealurile unde aștepta gata de contraatac oastea moldoveană. Suleiman Hadâmbul n-a putut aplica nici învăluirea largă a moldovenilor, spre Vaslui, căci dealurile împădurite care flancau lunca Bârladului se întindeau, într-o succesiune de culmi și văi diferit orientate, pe distanțe foarte mari. Iar terenul mlăștinis a anihilat principala armă tactică a numeroasei călărimi otomane – șarja.

La porunca lui Ștefan, din preajma liniilor fortificate de lângă vărsarea Racovei în Bârlad, au prins să sune „cu buciume și cu trâmbițe, dând semn de războiu”. Avangarda otomană, auzind semnalul, s-a lăsat atrasă, slobozind strigătul de luptă. La auzul lui, însuși Ștefan cel Mare, aflat cu grosul trupelor sale, foarte probabil, pe Dealul Muntenilor, s-a înfiorat. Pe dată, un boier bătrân, îngenunchind, i s-a adresat: „Doamne, nu te tulbura, căci astăzi îți vom sta cu vitejie alături, Dumnezeu de sus ne va ajuta”. A urmat o luptă crâncenă, cu atacuri și contraatacuri de ambele părți.

Ștefan cel Mare, care își păstrase grosul trupelor sale pe culmile și văile lungului Deal al Muntenilor, a poruncit să se descarce armele de foc, să se sloboadă o ploaie de săgeți, după care a atacat de pe deal mijlocul întinsului flanc drept al otomanilor.

A fost o victorie zdrobitoare. Mara, văduva predecesorului Mehmed al II-lea, afirma că „niciodată o oaste otomană nu a suferit o astfel de înfrângere”, iar știri italiene au răspândit vestea celei dintâi biruințe în câmp deschis câștigată de o oaste creștină contra otomanilor. Peste un an, sultanul a pornit personal într-o expediție de pedepsire, din care s-a întors fără să obțină ceea ce își propusese.

Catedrala de la Feleac

Episcopie, devenită apoi, în secolul al XVI-lea, arhiepiscopie/mitropolie, fondată de Ștefan cel Mare

Despre ajutoarele acordate de domnii români mănăstirilor de la Sfântul Munte, aflate în cuprinsul Imperiului otoman, s-a scris. Nu îndeajuns și mai ales nu destul în limbi de circulație. Dar importanța contribuției care a permis așezămintelor creștine din lumea otomană să supraviețuiască a fost recunoscută.

Mai puțin s-a scris despre sprijinul pe care domnii Țării Românești și Moldovei l-au dat așezămintelor și ierarhiei ortodoxe a românilor din Transilvania. Poate că și documentele sunt mai puține, ca în primul caz, dar fenomenul merită cunoscut mai bine.

Situația bisericii ortodoxe din Transilvania a fost marcată de ofensiva catolicismului și de prigoana la care a fost supusă de regii catolici unguri. Existența a numeroase biserici și mănăstiri ortodoxe este atestată arheologic și documentar. Cel mai vechi nume de preot cunoscut din Transilvania este cel al lui Naneș, menționat într-o inscripție din 1313-1314, din biserica din Streisângeorgiu. Din 1376 datează inscripția de la Mănăstirea Râmeț în care apare numele lui Ghelasie, arhiepiscop. Este primul ierarh ortodox din Transilvania al cărui nume îl cunoaștem.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea aflăm și numele primului mitropolit din Transilvania: Ioanichie, atestat în 1479. Peste nouă ani, sediul Mitropoliei Transilvaniei se stabilea la Feleac, pentru aproape șapte decenii. Locul nu a fost ales întâmplător. Localitatea este menționată în 1367, când patricienii clujeni se plâng de locuitorii din satul Feleac, acuzându-i că erau hoți și făceau brigandaj la drumul mare. Acuzația ar părea lipsită de logică, pentru că peste numai zece ani regele Ungariei Ludovic I le încredința locuitorilor din Feleac, sat de români (villa olachorum), paza drumului comercial ce lega Clujul de sudul Transilvaniei, de-a lungul Someșului. Pentru asta locuitorii Feleacului trebuia să dea 20 de oameni. Explicația o găsim dacă luăm în calcul alte documente care vorbesc despre existența până pe la 1538 la Feleac a unui cnezat teritorial sau poate chiar voievodat, cum considera academicianul Ștefan Pascu. La 1534 sunt amintiți doi cnezi-jurați, iar la 1538 scaunul de judecată se ținea la Feleac și participau cnezul (un Michaelis Wayda kenezius) și sătenii. Iată deci că încă de la începutul secolului al XVI-lea avem în hotarul Clujului o formațiune teritorială unde se aplica dreptul românesc, ceea ce-i arată forța și ar explica pe deplin și prezența Mitropoliei Transilvaniei în același loc. Așadar, plângerea din 1367 nu ar fi decât dovada încercării patriciatului unguresc de a obține, cu sprijinul regelui, deposedarea românilor de pământul lor, pentru fapte pe care regele nu numai că nu le-a luat în seamă, dar le-a încredințat tocmai celor aveau sarcina să le combată.

Stabilirea Mitropoliei Transilvaniei la Feleac se leagă și de zidirea unei biserici aici, păstrată până în zilele noastre. Un Tetraevanghel slavon poartă o însemnare care glăsuiește astfel: „Cu voia tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfântului Duh, s-a săvârșit acest Tetraevanghel din porunca prea sfințitului nostru arhiepiscop chir Daniil, în zilele marelui crai Matia. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserica au zidit, cu hramul Preafericitei Maici Paraschiva, în anul 6997 [1488], luna octombrie 25 zile.” Tradiția îl socotește pe Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, drept ctitor al bisericii. Nu fără temei, pentru că el a întemeiat și Episcopia Vadului, lângă Dej. Iar peste nouă ani, tetraevanghelul era ferecat din porunca lui „robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul”. Era un dregător de seamă al domnului Moldovei. Aflăm din Cronica lui Grigore Ureche că Ștefan cel Mare l-a trimis împreună cu Tăutul logofătul înaintea regelui Poloniei Ioan Albert, care anunțase că merge cu oaste contra otomanilor, dar

ale cărui intenții ascunse domnul le bănuia. Cei doi soli îi duceau regelui polon multe daruri, pe care acesta „cu dragoste le-au priimit, și de aici au trecut apa Nistrului [...]. Acolo și-au descoperit toată viclenia și faptele sale cele ascunse, că au prins pre Tăutul logofătul și pre Isac visternicul, de i-au ferecat în obezi și i-au trimis de i-au închis la Liov.” A urmat bătălia din Codrii Cosminului (26 octombrie 1497), încheiată cu victoria zdrobitoare a moldovenilor. Poate că în semn de mulțumire că a scăpat din prinsoarea regelui polon să fi ferecat Isac vistiernicul tetraevanghelul menționat în decembrie același an.

În vreme ce mitropolitul Ungrovlahiei (Țării Românești) era numit de patriarhul ecumenic din Constantinopol „exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor [Transilvania]”, Ștefan cel Mare și apoi Petru Rareș au luat asupra lor grija ortodocșilor din jurul Clujului și din Maramureș.

Biserica ce fusese ctitorită în 1488 reprezintă o îmbinare de elemente bizantine și gotice. Este de tip hală, cu bolți pe ogive de piatră în naos, în vreme ce pictura murală este de tip bizantin. Este un semn al locului și al interferențelor specifice acestui spațiu.

Documentele ne-au păstrat șirul mitropoliților ce au păstorit la Feleac, începând cu „chir Daniil”, apoi Marcu, Danciu, Petru. Au urmat, la jumătatea secolului al XVI-lea, vremuri tulburi pentru Transilvania, și din punct de vedere politic, și confesional. La sfârșitul veacului, sediul Mitropoliei se mutase la Alba Iulia.

În condițiile în care aceste fapte istorice sunt necunoscute nu numai publicului larg, dar chiar și multor studenți ai facultăților de istorie, nu este de mirare că pot avea ecou teorii despre lipsa conștiinței de neam a românilor în Evul Mediu.

Bisericile pictate din Nordul Moldovei

Monumente unicat în lume.

Despre bisericile pictate din nordul Bucovinei – cele mai cunoscute și la care s-a păstrat cel mai bine pictura murală exterioară, fiind înscrise pe lista patrimoniului mondial UNESCO, sunt: Voroneț, Hunor, Moldovița, Sucevița, Arbore, Probota, Pătrăuți și „Sfântul Gheorghe” din Suceava – aproape că nu mai trebuie argumentat că sunt un moment astral al poporului român. Caracterul lor de unicat în lume ar putea fi considerat suficient.

Istoricii nu au găsit încă o explicație clară a originilor picturii exterioare ce împodobeste aceste biserici, realizate pe parcursul secolului al XVI-lea. Profesorul german Wilhelm Nyssen amintea teoria potrivit căreia bisericile fiind prea mici, scenele biblice au fost pictate și în exterior pentru a permite unui număr mai mare de credincioși să le vadă. La fel de mici erau însă și bisericile din Țara Românească și totuși fenomenul nu s-a produs. Vorbea apoi de extinderea obiceiului tradițional al decorării ouălor de Paști, care ar fi inspirat și decorarea bisericilor. Profesorul Vasile Drăguț amintea de obiceiul larg răspândit în Evul Mediu al decorării fațadelor caselor cu policromii și de încercări de pictură exterioară pe bisericile din Moldova încă din secolul al XV-lea. Cert este că un program unitar și o decorare a fațadelor bisericilor de la profilul soclului și până sus nu a mai existat nicăieri în lume.

Realizarea picturilor exterioare a devenit posibilă după ce meșterii moldoveni au constatat că picturile interioare, executate la scurt timp după înălțarea bisericii, aveau de suferit din cauza tasării zidăriei, ce provoca desprinderea tencuielii și implicit a picturii murale. Pictura murală exterioară se realiza după aproximativ cinci ani de la înălțarea lăcașului de cult. Picturile exterioare sunt realizate în frescă, singura tehnică ce le-a permis să reziste intemperiei. Este o tehnică care cere o mare măiestrie. Se execută pe suprafețe mici, pe tencuiala proaspătă și exclude orice retuș ulterior.

Ordonanța iconografică a picturilor din interior corespunde normelor elaborate în Bizanț. Cupola dominantă a naosului este întotdeauna rezervată „Bisericii cerești”, cu figura lui Isus Pantocrator (adică atotputernic). În altar este ilustrată tema Mântuirii. Pereții naosului și bolțile din jurul cupolei sunt ocupați de momentele principale ale acțiunii lui Isus: Botezul, Schimbarea la față, Intrarea în Ierusalim, Învierea lui Lazăr, Rugăciunea pe Muntele Măslinilor, Vânzarea lui Iuda, Isus în fața lui Pilat, Batjocorirea lui Isus, Ducerea Crucii, Răstignirea, Pogorârea Sfântului Duh. În pronaos sunt zugrăviți Maria și sfinții, fiind ilustrat calendarul bisericesc, începând cu prima zi a anului ecleziastic, 1 septembrie. Nu lipsește câte o aluzie la evenimentele contemporane. Profesorul Virgil Vătășianu interpreta în acest sens prezența în pronaosul Bisericii din Pătrăuți a cortegiului de călăreți condus de Arhanghelul Mihail, avându-l în spate pe împăratul Constantin cel Mare. Era evocată lupta lui Constantin cel Mare cu Maxentius (312). Legenda spune că împăratul roman ar fi văzut pe cerul zilei o cruce luminoasă, iar autorii ecleziastici au interpretat lupta ca una dusă contra necredincioșilor, așa cum purta și Ștefan cel Mare cu otomanii.

Ecourile actualității par și mai puternice în programul iconografic zugrăvit pe pereții exteriori. O vastă reprezentare ocupă Cinul sau Ierarhia cerească și Arborele lui Iesei. Această din urmă temă, ce înfățișează genealogia după trup a Mântuitorului, atinge în Moldova cea mai bogată înfățișare din perioada post-bizantină. Și nu întâmplător, căci dreptul lui Petru Rareș, bastard din flori al lui Ștefan cel Mare, la tronul țării fusese contestat. Imaginea biblică era menită să îl ajute în susținerea pretențiilor la tron. Wilhelm Nyssen făcea și o analogie între prezența filosofilor în Arborele lui Iesei cu portalul vestic al Catedralei de la Chartres, unde Maica Domnului cu pruncul este înconjurată ca îmbrățișată de științe reprezentate în imagine de șapte înțelepți ai Antichității.

O altă temă ce trimite puternic la realitățile epocii o constituie Imnul acatist, scris cu ocazia asediului Constantinopolului de regele persan Chosroes (626). Atunci capitala Imperiului Bizantin ar fi scăpat grație intervenției Fecioarei. Reprezentarea Imnului acatist se încheie cu scena asediului Constantinopolului, doar că nu persanii sunt zugrăviți, ci otomanii. La Arbore, a cărui pictură exterioară a fost realizată în 1541, când situația politică a Moldovei de după înlocuirea lui Petru Rareș de către sultan se schimbase, pictorul a trebuit să precizeze că era vorba despre un asediu ce avusese loc în anul 626. Iar la Voroneț, unde pictura exterioară s-a realizat în 1547, asediul nu mai apare. Dar în scena Judecății de Apoi, între cei care vor arde în focul veșnic sunt ușor de recunoscut otomanii, iar pe contrafortul sud-vestic este reprezentat călare, omorând dragonul, Sfântul Gheorghe.

Tot la Voroneț, remarca profesorul german Wilhelm Nyssen, privitorul occidental, „care prin goticul târziu și prin Renaștere, s-a dezobișnuit cu totul de lumea spirituală a Părinților” Bisericii, va fi surprins să constate că în scena izgonirii din Rai, Adam și Eva apar nu goi, ci îmbrăcați mai întâi. Raiul nu mai este o lume a „goliciunii paradisiace”, iar Adam și Eva devin goi abia după izgonirea din Rai.

Să încheiem această scurtă prezentare cu gândurile a doi mari istorici ai artei. Polonezul Josef Strzygowski nota: „Sunt tezaure pe care cunoscătorul cel mai informat prin propriile călătorii nu le poate vedea nicăieri în altă parte. Mai presus de toate câte pot fi văzute în Moldova sunt acele curioase biserici care prin policromia fațadelor se pot compara cu Biserica San Marco din Veneția sau cu Domul din Orvieto [...]. Ceva asemănător nu ne oferă o a doua țară din lume”. Iar francezul Paul Henry scria: „Pictura exterioară constituie ceea ce Moldova a produs mai personal și mai original”.

Învățăturile lui Neagoe Basarab

O lucrare comparată cu Principele lui Machiavelli.

Considerată primul monument al literaturii române, scrierea Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie a avut parte – se putea altfel! – de un lung șir de controverse. Mai întâi că a fost scrisă, așa cum converg azi părerile învățaților care au studiat manuscrisele păstrate, în slavonă. Ceea ce se poate explica, slavona fiind, în acel moment, dar nu pentru încă multă vreme, singura limbă a culturii pe meleagurile de la sud și est de Carpați.

Apoi, deși scrisă la persoana întâi, i s-a contestat domnului Neagoe Basarab orice paternitate, inclusiv a ideii realizării unei asemenea opere. O astfel de judecată ar putea privi doar lucrarea în sine, fără a o integra în contextul domniei, unde își găsește o prezență logică, în rând cu alte inițiative culturale ale domnului. Pentru a le înțelege, este nevoie de o rapidă expunere a lor.

Sfârșitul secolului al XV-lea și primii ani ai celui următor au reprezentat vremuri de mari tulburări pentru Țara Românească, cu domni căzuți pradă luptelor dintre partidele boierești. Însuși Neagoe se urcă pe tron în 1512 după ce „fiind luptă, au tăiat capul lui Vlad Voievod în cetatea București”. Noul domn și-a alcătuit o genealogie care să-i justifice ocuparea tronului și și-a luat în acte și numele de Basarab, al dinastiei cu care începe istoria principatului. Și-a alcătuit un program cultural menit să întărească ideea dinastică, faptul că domnul era impus prin voința divină, era „unsul lui Dumnezeu”, nu urca pe tron prin vrerea boierilor. În acest program se înscriu ctitorirea noii catedrale mitropolitane din Târgoviște, dar mai ales înălțarea maiestuoasei biserici de la Curtea de Argeș, la a cărei sfințire, la 15 august 1517, au asistat un patriarh ecumenic, patru mitropoliți străini, egumeni Sfântul Munte, ierarhii locului, Curtea domnească și mulțime de popor. Rostul ctitoriei nu era doar de a fi biserică de mănăstire, ci și „un mausoleu pentru sine și familia sa – cum spunea Emil Lăzărescu; ea rămâne [...] o mare, splendidă raclă albă”.

Și Învățăturile... se integrează acestui program. Ele fac parte dintr-o categorie literară mult apreciată și în Evul Mediu, așa-numita „oglină principelui”.

Mai mult ca sigur că lucrarea nu a fost scrisă de mâna domnului, deși avem certitudinea că știa să scrie și ni s-au păstrat acte cu grafia lui. Neagoe crescuse și se formase în atmosfera cărturărească a Mănăstirii Bistrița, stătuse apoi în preajma patriarhului Nifon, sosit în Țara Românească în 1503, și avusese legături strânse cu episcopul de Râmnic, Maxim Brancovici, cu a cărui nepoată, Despina (și ea știutoare de carte), s-a și căsătorit.

Învățăturile... cuprind pagini întregi din scrieri anterioare. Era un obicei curent al vremii, când noțiunea de plagiat nu exista. Dimpotrivă, era un lucru obișnuit să preiei spusele înaintașilor cu care erai de acord. Dar structura, modul de îmbinare al citatelor este unul original. Așa cum exista, mai ales în partea de sfaturi practice politice, o evidentă contribuție originală, izvorâtă din experiența personală a domnului.

Lucrarea este o îmbinare de religios (mai ales în prima parte) și laic. Prima parte se constituie într-un fel de „teologie pentru uzul șefilor de stat”, potrivit caracterizării lui Dan Zamfirescu, cu lecturi morale și pedagogice din Biblie și scrierile unor învățați teologi. În partea a doua, în cele 13 capitole, avem un adevărat tratat de arta guvernării. Sunt expuse sfaturile menite să asigure autoritatea domnului în fața supușilor. Fiul domnului, Theodosie, este îndemnat să își aleagă slujitorii după merit, nu după originea socială.

„Și de va fi mai harnicu unul din cei săraci decât unul den feciorii de boiari sau decât o rudă de ale voastre, voi să nu dați acelora cinstea și boeriia, în fățărnicie; ce să o dați aceluia mai sărac, deaca iaste vrednic și harnic și-și va păzi dregătoria cu cinste.”

Domnul trebuie să fie autoritar, dar drept în judecata sa. „Fătul mieu, judecata două lucruri are: unul spre pagubă, iar altul spre ușurare și spre izbândă. Iar domnul carele va judeca pre dreptu, acela-i domn adevărat și unsul lui Dumnezeu și va dobândi și lumina care nu va trece niciodată.”

Prin aceste ultime capitole, scrierea se apropie de concepția renescentistă a Principelui lui Machiavelli, lucrare din 1513, deci contemporană, fără a putea vorbi de vreo influență directă. Este, prin aceasta, un simbol al conectării noastre la marile curente de idei europene, chiar dacă dintr-o margine de Europă și suferind atracția tot mai puternică exercitată de o altă economie-lume – pentru a prelua formula istoricului francez Fernand Braudel –, cea otomană.

Rostul scrierii este astfel rezumat: „Iată, fraților, că eu cât mă putui pricepe despre o parte, eu m-am silit pentru voi și v-am scris [...] De la Adam până acum au fost mulți împărați și mulți domni și multe feluri de cărți s-au făcut și au scris [...] iar apoi au trecut ca roao, cea de dimineață, și acum nimic nu să cunoaște de acei împărați și de acei domni mari [...] fără numai lucrurile cele bune ce vor fi făcut în viața lor, acelea nu vor pieri în veci”. De aici și rostul educativ al istoriei, afirmat pentru prima oară la noi: „Deci, să ascultați și să înțelegeți de viața lor și vă veți înțelepți de veți lua aminte cu socoteală.”

Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung

Primul document de limbă română păstrat.

Momentul când scrierea în limba națională se impune în fața celei în limba sacră a creștinismului – că a fost latina pentru lumea catolică sau slavona, pentru lumea ortodoxă – diferă de la popor la popor. Iar pentru noi, românii, constituie unul dintre reperatele certe ale diferențierii de ritm de evoluție față de Occident, de care nu ne-am desprins niciodată, dar cu care am ținut din ce în ce mai greu pasul, de la un moment dat.

Latina a asigurat Occidentului intrarea în lumea Renașterii, în vreme ce noi, îmbrățișând slavona, am rămas în lumea sud-estică, ce avea să fie apoi otomană. Din punct de vedere al integrității etnice, ortodoxismul ne-a adus servicii incontestabile. Pentru români, catolicismul a fost asociat cu ofensiva agresivă de convertire a trimișilor papalității și mai ales cu ofensiva Regatului Ungar. Amintirea o păstra încă, peste secole, stolnicul Constantin Cantacuzino: „Pururi și nevindecați ungurii au stătut vrăjmași și pizmași rumânilor”.

Din punct de vedere cultural, orizontul nostru prin alipirea la cultura slavilor sud-dunăreni a fost restrâns. Slavona ajunsese o limbă moartă. Cultura slavonă care stătea la dispoziția clerului era săracă.

Există o lungă discuție în istoriografia română în privința momentului și mai ales al rațiunilor care au făcut să se scrie în limba română, cu caractere chirilice încă multă vreme. Poate că nu s-a insistat suficient – și în condițiile puținătății izvoarelor scrise ce ni s-au păstrat – asupra distincției dintre scrierile oficiale, de cancelarie sau bisericești, și însemnările cotidiene sau corespondența uzuală. Sigur, numărul știutorilor de carte nu era foarte mare, dar, așa cum a arătat cu mulți ani în urmă istoricul Aurelian Sacerdoțeanu, trebuie să renunțăm la imaginea unui popor de agricultori și crescători de animale ce nu știau să scrie și să citească. La fel, este greu de presupus că secole întregi corespondența unor oameni obișnuiți s-ar fi dus în slavonă. Germanul Schiltberger, călător prin aceste locuri în 1396, nota că valahii „au o limbă a lor deosebită”. În 1409, Ioan arhiepiscop de Sultanieh consemna că valahii vorbesc o limbă apropiată de latină, „de aceea se fălesc că sunt romani”. „Pentru rumâni, limba este cea mai scumpă rămășiță de la strămoșii latini, cari astăzi, într-un timp de decadentă, le amintește încă o nobilă Antichitate și care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură, spre a le păstra justa direcțiune și a-i prezerva de rătăcirea și pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bântuiră Dacia lui Traian”, scria în 1866 Titu Maiorescu. Chiar și pentru actele oficiale redactate în slavonă s-a putut stabili că scriitorii de acte (grămăticii) erau români, gândeau în românește și scriau în slavonă, după cum arată greșelile de limbă identificate. Între numele de grămăticii păstrate, majoritatea sunt de români. Și ca o ultimă dovadă, avem, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, însemnări în limba română pe documente oficiale de proprietate eliberate de cancelaria domnească în slavonă.

S-au păstrat și mențiuni indirecte despre scrierea în limba română. Într-un manual de ortografie chirilică, Despre scriere, redactat în 1420, un învățat sârb Constantin Filosoful (Kostenecki) făcea precizarea: „Așa, în limba română se ortografiază bea [se indică semnul grafic slav pentru diftongul ea], nu be”. Este limpede că avusese în față texte scrise în limba română, cu caractere chirilice. Știm că jurământul depus de Ștefan cel Mare în fața regelui Casimir al Poloniei, în 1484, a fost conceput în română și tradus în latină, limba oficială a Curții polone. În 1495 un preot era plătit de sașii din Sibiu pentru a scrie în românește niște scrisori.

S-a scris mult despre textele rotacizate sau maramureșene (numite așa pentru că prezintă un fenomen fonetic numit rotacism, specific graiului maramureșean, care constă în transformarea unei consoane intervocalice în „r” la cuvinte moștenite din limba latină). Originea lor a fost plasată din secolul al XIII-lea până în a doua jumătate a celui de al XV-lea. Dar ele ni s-au păstrat doar în copii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Primul monument de scriere în limba română prezervat în original rămâne până astăzi o scrisoare trimisă de un Neacșu din Câmpulung judeului orașului Brașov, care datează din 1521. Atunci, în vechea capitală a Țării Românești, Câmpulung Muscel, era redactat primul document compact și unitar scris în limba română, care ni s-a păstrat. Neacșu îl informa pe Johannes Benkner, judele Brașovului, despre o invazie ce se pregătea în sudul Dunării de către otomani. Este menționat și ginerele lui, Negre, care aducea mărfuri din sudul Dunării. Judele brașovean este cel care l-a sprijinit pe Coresi și știa bine românește. Grație documentelor otomane, scrisoarea lui Neacșu a putut fi datată în 29 sau 30 iunie, ținând cont de momentul când sultanul ordona pornirea armatei din Sofia. În textul scrisorii doar formulele de introducere și de încheiere sunt în slavonă. Scrisoarea fusese probabil precedată de o alta (cum arată formula „și iarăși dau de știre” sau mențiunea „au trecut ceale corăbii ce știi și domnia ta”). Are un caracter oral, iar fondul latin al cuvintelor din scrisoare reprezintă 92,31%.

Spre deosebire de Jurământul de la Strasbourg, limba din scrisoarea lui Neacșu este foarte asemănătoare cu limba vorbită astăzi.

Nicolaus Olahus

Umanistul transilvănean, contemporan și prieten cu Erasmus din Rotterdam

Nicolau Olahus este mai cunoscut printre străini și despre el au scris mai mult ungurii, belgienii, olandezii sau slovacii. O recunoaște și istoriografia română, fără a putea da o explicație convingătoare pentru pata de umbră în care rămâne la noi acest important membru al „republicii literelor” europene din secolul al XVI-lea.

Nicolaus Olahus, așa cum o arată și numele, a fost român de origine. Nu a negat niciodată acest lucru și originea sa apare limpede menționată în diploma de înnobilitare din 1548: „Încât este pentru neamul tău, așa ne-am înștiințat prin supunere vrednică de credință a unor credincioși ai noștri, că tu te-ai prăsit din cei mai bătrâni părinți ai neamului românesc, având tată pre Ștefan Olahul bărbatul cel zdravăn, pre al cărui timp era încă unii din familia ta prinți Daciei muntenești, ce este acum patria românilor.”

Despre originea sa românească, el însuși scria: „Mânzilă din Argeș, care o ținea de soție pe Marina, sora aceluiași Ioan voievodul [adică Huniade] avea între alții doi copii: pe unul numit Stanciul, care avea și el ca feciori pe Dan și pe Petru; pe altul numit Stoian, adică Ștefan. Acesta i-a avut ca băieți pe mine și pe Matei, iar ca fete pe Ursula și pe Elena. Ajungând Dracula pe tron, îl prinse în cursă pe unchiul meu, Stanciul, și-l ucise cu securea. Ștefan, fiind încă băiat, pentru a scăpa de tirania lui, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fugit la regele Matiaș [Corvin], care – după cum am auzit chiar de la tatăl meu – hotărâse în dese rânduri să-l ducă cu oastea și să-l așeze pe tron. Dar tatăl meu, văzând că dese schimbări care se fac acolo pentru a se ajunge la tron sunt primejdioase, a preferat să se însoare în Transilvania cu mama mea, Barbara Hunszar, și să ducă o viață privată, decât să ajungă pe tron, expus la mii de primejdii, să fie ucis, întocmai cum fuseseră uciși străbunii săi”. Despre țara de origine avea să scrie în epitaful la moartea fratelui său Matei: „Țara de peste Carpați a străbunilor, dintr-o vestită viță, viață-mi dădu; fost-am doar oaspe aici”.

Iată că avem astfel și explicația stabilirii familiei sale în Transilvania, ce făcea parte din Regatul Ungar, condus o bună perioadă de Iancu de Hunedoara și de fiul său Matiaș Corvin, al cărui nepot, Nicolaus Olahus, avea să ajungă și el regent a ceea ce mai rămăsese din Ungaria după bătălia de la Mohács, din 1526, soldată cu înfrângerea oastei ungare de către sultanul Süleyman și apoi cu dispariția statului ungar.

Așadar, fără să își nege vreodată originea românească, Nicolaus Olahus a devenit un cetățean al noii patrii, urmând școala acolo și o carieră la Curte ce avea să îl ducă în cele mai înalte dregătorii. Dar mai întâi avea să cunoască anii grei ai exilului. Înainte să plece la marea confruntare de la Mohács, regele Ludovic al II-lea l-a numit, dovadă de mare încredere, secretarul și consilierul reginei Maria pe timpul absenței sale. După înfrângere, a însoțit-o pe regina fugară în pribegia ce i-a dus până în Țările de Jos, unde Maria a fost numită guvernatoare de fratele ei împăratul Carol Quintul. Din postura de consilier al acesteia, Nicolaus Olahus avea să fie un protector mult apreciat și de contemporanii săi din „republica literelor”, și de istoricii olandezi și belgieni de astăzi.

La început, a suportat greu exilul. Îi scria unui prieten: „Obiceiurile oamenilor de aici sunt diferite de ale mele. Ai impresia că toate se simulează și se disimulează. Multe se fâgăduiesc din gură, puține se împlinesc prin faptă. Se salută cu bucurie, dar în fundul sufletului nutresc cu totul alte sentimente. Toate planurile lor urmăresc obținerea profitului și a avantajului. Se ține seama, mai degrabă, de folosul personal decât de prietenii trainice și de milă față de aproapele tău. Pe lângă aceasta, nici ei nu mă înțeleg pe mine, nici eu pe ei și astfel îți poți da seama singur câtă nenorocire aduce omului dezordinea”.

După încheierea păcii de la Oradea Mare (1538) dintre regele Ferdinand I de Habsburg și Ioan Zapolya, cei doi competitori la ceea ce mai rămăsese din Ungaria, Nicolaus Olahus revine în țară. Nu a stat mult, dar a fost rechemat – și a rămas definitiv – de Ferdinand I, al cărui consilier a devenit. În 1543 era numit episcop de Zagreb, iar la 7 mai 1553 arhiepiscop de Strigoniu și primat al Ungariei. Din 1562 a fost regent al coroanei ungare. A avea să moară la Bratislava, la 14 ianuarie 1568.

Amarul pribegiei în Țările de Jos i-a fost îndulcit de prietenii stabilite cu umaniștii vremii, cu care a întreținut o vastă corespondență. Între aceștia un loc aparte l-a ocupat Erasmus din Rotterdam. Spre uimirea generală a membrilor „republicii literelor”, marele umanist i-a răspuns imediat (în câteva zile, ceea ce pentru situația mijloacelor de transport din epocă era un lucru deosebit) la prima scrisoare pe care i-a trimis-o cu mult mai tânărul său corespondent venit de pe meleaguri românești. Ceea ce i-a asigurat lui Nicolaus Olahus un prestigiu instantaneu printre umaniști. Deși nu s-au văzut niciodată, Erasmus pune un tacâm în plus la fiecare masă, cu gândul că mai tânărul său prieten avea să apară. „Dragul meu Nicolaus – îi scria Erasmus – este o mare mângâiere pentru mine faptul că se mai găsesc, totuși, câteva spirite sincere și cinstite în acest secol, care naște pretutindeni tot felul de monstruoziții din partea oamenilor, un secol în care credința, caritatea și umanitatea nu numai că îngheață, dar se pare că sunt definitiv omorâte și îngropate.” Și, ca un suprem elogiu, avea să scrie, la 11 decembrie 1531; „Olahus – în acest nume sunt cuprinse toate binefacerile prieteniei”.

Filip Moldoveanu, Coresi

Primele tipărituri în limba română

În anul 2003, academicianul Virgil Cândea lansa un apel, rămas din păcate fără urmările pe care le-ar fi meritat. „Sunt numeroase alte aspecte ale istoriei tiparului românesc – pentru români și pentru popoarele ortodoxe din Estul Europei și din Orientul Apropiat – asupra cărora socotim potrivit ca istoricii români să revină sau să le aprofundeze în timpul care ne-a mai rămas până în anul 2008, în așa fel încât să putem întâmpina cum se cuvine această mare sărbătoare a culturii române.”

În anul 2008 se împlineau 500 ani de la prima tipăritură realizată pe pământ românesc. Trecuse doar o jumătate de secol de când Gutenberg tipărise prima carte. De remarcat și faptul că Liturghierul lui Macarie, tipărit în 1508, precede cu 20 ani prima tipografie din Transilvania. Macarie nu este român, își făcuse ucenicia la Veneția, la celebrul Aldo Manutius, lucrase apoi în Muntenegru, după care s-a refugiat în Țara Românească, creând aici caractere tipografice noi, diferite de cele pe care le folosisese anterior.

Cea dintâi tipăritură în limba română, cu alfabet chirilic, îi aparține lui Filip Moldoveanu și a fost realizată la Sibiu, în 1544 (Catehismul românesc lutheran), dar nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Ni s-a păstrat însă Evangheliarul slavo-român al aceluiași Filip Moldoveanu, realizat în jurul anului 1554, deci înainte să își înceapă Coresi activitatea tipografică. Analizând limba română folosită, cercetătorii au stabilit că traducerea fusese făcută în Moldova. Într-o scrisoare din 11 martie 1532, un autor necunoscut își informa corespondentul de la Universitatea din Cracovia că un bărbat din Moldova venise la Wittenberg ca să îl studieze pe Luther, căci voia să îngrijească tipărirea celor patru evanghelii și a epistolelor lui Pavel în română, polonă și germană.

Opera acestor primi meșteri tipografi avea să fie continuată de urmași, iar cărțile în limba română, chiar dacă cu caractere chirilice, vor fi tot mai cerute, înlocuindu-le pe cele în slavonă, căci, așa cum spunea Coresi în Tetraevanghelul din 1560-1561: „În sfânta biserică, mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decât zece mie de cuvinte neînțelese în limba străină”. De altfel, Coresi nu a fost doar tipograf, ci și un iscusit traducător și stilizator al limbii române. Astfel, tiparul a contribuit la consolidarea unei limbi literare românești, unitară pe tot spațiul pe care aceste tipărituri au circulat.

Drumurile cărții pot fi reconstituite atât din daniile domnilor români, cât și din însemnările făcute de posesorii succesivi. Cazania lui Varlaam sau Carte românească de învățătură, prima carte în limba română tipărită în Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea, specifică faptul că era destinată „pentru toată seminția românească, pretutindere unde se află”. Mai mulți locuitori din Baica, Sălaj, au pus bani împreună și au cumpărat în 1648 un exemplar ca să fie de „învățătură tuturor creștinilor și lumină a toate cărțile. Șerban Cantacuzino a trimis exemplare din Evanghelia (1682) și Apostol (1683) la Veștem și Tilișca (Sibiu), la Daia și Pianu de Sus (Alba). În 1902, la Păclișă (Alba) se confecționa o cutie specială pentru a se păstra „Evanghelia cea bătrână” cumpărată la 10 decembrie 1731 „din banii satului”. Pe un ceaslov tipărit la București, în 1709, se află următoarea însemnare: „Scris-am eu popa Toma de la Zagon fiind în temnița Turii împreună cu popa Dumitru de la Arcuș, fiind cu fiarele în picioare pentru credința noastră, 1747, luna oct. în 3 zile”. Ar merita strânse la un loc și cunoscute toate aceste însemnări, căci ne vorbesc despre unitatea și conștiința de neam a românilor mai bine decât orice tratat academic.

Dar valoarea de moment astral nu se leagă doar de rolul jucat de tipar și cartea tipărită pentru români, ci și de rolul jucat de români în răspândirea tiparului la sud de Dunăre, în

Orientul Apropiat și până în îndepărtata Georgie. Doar câteva repere. Până la începutul secolului al XIX-lea, singurele tipografii care au funcționat neîntrerupt în sud-estul european au fost cele din Țările Române și ele au oferit carte tuturor popoarelor de aici care vorbeau o limbă slavă sau greacă. Prima carte în limba bulgară a fost tipărită în 1824, la Brașov. La Istanbul prima carte se tipărește la 1727, de un originar din Cluj, Ibrahim Müteferrika, dar tipografia nu rezistă. Marele cărturar sârb Dositei Obradovici povestește că „ori de câte ori mă aflam în biserică, mă ascundeam în altar, puneam mâna pe vreo cazanie sau proloage românești și le citeam până se termina slujba.” La Snagov, Antim a tipărit cinci cărți în greacă, subvenționate de Brâncoveanu, între care un Antologhion, de 1.000 pagini, un corpus liturgic fundamental pentru lumea greacă de la Constantinopol până la Alexandria din Egipt. Manus Apostolu îi mulțumea, în prefața dedicată lui Brâncoveanu la Pildele filosofesti, în 1713: „Prin măreția ta de suflet și strălucitele binefaceri, învățătura grecilor este chemată la prima ei demnitate”. Academicianul Virgil Cândea atrăgea atenția asupra numărului mare de scrieri patristice bizantine salvate pentru posteritate prin tipărirea lor în Țările Române, așa cum arată Patrologia lui Migne. Tot Brâncoveanu a tipărit primele cărți în limba arabă și a trimis tipar arab în Siria, operă continuată în secolul al XVIII-lea. Iar Antim Ivireanul trimitea prima tipografie în Georgia.

„Am dat mult culturii sud-est europene și așteptăm mai multă recunoștință”, scria Gabriel Ștrempel. Ar trebui însă ca mai întâi chiar noi românii să fim conștienți de această operă culturală.

Academia lui Despot

Despot Vodă a înființat în septembrie 1562 (sau cel târziu în martie 1563) o școală de latină Schola Latina, condusă de Ioan Sommer.

La fel ca și în cazul ofensivei catolice din secolele XII-XIV, asociată cu tendințele expansioniste ale Regatului Ungar, și cea a Reformei din secolul al XVI-lea a fost percepută în spațiul românesc drept o încercare a puterilor protestante de a-și supune Țările Române.

Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei în două rânduri (1552-1561; 1564-1568), a fost un opozant ferm al răspândirii, dinspre Transilvania, a ideilor Reformei. Pe lângă sprijinirea bisericii ortodoxe din Transilvania, Lăpușneanu a acordat burse celor mai destoinici tineri pentru a se pregăti în străinătate. De asemenea, a înființat școala domnească de la Hârlău, înțelegând că în disputa de idei cu noua biserică era nevoie de oameni cu știință de carte. Inițiativa era sincronă și cu întemeierea colegiilor iezuiților, în cadrul Contrareformei (mișcarea inițiată de biserica catolică pentru a combate Reforma), dar și cu reorganizarea gimnaziilor din unele țări protestante, care să formeze cadrele necesare noii biserici.

Destinația inițială a școlii domnești de la Hârlău avea să fie schimbată în timpul domniei care s-a intercalat între cele două ale lui Alexandru Lăpușneanu, cea a lui Despot Vodă. Dar cine era acest personaj de poveste, care a ocupat vreme de doi ani tronul Moldovei și a creat prima școală laică de grad mediu din Moldova?

Despot s-a născut pe la începutul secolului al XVI-lea într-una dintre insulele arhipelagului grecesc, probabil în Creta. În 1547 se înscria la Universitatea din Montpellier, italianizându-și numele. A fost un student capabil, care și-a însușit o serioasă cultură umanistă. Aici a făcut cunoștință și cu ideile Reformei. A peregrinat pe la diverse curți europene, l-a cunoscut pe învățatul german Melancton. Devine conte palatin al Imperiului German, având dreptul să numească notari și să acorde titluri academice. Ajuns în Polonia, după 1557 începe să se intereseze de tronul Moldovei. Cu ajutor de la oamenii din Transilvania ai regelui Maximilian al II-lea, fiul împăratului Ferdinand I al Imperiului Romano-German, și de la nobilul polon Albert Laski, îl alungă pe Alexandru Lăpușneanu și ocupă tronul Moldovei.

Și-a inaugurat domnia cu două acte surprinzătoare. A dat un edict de toleranță religioasă, invitându-i în Moldova pe toți protestanții care erau persecutați în țările lor. Și a adresat o proclamație către locuitorii țării care suna astfel: „Cu voi, vitejilor și neam războinic, ce descindeți din vitejii romani, care au făcut să tremure lumea [...] nădăjduiesc a dobândi iarăși și cât se poate de repede locurile Moldovei mele, pe care le ține păgânul, adică malul Dunării și nu numai acela, ci și Țara Românească [...] Și cu aceasta ne vom face cunoscuți lumii întregi ca adevărați romani și coborâtori din aceia, iar numele nostru va fi nemuritor”.

La 13 aprilie 1562 agentul imperial Belsius scrie împăratului Maximilian de Habsburg că „după incendiul din Hârlău, [Despot] are de gând să mute colegiul la Cotnari, la o jumătate de leghe depărtare”. Johann Sommer (se născuse în 1542, în Saxonia și studiasse la Universitatea din Frankfurt pe Oder), care a fost numit la conducerea colegiului de Despot, apoi, după moartea acestuia, a plecat în Transilvania, unde a fost directorul unei școli la Brașov), scria: „A început să clădească o școală în târgul Cotnari, care e locuit în mare parte de sași și unguri, strângând de prin tot locul din țară tineri pe care se îngrijea să-i pună să învețe, să-i hrănească, să-i îmbrace din banii săi, hotărând o leafă destul de bună pentru profesori, ținând seamă de micul număr al învățăceilor”.

Peste ani, Nicolae Costin era mult mai succint: „În Cotnari fiind sași mulți pre atunci, le-au făcut biserică și școală și au adunat vivliothichi”.

Veneau să învețe la acest colegiu, gândit după model italianesc și cu internat, mai ales copii ai boiernașilor și târgoveților. Despot a invitat să predea pe cei mai vestiți profesori și umaniști ai vremii. Unul dintre aceștia, Joachim Rhaeticus, scria unui prieten: „Mă invită [Despot] în Moldova, oferindu-mi plata de 400 taleri și locuință gratis, însă nu voi pleca acolo”. Alții au acceptat, precum Hermodorus Lestarhus, din insula Zenta, dar, ajuns la Dunăre, a aflat despre uciderea lui Despot și a făcut cale întoarsă.

Obiectul principal de studiu erau limba și cultura latină. Tot Sommer scria că trebuia să se ocupe „de creșterea copiilor [...] până când ei vor pune temelii limbii latine și vor ști să se exprime cât mai corect în limba latină”. În cele cinci clase de studii se mai predau: retorica, poetica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia, geografia. Probabil că programul îl urma pe cel al colegiilor din vestul Europei: lecțiile începeau dimineața devreme, cu o pauză între 10 și 12 și o oră sau două după-amiaza. O zi pe săptămână era dedicată obiectelor de învățământ religios: istoria bisericii, Biblia, catehism, rugăciuni.

„Despot nu renunțase nici la planul construirii unei biblioteci – aflăm de la același Sommer – pentru că avea cea mai adâncă convingere că acest lucru aduce principilor cea mai mare onoare și demnitate”. Biblioteca „cuprinde cărți de tot felul”, iar „acoperișurile ei strălucitoare ar adăposti muzele fugare”. Proiectul a fost spulberat de moartea lui Despot, ucis de o revoltă a boierilor. În schimb, școala de la Cotnari nu s-a desființat. A continuat să funcționeze ca școală de gramatică de doi-trei ani, dovadă că societatea avea nevoie de ea, nu fusese doar proiectul fugar al unui aventurier. În 1588 Petru Șchiopul a considerat-o un focar periculos de protestantism și a cedat-o iezuiților, devenind o școală catolică de gramatică și centru de propagandă catolică.

1568, toleranța religioasă, Transilvania

Primul edict de toleranță religioasă din Europa

La 31 octombrie 1517, Martin Luther bătea în ușa bisericii din incinta castelului din Wittenberg cele 95 de puncte ale reformei bisericii pe care o propunea. Este momentul considerat ca marcând începutul Reformei, mișcare pornită din nevoia de a schimba biserica catolică, roasă de corupție și nepotism, de practica vânzării indulgențelor, și care a dus la crearea unor noi biserici.

O consecință a Reformei și a Contrareformei (mișcarea pornită de papalitate pentru a restabili predominanța religiei catolice), mai puțin amintită, au fost războaiele religioase, ce au bântuit într-o mare parte a Europei, de la jumătatea secolului al XVI-lea până la încheierea Păcii din Westfalia (ce pune capăt războiului de 30 ani), când se recunoștea, în cadrul Sfântului Imperiu German existența, alături de catolicism, a luteranismului și a calvinismului. Războaiele religioase au provocat, pe lângă pierderile materiale, numai în Franța, între 1562 și 1596, între 2 și 4 milioane de morți. La nivelul întregii Europe, războaiele religioase ar fi cauzat între 5 și 18 milioane de victime. Pentru unele zone din Europa se estimează pierderi de până la 30% din populație.

Istoria înregistrează doar șase edicte de toleranță în secolul al XVI-lea, dintre care patru în vestul Europei. În 1562 edictul de la Saint-Germain, care acorda o toleranță limitată, dat de Caterina de Medici, după un masacru comis contra hughenotilor, cu câteva săptămâni înainte și care nu a avut efecte de durată. În 1573, în Regatul Polono-Lituanian toate confesiunile erau declarate egale. Peste un an, în 1574, Uniunea de la Utrecht (prin care provinciile din nordul Țărilor de Jos se uneau pentru a ieși de sub stăpânirea Spaniei) dădea un decret prin care se asigura toleranța religioasă. În sfârșit, în 1598 regele Franței, Henric al IV-lea dădea edictul din Nantes prin care hughenotilor li se asigura libertatea de credință în regat.

Celelalte două edicte de toleranță religioasă s-au dat pe pământ românesc și este păcat că lucrul acesta este atât de puțin cunoscut. Primul îi aparține lui Despot Vodă, care își inaugura, în 1561, domnia în Moldova cu un astfel de edict de toleranță religioasă, prin care îi invita în Moldova pe toți protestanții care aveau de suferit în țările lor. Documentul era cu atât mai binevenit, cu cât predecesorii săi, Ștefăniță Rareș și Alexandru Lăpușneanu, duseseră o politică de persecuții religioase.

Al doilea edict era adoptat de dieta Transilvaniei, ținută la Turda între 6-13 ianuarie 1568. Iartă cum suna textul: „Măria Sa, Domnul Nostru, precum a hotărât în adunările precedente împreună cu țara și obștea în privința religiei, așa și în adunarea de față reafirmă cum ca predicatorii să propovăduiască evanghelia pretutindeni, fiecare după credința lui, și obștea dacă-l vrea, bine, dacă nu, nimeni să nu-l oblige, căci ar tulbura liniștea sufletului său, dar să țină predicator a cărui învățătură îi place. Și pentru aceasta nimeni dintre superintendenți, nici alții, să nu încerce a-i vătăma pe predicatori, nimeni să nu fie ocărât pentru religie de nimeni, așa cum am hotărât în constituțiile precedente. Nu i se permite nimănui ca pentru învățătură să amenințe pe cineva cu privarea de libertate sau funcție, căci credința e darul lui Dumnezeu, ce vine în urma auzirii, iar auzirea prin cuvântul lui Dumnezeu.” Era și momentul recunoașterii bisericii unitariene, singura biserică fondată în Transilvania, care venea să se alătore luteranismului (recunoscut ca religie receptă, adică acceptată, în 1560) și calvinismului (recunoscut în 1564). Alături de catolicism, acestea erau cele patru religii recepte, adică recunoscute oficial în Transilvania.

Desigur, nu trebuie să rămânem cu o imagine idilică. Catolicii au fost deposedați de mare parte a bunurilor lor. În Cluj, de exemplu, din vreo 8.000 de locuitori, dacă mai rămăseseră 500 de religie catolică. Un iezuit consemna pe la 1579: „Odinioară, Cluj-Mănăsturul avea chip de mănăstire, dar după ce au fost alungați călugării de stăpânii eretici care locuiau aici, a fost prefăcut într-un fel de castel; au fost dărâmate chiliile fraților [...] Legată de mănăstire este o biserică destul de mare, dar despuiată de orice ornamente. Căci ereticii au jefuit toate veșmintele, vasele sfinte și podoabele de altar, au ars statuile, au spart vitraliile de la ferestre și n-au lăsat decât pereții goi. Călugării, când au plecat, au îngropat în pământ în niște lădițe vasele de aur și de argint și de asemenea veșmintele bisericesti mai de preț, dar au fost descoperite de eretici și ridicate de acolo.”

Prevederile de toleranță ale dietei din 1568 nu se aplicau și românilor, a căror religie ortodoxă nu era recunoscută. Statutul lor era astfel rezumat de un catolic care a stat o vreme în Transilvania, Posevinus: „Aceștia [românii] au un mitropolit, care își are reședința la Alba Iulia [...] Principele îl întărește în această demnitate; trebuie doar să aducă scrisoare de la orice patriarh sau episcop prin care să se facă dovada că este episcop [...] Dacă totuși vreun nobil, sub a cărui jurisdicție se află ei, vrea să-i silească la erezia sa, și ei fac plângere la principe (cum se obișnuiesc), principele nu poate să folosească altă pedeapsă decât în cuvinte [de dojană] și în muștrări, căci orice fel de sectă este liberă pe domeniile proprii”.

Dar comparând aceste situații cu cifrele morților înregistrați în restul Europei, putem conveni că aceste două decrete de toleranță merită să fie mai bine cunoscute și puse alături de cele devenite clasice, precum cel de la Nantes.

Palia de la Orăștie

Monument de limbă română, de la jumătatea secolului al XVI-lea, prima traducere în română a Vechiului Testament

„Că vădzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvântele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem”. Așa își motivau inițiatorii Paliei de la Orăștie opera. Faptul că această primă încercare de traducere a Bibliei în românește a fost opera calvinilor a contribuit probabil la redusa popularizare a acestui monument de limbă românească din secolul al XVI-lea. De altfel, primul studiu serios al lucrării l-a făcut marele romanist francez și specialist în literatura medievală Mario Roques (1875-1961).

Lucrarea a fost tipărită „cu știrea măriei lui Batâr Jigmon, voivodă Ardealului și a țării ungurești și cu știrea și cu voia a toți domnilor mari și sfeatnici ai Ardealului, pentru înțrămătura besearceei sfântă a românilor”. Din „Predoslovie” mai aflăm că inițiativa traducerii i-a aparținut lui Mihail Tordași. El fusese ales la 21 aprilie 1577, de Dieta reunită la Turda, episcop al românilor ardeleni care acceptaseră să treacă la calvinism. Efortul de prozelitism al reformaților în Est urmărea fie unificarea cu Ortodoxia, prin negocieri cu Patriarhul de la Constantinopol, fie convertirea masivă a ortodocșilor. Calvinii au creat chiar un episcopat pentru românii calvini din Transilvania. Mai sunt pomeniți alături de episcopul Tordași „Herce Ștefan, propoveditorul Evangheliei lui Hristos în orașul Caransebeșului, Zacan Efrem, dascăl de dascălie și cu Pestişel Moisi, propoveditorul Evangheliei în orașul Lugojului și cu Archirie, protopopul varmeghiei Hunedoarei”.

În „Predoslovie” se afirmă că s-au tradus toate cele cinci cărți ale lui Moise. Dar au fost tipărite în Palie doar primele două cărți. Se cuvine să lămurim și numele tipăriturii, care vine de la grecescul „he Palaia”, adică Vechiul Testament. Nu știm dacă într-adevăr au existat și traduceri ale celorlalte trei cărți ale lui Moise și, dacă da, de ce nu au mai fost tipărite. S-a avansat ipoteza că ecoul printre românii ortodocși ar fi fost atât de scăzut, încât inițiatorii ar fi renunțat.

Tot „Predoslovie” spune că traducerea s-ar fi făcut „den limba jidovească pre grecește, de la greci sârbește și într-alte limbi și din acelia scoase pre limbă românească”. Nu știm numele traducătorilor, dar specialiștii au stabilit că principala sursă a traducerii a fost Pentateuhul (cele cinci cărți ale lui Moise) tipărit de Gaspar Heltai la Cluj, în anul 1551, și că s-a folosit o ediție a Vulgatei (traducerea în latină a Bibliei). Comparativ cu textele traduse în română din slavonă, Palia de la Orăștie reprezintă un uriaș salt înainte. Traducătorul este un bun cunoscător și al latinei, și al maghiarei, dar și al limbii române.

Va trebui să zăbovim un pic asupra dificultăților cu care s-a confruntat (sau s-au confruntat) traducătorul (traducătorii), căci pentru ascultătorul de azi acestea nu au cum să fie înțelese pe deplin fără explicații suplimentare. Limba română era solicitată să genereze, cu ajutorul modelelor culte străine, dar și cu aportul resurselor sale, un aspect cult scris, care în acel moment nu exista. Și nu abordând un text oarecare, ci textul cel mai sacru al credinței creștine. Textul biblic prezenta anumite caracteristici care nu ușurau traducerea. Textul inițial era mult diferit de limbile indo-europene. Vechiul Testament a fost scris în ebraică, cu excepția câtorva cărți scrise în caldeeană și a altora în greacă. Noul Testament a fost scris în greacă, mai puțin Evanghelia după Matei, scrisă în syro-caldeeană (aramaică). Prima barieră psihologică ce trebuia depășită era cea a limbilor sacre în care fusese scris textul biblic. A doua barieră îi apărea celui ce făcea traducerea când, aflat în fața colii albe de hârtie, trebuia să o umple cu textul

traducerii în absența unei limbi literare. A fost situația în care s-a găsit Luther când a tradus în germană Biblia și, pentru a o rezolva, a creat normele limbii literare germane, Hochdeutsch.

Palia de la Orăștie este un text care contribuie la edificarea limbii literare române fără complexe. Construcția lingvistică ne arată un efort de a ajunge la cititor cu un text reconstruit într-o limbă cât mai accesibilă acestuia, fără a fi grevată de modalități populare de exprimare. Traducătorul nu mai privește cu respect mistic la limbile din care traduce și nu încearcă cu orice preț să redea în limba română spiritul lor, nici să îmbogățească limba română cu structurile acestora. Cele două surse, maghiară și latină, se contopesc, pierzându-și identitatea și devenind un text românesc. Pe autor l-a interesat ca textul să ajungă inteligibil la cititor. Este poate cea mai reușită traducere românească a unui text biblic din secolele XVI-XVII. Biblia tradusă în 1688 din porunca lui Constantin Șerban a fost prima versiune integrală, dar în multe locuri Palia este superioară acesteia.

Palia a fost tipărită de doi ucenici ai lui Coresi, diaconul Șerban și Marian diacul. Au început la 14 noiembrie 1581 și au sfârșit în iunie sau iulie 1582, în cetatea Orăștie.

În Transilvania s-au tradus mai ales textele propriu-zis biblice, în vreme ce în Moldova și Țara Românească mai ales cele de tipul cazaniilor (carte de învățătură). Situația ține de cerințele mediului intelectual, dar și de reacția Bisericii Ortodoxe. Sub asaltul diferitelor confesiuni ale Reformei, aceasta a ales ca reacție, în primă instanță, boicotul. Ulterior, a recurs la cazanii. În vreme ce în Occident se încuraja contactul direct cu sursa, aici, nepunându-se la îndoială adeziunea tuturor indivizilor la confesiunea ortodoxă, se cerea doar urmarea unui cod comportamental.

Nu putem încheia fără să subliniem că în Palia de la Orăștie apare pentru prima oară într-o lucrare (anterior avem doar o iscălitură a unui Nicolae Românul, din 1568) cuvântul „român”, nu varianta „rumân”.

Universitatea din Cluj (1581)

Colegiul Major lezuit, aflat pe același plan cu universitățile din Germania, Franța, Italia

Ofensiva protestantă eliminase aproape complet catolicismul din Transilvania în deceniile șase și șapte ale secolului al XVI-lea. Un iezuit compara situația catolicismului în Transilvania pe care a găsit-o în 1579 cu cea din India. Catolicii, câți mai rămăseseră, erau supuși presiunii. „Ereticii – adică protestanții, nota un catolic –, păstrând obiceiul lor, nu încetează să calomnieze [...] răspândind mai multe minciuni [...] dând zvon că dintre noi sunt niște femei travestite care au născut”.

În 1571 principe al Transilvaniei devine catolicul Ștefan Báthory. El a fost cel care a aplicat în Transilvania recomandările Conciliului de la Trento (1545-1563), cu un accent deosebit pe instruirea biblică și liturgică a clerului, pe educație în general, pentru a contracara opera educativă desfășurată de protestanți.

Ordinul iezuit dispunea în acel moment de cea mai bună rețea de instituții de educație, între care cele mai importante erau collegium maius (colegiile majore), asemănătoare și echivalente universităților. Lor le-a încredințat Ștefan Báthory realizarea unui colegiu în Cluj. La 20 decembrie 1579 se țineau primele cursuri de gramatică, destinate celor două clase din cursul inferior, la fosta mănăstire benedictină din Cluj-Mănăstur. Abia peste doi ani, în 1581, se mutau între zidurile orașului, ca două instituții distincte, colegiul și seminarul pentru preoți. Bine dotate (primeau mai multe sate, cam 500 de familii de țărani, și alte venituri și proprietăți, precum și sume de bani) prin diploma de fondare emisă la 12 mai 1581 (confirmată peste un an de papa Grigore al XIII-lea), cele două instituții și-au putut face și planuri de dezvoltare. „Luminatul principe [Cristofor Báthory, fratele lui Ștefan Báthory, devenit din 1575 principe al Transilvaniei] a trimis în a treia zi de Florii aici pe cancelarul său, împreună cu arhitectul italian, pentru clădirea școlilor din oraș și ca să amenajeze mănăstirea ca locuință pentru noi.”

În cadrul colegiului major care avea rang de academie, funcționau trei facultăți (Teologie, Filosofie și Drept) și absolvenții căpătau toate gradele, ca la orice altă instituție similară de învățământ din Italia, Franța, Spania sau Germania. Exista un ciclu inferior cu cinci trepte și unul superior cu două trepte. Se predau gramatica, retorica, dialectica, greaca, filosofia, teologia, istoria, de profesori renumiți ai vremii (Jacobus Witek, Antonio Possevino, Stephanus Arator), care au asigurat un nivel de erudiție de tip european.

Pentru a-i atrage pe „eretici”, se recomanda „blândețe”. Cursanții nu erau obligați la început să asiste zilnic la slujba religioasă. Această toleranță și nivelul înalt al școlii a făcut ca în scurt timp să fie căutată de multă lume, inclusiv de ortodocși. Chiar și Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, ar fi trebuit să învețe la colegiul din Cluj. În 1586 urmau cursurile colegiului 350 de persoane. În anul 1583 s-a ridicat și un internat, cu 150 locuri. Pentru cursanții cu venituri modeste s-a întemeiat Conventul Sfintei Treimi, care le oferea găzduire. Nu se făcea niciun fel de deosebire între studenți în ce privește drepturile și obligațiile, indiferent de originea socială și veniturile lor. Calitatea învățământului a fost remarcată de „vizitațiile” (inspecțiile) făcute de trimișii Romei aproape anual.

N-au lipsit însă nici criticile la adresa rectorului Jacobus Witek. Ele veneau din partea unui rival, Stephanus Arator, care îi reproșa că transformase colegiul într-un fel de han pentru prietenii veniți din Polonia. Se arăta surprins și de regimul alimentar. „În fiecare zi se dă de două ori carne la prânz, iar în zilele de pește se dă de două ori pește. Mai întâi aluaturi, în rândul doi carne de vacă sau de ovine, în rândul trei pui gătiți cu piper și șofran, în rândul patru piureuri, în rândul cinci fructe și brânză; acest fel de trai nu

I-am mai văzut încă nicăieri, în nici un colegiu al Societății [iezuite], dar poate este felul polon.”

Pe lângă colegiu a funcționat și seminarul care pregătea preoți catolici și de care s-a ocupat în mod deosebit Antonio Possevino. Seminarul era gratuit (nu se plăteau cazarea, hrana, dascălii, spălarea hainelor); seminariștii trebuia să își aducă de acasă hainele, cărțile și lenjeria de pat.

Colegiul a beneficiat de o bibliotecă ce îl impresiona pe Arator, care pomenea 9 cărți „scrise cu aur”. Existau și cărți interzise, mai ales din literatura latină clasică, destinate doar lecturii profesorilor. A fost una dintre cele mai importante biblioteci din Sud-Estul Europei. Se organizau și reprezentații teatrale, deschise publicului, pentru a-l convinge de valoarea intelectuală și de deschiderea studenților și a profesorilor. Repertoriul cuprindea piese inspirate din cele clasice antice și din teme luate din Vechiul și Noul Testament. Studenții și profesorii participau și la dezbaterile cu temă religioasă.

Epidemia de ciumă din 1586 a decimat practic colegiul și seminarul. În același an murea și Ștefan Báthory. Peste doi ani era rechemat în Italia și Possevino, o persoană extrem de activă și care dovedise o mare abilitate în relațiile cu protestanții. Dieta ținută la Mediaș, în octombrie 1588 a decis expulzarea iezuiților din Transilvania. Înceta astfel, temporar, activitatea colegiului și a seminarului. În 1591, la îndemnul papei Sixt al V-lea, principele Sigismund Báthory i-a rechemat. Din păcate, activitatea colegiului și a seminarului a durat doar până în 1603, când o revoltă a locuitorilor orașului Cluj contra iezuiților s-a soldat cu incendierea și demolarea edificiilor celor două instituții de educație.

Deși cu o existență scurtă, colegiul iezuit din Cluj a creat o emulație intelectuală, a cărei amintire a rămas peste secole. A fost prima universitate de pe teritoriul Principatului Transilvaniei, prima instituție de învățământ superior de pe teritoriul României de astăzi.

Unirea lui Mihai Viteazul

Prima unire a Țărilor Române și semnificația sa

Într-un document emis din Iași, la 27 mai 1600, Mihai Viteazul se intitula „Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei“. Și-a confecționat și o pecete cu stemele reunite ale celor trei țări. Urcat pe tronul Țării Românești în 1593, luase și Transilvania în 1599 și Moldova în 1600. Sunt fapte istorice ce nu pot fi contestate. Disputate rămân rațiunile pentru care le-a cucerit și dacă urmărea să realizeze un stat încheiat, ceea ce în mod evident nu a reușit în timpul foarte scurt cât a durat această primă domnie a unui domn român asupra celor trei state feudale în care au viețuit românii.

Odată cu generația pașoptistă – și mai ales după ce s-a publicat monografia dedicată de Nicolae Bălcescu viteazului domn – unirea lui Mihai Viteazul a devenit simbolul aspirației românilor de a trăi între granițele aceluiași stat. Un simbol, cum spuneam, contestat.

Contestatarii au afirmat că doar ambiția personală l-a mânat să cucerească Transilvania și Moldova. Sau că a dorit să le stăpânească doar pentru că astfel se îndeplinea o necesitate de apărare, că a fost o unitate pe temei de cruciadă antiotomană.

Dacă Mihai Viteazul a fost primul care a realizat efemera unire, nu a fost primul care s-a gândit la ea. În tot secolul al XVI-lea, ideea interdependenței dintre cele trei provincii românești era un fapt stabilit. Mihai Viteazul relua o politică încercată și de Petru Rareș, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Și Mihai era pe deplin conștient de această interdependență, după cum îi mărturisea nunțiuului apostolic Malaspina: „Sunt așa de subordonate reciproc [Țara Românească și Transilvania] și înlănțuite laolaltă, încât căzând una, cade și cealaltă și păstrându-se una, se păstrează și cealaltă.“ Iar în memoriul înaintat la 17 ianuarie 1601, din Viena, împăratului Rudolf al II-lea scria: „Însă din Țara Românească și din Moldova, Ardealul se poate lua ușor“.

Nici ideea că Țara Românească, Moldova și Transilvania erau de fapt una nu era nouă. Cu un secol înainte, în mesajul către dogele Veneției, din 8 mai 1477, Ștefan cel Mare folosește de două ori formula „l'altra Valachia“ pentru a desemna Țara Românească. Și pentru străini acest lucru era o evidență. Diplomatul dalmat Tranquillus Andronicus nota în 1528: „În vremurile de demult, toți românii (Valachi) trăiau sub un singur principe.“ Un alt cărturar, Paolo Giovio afirma: „Toată Valahia se divide în două părți, formând două state.“ Să îl cităm și pe Ștefan Brodarics, episcop de Sirmiu (îl prelua poate pe cronicarul lui Matia Corvin, Antonio Bonfini, care scrisese același lucru): „Transilvania este cuprinsă între cele două Valahii: Țara Românească și Moldova, cea dintâi vecină cu Dunărea, a doua cu Marea Neagră; acestea două, împreună cu Transilvania, ocupă astăzi acea parte a Europei care fusese pe vremuri Dacia“.

În momentul când Mihai Viteazul a devenit domn și al Țării Românești și al Moldovei, nu mai era o noutate nici ca un domn dintr-o țară să se intituleze domn și al celeilalte, nici ca un domn dintr-un principat să treacă pe tronul celuilalt. În 1552, pretendentul Alexandru Lăpușneanu depunea jurământul la Bakuta, pe Nistru, ca „domn al țărilor Moldovei și Valahiei“. În 1558, Despot, pe atunci doar prezent la Curtea lui Lăpușneanu, îl numea pe acesta „voievod al Moldovei și Valahiei“. Ca pretendent, și Despot se intitula „principe al Moldovei și al ținuturilor valahe“.

În 1574 se urca pe tronul Moldovei primul membru al dinastiei Basarabilor din Țara Românească, Petru Șchiopul. Până atunci, și domnii Moldovei care interveneau în Țara Românească pentru a pune un domn favorabil planurilor lor, și cei din Țara Românească ce încercau același lucru în Moldova făceau apel la un membru al dinastiei locale. Fenomenul avea să continue și în secolul al XVII-lea, când mai mulți domni au ocupat succesiv tronurile Țării Românești, respectiv al Moldovei. Fapt și mai important, odată cu anul 1574 s-a înregistrat și instalarea unor boieri din Țara Românească în cele mai înalte dregătorii din Moldova și invers. Până la sfârșitul secolului al XVII-lea, 34 de boieri au

trecut dintr-o țară în alta, ocupând dregătorii înalte și în una, și în cealaltă. Desigur, nu toată lumea era mulțumită de aceste inovații. Venirea lui Petru Șchiopul a fost întâmpinată cu mult ostilitate. La fel cum boieri munteni, în frunte cu Buzeștii, au fost împotriva domniei lui Mihai în cele trei țări române. Trebuia să vină cronicarii secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir și Stolnicul Cantacuzino, apoi Școala Ardeleană, pentru ca ideea originii comune și a unității de neam să treacă de la nivelul conștiinței comune la cel al ideologiei naționale. Dar este limpede că înfăptuirea lui Mihai Viteazul nu a fost doar un accident al istoriei.

Cu talentul de a surprinde în câteva cuvinte realitățile istorice, Nicolae Iorga scria: „Istoricul critic trebuie să intervie ca să afirme încă o dată că acest lucru [Unirea Țărilor Române] n-a stat în conștiința lui Mihai Viteazul cu claritatea ce ar avea-o în mintea unui om politic contemporan, care a ascultat lecții și a citit cărți despre istoria românilor și istoria universală, care a trecut examene de filosofia dreptului și a fost învățat a înțelege teoretic care sunt nevoile de viață ale unui neam. El n-a fost călăuzit de o lungă dezvoltare culturală, urmărind un scop precis și neschimbat, pe care cugetătorii să-l afirme și poeții să-l cânte. Nu i-a spus zilnic gazeta de dimineață și gazeta de seară că se așteaptă un om pentru a îndeplini această operă și nu i s-a făgăduit de nici un publicist cotidian venirea și rămânerea la putere pentru această operă, iar pe urmă recunoștința națională, cu ce drepturi de moștenire poate aduce cu dânsa...”.

Trei Ierarhi

Necropola domnească ridicată de Vasile Lupu, în tradiția bizantină și cu un fastuos decor exterior

Cât de mult ne poate grăi nouă, cei de azi, dantela în piatră a Trei Ierarhilor, ctitoria domnului Moldovei Vasile Lupu (1634-1653), despre vremurile de acum peste trei secole și jumătate?

A fost secolul al XVII-lea unul frământat. Europa a cunoscut un război de 30 ani, Viena a fost asediată de otomani pentru a doua oară. Pentru ținuturile noastre, au fost războaie fără număr. „Soarta nestatornică” și-a pus amprenta și pe manifestările artistice. Omul veacului baroc încerca să compenseze trecerea efemeră printr-o lume nesigură prin fast, fast al ceremoniilor, fast al veșmintelor, fast al monumentelor artistice. În cazul particular al ctitorului de la Trei Ierarhi intervenea și dorința „omului nou”, care era fiul agăi Nicolae Coci, arnăut din Balcani, ajuns domn al Moldovei cu nume de împărat bizantin, Vasile, de a-și afirma aspirația dinastică inclusiv printr-un monument de arhitectură gândit drept loc de îngropăciune, la fel cum procedase și Neagoe Basarab, un secol și ceva mai înainte în Țara Românească, cu ctitoria de la Curtea de Argeș. Să notăm ca o paranteză, nu lipsită de semnificație, că Trei Ierarhi aveau să devină loc de veci și pentru doi domni cu o soartă nefericită: Dimitrie Cantemir și Alexandru Ioan Cuza, aduși aici după lungi ani de exil.

Biserica Mănăstirii Trei Ierarhi ne aliniază – cum scria academicianul Răzvan Theodorescu – „la «primul baroc» european, în versiunea sa post-bizantină”. Este un monument ce rupea prin ornamentație cu tradiția locului, dar care păstra planul și structura arhitecturală tradițională moldovenească. Să-i dăm din nou cuvântul academicianului Răzvan Theodorescu pentru a ne descrie dantelăria din piatră: „Paramente luxoase în care cioplitorii anonimi și cu geniu meșteșugăresc au rânduit – deasupra și dedesubtul unui brâu în torsadă și al unei benzi de marmură cenușie cu măști și vrejuri incizate, într-un deplin și voit contrast, stilistic și tehnic, cu restul operei – zeci și sute de blocuri ce alternau – săpate cu infinită migală și cu rigoare aproape algebrică a acelei ornamentici islamice atât de mult, pe atunci, prețuite, într-o creștere de-abia presimțită, de jos în sus, de la geometric spre vegetal – zig-zaguri și împletituri, linii de cercuri întretăiate, acolade și vase cu flori, scuturi și fructe, în sfârșit și din nou, flori, nenumărate flori cu petale felurite așezate, într-o variație uluitoare, și ele geometrizate până a fi preschimbate în «discurile de soare» de care vorbea [călătorul otoman] Evliya Celebi, în motive care, tăiate în piatră, dau totuși senzația unui ornament popular săpat în lemnul unei porți sau al unui scaun țărănesc din Moldova, din Oltenia sau din Ardeal, atunci când același motiv nu devine de-a dreptul rozeta sau «elicea» folclorului nostru plastic dintotdeauna”.

Doi călători străini care au vizitat-o la scurtă vreme după sfințirea, în mai 1639, se întrec în a-i lauda frumusețea și bogăția decorațiunilor exterioare și interioare. Evliya Celebi ne spune că „s-au cheltuit zece tezaure egiptene” pentru înălțarea ctitoriei care „nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana”. Iar Paul din Alep îi laudă zugrăvelile care „sunt din foi de aur și lapis-lazuli, iar frumusețea lor nu poate fi asemuită cu nimic”. Pentru a-i spori prestigiul, domnul Vasile Lupu s-a îngrijit să aducă aici moaștele Sfintei Parascheva. Erau trimise de Patriarhia de Constantinopol, în semn de recunoștință pentru plata datoriilor acesteia, cu o corabie pe Marea Neagră, fiind însoțită de trei mitropoliți greci. În ziua de 13 iunie 1641, moaștele au fost așezate în biserica Mănăstirii Trei Ierarhi. Aveau să fie strămutate în Catedrala Mitropolitană din Iași după sfințirea acesteia, la 23 aprilie 1887.

S-au mai petrecut două evenimente importante în frumoasa ctitorie. La 15 septembrie 1642, s-au deschis lucrările unui sinod care a durat 43 de zile. El a luat în discuție Mărturisirea de credință elaborată de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care dădea un răspuns încercărilor calvine de a se infiltra, prin patriarhul Chiril Lucaris al Constantinopolului, cel ucis de otomani în 1638, în Biserica Ortodoxă.

Al doilea eveniment a fost nunta fiicei cele mari a lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwill, viitor hatman al Lituaniei, unul dintre fruntașii polonezi de religie calvină, celebrată în 1645. Ne povestește Miron

Costin: „N-au lipsitu nemică den toate podoabele, câte trebuia la veselie ca aceie, cu atâte domni și oameni mari den țări streine. Meșteri de bucate, aduși dintr-alte țări, dzicături, jocuri și de țară și streine.“ Și tot cronicarul ne spune că au fost discuții între boieri: „Ei dzicea lui Vasilie vodă și pentru legea rătăcită și un lucru nu fără grijă despre Împărăția Turcului“. Dar domnul hotărâse să schimbe orientarea țării, apropiindu-se de crăia leșească. O schimbare oglindită și în Biserica Goliei, de un baroc diferit de cel al Trei Ierarhilor, apropiat de cel polonez. Așa cum înlocuia și cuca cu coroana în zugrăvelile se îl înfățișau.

Piatra Trei Ierarhilor, monument unic în arhitectura noastră (dacă specialiștii discută despre un precedent la turla Dragomirnei lui Anastasie Crimca, de la începutul secolului al XVII-lea, sunt unanimi în a afirma că Trei Ierarhi nu a fost urmată de o construcție cu podoabă similară), este o mărturie a destinului acestor locuri de a se afla la confluența unor civilizații și, din păcate, puteri aflate în conflict, dar și a capacității noastre de a asimila influențe diferite, precum luxurianța otomano-persană sau barocul de sorginte apuseană, prin filieră polonă, într-o sinteză originală ori, pentru a folosi formula istoricului francez André Grabar, într-o „estetică de compromis“.

Petru Movilă

Mitropolitul Kievului și rolul lui în menținerea Ortodoxiei în fața eforturilor de catolicizare

Vă veți întreba, probabil, ce legătură au faptele lui Petru Movilă, ajuns mitropolit al Kievului în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cu momentele astrale pe pământ românesc. Au legătură, pentru că a plecat de pe acest pământ, a păstrat, cum vom vedea, o legătură strânsă cu locurile natale și a făcut mult pentru locuitorii lor, jucând un rol însemnat și în istoria Bisericii Ortodoxe.

S-a născut la Suceava, la 21 decembrie 1596, în marea familie a Moveștilor. Tatăl, Simion Movilă, era hatman, comandant al oastei și avea să domnească în Țara Românească (1600-1602) și în Moldova (1606-1607). În 1608 Petru pleacă în Polonia la studii, la Lvov. După terminarea studiilor, își ia indigenatul polon, în 1617. Ca să deprindă meșteșugul armelor, intră în casa nobilului polon Stanisław Żółkiewski, cancelar și mare hatman al Coroanei polone. A luat parte la bătălia de la Tușora (în apropiere de Iași, 17 septembrie – 7 octombrie 1620) dintre polonezi și otomani, în care Żółkiewski și-a pierdut viața. Îl regăsim în tabăra polonă și în anul următor, în timpul campaniei sultanului Osman al II-lea în Moldova. Însemnările unui anonim polon spun despre el că ar fi fost cauza trimiterii unei cete de poloni în incursiune în Moldova, pentru că „păstra nădejdea nestrămutată că moldovenii se vor preda și că țara nu va fi pustiită”. A luat parte și la apărarea Hotinului, în 1621. Mai târziu i se recunoșteau meritele: „Nu puțin a slujit Republicii, în paguba sănătății lui”. El însuși avea să spună: „Am lucrat din dorința de a sluji patria împotriva sultanului Osman, imperatorul turcesc, principalul inamic al acestei patrii și al întregii Creștinătăți”. În vremea campaniei de la Hotin, unul dintre camarazii de arme a găsit un Tetraevanghel scris la Mănăstirea Neamț în 1493 de Teodor Mărișescul. Petru l-a răscumpărat cu bani de aur, l-a sărutat și l-a purtat cu el toată viața. În 1637 l-a dăruit vestitei Mănăstiri Pecersca.

În octombrie 1622 regele Poloniei îl recomandă marelui vizir pentru domnia Moldovei. Dar el renunțase la gânduri de mărire lumească. Se așezase la domeniul personal de la Rubejovka. În 1627 s-a călugărit. În același an era ales stareț la Pecersca. Nu este limpede ce l-a îndemnat la acest pas. A fost poate și o moștenire de la Ioan Movilă, mare logofăt, bunicul lui, călugărit sub numele Ioanichie, sau de la unchiul Gheorghe Movilă, mitropolit al Moldovei. Din 1633 până în 1646 a fost mitropolit al Kievului și peste toată Ucraina. A murit la 22 decembrie 1646.

Petru Movilă a ajuns mitropolit al Ucrainei într-un moment de mare tensiune religioasă pentru această parte a Europei. Un sinod ținut la Kiev, în septembrie 1627, împrumutase pe Meletie Smotrițki să pregătească pe ortodocși pentru a discuta în august 1628 împăcarea între aceștia și uniți, adică ortodocșii care trecuseră la catolicism. Mitropolitul Iov al Kievului și arhimandritul, la vremea aceea, Petru Movilă erau de părere că trebuia găsit un modus vivendi. Smotrițki însă nu respectă cererea de a lucra cu precauție și alcătuieste un catehism plin de învățături catolice. Îl traduce în greacă, slavă și „valahă”. A alcătuit apoi o Apologie, în care spunea că învățătura ortodoxă era plină de erezie și numai romano-catolicii au păstrat doctrina creștină adevărată. A trimis lucrarea respectivă lui Iov și Petru, ca să o tipărească. Neprimind răspuns, a tipărit-o el la Lvov. La sinod, s-a decis ca Smotrițki să fie deferit judecării canonice. Renegatul se bucura însă de protecția papei Urban al VII-lea și a regelui polon Sigismund al III-lea. Problema poziției și a averilor bisericilor ortodoxe din Ucraina și Polonia, disputate cu uniții, s-a reglementat după ce Petru a devenit mitropolit în 1633. De asemenea, Petru Movilă a respins propunerile făcute de Smotrițki, în numele mitropolitului uniatic de la Lvov, Ruțki, de a trece la uniație, de a deveni chiar patriarh la Kiev, supus papei. Petru Movilă a alcătuit și Mărturisirea de credință a Bisericii Răsăritului, socotită o capodoperă de claritate și temeinicie a credinței.

Din noiembrie 1631 Petru Movilă înființase, ca executor testamentar al mitropolitului Iov, Colegiul devenit Academie care i-a purtat numele. A devenit astfel întemeietorul unei instituții de învățământ superior, predecesoare a Universității din Kiev. Programul de studii era întocmit după model apusean și cuprindea 5 ani de studiu.

Cum spuneam, nu și-a uitat nici locurile natale. A trimis, la cererea domnului Moldovei, Vasile Lupu, profesori la instituția de învățământ creată de acesta pe lângă Mănăstirea „Trei Ierarhi” din Iași.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea lumina cărții a venit și în Moldova, și în Țara Românească cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă. Pe lângă faptul că a tipărit la Kiev cărți în limba română, în 1633 sosea la Curtea lui Matei Basarab, domnul Țării Românești, ieromonahul Meletie Macedoneanul, care îl înștiința că mitropolitul Kievului îi poate da tipografie și meșteri tipografi. Au fost instalați la Câmpulung, unde au tipărit cărți destinate și ortodoxiei din Peninsula Balcanică. Sub influența Colegiului de la Kiev, Matei Basarab a întemeiat lângă Mitropolia Târgoviștei o „Schola graeca et latina”.

În testamentul din 1646 Petru Movilă scria: „Eu tot ce am avut, și chiar pe mine, m-am sacrificat pentru lauda lui Dumnezeu și slujirea Lui”. Mare păcat că faptele acestui învățat român sunt azi atât de puțin cunoscute de urmașii săi!

Cazania lui Varlaam

Era considerată de Nicolae Iorga opera cea mai populară a epocii noastre vechi. Conține primele versuri în limba română.

„Mitropolitul Varlaam a ajuns la scaunul său fără a fi fost vreodată episcop [...] A stat douăzeci de ani egumenul mănăstirii sale, din simplu fiu de țăran de prin părțile Odobeștilor, absolut fără niciun fel de preocupării mai înalte în domeniul cultural.“ Astfel îl caracteriza plastic Nicolae Iorga pe cel care avea să tipărească prima carte în limba română din Moldova, Cazania, ce deține în cultura noastră locul Bibliei lui Luther.

Nu se știe anul și locul nașterii sale. Ca mirean se numea Vasile Moțoc. În prima domnie a lui Miron Barnovschi (1626-1629) este chemat duhovnic la Curte. La 3 septembrie 1632 este întronizat mitropolit. În 1653, după alungarea lui Vasile Lupu, a revenit la Mănăstirea Secu, unde a mai trăit patru ani.

Mitropolitul Varlaam i-a stat aproape domnului Vasile Lupu în opera culturală și bisericească a acestuia. Unele dintre realizările lui Varlaam au venit din îndemn exterior. Contribuția lui la disputa teologică a epocii a fost una dintre acestea. În 1629 apărea la Geneva, sub numele lui Chiril Lucaris, patriarh de Constantinopol, o confesiune de credință a Bisericii Ortodoxe, care conținea, în parte, doctrina calvină. Se pare că a fost doar atribuită lui. A stârnit mare turburare în ortodoxie. Petru Movilă, mitropolitul Kievului, a alcătuit o Mărturisire de credință, întărită de sinodul de la Kiev, pe care apoi o scrisese în greacă și latină și o trimite patriarhului de Constantinopol, Partenie I. Petru I-a rugat pe Varlaam să convoace un sinod la Iași, în 1642, la care patriarhul de Constantinopol a trimis delegați și la care a fost aprobat textul lui Petru Movilă. Ulterior, la îndemnul lui Udriște Năsturel, mare logofăt al domnului Matei Basarab din Țara Românească și cărturar de seamă, Varlaam avea să scrie și el Răspunsul împotriva Catehismului Calvinesc, prima lucrare românească de polemică teologică.

Dar opera de căpătâi a lui Varlaam rămâne Carte românească de învățătură sau Cazanie, ce, scria Nicolae Iorga, „i s-a cerut de spiritul vremii“. Lucrarea conține în prima parte extrase din evangheliile și comentariul lor pentru 32 de duminici. În partea a doua sunt povestite vieți de sfinți, ordonate calendaristic, începând cu Simion Stâlpnicul (1 septembrie) și terminând cu tăierea capului Sf. Ioan (29 iulie). Potrivit unei scrisori trimise în 1637 țarului de Varlaam, Cazania era deja redactată. Pregătirea pentru tipar și imprimarea au fost începute în 1641. Are 506 file și este ilustrată cu numeroase gravuri în lemn, reprezentând scene biblice, chipuri de sfinți, inițiale înflorate. Este cea mai frumoasă carte tipărită, ca artă grafică, de români până atunci și o vreme după aceea. În „Precuvântare“, domnul Vasile Lupu scrie: „Dăruim și noi acest dar limbii românești“, iar Varlaam explică: „Limba noastră românească, ce n-are carte pe limba sa, cu nevoie este a înțelege cartea altei limbi“.

Cazania lui Varlaam este un monument de limbă și literatură românească. A fost citită în epocă precum un roman, căci Varlaam este primul nostru povestitor, ale cărui povestiri pot fi asemănați cu picturile murale din bisericile moldovenești. Succesul Cazaniei va fi venit și din adevăratele basme cu miracolele lor, care sunt viețile sfinților. Dar vine și din limba folosită de autor, fidelă celei a epocii. El a contribuit astfel la unificarea normelor limbii române literare din secolul al XVII-lea.

Cazania a cunoscut cea mai largă răspândire între vechile tipăriri românești, a fost cea mai citită carte din trecutul nostru. Au cumpărat-o și au citit-o dregători și slujitori domnești, boieri, grămăticii, dascăli și copiiști, tipografi, slujitori ai altarului. Au folosit-o mai multe generații de preoți. Dorința de a avea Cazania a făcut ca din primii ani după tipărirea ei să se facă copii manuscrise. În multe cazuri, nu numai o familie dintr-un sat s-a judecat pentru carte cu altă familie, dar chiar sate între ele au făcut-o. Era lăsată în grija urmașilor și ocrotită cu blestem de moarte scris pentru a impresiona și a preveni furtul. Au fost exemplare care au circulat în toate cele trei țări române. În Transilvania, de

exemplu, au fost identificate 366 exemplare ale Cazaniei tipărite și 43 de copii manuscrise. Varlaam a fost cel dintâi ierarh care a sfărâmat granițele politice și s-a adresat tuturor românilor.

Despre impactul pe care l-a avut Cazania lui Varlaam, să-i dăm cuvântul tot lui Nicolae Iorga: „Varlaam a lăsat toată învățătura câtă o știa și o putea ști și a vorbit pe înțelesul țăranilor săi. De aici vine un fapt pe care l-am constatat în Ardeal nu o dată: în biserici părăsite, prin praful îngrămădit de sute de ani poate, iese din când în când câte o foaie cu acea slovă mare, hotărâtă, în care recunoști imediat Cazania lui Varlaam. În biserică nu se mai slujește, glasurile au amuțit de multă vreme, în cuprinsul zidurilor pustii s-au îngrămădit pulberea uitării din an în an, din deceniu în deceniu, din secol în secol, și cu toate acestea nu mor foile din Cazania lui Varlaam, care arată ce legături existau cândva între toți românii, din toate satele cuprinsului românesc, măcar de ar fi fost pe alocuri stăpânitori de alt neam decât al călugărașului ajuns mitropolit al Moldovei [...] Nu o dată, când vine, în satele de acum, un preot cu teologie și vrea să introducă în mintea sătenilor lui elemente de cărturărie, așa cum de multe ori nu le înțelege nici el singur, deși a dat sau, mai adevărat, tocmai pentru că a dat examene dintr-însele, se ridică din mulțimea aceasta un glas care zice: «Părinte, zici foarte bine, dar mai bine după cartea cea veche». Cartea cea veche, pentru toate provinciile românești, este această carte a părintelui Varlaam“.

Grigore Ureche, Miron Costin

Ultimul cronicar, primul istoric

La vremuri noi, istorici noi. Mai corect spus, la vremuri noi, istorici, căci până atunci avuseserăm doar cronicari. „După modul cum este scrisă istoria unei națiuni se poate judeca și conchide despre cultura [sa], de civilitatea la care acea națiune a parvenit și de gradul de dezvoltare a literaturii sale“ – scria V.A. Urechia. După ce, sub influența protestanților, limba română înlocuise slavona, iată că apare și al doilea pilon al conștiinței naționale moderne: istoria, adică cunoașterea faptelor din trecut ce constituie zestrea unei nații și îi dau coeziune.

Fenomenul se petrece la jumătatea secolului al XVII-lea, începutul „primei modernități a românilor“, cu pregnanță în Moldova. Acolo apar cele trei nume pe care le învață (încă?) orice școlar: Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce.

Cel de al doilea face el însuși parte dintre „oamenii noi“, dar urcă repede între vechii boieri ai țării, manifestându-și disprețul față de un „parvenit“, Constantin Cantemir, ajuns domn al Moldovei și nu prea dispus să asculte de vechea boierime a țării. De altfel, i-ar fi spus la un moment dat: „Mai des cu păharele, Măria Ta, și mai rar cu orânduielele“. Avea să piară ucis din porunca tatălui lui Dimitrie Cantemir, ironie a sorții, pentru că bătrânul dorea să rămână fidel Porții și respingea apropierea de Polonia.

Toți trei scriu „să rămâie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură“. Sau, potrivit lui Neculce, „deci, fraților cetitori, cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisețu mai mult, cu atâta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroadele cinste“. Depășesc stadiul cronicăresc, punând istoria țării lor în conexiune cu cea universală: „Și aceia să știe, că această țară fiindu mai mică, nice un lucru sângură den sine, fără adunare și amestec cu alte țări n-au făcut“.

Și din cauza faptului că își făcuseră studiile (Ureche și Miron Costin) în Polonia și avuseseră de răspuns întrebărilor puse acolo legate de originea neamului lor, se preocupă să o reconstituie: „A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori iaste inimii durere. Biruit-au gândul să mă apucu de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sântu locuitorii țării“, scrie Miron Costin, cel mai preocupat de acest aspect, dovadă că a redactat o lucrare separată, intitulată De neamul moldovenilor, deși osteneala scrierii era atât de mare, încât „să sparie gândul“. De neamul moldovenilor va fi una dintre cărțile de căpătâi ale Școlii Ardelene, care va afla în ea multe dintre argumentele latinității. Patriotismul lui – un sentiment nou, legat nu de „neamul creștin“, ca în Evul Mediu, ci de țara lui – ni-l vădese și două întâmplări. În 1672, după luarea Cameniței, marele vizir îl întreabă dacă se bucură moldovenii de luarea cetății. Miron Costin i-a răspuns: „Suntem noi moldovenii bucuroși să să lățască împărăția turcească în toate părțile, cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățească“. În toamna lui 1683, când revin de la asediul Vienei, au primit vestea că pretendentul Petriceicu coborâse cu oaste din Polonia. Domnul Gheorghe Duca vrea să fugă, dar Miron Costin îl oprește, spunându-i: „Să nu dăm locul, că pământul acesta iaste frământat cu sângele strămoșilor noștri“.

Tot Miron Costin scria că românii din Transilvania „până astăzi sunt mai numeroși ca ungurii, începând din Bacica sârbilor temișoreni, peste tot Mureșul, în Hațeg, în jurul Bălgradului [Alba Iulia] [...] în țara Oltului și în tot Maramureșul“. Iar despre numele poporului său nota: „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumân sau romanus, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dâșii și îndată după descălecat și după pustiire, cum s-a spus, și după al doilea descălecat, până astăzi. Același nume este dat îndeobște și muntenilor și moldovenilor și celor care locuiesc în Țara Transilvaniei“.

Ureche și Costin folosesc izvoare narative interne și externe, tradiția orală, dar și documente păstrate pe la mănăstiri, numismatice („am avut un ban de aramă găsit în pământ lângă Roman“, ne informează Miron Costin) sau arheologice: ruinele podului lui Traian la Turnu-Severin sau valul lui Traian. Cercetarea a fost făcută, scrie Ureche, „ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ci de dreptate.“ „Eu voi da seama de ale mele, câte scriu“, nota și Miron Costin. Neculce, în schimb, a pus bazele memorialisticii. Letopisețul lui este mai curând o istorie secretă, cu rațiuni vădit personale, decât o operă de educare publică. Valoarea îi vine din personalitatea savuroasă și din geniul limbii și al povestirii. Redescoperirea oralității populare, la un veac după ce Ureche descoperise scrisul intelectual. Este reacția autohtonismului la european. „Noi nu am fost niciodată până la capăt europeni, fără să se fi născut opoziția localistă“, constata Nicolae Manolescu.

Miron Costin a scris, programatic, și pentru lămurirea altora, nu numai a alor săi. De altfel, între cărțile manuscrise din biblioteca lui Ludovic al XV-lea se afla și o copie după Letopisețul lui Miron Costin. Era o traducere în limba franceză făcută de Nicolas Genier de Smyrna, în 1741, care lucra în respectiva bibliotecă. Manuscrisul a fost găsit de Nicolae Bălcescu. Istoricul francez Ubicini îi semnala la 21 octombrie 1860 lui Mihai Kogălniceanu acest fapt și îi propunea traducerea aceluși manuscris, ceea ce „ar oferi, în circumstanțele actuale, mari avantaje“. Evident, proiectul nu s-a concretizat.

Nicolae Milescu

Primul român care călătorește până în China

Nicolae (Milescu) Spătarul s-a născut în anul 1636. Nici el nu a folosit vreodată patronimicul Milescu și nici contemporanii nu i-au spus așa. Ion Neculce l-a „botezat” Milescu, în O samă de cuvinte. Numele de familie ar fi fost Spata și erau veniți dintre aromânii din Peloponez. Milescu s-a lipit însă așa de bine de numele lui, încât se pare că așa va rămâne cunoscut de acum înainte.

I se mai spunea și Nicolae „Cârnu”. În condiții nu tocmai bine lămurite, a fost însemnat la nas. Menirea gestului era să îl împiedice să mai emită pretenții la scaunul de domnie. Tot Neculce ne povestește: „Nicolae a plecat în țara nemțească și au găsit acolo doftor de-i tot slobodie sângele din obraz și-l boție la nas și așa din dzî în dzî sângele se încheaga, de i-au crescut nasul la loc și s-au tămăduit.”

A urmat școli înalte: pe cea Domnească de la Iași, întemeiată de Vasile Lupu, și Marea școală de la Istanbul. Înainte să împlinească 35 ani și să fie obligat să plece din țară, a fost grămatic în vremea lui Gheorghe Ștefan, spătar sub Gheorghe Ghica și capuchehaia (trimis al domnului la Istanbul) sub Grigore Ghica. Cunoscător al mai multor limbi, i-a slujit fostului domn Gheorghe Ștefan, care dorea să obțină sprijinul Suediei și al Franței contra otomanilor. La Stockholm a legat prietenie cu ambasadorul francez, marchizul Arnauld de Pomponne, om de litere, prieten al doamnei de Sévigné. Cu ajutorul lui, a ajuns până la Curtea lui Ludovic al XIV-lea.

Deși Nicolae Iorga îl numea primul mare înstrăinat, a păstrat tot timpul legătura cu cei de acasă. Primea scrisori de la mitropolitul Moldovei Dosoftei, de la un grup de boieri în frunte cu Grigore Hăbășescu, primea la Moscova pe trimișii lui Brâncoveanu. Nicolae Spătarul ajunge în Rusia trimis de patriarhul Ierusalimului, Dositei Notaras, căruia țarul îi ceruse oameni cultivați și cunoscători de limbi străine. Era primit la Curtea țarului ca interpret de greacă, latină și română.

În februarie 1675 țarul l-a numit în fruntea unei solii către împăratul Chinei. A revenit la Moscova la 5 ianuarie 1678. Ne-a lăsat trei scrieri despre această misiune îndepărtată. Își aprecia chiar el reușita, prin cuvintele unui dregător al împăratului chinez, pe care le cita: „Cred că țarul te-a ales anume pe domnia-ta să vorbești cu noi, oameni nedibaci, neobișnuiți și fără pricepere să răspundem altfel decât de-a dreptul și fără ocolișuri”. La primiriile la împăratul Chinei, a ținut să-i fie respectat rangul stăpânului său. În Jurnalul călătoriei, el scria că a cerut să predea personal împăratului scrisorile țarului, dar i s-a explicat că nu se poate, ele trebuie predate mai întâi dregătorilor, care le cercetează, și abia apoi solii sunt duși în fața împăratului, „unde s-ar putea să fie întrebați de sănătatea stăpânului lor”. Nemulțumit că nu a putut înmâna scrisorile țarului personal împăratului chinez, la a doua primire s-a ploconit în așa fel, încât nu a respectat protocolul, dar fără să i se poată reproșa direct acest lucru. Cronicile chineze oferă o versiune diferită. Împăratul a oferit o masă în cinstea lui Nicolae și a suitei sale. După ce au mâncat, împăratul a poruncit să se toarne vin în cupă lui Nicolae, apoi a chemat în preajma tronului mai multe persoane și a închinat o cupă de vin. Un raport ulterior constata că trimisul țarului nu era obișnuit cu ritualurile și ceremoniile de la Curtea imperială chineză și că îi cerea Curtii afacerilor coloniale să îl instruiască. La întoarcerea acasă a cunoscut o scurtă perioadă mai dificilă, căci țarul care îl protejase murise. Dar datorită relațiilor pe care și le crease și științei de carte, a revenit repede în grații. A murit în 1708, după ce îl slujise și pe Petru I. Jurnalul călătoriei este documentul cel mai bogat în informații despre Siberia de până atunci și corectează multe informații eronate transmise anterior.

Nicolae (Milescu) Spătarul are câteva priorități în cultura română. A fost primul traducător al unui text filosofic în limba română (Tratatul despre Rațiunea dominantă) și primul orientalist român. A tradus pentru prima oară, integral, Vechiul Testament în limba română, după ediția protestantă a Bibliei de la Frankfurt, demonstrând „cel dintâi capacitatea limbii române de a exprima cele mai profunde adevăruri și de a reda textele socotite drept cele mai venerabile în cultura românească a acelor vremuri” – cum nota academicianul Virgil Cândea. A fost primul care și-a pus problema găsirii unui fundament filosofic, a unei explicații și argumentări pentru eliberarea Țărilor Române de sub otomani. Scrie o lucrare, în care comentează faimosul vis al lui Nabucodonosor, interpretat de profetul Daniel, și ajunge la concluzia că Imperiul Otoman este condamnat să dispară sub loviturile unui imperiu care a preluat vocația bizantină, temă reluată de Dimitrie Cantemir.

Nicolae (Milescu) Spătarul a întruchipat trăsăturile umanistului european al vremii: dragostea pentru operele literare ale Antichității, pasiune filologică, metodă critică în traducerea textelor clasice, atitudine egală față de textele sacre sau profane, cărora le aplică fără discriminare aceleași criterii, înlăturând principiul autorității ecleziastice în problema canonicității textelor biblice, alegerea atentă a edițiilor critice, indiferent de ce confesiune fusese editorul.

Biblia lui Șerban Cantacuzino

Întrebat de scriitorul Marin Preda care este cea mai bună traducere românească a Bibliei, arhimandritul (pe atunci) Bartolomeu Anania, viitorul prim mitropolit al Mitropoliei Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, a răspuns: cea din 1688, cunoscută drept Biblia lui Șerban Cantacuzino sau Biblia de la București. Și aceasta cu toate că sintaxa rămâne tributară originalelor grecești, iar limba ne apare „greoaie pe alocuri, strânsă pe un calapod care nu-i este propriu“.

I se spune Biblia lui Șerban Cantacuzino pentru că versiunea a fost realizată în vremea domniei acestuia (1678-1688), de un colectiv de învățați, condus de fratele domnului, stolnicul Cantacuzino, reprezentant de seamă al curentului umanist. Biblia de la București s-a dovedit cea mai durabilă dintre ctitoriile sale. A fost o operă de largă colaborare națională, dacă ținem cont că domnul, frații Greceanu (Radu și Șerban au făcut „grosul lucrului“, cum scria C.C. Giurescu) și stolnicul Constantin Cantacuzino erau munteni; Mitrofan, episcopul de Huși, și Nicolae Milescu (principalul traducător al Vechiului Testament), moldoveni, și s-au folosit prefețe din Noul Testament de la Bălgrad, din Transilvania. Au fost și mulți învățați care au contribuit la realizarea traducerii, al căror nume nu s-a păstrat, așa cum aflăm din chiar formula cu care traductori cunoscuți și necunoscuți cer îngăduință cititorilor: „Pre tine, pravoslavnice cititoriu, cu umilință te rugăm, citind pre această sfântă și dumnezeiască carte, unde vei afla nisca relunecături [greșeli] în lucrul acesta al nostru, să nu blesteami, ce, ca un bun și cu bună inimă, îndireptează și nu ne pune întru ponos, ce iartă, că și noi sântem oameni asemenea pătimași, ținuuți de slaba fire, care nu lasă nici pre un om a rămânea fără greșeală“. Despre anonimul celor ce nu apar menționați, Bartolomeu Anania scria atât de frumos: „Deschidem cartea și nu-l aflăm [numele lor] în carte, închidem cartea și el se află într-însa...“.

Rațiunea apariției traducerii era astfel explicată de cei care au realizat-o: „Măria Ta [...] dai cuvântul lui Dumnezeu, ca oarece luminează, fiind până acum supt acoperământ, și o pui în sfeșnic, ca să lumineze celor din casă ai bisearecii noroade: rumânilor, moldovenilor și ungrovlahilor“. În scrisoarea pentru închinarea cărții, patriarhul Ierusalimului Dositei Notaras scria: „Scriptura cea Noo, răsipită fiind, după izvodul cel vechiu, și cu nevoie aflată, a să citi de preoții cei de țară, la rânduiala tipicului elinesc, spre lesne cetire o ai tocmit [...] Veachea Scriptură tălmăcind-o pre limba rumânească, aiave a să citi o ai făcut“. Căci, „de vreme ce, după politiceștile legi, nu să cade omului grec a nu ști legile grecilor, cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu [...], că cu glas striin grăind lor Dumnezeu, nu asculta“. Anterior, Dositei Notaras scrisese domnului Șerban Cantacuzino: „S-au rugat nouă ortodocșii din Ardeal să le dăm niscăi scrieri să poată răspunde calvinilor, cari îi tulburau peste măsură“.

Academicianul Virgil Cândea a observat primul că doar nevoile practice, de cult, nu justifică această primă versiune în limba română a Bibliei. Erau cărți cu mult mai necesare cultului, preoților, decât Biblia. Apoi, ediția a fost una de lux. Era o carte de format mare, cu legătură deosebită, avea 933 de pagini (fără prefețe), cu text dispus simetric, pe câte două coloane a câte 59 de rânduri fiecare, eleganța inițialelor ornate, rafinamentul vignetelor fiind remarcabile. Este o sinteză a artei tipografilor din Moldova și Țara Românească. În realizarea ei s-au implicat mai ales mireni și mai puțin oameni ai bisericii. Alcătuirea Bibliei lui Șerban Cantacuzino atestă în cultura românească toate trăsăturile umanismului european al vremii.

Realizatorii traducerii argumentau alegerea unui anumit „izvod“, și nu a altuia: „de vei osteni a cerceta pre amăruntul înțelesul al aceștii Sfinte Scripturi și de-l vei potrivi cu niscare izvoade, afară de-n ceale elinești, lătinești au slovenești, au a altora limbi și nu să va potrivi, să nu te grăbești îndataș a defăina, ce să cauți că, între alte izvoade elinești, vei afla un izvod ce au fost tipărit la Francofort, care izvod este cel mai vechiu“. Manifestau o atitudine egală față de textele sacre sau profane, cărora le aplică, fără discriminare, aceleași criterii, alegând cu atenție edițiile critice, indiferent de ce confesiune fusese alcătuitorul lor.

Tot Virgil Cândea a demonstrat că Biblia lui Șerban Cantacuzino a devenit text de supremă autoritate în evoluția tipăriturilor sacre la noi, toate versiunile în limba română ale Bibliei care i-au urmat celei a lui Șerban Cantacuzino, fie traduceri sau revizuiți, sprijinindu-se pe textul din 1688, chiar dacă autorii au mărturisit sau nu acest lucru. Mai mult, este singura versiune în limba română care a rămas neclintită un secol și jumătate. Edițiile care i-au urmat s-au succedat la patru-cinci decenii sau la intervale și mai scurte. Mitropolitul Andrei Șaguna spunea în prefața Bibliei de la Sibiu, din 1858: „limba Bibliei pentru un popor numai odată se poate face. Dacă s-au învins piedica cea mare a traducerii credincioase și înțelese și dacă poporul au primit limba aceea, așa zicând în însăși ființa sa, atunci următorii n-au de a mai face alta, ci numai a o reînnoi și îndrepta, așa după cum ar fi reînnoit și îndreptat traducătorul cel dintâi al Bibliei, de ar fi trăit până în veacurile lor“.

În patrimoniul spiritual al fiecărei națiuni din spațiul european, data traducerii Bibliei a fost socotită o sărbătoare. Realizarea Bibliei lui Șerban Cantacuzino reprezintă adevăratul act oficial de naștere a limbii române literare.

Participarea voievozilor români la asediul Vienei, 1683

Vreme de peste două secole, după căderea Constantinopolului, atunci când voiau să îi convingă pe cei mici să lase joaca și să intre în casă seara, mamele din Europa Occidentală îi amenințau că vin turcii. Spaima de turc era puternică, dar primejdia ca sultanii să cucerească Europa nu avea un temei real. Așa cum au demonstrat istoricii, armata otomană nu putea să întreprindă campanii mai departe de Viena. Marile oști otomane pe care le pomenesc izvoarele aveau, pe lângă o forță combativă comparabilă cu cea a oștilor europene, un mare număr de meșteșugari care le însoțeau. Când plecau în campanie, comandanții otomani luau cu ei de la meșteri armurieri, croitori, grăjdari până la bucătari. Este adevărat, cum povestește cronicarul otoman Na'ima, se putea întâmpla, ca în lupta de la Zenta (1597), ca bucătarii să pună mâna pe polonice și să se apere, atunci când un corp de oaste creștină a pătruns adânc în tabăra otomană.

În două rânduri, oștile otomane au ajuns până la Viena, punctul cel mai îndepărtat din Europa pe care l-au atins: în 1529 și 1683. La cel de al doilea asediu au participat și domnul Moldovei, Gheorghe Duca (1678-1683), cel al Țării Românești Șerban Cantacuzino (1678-1688) și principele Transilvaniei Mihail Apafi I (1661-1690). Momentul a fost unul de mare cumpănă pentru Țările Române și merită să zăbovim o clipă.

Sfârșitul secolului al XVII-lea a marcat o schimbare a raportului de forțe în această parte a Europei. Asediul Vienei de trupele marelui vizir Kara Mustafa a reprezentat ultima zvâcnire a Imperiului otoman. După aceasta, otomanii se află într-o continuă defensivă, până după primul Război Mondial, când imperiul sultanilor dispăre. Este, totodată, momentul când Imperiul Habsburgic obține poziții importante pe linia Dunării, inclusiv ocuparea Transilvaniei, o stăpânire disputată cu otomanii încă de după primul asediu al Vienei. Nu după mult timp, avea să se anunțe un alt competitor la Răsărit, Imperiul lui Petru I al Rusiei.

Marele vizir Kara Mustafa, care avea să plătească cu viața eșecul din fața zidurilor Vienei, a pornit expediția la 31 martie 1683. Abia în iunie a realizat joncțiunea cu oastea celor doi domni români și cu tătarii, la Osijek, pe Dunăre. Patrundea la 29 iunie 1683 în ținuturile austriece. Ducele Carol de Lorena și oastea sa nu au putut să împiedice înaintarea otomanilor și la 14 iulie ajungeau sub zidurile Vienei, pe care o încercuiau peste două zile.

Marele vizir nu avea prea multă încredere în cei domni români și a folosit trupele lor mai ales la lucrări logistice (construirea și repararea podurilor). O cronică aflată la Biblioteca Națională din Neapole vorbește despre lentoarea cu care principele Apafi s-a lăturat expediției. I-ar fi dat marelui vizir un car cu catifea roșie și 25.000 de monete de aur ungurești, pentru a rămâne cu trupele sale în afara câmpului de bătălie de la Viena. A fost printre primii care a părăsit tabăra otomană.

La rândul lor, Duca Vodă și Șerban Cantacuzino, în ciuda divergențelor ce îi despărțeau, au conlucrat pentru zădărnicierea planurilor otomanilor. Marele vizir luase cu el, ca ostatic, pe Georg Kunitz, trimisul Vienei la Istanbul. Un om al lui Kunitz, Iacob Heider, trecea cu regularitate prin tabăra românilor și asigura legătura cu asediații, ducându-le informații despre situația din tabăra otomană. Informațiile erau ascunse în ceară topită. Un alt spion a fost îmbrăcat în haine muntene. Șerban Cantacuzino i-a înlesnit lui Kunitz și primirea corespondenței de la imperialii rămași dincolo de încercuirea otomană. Când asediații erau pe punctul să cedeze și să se predea, a trimis la ei un iezuit pentru a-i convinge să nu o facă. De asemenea, îi dezinforma pe otomani în privința stării de spirit a asediaților, spunându-le că nu vor mai rezista multă vreme.

Și oștenii lui Duca Vodă au trecut în ascuns șanțurile cetății, ducându-le asediaților informații și îmbărbătându-i să reziste. La 21 august un moldovean „s-a rătăcit” în cetate, informându-i pe asediați că otomanii sufereau din cauza lipsei de furaje pentru cai. La 11 septembrie, Duca Vodă a înlesnit trecerea prin tabăra sa a unui sol care aducea pentru a treia oară scrisori de la Carol de Lorena către Kunitz.

În 6 august, în timp ce lucrau la refacerea podului ce lega insula mare a Dunării de malul apropiat al cetății, austriecii au deschis focul. Conform înțelegerii, oștenii români s-au retras imediat, fără să opună rezistență. La 30 august o scenă asemănătoare s-a petrecut, deși marele vizir ceruse ca românii să fie supravegheați îndeaproape. Un astfel de comportament nu era o noutate. Mai înainte, Matei Basarab și Moise Movilă refuzaseră să participe la asediul Căminitei, apărată de poloni, și obligaseră pe otomani să ridice asediul cetății.

Sigur, s-au creat ulterior și legende, precum cea potrivit căreia Șerban Cantacuzino ar fi umplut ghiulele cu care bombarda Viena cu paie. Sigur este că rolul românilor a fost recunoscut ulterior și într-o scrisoare trimisă în 1688 de contele von Waldstein lui Șerban Cantacuzino, și prin faptul că împăratul Leopold I le-a acordat urmașilor lui Șerban Cantacuzino o diplomă prin care le conferea titlul de conți ai imperiului.

Salvarea Vienei a venit de la regele polon Jan Sobieski, pe care trimisul lui Leopold I și cel al papei îl imploraseră: „Sire, salvați imperiul!”. Peste 100 ani, țara lui avea să fie sfâșiată prin înțelegerile la care lua parte și Imperiul Habsburgic.

Condiția unui popor aflat la granița dintre marile puteri nu este una ușoară. Trebuie multă abilitate diplomatică pentru a rezista. În 1683 domnii români au arătat că sunt capabili de așa ceva.

Academia Sf. Sava

Prima a fost creată de Brâncoveanu, cu predare în limba greacă. În secolul al XIX-lea este înlocuită cu o instituție de cultură națională, în limba română.

Veacul fanariot, atât de rău văzut încă la noi, și pe nedrept, a însemnat și existența unui învățământ superior, despre a cărui istorie publicul larg știe încă prea puțin. Este adevărat, el s-a făcut mai ales în greacă, dar începuturile i-au fost puse de ultimii domni pământenii de dinainte de instalarea așanumiților „fanarioți“, între care, la drept vorbind, au fost mai mulți domni de origine română decât greci.

Începutul Academiei domnești din București rămâne controversat. Cei mai mulți istorici înclină să îl vadă în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino. Este adevărat, forma deplină o capătă în vremea nepotului său, Constantin Brâncoveanu. În Moldova, o instituție similară apare pe timpul lui Antioh Cantemir, în 1707.

Domnul Constantin Brâncoveanu, dornic să reorganizeze școala, a apelat la patriarhul Ierusalimului Hrisant Notaras, rugându-l să alcătuiască programa. Notaras își făcuse studiile în Occident. Nicolae Iorga spunea despre el că a fost „un zelos răspânditor de lumină“. Pentru Notaras era mai de folos să se ridice școli decât chinovii și mănăstiri.

După ce noua programă a intrat în funcțiune, Brâncoveanu dă un hrisov prin care stabilea salariile profesorilor. A depus la banca din Veneția 30.000 taleri, urmând ca din dobânda de 810 taleri anual să se asigure cheltuielile școlii. Din vama bălții Greaca se dădeau 50 lei anual, sumă ce urma să fie folosită pentru ajutorarea elevilor străini și a celor fără mijloace. Se predau logica, retorica, fizica, despre cer, despre naștere și pieire, despre suflet și metafizică, despre autorii clasici și omiliile Sf. Grigorie din Nazianza, literatura clasică și exerciții de gramatică și ortografie, în neogreacă. Învățământul teologic scolastic ceda în fața autorilor laici, filosofiei și științelor naturii.

După 1707, Academia domnească a funcționat cu unele intermitențe, cauzate de lipsa fondurilor. În 1749 un hrisov de la Grigore Ghica arată preocuparea lui pentru a asigura bugetul școlii, astfel ca „didascălii“ să nu mai poarte grija salariilor. L-a numit pe mitropolitul Neofit ca să strângă impozitul preoților pentru a asigura plata salariilor profesorilor. În 1761, pentru a mări spațiul destinat școlii, Constantin Mavrocordat dispune mutarea egumenului și a călugărilor de la Sf. Sava (mănăstirea era situată aproximativ pe locul unde se ridică azi statuile de la Universitate) la Văcărești și repararea chiliilor de la Sf. Sava pentru a fi folosite ca săli de clasă, locuințe pentru profesori și dormitoare pentru elevii interni. Abia din 1761 va avea academia local propriu în deplină folosință. Constantin Mavrocordat renunță la dreptul domniei de a moșteni averile celor decedați fără moștenitori și le lasă pentru construirea de poduri, spitale și pentru școală. Cum impozitul luat de la preoți și această nouă sursă nu erau de ajuns, domnul acordă fondului școlar veniturile Mănăstirii Glavacioc. Din 1765 se adaugă și venitul Mănăstirii Dealu, pentru ca profesorii să se poată concentra doar pe „învățăturile ucenicilor, fără de a-și împărți gândul lor la purtarea de grijă pentru leafă“.

Un alt domn cu grijă pentru școală a fost Alexandru Ipsilanti. Ajuns la porțile Bucureștilor pentru a-și prelua domnia și așteptând să fie alcătuit alaiul de intrare, îi scrie la 13 februarie 1775 mitropolitului țării, cerându-i un raport despre situația învățământului. Academia „căzuse într-o noapte întunecoasă și fără lună, nerămânând nici profesori și nici elevi“. Ipsilanti a ridicat un nou local pentru Academie la Mănăstirea Sf. Sava, o clădire spațioasă, cu săli de clasă, locuințe pentru profesori și dormitoare pentru elevii interni. Avea sufragerie, bucătărie și brutărie. Construcția a durat trei ani. Domnul a inițiat și o reformă mai amplă a învățământului. Școlile din toată țara erau „menite a deschide pâraie nesecate și mântuitoare acelor care hrănesc dragostea învățătorei și acelor care prin binefacerile ei doresc să se ridice din starea lor josnică“. „În fiecare orășel am pus dascăli atât de limba țării cât și de limba slavonească pentru ca să învețe băieții cunoștințele elementare, că ajungând aceștia în vârstă să nu fie ignoranți“, scria domnul. Studiile se făceau în cinci cicluri de câte trei ani. Se introduce și studiul limbilor occidentale.

Războaiele care au urmat au dezorganizat din nou școala. Și-a reluat activitatea în 1791. Noul domn, Mihai Suțu, își instalează Curtea în localul Academiei și mută instituția la Mănăstirea „Domnița Bălașa“, provocând mari greutăți în funcționarea Academiei.

Domnul Alexandru Moruzi (1793-1796 și 1799-1801) introduce pentru prima oară examenele publice pentru verificarea cunoștințelor elevilor. Abia își recăpătase Academia strălucirea, atrăgând elevi din toate țările balcanice, că un nou război ruso-otoman a lovit țara. Noul mitropolit, Ignatie, reușește din nou să o revigoreze. El decide ca examenele să fie publice și să asiste populația Capitalei. La sfârșitul examinării, mitropolitul le-a dat profesorilor ceasuri scumpe și elevilor cărți cu dedicație.

Dar vremea învățământului în alte limbi decât româna se sfârșise. În 1817 eforii școlii înaintează lui vodă Caragea cererea să se înființeze un liceu în limba română, pe care îl întemeiază peste un an Gheorghe Lazăr. Primii profesori la școlile românești de după 1821 sunt absolvenți ai Academiei domnești, precum Ion Heliade Rădulescu sau Eufrosin Poteca.

Dimitrie Cantemir

Primul savant român cu recunoaștere internațională

„Prea luminatul și prea învățatul Dimitrie Cantemir, principe al Imperiului Rusesc, domn ereditar al Moldovei, dând o pildă precât de demnă de laudă, pre atât de rară, și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice. Iar prin adeziunea sa, Societatea noastră a dobândit o nouă strălucire și o podoabă neîntrecută.“ Astfel anunța Academia de Științe din Berlin alegerea savantului în rândurile sale, la 11 iulie 1714. Numele lui Dimitrie Cantemir figurează și pe frontispiciul Bibliotecii Sainte-Geneviève din Paris, alături de alte nume importante ale culturii europene, între care amintim pe Racine, Dryden, Bossuet, Locke, Leibnitz, Newton.

Dimitrie Cantemir s-a născut la 26 octombrie 1673. A petrecut în exil la Istanbul un deceniu și jumătate, învățând limba turco-osmană și studiind civilizația și istoria otomană. A căpătat credința că vremea sultanilor trecuse și, atunci când a ajuns domnul Moldovei, în 1710, s-a grăbit să încheie un tratat secret cu țarul Petru I, prin care îi jura credință, în schimbul garantării domniei ereditare a Moldovei în familia Cantemireștilor. Există în acel tratat un articol, 11, pe care merită să îl reamintim: „Pământurile principatului Moldovei, după vechea hotărnicie moldovenească, asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire, sunt cele cuprinse între râul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării muntenești și ale Transilvaniei și marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele țări“.

Învățătura savantului și realitatea politică s-au dovedit a fi foarte diferite. Armata țarului, intrată în Moldova, este înfrântă la Stănilești, în 1711, și Cantemir cu 4.000 de însoțitori iau drumul pribegiei. Unii dintre boierii și slujitorii care l-au însoțit au revenit în Moldova după o vreme. Nu și Cantemir, care nota: „dulce este dragostea moșiei“. Avea să se întoarcă în țară abia la 14 iunie 1735. Își doarme somnul de veci la „Trei Ierarhi“. O placă de marmură neagră îi străjuiește mormântul, cu următorul text: „Aici, întors din lungă și grea pribegie, înfruntată pentru libertatea țării sale, odihnește Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei, învățat cercetător al trecutului românesc“.

Un ofițer al lui Petru I îl descria astfel: „Acest domnitor era un om mic de statură, cu trupul șlefuit în chip delicat, bărbat frumos, grav și cu o înfățișare așa de plăcută, cum n-am văzut niciodată în viața mea. Era un om politicos, afabil, cu conversație blândă, politicoasă, curgătoare, vorbind latinește în chip ales, ceea ce era foarte plăcut pentru cei care vorbesc această limbă și care aveau bucuria de a se întreține cu acest principe“. Ascultătorul nu ar trebui să rămână cu impresia că era un savant cufundat între cărți – deși a studiat atâta –, căruia viața lumească îi era străină. Îl delecta pe Petru I cu glume deochiate. Iar un episod petrecut după bătălia de la Zenta, din 1697, în care otomanii au fost înfrânți de austrieci și s-au retras în mare grabă spre Belgrad, ni-l dezvăluie ca o persoană capabilă să se descurce și în cele mai primejdioase situații. Cantemir și slujitorii lui s-au oprit undeva în apropiere de zidurile Timișoarei. Era mare secetă și apa de băut era greu de găsit. Cantemir și ai lui au dat de un izvor cu apă proaspătă. Cantemir și-a instalat cortul chiar deasupra izvorului. Așa că moldovenii lui aveau apă cât le poftea inima, în vreme ce otomanii o căutau cu disperare. Într-o dimineață, când un slujitor îi ducea o cană cu apă proaspătă bucătarului ca să gătească, un oștean otoman l-a surprins. Otomanii au făcut mare scandal, dar Cantemir a invocat faptul că găsise în izvor cadavrul unui ghiaur mort și nu dorise ca otomanii să se spurce bând de acolo. Dar acum curățase izvorul și îi invita să bea din apa proaspătă.

Spirit enciclopedic, Cantemir a abordat multiple domenii. A fost istoric și ne-a lăsat scrieri despre vechimea și originea românilor, continuând opera lui Miron Costin cu Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor. A fost geograf și etnograf și ne-a lăsat Descrierea Moldovei sau texte de mare valoare despre campania țarului în Caucaz ori Sistema religiei muhammedane. A fost filosof și ne-a lăsat Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea și o lucrare de filosofia istoriei, despre creșterea și descreșterea monarhiilor în general. A scris primul roman alegoric, autobiografic din literatura română, Istoria Ieroglifică. A scris un tratat de istorie a muzicii otomane și a realizat primul sistem de notare pentru muzica otomană.

Lucrarea care i-a adus faima universală rămâne Istoria Imperiului Otoman, al cărei manuscris original a fost descoperit de academicianul Virgil Cândea în Biblioteca de la Universitatea Harvard din Cambridge, Massachusetts, S.U.A. Despre această scriere, marele orientalist Josef von Hammer-Purgstall afirma: „puține cărți s-au bucurat vreodată de o asemenea faimă”; și adăuga că reprezintă „o autoritate în tot ce privește evenimentele istorice, moravurile și limba turcilor“. A fost una dintre cele mai căutate lucrări în epocă. Iar istoricul britanic Arnold J. Toynbee spunea că era cartea pe care și-a dorit-o toată viața în bibliotecă. Abatele Prévost s-a inspirat din cartea lui Cantemir în reconstituirea atmosferei stambulote într-un roman al său. Istoria Imperiului Otoman era recomandată drept cea mai bună asupra subiectului în Enciclopedia lui d’Alembert și Diderot.

„Fiecare din generațiile culturii noastre moderne și contemporane a cerut o asemenea ediție [completă a operelor lui Dimitrie Cantemir], fiecare din ele a deplâns nerealizarea ei până la capăt“ – scria Virgil Cândea. Să sperăm că o asemenea generație se va naște până la urmă.

Unirea cu Roma

Rolul Bisericii Unite din Transilvania în păstrarea și dezvoltarea conștiinței naționale la românii transilvăneni

Unirea unei părți a românilor ortodocși din Transilvania cu Biserica catolică, în urma căreia a rezultat Biserica greco-catolică nu poate lipsi dintre cele 100 de momente alese pentru a marca Centenarul Marii Uniri, dincolo de controversele și acuzele pe care le-a stârnit și le stârnește încă momentul. A fost, după cum scria Nicole Iorga, o „hotărâre plină, din punctul de vedere național, de urmări fericite și nefericite, care dăinuiesc și până astăzi”.

Pentru a înțelege decizia unei părți a clerului și a credincioșilor ortodocși din Transilvania trebuie amintite câteva elemente. Transilvania a devenit un teritoriu în care Reforma a făcut rapide progrese în secolul al XVI-lea. Până spre sfârșitul secolului al XVI-lea religia catolică și-a restrâns considerabil sfera de influență. În ciuda unor încercări de revenire, în secolul al XVII-lea protestantismul a devenit religia oficială a principatului. Românii, cea mai numeroasă populație în Transilvania, rămâneau în continuare doar tolerați din punct de vedere politic și religios.

În secolul al XVII-lea, protestantismul a desfășurat o intensă activitate de prozelitism, pentru a-i convinge pe români să își lăpăde credința și să adopte noua religie. S-au îmbinat măsurile de atragere și răsplătire a preoților și a credincioșilor care acceptau să facă pasul cu represiunea și dările și obligațiile impuse celor care refuzau. S-a reușit subordonarea mitropolitului ortodox, slăbirea și fărâmițarea autorității și jurisdicției acestuia. În final, însă, politica de calvinizare nu a avut succes, în parte tocmai din cauza caracterului ei agresiv, în parte din cauza opoziției nobililor, care nu doreau să piardă veniturile pe care le puteau strânge pe seama populației și a preoților ortodocși. Cu capacitatea de sinteză care l-a caracterizat, Nicolae Iorga rezuma astfel programul calvin: „era, de fapt – ceia ce nu se poate tăgădui – și unul de înaintare culturală a românilor [...] Dar alături de aceste recomandări, folositoare și culturii românești, era încercarea de a se confunda Biserica, umilă, a românilor cu aceea, stăpânitoare, a maghiarilor ardeleni”.

Mult mai abili s-au dovedit catolicii. Influența lor a sporit considerabil, pe măsură ce armatele împăratului de la Viena s-au apropiat, apoi au luat în stăpânire Transilvania, cucerire recunoscută prin Pacea de la Karlovitz, din 1699. A fost un proces care a durat un deceniu și în care iezuiții au avansat pas cu pas, reușind să înfrângă și rezistența nobilimii maghiare protestante, care nu dorea ca „valahii” să capete vreo recunoaștere și drepturi în mod oficial.

Recâștigarea pozițiilor economice, politice și religioase pierdute de catolici în favoarea protestanților nu se putea face decât prin sporirea numărului catolicilor. Cum recatolicizarea luteranilor, calvinilor și unitarienilor era, practic, imposibilă, misionarii iezuiți și-au îndreptat atenția spre românii ortodocși, care erau mai numeroși decât cele trei națiuni privilegiate laolaltă. Prin trecerea la catolicism se spera și în ruperea legăturilor, de orice natură, cu românii ortodocși din Țara Românească și Moldova și crearea unei baze pentru a trece apoi și la convertirea acestora. Spre deosebire de ucrainenii (Unirea de la Brest, din 1596) și de rutenii din Ucraina Subcarpatică (Munkaci, 1646), printre români nu se mai produsese un asemenea fenomen.

La 23 august 1692 împăratul Leopold dădea o patentă prin care se afirma egalitatea preoțimii unite cu cea catolică în scutiri, drepturi și privilegii. Dar abia în 1697 aveau să semneze mitropolitul Teofil al românilor ortodocși și alți 12 protopopi un act de unire.

Biserica ortodoxă contestă că ar fi existat un sinod întrunit la Alba Iulia, în februarie 1697, în care s-ar fi hotărât unirea cu Biserica Romei, prin acceptarea celor patru puncte deosebitoare, o hotărâre sau rezoluție în același sens, semnată de mitropolitul Teofil, la 21 martie 1697 și o scrisoare către cardinalul Leopold Kollonich, arhiepiscopul de Esztergom și primatul Ungariei, din 10 iunie 1697. Se condiționa Unirea de păstrarea neschimbată a ritului și a calendarului sărbătorilor, urmând să fie acceptate doar cele patru puncte de dogmă considerate de Conciliul de la Florența (1439) ca deosebind Biserica Ortodoxă de cea Catolică: 1. Papa este capul întregii Biserici; 2. Sfânta împărtășanie se poate face și cu pâine nedospită (azimă); 3. Duhul sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul (filioque); 4. În afară de rai și iad mai există un loc curățitor numit purgator.

În aceleași condiții a fost acceptată Unirea și de noul mitropolit Atanasie Anghel, care semna, la 7 octombrie 1698, împreună cu 38 de protopopi, încă o dată Unirea religioasă. Și acest act este contestat de Biserica Ortodoxă.

La 16 februarie 1699 se promulga prima diplomă a Unirii religioase, care stabilea că se vor bucura de drepturi și privilegii asemănătoare catolicilor doar fețele bisericesti și proprietățile acestora. Excluderea mirenilor a dus la declanșarea unor ample mișcări de protest. Împăratul a fost silit să dea, la 19 martie 1701, o nouă diplomă, în care sunt precizate, în 15 puncte, condițiile Unirii. Li se garanta și uniților mireni că se bucurau de legile și de toate drepturile țării, urmând să nu mai fie considerați doar tolerați. Originalul acestei diplome a dispărut, fiind regăsit abia în 1938, în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu. Destule dintre prevederile în favoarea românilor nu s-au aplicat în practică. Dar, în același timp, Școala Ardeleană și revigorarea mișcării de redeşeptare națională pot fi cu greu imaginate în afara acestei Uniri.

Mănăstirea Văcărești

Monument arhitectonic unicat în sud-estul Europei

Acum peste 300 ani începea construcția unei bijuterii a arhitecturii românești medievale, în același timp un unicat în Europa de Sud-Est. După 268 ani, un regim totalitar dispunea demolarea complexului mănăstiresc pentru a se ridica pe locul lui – cât de semnificativ! – un nou tribunal, care până la urmă nu a mai fost înălțat. Azi, în zonă se întinde o „deltă urbană“.

„Într-al cincelea dară an al domniei Măriei sale, lui Nicolae Vodă, săvârșindu-se mănăstirea Măriei Sale de la Văcărești și înfrumusețându-se cu toate podoabele și pe den lăuntru și pe den afară, praznic mare au făcut domnul în ziua de Sfenta Troiță, ce iaste hramul mănăstirii. Și mergând cu toți arhieriei și egumenii și cu toți boiarii și neguțătorii și cu alt feliu de oameni din toată rânduiala, pre toți i-au ospătat după cum se cade“, consemna Radu Popescu, cronicarul oficial al domnului Nicolae Mavrocordat. Și adăuga că domnul a hotărât ca din veniturile mănăstirii „streinii să-i primească, pe goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temniță să-i cerceteze cu milă“.

Construcția a fost începută în 1716, reluată după 1719 și terminată în septembrie 1722. La 13 septembrie 1724 a fost sfințită în 1724, iar peste un an s-a terminat zidul împrejmuitoare, care o transforma într-o adevărată fortăreață. A durat atât de mult zidirea și pentru că Nicolae Mavrocordat a fost dus de trupele austriece care ocupaseră Bucureștii, în timpul războiului cu otomanii, din 1716-1718, în Transilvania. Fiul lui Nicolae, Constantin Mavrocordat, a adăugat paraclisul, în 1736, și foișorul cu coloane cu solzi, ca un trunchi de palmier. Un călător cultivat, negustor și colecționar din sudul Franței, Jean-Claude Flachat, o numea „cea mai frumoasă biserică pe care o știu în lumea grecilor“, adică a ortodocșilor.

Academicianul Răzvan Theodorescu sublinia semnificația ctitoriei: primul monument în care s-a conturat limpede felul în care o dinastie fanariotă vrea să continue tradițiile brâncovenești, cantacuzine, basarabești, într-un cuvânt, ale statalității românești, așa cum nu găsim nicăieri la sud de Dunăre, unde statele dispăruseră de trei secole, înghițite în Imperiul Otoman.

Între 1716-1722, în isprăvnicirea boierilor Matei Mogoș, Manolache și Iane, această ctitorie, care este o culme a stilului brâncovenesc și cântecul de lebadă al artei vechi românești, a fost împodobită cu o bogăție de sculptură, de la portal la coloanele superbe și uriașe ale pronaosului până la capitellurile neocorintice. Planul monumentului dezvolta un pronaos care era conceput ca o necropolă princiară, după modelul anterior al Hurezilor, al Cotrocenilor, al bisericii Mitropoliei. Cuvintele pot cu greu descrie, celor de azi, care nu mai pot admira monumentul decât în imagini de arhivă, bogăția și somptuozitatea decorației în piatră sau splendoarea frescelor. Pisania mănăstirii era timbrată de stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești.

Închinată Sfântului Mormânt de la Ierusalim, mănăstirea a fost prost administrată și era, la jumătatea veacului al XIX-lea, într-o stare jalnică. Atunci a fost transformată în pușcărie. Nefericită idee, care a ascuns-o privitorilor credincioșilor și, cum spunea Nicolae Noica, a ușurat asasinarea ei, căci ieșise din conștiința publică drept loc de închinăciune, rămânând doar ca pușcărie: „La Văcărești!“ La începutul secolului XX, un director al pușcăriei a avut ideea să toarne beton peste brâurile de piatră sculptată ce îmbrățișau mănăstirea. Le-a făcut, până la urmă, un bine, protejându-le de distrugere și de intemperii, ele ieșind la lumină, când, după 1973, pușcăria a fost desființată și au început lucrările de restaurare. Dar soarta a fost în continuare nemiloasă cu minunăția ctitorită de Mavrocordați. Peste un deceniu, planurile de sistematizare a Bucureștiului gândite de cele două minți luminate ale regimului comunist, Nicolae (tot un Nicolae!) și Elena, au vrut acolo viitorul Tribunal suprem. Eforturile depuse de câțiva intelectuali curajoși, ale căror nume trebuie amintite – Grigore Ionescu, Dinu C. Giurescu, Răzvan Theodorescu, Henrieta Delavrancea Gibory, D.M. Pippidi, Vasile Drăguț, Aurelian Trișcu, Radu Popa, Virgil Cândea – nu au reușit să salveze monumentul unicat în Sud-Estul Europei.

Povestea tragediei Mănăstirii Văcărești trebuie întregită cu povestea bibliotecii pe care Nicolae Mavrocordat s-a străduit să o alcătuiască acolo. Un catalog al acesteia, din 1723, care se păstrează, cuprinde 237 de autori. În dotarea acestei biblioteci, domnul român se afla în concurență cu regele Franței, Ludovic al XV-lea. Trimiși ai acestuia se aflau la Istanbul pentru a achiziționa manuscrise rare. Mavrocordat însă era cu un pas înaintea lor, căci cunoștea locurile mult mai bine și plătea prețuri pe care emisarii regelui Franței nu și le puteau permite. Nicolae Mavrocordat îi dăruise deja regelui Franței două manuscrise prețioase. I-a mai trimis unul, extrem de rar, din secolul al VIII-lea, Sfintele paralele, prima scriere a Sf. Ioan Damaschin. Are 394 file scrise pe pergament, cu frumoase caractere unciale pe două coloane și cu 1.658 de miniaturi, fapt rarism pentru un manuscris miniat. Titlurile capitolelor și numele autorilor citați sunt scrise pe fond de aur. Sunt 456 de portrete în medalioane brodate cu perle de aur. Regele Franței i-a trimis în schimb o tipăritură contemporană, ce putea fi achiziționată la orice anticariat din Paris. Iar în cataloagele în care este prezentat acest manuscris nu se menționează numele lui Nicolae Mavrocordat.

La moartea domnului român apăruse știrea că s-ar vinde biblioteca principelui și se arătaseră doritori să o cumpere: papa Clement al XII-lea, împăratul romano-german Carol al VI-lea sau regele Angliei George al II-lea. Era o știre falsă, căci Constantin Mavrocordat nu avea de gând să o vândă. A fost risipită însă de vremurile tulburi abătute peste aceste pământuri.

Inochentie Micu Klein

Promisiunile consemnate în prima Diplomă Leopoldină a Unirii, din 1699, dar mai ales în cea de a doua, din 1701, dată în favoarea „episcopului, popilor și națiunii valahe“, nu au fost puse în aplicare. Dieta și „națiunile“ recunoscute până atunci nu au vrut să accepte schimbarea și mai ales acordarea de drepturi uniților de condiție plebee. Curtea de la Viena, confruntată cu opoziția Stărilor ardeleni, nu se grăbea să pună în aplicare prevederile Diplomei. Cel care s-a luptat pentru ca prevederile Diplomei să devină efective, declanșând în 1729 lupta pentru emanciparea politico-națională a românilor ardeleni, a fost Ioan Micu, devenit după călugărire Inochentie Micu, căruia i se mai spune și Micu-Klein (în germană Klein înseamnă „mic“).

S-a născut la 24 iunie 1700. La Colegiul academic din Cluj l-a avut ca profesor pe Franciscus Fasching, care susținea latinitatea românilor. La 25 februarie 1729 este numit de împărat episcop al Bisericii Unite. Din noul statut a pus tranșant problema drepturilor pentru românii uniți promise prin Diplomele leopoldine. Adresează numeroase memorii împăratului, Guvernului, Dietei, cancelariei aulice, inclusiv papei Benedict al XIV-lea. Încearcă să obțină extinderea autorității episcopiei și asupra românilor neuniți. În 1742 se opune catolicizării românilor uniți. Mută la Blaj sediul episcopiei unite și o înzestreaază cu o mănăstire și o biserică catedrală, școli, tipografie, bibliotecă și arhivă, transformând orașul în centrul cultural al românilor transilvăneni. Școala era considerată principalul mijloc de ridicare a românilor. A trimis primii bursieri la Roma și Viena. Cere o reprezentare generală a românilor, pe întreaga scară ierarhică și în toate dregătoriile țării: „să nu se hotărăscă nimic de noi fără de noi și în absența noastră“.

Sub domnia Mariei Tereza (1740-1780) cere pentru clerul și nobilimea greco-catolică recunoașterea ca a patra națiune politică, egală în drepturi cu celelalte trei din Principat. Prin aceasta, depășea cadrul prevederilor Diplomei Leopoldine din 1701. În memoriile adresate Curții de la Viena invoca vechimea și originea romană a românilor din Transilvania. Drepturile românilor nu mai depindeau acum doar de confesiunea îmbrățișată. Invoca așadar prioritatea, romanitatea și continuitatea românilor. Noțiunile istorice deveneau mijloace de luptă politice.

Și-a îndreptat cererile direct împăratului, dar acesta, invocând respectarea autonomiei Principatului, le-a dirijat către Cancelaria Aulică Transilvăneană și către Dietă, unde episcopul trebuia să le susțină personal, el fiind membru al acesteia din 1733. Cele două instituții se opuneau cu înverșunare cererilor lui Inochentie Micu. Se contesta valabilitatea Diplomei Leopoldine, se invoca faptul că preoții uniți nu sunt sinceri în credința lor și au făcut pasul doar din oportunism; românii sunt mulți, dar o „plebe“ barbară, care nu poate forma o „națiune“; sunt veniți din Țara Românească și Moldova, nu locuitori din vechime ai țării, înclinați spre toate nelegiuirile și se sustrag de la dări. În 1733 Curtea de la Viena a cerut un recensământ, rezultând că românii uniți reprezentau 85.857 de familii, adică o comunitate mai mare decât oricare dintre cele ale celor patru religii recepte luate separat

Curtea Mariei Tereza, implicată în războaiele cu Prusia, nu dorea să își îndepărteze Dieta Transilvaniei. Dar nu putea nici să ignore problemele semnalate de Inochentie Micu, căci punea în primejdie Unirea. Dieta întrunită la Sibiu, în 1744, la cererea Mariei Tereza, trebuia să fixeze statutul de drept al românilor uniți. Dar discuțiile purtate în Dietă nu au ținut cont de cererile împărătesei și a fost respinsă ideea unei a patra națiuni politice sau constituționale. Doar cei de condiție ecleziastică sau nobiliară beneficiau de drepturile națiunii pe pământul căreia trăiau corespunzător statutului lor juridic. Reprezentanții Stărilor au adoptat un protest vehement față de cererile românilor: „Episcopul și clerul unit cer niște lucruri, [pe] care nimenea nu le-a mai cerut niciodată de la străbunii noștri și nu le va putea cere nici de la urmașii noștri [...] Cere ce, de fapt, clatină și tulbură întreg sistemul acestei țări, păstrat până acum în ordine bună atât în cele religioase, cât și în cele politice și economice. În fine, cere aceea ce clerului și plebei valache, după firea ei prea bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată.“

Profitând de izbucnirea unei răscoale conduse de un preot ortodox sârb, opozații l-au acuzat pe Inochentie că sprijină în ascuns acea mișcare. Inochentie a fost chemat la Viena. Înainte de a pleca, a convocat la Blaj, la 6 iulie 1744, un sinod lărgit, de clerici și mireni, de la care a obținut aprobarea pentru continuarea acțiunii sale. Sinodul convocat la Blaj a fost o adevărată reprezentanță națională, iar Inochentie se purta nu numai ca un șef religios, ci ca o adevărată căpetenie politică a poporului său obijduit.

Ajuns la Viena, a contestat competența comisiei care îl interoga și a plecat în ascuns la Roma, cu speranța că va căpăta susținerea papei. Zadarnică speranță. Mai mult, lipsit în exil de venituri, s-a văzut nevoit să demisioneze din funcția de episcop al românilor uniți, în 1751. A murit departe de țară, la 23 septembrie 1768, la Roma, părăsit și fără să își vadă atinse idealurile pentru care luptase toată viața. Reușise însă să articuleze un program de revendicări politice, în baza căruia avea să se ducă în continuare lupta națională.

Reformele lui Constantin Mavrocordat și cele ale lui Iosif al II-lea

Primele reforme iluministe în Țările Române

Măsurile de reformă întreprinse de domnii de la Iași și București au fost comparate cu cele ale despoților luminați din Apusul Europei.

Rolul cel mai important l-a jucat Constantin Mavrocordat, grec de origine, dar care, atunci când pârălabul de Galați i-a scris în grecește, l-a admonestat: „Să nu mai scrii grecește, ci românește să ne scrii“. Faptul că a avut șase domnii în Țara Românească și patru în Moldova a dat reformelor sale și un caracter unitar.

Începutul reformelor îl marchează marele hrisov din 7 februarie 1741. Principala preocupare o constituia fiscalitatea, dată peste cap de distrugerile numeroaselor războaie. Domnul a desființat dările multiple și în locul lor a introdus o dare unică, plătită în „patru sferturi“. Principiul reformei fiscale era o înțelegere („rupta“ sau „ruptoarea“) încheiată între vistierie cu un grup de contribuabili prin care se stabilea cuantumul dării de plătit și termenele la care trebuia achitate. Până atunci nici un contribuabil nu știa exact cât are de plătit. Un alt principiu a fost stabilirea unei riguroase evidențe a contribuabililor. Fiecare primea un soi de act de evidență fiscală, care cuprindea semnalmentele lui. Al treilea principiu a fost restrângerea diverselor categorii de privilegiați fiscali.

Constantin Mavrocordat voia un țăran liber din punct de vedere juridic, cu obligații reglementate de domnie, nu de proprietarul moșiei. A încercat să impună aceste măsuri treptat și cu ajutorul mitropolitului țării, Neofit, dar boierii au refuzat. La 5 august 1746, domnul a convocat o mare adunare a clerului și boierilor, la care șerbia a fost condamnată canonic: un creștin nu poate ține în robie pe fratele său. Foștii șerbi au devenit oameni liberi. Tuturor li s-a impus un regim de clacă de 12 zile pe an. În Moldova, însă, rezistența proprietarilor de pământ a fost și mai înverșunată. Adunarea convocată aici a refuzat să condamne canonic șerbia și a stabilit numărul zilelor de clacă la 24 pentru șerbi și 12 pentru oamenii liberi.

Domnul a numit boieri ispravnici la fiecare județ, pentru a judeca pricinile, astfel ca oamenii să nu mai fie obligați să bată drumul până în Capitală. „Ușile Divanului era deschisă și multă vorbă cu prostime ave, cât atâta le didesă obraz, cât nu pute nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țăran, că îndată striga la vodă și pentru un lucru de nimică a unui țăran cât de prost, făce pe un boeri mari mascară, îl și închide.“ A introdus salarizarea dregătorilor și slujbașilor, pas important în modernizarea statului, creând o relație de dependență între dregătorul devenit salariat și autoritatea centrală care îl numea și plătea. A publicat toate aceste reglementări, sub titlul de Constituție, în periodicul Mercure de France.

Atitudinea românului față de reformă a fost magistral sintetizată de Caragiale: să se revizuiască, primesc, dar să nu se schimbe nimic. Nici reformele lui Mavrocordat nu au rezistat prea mult, dar realitatea a impus reluarea lor de domnii care i-au urmat.

În Transilvania, unul dintre obiective îl constituia uniformizarea structurilor statului în toate provinciile imperiului. Maria Tereza ridică Principatul Transilvaniei, prin decret, la rangul de Mare Principat. Se preciza că nu era supus „niciunui alt regat sau altei stăpâniri, ci este cârmuită de propriile sale legi, magistrate și instituții și administrată de guvernatorul și consiliul provincial, sub supravegherea noastră“. Era o precizare menită să sublinieze că Transilvania fusese și rămânea altceva decât fostul regat maghiar, tocmai pentru a pune capăt tendințelor unor nobili maghiari de a o asimila cu acesta. Tot atunci cancelarul Kaunitz s-a împotrivit tentativei contelui Gabriel Bethlen de a introduce în stema Marelui Principat al Transilvaniei crucea dublă, simbol heraldic care trebuia să sugereze legătura cu Ungaria.

La 26 noiembrie 1783 s-a realizat reîmpărțirea administrativă a Transilvaniei, lichidându-se vechile teritorii ale națiunilor politice (unguri, sași, secui). S-au creat 10 comitate, cu atribuții mult reduse, autonomiile au fost desființate, funcționarii erau numiți de stat și răspundeau doar în fața lui. Prin două ordine, în 1781 și 1782, Iosif al II-lea a impus concivialitatea românilor cu sașii, adică egalitatea în drepturi a celor două etnii. O altă măsură a vizat separarea puterii executive de cea judecătorească.

Crearea regimentelor grănicerești nu avea doar rosturi militare, cum sesizau deja unii contemporani: „primul și principalul mobil pentru înființarea graniței militare n-a fost paza munților, nici cea a potecilor, aceasta putea fi asigurată cu mult mai economic, ci cel al siguranței țării și al măririi puterii reale a statului“. S-au creat inițial trei regimente grănicerești românești și trei secuiești. Cei care se înrolau scăpau de iobăgie, devenind oameni liberi. În paranteză fie spus, uniforme militare cu care defilează atât de mândri azi secuii nu sunt altceva decât uniforme de graniță. Ei au păstrat tradiția; noi, ca în atâtea alte cazuri, am pierdut-o.

Consecințele pentru români ale creării regimentelor de graniță au fost însemnate. A sporit numărul românilor liberi. S-a format un anumit mod de viață specific, cu o administrație, justiție și economie proprii. Grănicerii români s-au manifestat ca un factor activ în lupta de emancipare națională a românilor ardeleni și bănățeni.

Supplex Libellus Valachorum

Mișcarea de redeșteptare națională a românilor transilvăneni

După dispariția împăratului Iosif al II-lea, în fosta Ungarie și în Marele Principat al Transilvaniei nobilimea maghiară și patriciatul săsesc pornesc o adevărată campanie de anulare a tuturor măsurilor reformelor. Sunt convocate din nou Dietele care trebuia să asigure revenirea la situația de dinainte de reformele iosefine. „Restitutio in integrum“ se strigă peste tot. Vor să desființeze și regimentele grănicerești românești. După lege, soldații adevărați ai patriei nu pot fi decât domnii, nobilii țării și secuii; grănicerii români, fiind de prisos, să fie întorși acasă. Este o revoltă generală, inclusiv împotriva introducerii limbii germane în administrația întregii provincii. Coroana regală ungară, depusă în tezaurul imperial de Iosif al II-lea ca fiind de prisos, este readusă cu o însuflețire de nedescris la Budapesta.

Românii se organizează și ei. Se fac presiuni asupra celor doi episcopi, unit și ortodox, Gherasim Adamovici și Ioan Bob, să se pună în fruntea mișcării. La 21 decembrie 1790, la Cluj, își începe lucrările Dieta (aveau să dureze până la 9 august 1791). Aici a ajuns și un amplu memoriu redactat de fruntașii românilor și adresat împăratului Leopold al II-lea.

Memoriul se deschide cu constatarea că pretutindeni cărmuirea vrea ca „drepturile atât ale omului, cât și ale societății civile“ să se extindă la toți membrii; drept urmare, națiunea română cere să i se redea drepturile străvechi de care a fost despuiată. Este cea mai veche națiune, se trage din coloniștii lui Traian și trăiește aici fără întrerupere. Este invocată mărturia notarului anonim al regelui Béla, potrivit căreia atunci când ungurii au sosit în Transilvania, i-au găsit pe români aici. Se invocau documente istorice care atestau că inițial românii avuseseră aceleași drepturi cu ungurii. Soarta românilor s-a schimbat decisiv abia în veacul al XVII-lea, prin documentul Approbatae Constitutiones, care strânge condițiile uniunii celor trei națiuni și articolele de lege în favoarea celor patru religii recepte. Națiunea română n-a fost niciodată despuiată prin putere legislativă de drepturile sale regnicolare (se numeau regnicolare națiunile care beneficiau de recunoaștere legală) și nici n-a fost declarată tolerată, căci altfel nobilii creați din sânul ei nu s-ar fi putut bucura decât de onoarea nobleței, ca armenii, de pildă, nu și de drepturile și imunitățile legale împreunate cu ea. Națiunea română cere ca numirile de tolerați, admiși să fie îndepărtate și să i se redea locul între națiunile regnicolare pe care l-a avut. Clerul, nobilimea și plebea română să se bucure de aceleași drepturi precum cele care constituie sistemul națiunilor, iar românii să poată ocupa un număr proporțional cu ponderea lor din funcții.

Citit în Dietă, în iunie 1791, memoriul stârnește consternare. Cancelarul aulic al Transilvaniei, contele Sámuel Teleki, afirma că or fi românii cei mai vechi locuitori, dar sunt supuși cu sabia. N-au avut niciodată drepturi egale cu celelalte națiuni. Nici nu au un temei pentru a le cere: nu au un teritoriu deosebit, nici privilegii. Ridicarea românilor între națiunile recunoscute este primejdioasă și ar zdruncina constituția țării. Românii, prin câștigarea de moșii și prin înnobilare sunt considerați în națiunea în mijlocul căreia locuiesc. Ocupă mai puține funcții pentru că nu au oameni pregătiți. Sunt ei numeroși, dar poporul lor este necioplit, neluminat, ascultă orbește de o preoțime care are și ea nevoie de o educație mai bună. Tocmai pentru că sunt atât de numeroși, conducerea lor politică cere deosebită grijă și prevedere. Singurele concesii obținute au fost liberul exercițiu al religiei ortodoxe și dreptul neuniților la funcții ce nu erau rezervate celor patru religii recepte.

Memoriul a fost publicat de sasul I.C. Eder, sub titlul care va face carieră în istorie, Supplex Libellus Valachorum, și de Ioan Piuariu-Molnar. Apariția lui a determinat o reacție a istoricilor sași, inclusiv a celor care până atunci acceptau că românii erau rezultatul amestecului dintre coloniștii romani și locuitorii Daciei. Este cazul lui Michael Lebrecht, care înainte de Supplex aducea ca argumente în acest sens vestigiile romane, numele de români, portul, obiceiurile, limba latină mai curată și ca italiana. După apariția memoriului, românii nu mai sunt decât bulgari sau cumani, a căror îmbrăcăminte sărăcăcioasă nu are cum aminti de romani. Și I.C. Eder, continuându-l pe alt istoric sas, Franz Josef

Sulzer, care publicase în 1781 o istorie în care nega formarea poporului român la nord de Dunăre, dezvoltă argumente pentru a combate originea și vechimea românilor în Transilvania.

Geneza memoriului – arăta academicianul David Prodan – este însăși lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania, el reprezintă sintetic această luptă. Printr-o creație colectivă se continua și se dezvoltă opera începută de Inochentie Micu-Klein. Autorii memoriului adaugă idei noi, iluministe, precum egalitate, contract social, drepturile omului și ale cetățeanului. Cel mai important act politic al românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea s-a născut într-un timp când gânduri mari de înnoire se înfruntau în întreaga Europă. „Memoriul rămâne astfel nu numai un indicator al unei evoluții locale, el ne comunică și măsura în care această evoluție a fost antrenată în marile valuri de înnoire sau de prefacere a lumii europene“ – sublinia David Prodan.

Capitulațiile

Slăbită în urma Războiului de șapte ani (1756-1763), Prusia s-a aliat cu Rusia Ecaterinei a II-a. Se angajau reciproc, printre altele, să își sprijine interesele teritoriale contra Poloniei. Pentru a contracara noua alianță, Franța și Austria au determinat Poarta să declare război Rusiei, în 1768. În cursul războiului s-au avansat mai multe proiecte de împărțire sau de unificare a provinciilor românești, generate de taberele aflate în conflict. Împărăteasa Ecaterina a avansat „proiectul dacic”, prin care dorea să își creeze un avanpost contra Habsburgilor, dar și a otomanilor. Evident, împăratul austriac Iosif al II-lea s-a opus. S-a conturat astfel „chestiunea românească”, ce avea să pătrundă tot mai mult în conștiința publică și în proiectele politice europene, dar care a generat și pe plan intern o reacție națională. La Congresul de pace de la Focșani, în 1772, pe lângă faptul că boierii din cele două Principate au cerut unirea, au adus în fața marilor puteri și textele „capitulațiilor” ce s-ar fi încheiat între Imperiul Otoman și domnii români în decursul veacurilor. Conținutul lor a fost acceptat, și atunci, și mai târziu.

După ce rolul istoric al „capitulațiilor” s-a încheiat și românii au realizat Unirea din 1859, apoi au obținut independența în 1877-1878, istoricii s-au putut apleca în mod critic asupra respectivelor documente. Și au constatat că, în forma invocată de boierii din Moldova și Țara Românească în 1772, nu au existat vreodată.

Și totuși, ni s-au păstrat suficiente mărturii, și din surse românești, și din surse străine, care sugerau existența unor înțelegeri în baza cărora Țările Române, deși aflate sub suzeranitatea otomană și având o serie de obligații financiare, economice și militare față de Poartă, își păstrasera o largă autonomie internă. Cea mai veche mențiune internă este din 1542. Atunci, o solie trimisă de Petru Rareș în Polonia, condusă de hatmanul Vartic, îl informa pe regele polon că sultanul a încălcat „tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii”. Cu jumătate de secol mai devreme, umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus îi scria papei: „Valahii, după ce au respins armele și încercările, s-au învoit [cu otomanii] prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”. Și Dimitrie Cantemir invoca vechile hrisoave și „tocmeli” cu Poarta, pentru a demonstra că aceasta nu și-a respectat cuvântul. Și totuși, istorici români foarte serioși spuneau că acele documente prezentate la Congresului de pace din 1772 nu erau adevărate. Și aveau dreptate.

Abia cercetările efectuate în arhivele otomane au lămurit misterul. Potrivit concepției islamice, sultanul nu încheia tratate cu „necredincioșii”, pe care era dator să îi supună și să-i aducă în Casa Islamului. Realitățile politice au impus găsirea unei soluții pentru cazurile în care prea măritul padișah nu reușea să cucerească deplin un popor sau un ținut. În mărnimia sa, el putea să acorde, în mod unilateral, un semn al bunăvoinței sale, sub forma unui ahidname. Acest act unilateral, potrivit dreptului islamic, era perceput în dreptul european (bizantin sau occidental) ca un act bilateral, rezultat al unei negocieri, ceea ce și era în realitate.

Boierii români, nemaigăsind vechile ahidnamele, care în timp și-au schimbat denumirea în berate sau hatișerifuri, le-au refăcut ad-hoc, sub forma unor acte care reproduceau „tractatele” cu Poarta. Conținutul lor era conform cu ceea ce se știa că cuprinseseră actele acordate de sultani, dar forma era cea la îndemâna europenilor. Nicolae Iorga aprecia că această „convenție durabilă” intervenită între români și otomani a fost una dintre „inițiativele românești” de istorie universală. Și nu a fost singura soluție găsită de domnii români pentru a „traduce” în dreptul otoman realități din dreptul bizantin. Pentru a continua să își exercite drepturile de ctitori ai unor lăcașuri de cult din cuprinsul Imperiului Otoman, au devenit timarioți ai respectivelor biserici și mănăstiri. Timariotul era, în Imperiul Otoman, cel care primea uzufructul unor posesiuni, fără a le stăpâni efectiv, căci singurul stăpân era sultanul. În această calitate, domnii români nu numai că nu au cerut ceva respectivelor așezăminte, dar au putut interveni în favoarea lor la Poartă.

„Capitulațiile” sunt o dovadă a continuității statului la români în perioada medievală și în zorii epocii moderne. Firesc deci ca existența lor să fie contestată de vecini sau foști vecini ai noștri. După ce

Rusia le acceptase când îi serveau interesele, istorici sovietici le-au contestat. De ce ne explică istoricul francez din secolul al XIX-lea Edgar Quinet: „Admit pentru o clipă, ceea ce este un neadevăr, că toate tratatele cunoscute prin care Moldo-Valahia și-a păstrat autonomia și suveranitatea s-ar fi pierdut [...] Peste tot unde musulmanii au făcut o cucerire, au făcut-o în numele lui Allah; au alipit pământul supus pământului musulman, declarându-l în stăpânirea Dumnezeului din Coran. Iată de ce primul semn de proprietate sau numai de posesiune a fost construcția moscheii [...] Or, nimic asemănător nu se găsește în principate [...] Ce demonstrație mai sigură că pământul românesc nu este și nici n-a fost vreodată pământ musulman [...] Provinciile Dunărene nu aparțin așadar islamului; de unde rezultă tot atât de limpede că Islamul nu are nici un drept să cedeze, să înstrăineze sau să dea vreo parte din el. Cum de mahomedanismul a putut ceda Bucovina – Austriei și Basarabia – Rusiei?“.

Horea, Cloșca și Crișan

Corespondentul în plan social și politic al Școlii Ardelene

Politica de reformă inițiată de împărăteasa Maria Tereza și continuată de fiul ei, Iosif al II-lea, urmărea, printre altele, reglementarea obligațiilor față de nobili, pentru ca să poată fi îndeplinite și cele față de statul austriac. În Transilvania, reformele imperiale s-au lovit de o legislație de esență feudală și de conservatorismul nobilimii maghiare. Era cea mai numeroasă nobilime din Europa epocii, în vreme ce trei sferturi din populația provinciei (în care majoritatea o formau românii) se afla în iobăgie. Situația era astfel descrisă de un contemporan francez, J.P. Brissot, care avea să ia parte la Revoluția Franceză: „regimul feudal ale cărui caracteristici oribile au fost șterse aproape pe întregul Pământ păstrează însă toate rigorile sale în acest ținut [Transilvania]... Aici se regăsesc acei vechi baroni englezi, acei conți francezi care, așezați în micile lor castele, privesc pe iobagii lor ca pe niște mobile de care dispun după voința lor și cu a căror libertate, muncă și chiar viață ei pot să se joace, să o vândă, să o înstrăineze.“ Cele două călătorii întreprinse în Marele Principat al Transilvaniei (1773 și 1783) i-au permis lui Iosif al II-lea să se convingă de starea țăranimii iobage și de nevoia urgentă de reglementare definitivă a obligațiilor. În timpul primei călătorii, împăratul ceruse să fie învățat câteva cuvinte românești. Celor care i se aruncau la pământ dinainte le spunea: „szkula, szkula“ și le promitea că avea să examineze cererile lor: „ojcauta“. Numai că nobilimea maghiară s-a opus cu îndârjire, argumentând că desființarea iobăgiei și dreptul de liberă strămutare pentru șerbi ar duce la o migrare masivă a românilor la sud și est de Carpați.

O situație aparte se înregistra în zona Munților Apuseni, organizată, din cauza bogățiilor subsolului, după cucerirea habsburgică, în domeniu fiscal ce depindea direct de Curtea de la Viena. Arendarea veniturilor a dus la restrângerea ultimelor libertăți de care se mai bucurau moșii, în primul rând a dreptului de crâșmărit. Moșii trimit mai multe deputații la Viena, conduse de Nicula Urs Vasilie, mai cunoscut sub numele Horea. Era meșter în lemn și a construit mai multe biserici, între care cea de la Cizer, Sălaj. A mers în patru rânduri la Viena. În prima și în a treia călătorie a fost însoțit de Ion Oargă, Cloșca. În cea de a patra călătorie, Horea a ajuns până în fața împăratului, căruia i-a înmănat personal petiția.

La târgul de toamnă din Brad, 28 octombrie 1874, Horea a convocat o adunare la biserica din Mesteacăn, pentru duminică, 31 octombrie. Aici s-a hotărât ca țăranii să plece către Alba Iulia pentru a se înscrie în regimentele grănicerești, ceea ce le aducea eliberarea din șerbie. A doua zi însă, la Curechiu, slujbași ai nobililor încearcă să-i oprească cu forța. Drept răspuns, țăranii din Zarand, conduși de Crișan, care fusese soldat într-un regiment de linie, atacă curțile nobililor din zona Brad. Mișcarea se extinde cu repeziciune în Zarand și trece și în părțile Hunedoarei. Au fost cuprinse și sate cu iobagi unguri și frământări s-au înregistrat până spre Sălaj, Maramureș și Sătmar sau spre scaunele secuiești.

Speriați, nobilii se refugiază în cetățile întărite. Răsculații care asediază cetatea Devei formulează un ultimatum, notificat la Șoimuș, la 11 noiembrie. Programul cel mai radical al răscoalei cerea ca „nobilime mai mult să nu fie, ci fiecare unde poate primi o slujbă împărătească, din aceea să trăiască“, „nobilii posesori să părăsească pentru totdeauna moșiile nobiliare“, să plătească și ei dări, iar pământurile nobiliare să se împartă „între poporul de rând, potrivit poruncii împăratului ce va urma“.

Pentru a frâna avântul mișcării, la 12 și 18 noiembrie nobilii au încheiat patru armistiții cu răsculații. S-au pus în mișcare și trupele imperiale. În ciocnirile care au loc la sfârșitul lunii noiembrie răsculații obțin victoria. Dar la 7 decembrie vicecolonelul Kray, asistat de episcopul ortodox, îi înfrânge pe răsculați la Mihăileni. Horea dizolvă restul de armată ce îl mai avea și se ascunde, împreună cu Cloșca, în pădurile Scorușetului din Munții Gilău, gândind că va reaprinde răscoala în primăvara următoare. La 27 decembrie cei doi sunt capturați și duși la Alba Iulia, fiind întemnițați în temnița fortăreței. La sfârșitul lui ianuarie 1785 este prins și Crișan. O comisie numită de împărat îi anchetează

pe cei trei. Crișan se sinucide, iar Horea și Cloșca, după ce sunt plimbați prin sate, în lanțuri, ca să fie pildă celor ce ar mai gândi vreodată să se răscoale, sunt executați la 28 februarie 1785, în fața unui public numeros, la Alba Iulia, prin tragere pe roată.

Răscoala a avut un puternic răsunset european, așa cum puține evenimente românești de până atunci cunoscuseră. Se derula în vremea Războiului american de independență și în preajma Revoluției Franceze. Analize mai noi o integrează „Revoluției Atlantice”, cum sunt caracterizate azi deceniile de transformări revoluționare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pentru prima oară mari categorii de europeni luau cunoștință, prin știrile privind răscoala, despre realitatea menținerii iobăgiei de către nobilimea maghiară conservatoare și despre situația românilor. Era pentru prima oară când se spărgea blocajul informațional al ungarilor, care reușiseră, din Evul Mediu, să filtreze informațiile care ajungeau despre români în Europa. Ziarul Politische Journal, care apărea la Hamburg, scria: „Răsculații din Transilvania sunt români, urmașii coloniilor romane din Dacia; ei sunt în cea mai mare parte de religie ortodoxă și constituie de departe majoritatea locuitorilor principatului [...] Ei sunt cu adevărat sclavi, fără nici un avut și fără drepturi, legați de moșie și de pământ”.

Totodată, răscoala a constituit prima afirmare pe cale revoluționară, violentă, a românilor transilvăneni, implicarea multșimilor în lupta politico-națională a românilor, dusă până atunci doar de reprezentanți ai păturii culte românești.

Scoala Ardeleană

Propune pentru prima oară înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin

Prima generație de cărturari români care și-a consacrat în mod sistematic o mare parte a unei prodigioase activități acțiunii de culturalizare și educare a maselor a fost cea a Școlii Ardelene. Prin corifeii săi, Școala Ardeleană a polemizat cu autorii care, după publicarea memoriului *Supplex Libellus Valachorum*, se căzneau să demonstreze că românii s-au format oriunde în altă parte, numai în Transilvania nu, și că nu se trăgeau din romani. Din acest motiv au și exagerat originea romană, considerând că dacii ar fi fost exterminați după cucerirea Daciei. Un lucru deosebit a fost acela că au redactat bună parte din opera lor în latină, pentru ca respectivele lucrări să aibă circulație europeană.

Samuil Micu a scris o istorie a românilor în latină, pentru străini, pe care o rezumă apoi pentru cititorul român în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*. Este abordată istoria românilor în general, dincolo de frontierele care îi despărțeau. Tot el a scris *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt* (1806). În cele patru volume prezenta colonizarea Daciei, domniile Țărilor Române, istoria episcopiei românești din Transilvania. În prefață nota: „Tu, o cuvântătoriale române, primește această puțintică, dar cu multă osteneală și provegheare adunată istorie a neamului tău și de poți au tu te nevoiește, au de nu poți, încai îndeamnă și ajută pe alții, carii pot, ca mai pre lung și mai pre larg lucrurile și întâmplările neamului românesc [...] să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă”. Căci „cărturarii români nu vor putea duce la înțelepciune pe cei neînvățați și simpli altfel decât prin cartea care să li lumineze mintea și să înțeleagă și ei ce e bun și priincios. Dar și acești puțini cărturari n-ajung pentru a-i învăța din gură pe atâția, ci prin cărți mai ușor se poate face aceasta, căci orice om de rând care poate ceti, cetind începe încetinel a pricepe și a cunoaște”. Gheorghe Șincai a scris *Hronica românilor și a mai multor neamuri...*, prin care impune definitiv tratarea unitară a celor trei țări române. Iar Petru Maior, pe care Pompiliu Teodor îl considera cel mai mare istoric român de la începutul secolului al XIX-lea, a redactat cu caracter direct polemic cu susținerile lui Sulzer, Engel și Eder *Istoria pentru începutul românilor în Dachia și o altă lucrare, Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*.

Împreună au elaborat lucrări precum *Elementa linguae daco romanae sive valachicae* (Samuil Micu și Gheorghe Șincai) și *Lexiconul de la Buda* (Samuil Micu, Petru Maior, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori). *Elementa* este prima gramatică tipărită a limbii române. Sunt utilizate exemple din toate provinciile românești și, fiind scrisă în latină, a fost accesibilă și unor învățați străini. Samuil Micu a tipărit în 1779, la Viena, o carte de rugăciuni cu litere latine, care conține prima expunere succintă a sistemului ortografic etimologic cu caractere latine.

S-a vorbit despre erudiția lor, s-au amintit excesele puriste în domeniul lingvisticii, dar nu s-a subliniat îndeajuns contribuția lor la dezvoltarea învățământului românesc în Transilvania. Rolul cel mai de seamă îl are Gheorghe Șincai, care avea să fie numit director al tuturor școlilor unite din Transilvania. Îi stătea în față o sarcină uriașă, căci școlile din Ardeal, cele sătești mai ales, erau lipsite de localuri, de învățători, de manuale, iar învățătorii erau prost plătiți. Gheorghe Șincai conducea „școala de norme”, unde învățătorii se pregăteau șase săptămâni pe an și primeau certificate potrivit rezultatelor obținute. Cei care nu promovau toate examenele, reveneau cu seriile următoare. Episcopul unit I. Bob îi scrie protopopului Chiril Țopa, la îndemnul lui Gheorghe Șincai, despre sprijinul pe care clerul trebuie să îl acorde școlii sătești: „Încâtu-i despre alegerea dascălilor, te vei înțelege cu sătenii și veți alege dascăl om ca acela care să poată nu numai diac satului a fi, ci și norma a o învăța și pe cei aleși îi vei trimite pe începutul postului celui viitoriu al Crăciunului aici la învățătură, dar așa de gătiți, cât să aibă cu ce trăi peste tot postul.” Între 1782-1794, Șincai a înființat 300 de școli, „300 de izvoare de cultură”, cum spune Nicolae Iorga. Drept răsplată, pentru că i-a cerut episcopului, cam cu multă stăruință, să i se dea locuința școlii ca să aibă unde locui și crește nepoții, este arestat și bătut, „încât în urma acestei dureri, mai târziu am pierdut și dinții”, scria el.

O activitate la fel de însemnată a desfășurat și Petru Maior. Iată cum o descria un izvor contemporan: „Mergera Petru Maior prin sate, unde adunând pruncii, făcea examen, pre cei ce știa îi lăuda, pre ceilalți părintește îi dojenea și rânduia mijlociri ca să învețe. Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele și văzându-i, îi striga la dânsul, carii cunoscându-l, îndată alerga toți acolo și el îi întreba de cele ce au învățat și din nou îi mai învăța și-i lumina, având osebitală dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit.“ Dar nu chiar de toți. „Atâta a fost întru întâi prostia oamenilor acelora în treaba învățaturii acesteia, cât unii ca [și] când ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și până la domnii locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului, ca să-i scutească de învățatură. Iară după aceia văzând nu numai pre fiii săi, ci prin dânsii și pre sine însuși învățați în cele trăbuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut“.

După ce Inochentie Micu Klein și autorii Supplexului dăduseră programul luptei naționale, după ce Horea, Cloșca și Crișan alăturaseră plebea luptei duse de intelectuali, prin Școala Ardeleană se strângeau toți românii în jurul ideii de eliberare națională.

Țiganiada lui Budai-Deleanu

Proclamă valoarea istoriei naționale ca izvor de inspirație literară, primul mare creator al literaturii române

Dacă ar fi să răspundem sincer, câți dintre noi am recunoaște că nu am citit lucrarea lui Ion Budai-Deleanu, Țiganiada? Singura noastră operă barocă în adevăratul sens al termenului, cum o numea Nicolae Manolescu, este unica epopee a literaturii române. Țiganiada rămâne un fenomen unic în literatura română, fără urmași. A intrat târziu în circuitul de valori, fiind tipărită întâia oară (prima versiune) de Theodor Codrescu, în revista Buciumul român, în 1875-1877. A doua versiune a fost publicată în 1925 de Gheorghe Cardaș. Prima variantă reflectă atmosfera sceptică a crizei valorilor și miturilor iluministe. A doua variantă aduce prin Romândor marele erou romantic, poporul, prin care supraviețuiește Vlad Țepeș, proiectat în viitor ca o aspirație eternă și permanentă. Potrivit unui comentator, aproape că nu își găsește nici azi criticul care să o înfățișeze cititorilor în chipul potrivit. Aprecierile merg de la a o considera o operă scrisă în glumă, pentru amuzamentul propriu al autorului și al prietenilor până la mesaj politic și filosofic al lui Budai-Deleanu, o sinteză a aspirațiilor legitime ale românilor de veacuri.

Dar mai întâi să-i prezentăm, pe scurt, conținutul. Este alcătuită din 12 cânturi. Acțiunea se petrece în Muntenia secolului al XV-lea, pe vremea lui Vlad Țepeș. Pregătindu-se de lupta cu otomanii, domnul îi strânge la un loc pe țigani, alcătuiind o oaste înarmată și hrănită de domn. Defilează pe cete prin fața lui vodă, apoi merg la Bărbătești și Inimoasa, unde instalează tabăra. Se ceartă mereu pe drum. Satana, care îi sprijinea pe otomani, o fură pe Romica, logodnica lui Parpangel. Acesta o caută și o găsește în palatul din pădurea nălucită. Sfântul Spiridon face un semn și palatul și Romica dispar. Parpangel răătăcește nemângâiat prin codru, bea apă dintr-un izvor cu apă vie, capătă puteri nebănuite, îmbracă armura viteazului Argineanu și face prăpăd în rândurile păgânilor. În bătălia lui Țepeș cu otomanii intervin sfinți și draci. În final, lupta este câștigată de Vlad Țepeș. Până la urmă Parpangel se căsătorește cu Romica. La nuntă își povestește călătoria în Iad și Rai. Țiganii vor să își întemeieze un stat al lor, dar se ceartă asupra formei de guvernământ și cine să fie conducătorul, se încaieră și în final se împrăștie. La rândul lui, Vlad Țepeș este înlăturat din domnie de boieri. Armata lui alege un nou conducător, Romândor, căruia îi cer să-i ducă „ori la slobozie sau la moarte”. Textul este însoțit de ample însemnări în subsol, semnate de Mândrilă, Părintele Filologos, Cocon Erudițianul, Cocon Simplițian, Popa Nătăroi, Vintilă, Androfilos, prin care Ion Budai-Deleanu accentuează critica și satira.

De ce a scris Ion Budai-Deleanu această epopee? Ne oferă diferite explicații. Râvnea să întruchipeze o „izvoditură noao și originală românească”, fiind de la început conștient de dificultățile pe care avea să le întâmpine. Regretă și faptul că „luând firul istoriei neamului nostru românesc, de când să au așezat în Dacia, câți și mai câți bărbați, cu tot felul de vârtuți strălucitori, am cunoaște doară acum, deacă să ar fi aflat între români, din vreme în vreme, bărbați care să fi scris viața lor și cu măestru condeiu împodobindu-le fapte și înălțându-i după vrednicie, să îi fie trimis strănepoților viitori.” În alt loc scrie: „Am izvodit ceastă poeticească alcătuire sau mai bine zicând jucăreauă, vrând a orna ș-a introduce un gust nou de poezie românească”. Iar în scrisoarea către Mitru Perea (anagrama lui Petru Maior) din debutul operei afirmă: „Însă tu bagă samă bine, căci toată povestea mi se pare că-i numai o alegorie în multe locuri”. Parcă ar fi vrut să zăpăcească și mai tare pe cei ce vor citi Țiganiada.

Într-adevăr, țiganii sunt o metaforă pentru a sublinia haosul, slăbiciunile egoiste ale neamului omenesc. „Prin țigani să înțeleg și alții, carii tocmai așa au făcut și fac ca și țiganii oarecând. Cel înțelept va înțelege... că, fiind eu țigan ca și tine [în scrisoarea către Mitru Perea își ticluiește o biografie țigănească pentru a justifica numele operei], am socotit cuvios lucru de a scrie pentru țiganii noștri ca să priceapă [...] și să învețe a nu face și ei doară nebunii asemenea, când s-ar tâmpla să fie cândva la o tâmplare cu aceasta.” La rândul său, Vlad Țepeș este un termen de referință și de antiteză cu lumea contemporană, imaginea ideală a unui stat bine organizat.

Este o lume a nebuniei, a ordinii întoarse pe dos. Lumea este bântuită de oarba întâmplare și de năluci, care îl îndepărtează pe om de calea cea dreaptă. Când Parpangel se trezește din vis, constată că se află într-o baltă cu broaște, nu în castelul desfătărilor. Epopeea este o întrebare dacă umanitatea are vreo șansă să atingă fericirea socială, o întrebare a secolului al XVIII-lea.

Autorul acestei stranii scrieri este un om cu desăvârșire occidental, fără a pierde cu nimic din spiritul țăranului ardelean. Avea o cunoștință desăvârșită a literaturilor clasice, a celei italiene, germane, franceze, cita pe Milton și pe Gibbon. După cum scria George Călinescu, „numai Eminescu mai târziu a siluit limba sau a scociorât forme cu atâta sistemă și Budai îi este un mare înaintaș.“ Și să încheiem cu aprecierea unui alt critic, Marius Chivu: Țiganiada apare într-o cultură încă nenăscută. Face un salt, „recuperând dintr-un foc o serie de etape și vârste literare [...], aliniind-o pe cât posibil celorlalte literaturi occidentale cu vechime“.

Mișcarea lui Tudor Vladimirescu

Începutul mișcării de redeșteptare națională

„Iar după moartea Măriei Sale (Alecui Suțu) s-au sculat un Tudor Vladimirescu, slugeriu fiind în partea Oltului, și au strâns o samă de nebuni, vrând să facă dreptate în Țara Românească”, grăia o însemnare marginală pe un manuscris din biblioteca episcopului de Buzău, contemporană cu evenimentele. Considerată inițial o răscoală, „înălțată” apoi la rangul de mișcare revoluționară, ajunge revoluție, pentru ca astăzi practic să nu mai fie amintită, la fel ca multe alte momente esențiale ale istoriei noastre din veacul al XIX-lea, cel al redeșteptării naționale.

Cauzele ridicării la luptă erau consemnate chiar de izvoarele din epocă. „De șase ani, tiranul Caragea alt nu a lăsat bieților patrioți țărani decât numai ticăloasele suflete din trupurile cele dosădite de necazuri”. Lozinca lui Tudor era „Dreptate și slobozenie”. Un document austriac o interpreta astfel, dând și o încadrare europeană mișcării: „Din Mănăstirea Tismana, unde-și stabilise cartierul general, el [Tudor] a lansat o proclamație către poporul român concepută într-un stil autentic carbonar [carbonarii au fost o organizație revoluționară secretă italiană, activă între 1800-1831], pentru a-i îndemna să ridice armele cu scopul de a elibera clăcașul de sub presupusa tiranie a nobilimii și a autorităților existente, deviza lui fiind: Pace bordeelor, război palatelor”.

Cauzele au fost mult mai profunde și țin de nevoia de schimbări majore, care să înlocuiască „vechiul regim”, ce nu mai corespundea cu stadiul de dezvoltare al societății românești. Proiectele de memorii înaintate în acea vreme de boieri reflectă aceste schimbări, care cereau o altă organizare a statului, o mai mare libertate de mișcare și în final independența.

Tudor se ridicase din rândul boierimii libere, avea cunoștințe juridice (a câștigat un proces la Viena). În timpul războiului ruso-otoman din 1806-1812 a comandat 6.000 panduri. A primit gradul de locotenent în armata țarului. Citise Istoria pentru începutul românilor în Dacia, a lui Petru Maior. Un contemporan ni-l descrie astfel: „Om de statură mai mult înalt decât de mijloc, talia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urât; sta drept, țațoș; vorba brevă, răstită și după facultatea lui destul de elocuentă, aier de comandant”.

Una dintre controversile legate de anul 1821 privește legăturile pe care Tudor le-a avut cu Eteria, mișcarea secretă a grecilor, pornită din Rusia, inițial cu binecuvântarea țarului. Visul Eteriei era restaurarea Imperiului Bizantin. În schimbul ajutorului pe care îl așteptau de la Rusia, erau de acord ca aceasta să anexeze Principatele Române, ceea ce eteriștii nu i-au spus lui Tudor. Între acesta și reprezentanții Eteriei s-a încheiat o convenție. „Noi vom înlesni trecerea prințului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă pentru liberarea patriei sale, iar nouă ne vor ajuta rușii ca să luăm cetățile de pe pământul țării noastre și apoi ne vor lăsa liberi și cu legile noastre”, credea Tudor. El a avut o înțelegere și cu marii boieri Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, membrii ai Comitetului de ocârmuire instaurat după moartea domnului Alexandru Suțu, care i-au dat un act din care rezulta că Tudor fusese ales să ridice „norodul cu arme”, spre „obștescul folos al neamului creștinesc și al patriei noastre”.

În seara aceleiași zile când a primit înscrisul de la cei trei mari boieri, 18/30 ianuarie 1821, Tudor pleca din București spre Oltenia. La 22 ianuarie ajungea la Mănăstirea Tismana. A doua zi, pe câmpia de la Padeș, se citea proclamația către țară. „Nicio pravilă nu oprește pre om de a întâmpina răul cu rău! Șarpele când îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața [...] Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericesti, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi?”. La 19 martie 1821 era la Cotroceni. Peste trei zile intra în București. La 23 martie încheie un acord cu boierii. Practic abandonează revendicările și principiile proclamate la Padeș, în schimbul legitimării mișcării sale de către boieri. Între timp, țarul dezavuase Eteria. Boierii, văzând că nu este vreo speranță de ajutor din partea Rusiei, au început

să-i ceară să se retragă. Tudor a ocupat noi puncte din București: Mănăstirea Mihai Vodă, grădina Bellu, Mitropolia și Mănăstirea Antim și punctele de trecere de pe Argeș și Sabar.

În mai, Poarta a decis să treacă la represiune. Trupele otomane au avansat lent, pe fondul unor negocieri purtate cu Tudor, în vreme ce relațiile acestuia cu Eteria se deteriorau. „Eu trec peste Olt, cu toată Adunarea norodului, ca să mă întăresc în mănăstirile ce le-am umplut cu zaherele și cu panduri și nădăjduiesc să mă țin acolo multă vreme, ca în niște cetăți, până când îi vom sili pe turci să dea țării drepturile și privilegiile ce norodul le-a cerut prin mine, de la Înalta Poartă“, a hotărât Tudor. Nu a mai apucat. Prin trădarea căpitanilor săi Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan, Tudor este luat de eteriști la Golești, la 21 mai, dus la Târgoviște, supus unui simulacru de proces și ucis în noaptea de 26 spre 27 mai 1821. Lupta de rezistență a mai continuat două luni, mai ales în zona Tismana.

„Avea stofă de om mare, dar timpul, locul și mijloacele i-au lipsit“, scria un contemporan. „Ridicarea lui Tudor fu deșteptarea nației“, sublinia Nicolae Bălcescu, unul dintre cei care i-au continuat opera.

Restabilirea domniilor pământene

După înfrângerea lui Tudor Vladimirescu, Poarta a ocupat militar Principatele. Sub presiune internațională, a convocat două delegații de boieri, una din Țara Românească, cealaltă din Moldova, care să formuleze cerințele țării.

La 1 iulie 1822 au fost numiți domnii pământeni: Ioniță Sandu Sturdza, în Moldova, respectiv Grigore Dimitrie Ghica în Țara Românească, care puneau capăt unui veac de domnii fanariote. Situația Principatelor era disperată. De teama ocupației otomane, foarte mulți locuitori fugiseră, se vorbea despre „bejenia cea mare”. De altfel, primele domnii pământene aveau să se încheie la fel. În 1828, când a izbucnit războiul otomano-rus, la București, nota un martor ocular, străzile „au fost pline de mii de vehicule, încărcate cu femei, copii, animale [...] încrucișându-se, sfărâmându-se, fugind fără să știe unde”.

Domnul Moldovei, Ioniță Sandu Sturdza, s-a înconjurat de dușmanii vechiului regim, încât, spune un izvor, „nici vedeai alte fețe la Curtea lui Ioan Voevod Sturdza decât cu barbă în toate ungherele”. „Timp de șase ani, istoria Moldovei va fi formată din lupta unei părți dintre boieri pentru alcătuirea noului stat și din aceia a exilaților de bună voie contra domnului pe care nu voiau să îl admită”, scria Nicolae Iorga. Domnul le grăiește boierilor: „pronia ridicându-mă la această treaptă înaltă, de unde eram mai mic între dumneavoastră, a vă stăpâni, eu n-am întrebuițat nici mărimea, nici asprimea grecilor, socotind a vă dobândi dragostea prin blândeță, dar m-am amăgit, că bunătatea mea v-au făcut a vă uita datoriile ce vă supun scaunului acestuia, pe care șăd eu astăzi. Aduceți-vă aminte că noi l-am pierdut prin intrigile noastre și prin goana unul asupra altuia, de l-au stăpânit străinii atâția ani.” Alecu Russo descrie astfel atmosfera din Moldova acelor ani. „Amibițiile domniei sunt în fierbere, partizile se șoptesc, constituțiile și proiectele plouă, prietenii politice se desfac, tranzacțiile și trădările se lovesc, se înțeleg și se prefac ziuă pe ziuă [...]. Toate proiectele seamănă unele cu altele și în principuri și toate sunt într-o conglăsuire, a restrânge puterea ocârmuirii, a pune țara sub epitropia boieriei. Fiecare taraf face o constituție.”

Fostul mare boier Grigore Ghica, ajuns domn în Țara Românească, nu a avut de înfruntat opoziția marii boierimi, precum cel din Moldova, ieșit din mica boierime. Dar și aici s-au format două tabere boierești, fără a fi aceiași frământare de idei ca în Moldova. Presiunea socială și cea politică nu le permiteau domnilor să încerce o operă de reformare a societății, pe care noile realități o cereau, dar câte ceva au încercat. Grigore Ghica a dispus elaborarea unui Regulament administrativ, în 1822, care stabilea atribuțiile și veniturile dregătorilor. În Moldova s-au elaborat regulamente pentru funcționarea Divanului, a tribunalelor și a vistieriei. S-a încercat trecerea averilor mănăstirilor închinată sub controlul statului, dar s-a opus Rusia.

În memoriile marilor boieri programul național era limpede conturat: revenirea la domniile naționale, desființarea „monopolului comercial” otoman, libertatea comerțului, redobândirea teritoriilor ocupate de otomani (raialele), dar un regim oligarhic. Tinerii boieri, cei care au format primul val care a mers la studii în Occident, includeau și idei de reformă socială. Toți erau de acord că reformele nu se puteau impune decât cu sprijin din afară; al Rusiei, pentru marii boieri, al Porții, pentru mica boierime.

Din memoriile care ni s-au păstrat răzbate un limbaj politic nou. O conștiință că aparțineam Europei, că am rămas în urma ei și că, prin origine și trecut, nu suntem cu nimic mai prejos, un sentiment de mândrie națională. Un memoriu din Țara Românească glăsuia: „Romani suntem, fraților, cu bună seamă și cu bună dovadă, istoriile ne adeverează și toate neamurile Evropei ne cunosc! Neamul nostru au fost vestit!”. Un alt document chema: „Și despre toate părțile găurită a neamului românesc astăzi are trebuință de un corăbier iscusit, carele să știe a o purta după bătaia vânturilor [...] Și aceasta este unirea!”. În vreme ce Dinicu Golescu nota: „Noi am rămas în urma tuturor neamurilor”, un alt izvor grăia: „Și puțin trebuie să bagi de seamă ca să găsești, judecând fără părtinire, pe oricare român în starea lui și chiar neînvățatul fiind, deopotrivă cu un evropeu la judecată și mai bun decât oricare din evropei la curățenia inimii, care este cea mai scumpă comoară

ce au dăruit omului Dumnezeu“. Se propunea și soluția: „Unit firește este românul cu românii, dar unire spre folos obștesc nu poate a se face decât de cei mai mulți, dacă nu de toți de obște“. Iar marele boier lordache Roset Roznovanu vorbea despre „legătura cea obștească a toate stările locuitorilor, legătura naționalicească [...] toți vor avea a striga la orice ispitire din potrivă, toți vor avea a ține lucrul cu de o potrivă stăruire și cine va pute atunci să biruiască neamul unit și să-i surpe dreptatea?“.

Convenția de la Akkerman, 25 septembrie 1826, impusă Porții de Rusia, consacra cele mai importante cereri ale românilor: domn ales de Divan pe șapte ani, dintre boierii pământeni, scutirea de tribut a Principatelor pe doi ani, fixarea tributului și redevențelor conform hătișerifului din 1802, libertatea comerțului, cu obligația asigurării cu grâne a Porții. După Convenția de la Akkerman, puterea Rusiei asupra Principatelor sporea foarte mult. Moldova se umpluse de ruși, pe care domnul îi „iubea ca sarea în ochi“, ne spune Constantin Gane. Ioniță Sandu Sturdza spunea: „Nici n-am râs când au venit, nici n-oi plânge când s-or duce“.

Convenția mai prevedea să se întrunească două comisii pentru redactarea regulamentelor de organizare internă a Principatelor. Nu au mai apucat să o facă. Un nou război s-a opus.

Regulamentele Organice

După 1822, protectoratul Rusiei asupra Principatelor, rezultat până atunci doar al raporturilor de forță din zonă, capătă un gir european. Protocolul anglo-rus din 23 martie 1826 a separat problema greacă (în Grecia se desfășura războiul ce avea să se încheie cu independența acesteia) de cea românească, barând accesul Rusiei în Mediterana, dar dându-i mână liberă în Principate. Înfrângerea flotei otomane la Navarino, la 8 octombrie 1827, de o forță navală franco-ruso-engleză, deschide Rusiei calea unui război cu Poarta, cu angajamentul de a nu face anexiuni teritoriale. Conflictul, început în 1828, s-a încheiat prin Tratatul de la Adrianopol (2 septembrie 1829). Principatelor le era acordată libertatea comerțului și recunoscut dreptul la administrație națională și li se restituiau teritoriile ocupate de otomani în stânga Dunării (raialele).

Deși, după cum aprecia consulul francez Viollier, invazia rusă din 1828-1829 i-a costat pe români „mai mult sânge și lacrimi decât toate cele precedente la un loc“, a marcat și începutul unui amplu proces de reformare a societății românești, de ieșire din sfera economiei-lume otomană (după expresia lui Fernand Braudel), în care intrase la mijlocul secolului al XVI-lea, și revenire la Europa. Reorganizarea Principatelor s-a făcut sub supravegherea Rusiei. În instrucțiunile trimise de la Sankt Petersburg se prevedea ca instituțiile celor două principate să fie similare, pentru „a apropia două noroade, al căror nume, de lege, de începutul neamului, de starea locului se cuvine a se ține strâns legate“. În iunie 1829, s-au constituit cele două comisii pentru redactarea proiectelor Regulamentelor Organice. Fiecare comisie avea câte patru membri (doi aleși de Divan, doi de ruși) și un secretar. În timpul lucrărilor, boierii moldoveni au propus unirea, cu dublă reședință, fie și sub un prinț străin.

Un rol esențial în opera de reformare a jucat generalul rus Pavel Kiselev, pe care Nicolae Iorga îl caracteriza astfel: „Administrator de mare talent, unul dintre ultimii elevi ai acelei filosofii de stat din secolul al XVIII-lea, cu toate părțile pozitive și negative ale acesteia, anexionist convins, care nu credea nici în dreptul la viață al națiunilor mici și nici în posibilitatea statelor mici de a face față ferocității imperiilor, și-a îndeplinit misiunea justificând și încrederea suveranului său și îndeplinind opera de drept și ordine, nu dând – am spune noi –, ci veghind la aplicarea celei mai bune constituții posibile pentru Principate, compatibilă atât cu trecutul și în acord cu interesele marelui imperiu, al cărui mandatar și reprezentant era.“ Multe dintre măsurile administrative inițiate sau patronate de generalul Kiselev erau pe linia progresului. Dar erau evidente și contradicțiile dintre adevăratele nevoi ale societății românești și limitele impuse de prevederile Regulamentului Organic. Erau alcătuite de reprezentanții marii boierime și reflectau interesele lor de mari proprietari.

Regulamentele Organice au reprezentat totuși un progres pentru societatea românească. Se recunoștea existența unei națiuni române și se stabileau norme comune de organizare, se stipula că „nedespărțita unire“ reprezintă o „necesitate mântuitoare“, se înlăturau o serie de practici și instituții feudale. Se legifera principiul separării puterilor în stat. Puterea legislativă revenea unei Adunări Obștești, iar cea executivă domnului, ajutat de un sfat administrativ extraordinar (șase membri) și un sfat administrativ (trei membri). Sistemul judecătoresc era organizat pe baze moderne, recunoscându-se autoritatea lucrului judecat. S-au creat departamente, s-au înființat servicii publice specializate. S-a instituit o capitație unică și s-a adoptat principiul de alcătuire a bugetului. Pentru prevenirea și combaterea epidemiilor, s-au constituit carantine la granițe și în interiorul Principatelor. S-a organizat administrația sanitară și spitalele. S-a pus pentru prima oară ideea interesului public ca fiind deasupra celui individual. A.D. Xenopol arăta că „ideea statului se naște pentru prima oară la români în concepția ei modernă, ca viață a unui tot, întocmit pe norme obștești, adică pe legi“. În 1831 s-a alcătuit o catagrafie, în baza căreia să se aplice noul sistem de impunere. S-au organizat arhivele și un sistem de evidență a actelor. S-au constituit magazii de rezervă, pentru situații de foamete sau secetă și sistemul de poștă.

Regulamentul organic a întâmpinat o puternică opoziție. Mai ales marea boierime moldoveană s-a opus, creând lui Kiselev destule probleme. Această opoziție era oarecum illogică, căci marea boierime căpăta o putere aproape deplină asupra pământului și a muncii țăranilor. Consulul Marii

Britanii, Blutte, afirma că opoziția avea, în ambele principate, un caracter mai adânc, național, față de puterea pe care o căpăta Rusia asupra societății din Principate. Se adăuga impresia produsă de reprimarea răscoalei poloneze la Varșovia, în noiembrie 1831. Boierii ar fi dorit o garanție colectivă a puterilor europene, în locul protectoratului rus. Tot Blutte i-a mijlocit lui Mihai Sturdza demersul pe lângă guvernul englez din 1830. Era prima cerere pentru obținerea unei garanții anglo-franceze pentru Principate, dar a rămas fără rezultat.

Regulamentul Organic, elaborat sub ocupație rusă, urât de toți și ars chiar de la începutul Revoluției din 1848, a reprezentat totuși debutul procesului de modernizare și reoccidentalizare a societății românești, inclusiv prin impunerea limbii franceze în locul celei grecești pentru conversațiile de salon. Un proces nu tocmai dificil și de ale cărui opinteli ne vorbește și un amuzant episod, povestit de Radu Rosetti. O doamnă, observând că stă cu spatele la tatăl ei, i se adresează: „Mersî că șăd cu dosul“. Astfel de episoade le ironiza și Vasile Alecsandri, în personajul Chirița.

Stiloul lui Petrache Poenaru

Obține în Franța brevet pentru condei portăreț fără sfârșit, alimentându-se însuși cu cerneală

Constatând că Petrache Poenaru, domiciliat în strada Tournon nr. 27 cu adevărat a inventat un obiect interesant și de utilitate internațională, i s-a eliberat „un brevet de invenție și perfecționare pentru cinci ani, pentru un toc fără sfârșit, portativ, alimentându-se de la sine cu cerneală”. Brevetul de invenție, semnat de Corbière, ministrul secretat de Stat la departamentul de Interne, se păstrează la Academie.

Cine era Petrache Poenaru și cum a ajuns să inventeze primul stilou din lume? Se naște la Benești, județul Vâlcea, la 10 ianuarie 1799. Mama l-a încredințat fratelui ei, inginerul Iordache Otetelișanu, pentru a-i da o bună educație. Este bursier la Școala Obedeanu din Craiova. Ajunge profesor la școala lui Gheorghe Lazăr, în locul lui Eufrosin Poteca. Este secretar al lui Tudor Vladimirescu și participă la toate întrunirile acestuia. La 14 mai 1821, Tudor îl trimite la Laybach cu o delegație care să prezinte participanților la Congresul Sfintei Alianțe cererile norodului din Țara Românească. La Brașov află de uciderea lui Tudor. Se oprește, dar pleacă la Viena, pentru studii de filozofie, apoi intră ca student la Școala Politehnică din Viena. „Am înțeles că în Paris nu numai cursul acestor științe este mai scurt, ci și instrumentele și mașinile sunt mai multe și mai desăvârșite”, îi scrie unchiului. În octombrie 1825 ajunge la Paris, unde continuă studiile la Școala Politehnică. Se roagă de unchi să îl ajute cu bani, ca să poată continua studiile la Viena, altfel rămâne „păuliți, muritoriu de foame, ajungând să-mi vânz cărțile și hainele ca să-m' mai țin viața”.

Student sărac, este obligat să copieze cursurile. Tot înmuind tocul în călimara cu cerneală, îi vine ideea unui instrument de scris care să-i ușureze munca. Un toc care să fie mereu plin cu cerneală, să poată fi purtat în buzunar ca un creion și folosit oricând. Prezintă la Biroul Manufacturilor tocul inventat de el, cu desenele planurilor și explicațiile respective și cere brevet, pe care, așa cum am văzut, îl obține, cu nr. 3208. Nu știm ce urmări a avut invenția sa și se pare că nici nu ne interesează. Ar fi trebuit să fie un motiv de mândrie pentru noi, dar a fost repede dată uitării.

Rațiunile pentru care numele lui Petrache Poenaru apare în suita celor 100 de momente importante de istorie românească nu țin doar de inventarea primului stilou din lume. El face parte dintr-o galerie de personalități ale epocii care au făcut enorm de mult pentru învățământul românesc. Acei oameni au înțeles că școala reprezenta principalul mijloc pentru ridicarea nației.

Reîntors în țară în 1832, este numit profesor la Colegiul Național „Sfântul Sava”, apoi director al Eforiei Școalelor. Caută să înființeze cât mai multe școli sătești. După eliberarea robilor țigani dă dispoziție învățătorilor din județe să nu facă nici un fel de deosebire la școlarizare între copiii de țigani și români. Editează bilunar publicația Învățătorul satelor, destinată culturalizării țărănimii. Elaborează proiectul de reformă a învățământului, dezbătut și promulgat de Adunarea Obștească la 21 februarie 1847. Petrache Poenaru a orientat structurile școlare românești pentru ca tinerii pregătiți să cunoască realizările științifice și tehnice din Europa Occidentală. Pe cei mai buni îi stimula prin premii și îi îndemna să meargă la studii în străinătate. La 7 septembrie 1833 erau premiați Ion Ghica (geometrie și istorie) și Nicolae Bălcescu (gramatică franceză). Să mai amintim că în 1839 este ales membru al Societății de Arheologie din Atena și a fost autorul primului proiect românesc de lege pentru adoptarea sistemului metric zecimal.

În călătoriile sale s-a interesat de modul de organizare a învățământului din țările respective. Iată ce-i scria negustorului Hagi Pop, din Sibiu, după o astfel de călătorie în Anglia. „Dumneata știi, domnule, că aici sunt mai puține școli de înalte studii ca în Franța sau Germania, dar școlile primare sunt împrăștiate pe o întindere mai mare decât în oricare altă țară, cu excepția poate a Austriei. Câteva dintre școlile acestea sunt întreținute de stat, dar majoritatea lor e condusă de societățile filantropice. În aceste școli, tineretul de ambe sexe primește gratuit nu numai învățătura, dar este și găzduit, hrănit și îmbrăcat pe seama diferitelor societăți. Nu am văzut un singur sat, în orice parte

a Angliei prin care am călătorit, care să nu-și fi avut școala etichetată: «Școală gratuită, întreținută prin contribuție voluntară»“.

Din aceeași călătorie ne-a rămas probabil și prima descriere a unui român făcută unei călătorii cu trenul. „De la Manchester m-am dus la Liverpool și am făcut voiajul într-un mod cu totul nou, care e una dintre minunile timpului. E aproape un an de când o companie a construit între Manchester și Liverpool un drum de fier cu ajutorul căruia călătorii și mărfurile sunt transportați cu trenul în sus și în jos între aceste două orașe. Douăzeci de vagoane legate unul de altul și purtând 240 de persoane sunt trase toate deodată de o singură mașină cu aburi și așa de repede înaintează trenul, încât cel mai bun cal de curse nu l-ar putea urma în galop forțat. Cu toate acestea, mișcarea este foarte ușoară și nici nu ai băga de seamă că vagoanele înaintează dacă nu ar fi zgomotul roților și dacă obiectele nu ar peri din fața ochilor de îndată ce apar, încât îți vine să crezi că fiecare lucru înaintează, în afară de vagoanele înseși.“

La 10 septembrie 1870 Petru Poenaru este ales membru al Academiei Române. Discursul de recepție îl susține la 8 septembrie 1871, având ca temă „Gheorghe Lazăr și școala română”. În 1872 îi urmează lui Ion Heliade Rădulescu în fruntea Academiei. Moare la 2 octombrie 1875.

Falansterul de la Scăieni

Ce să caute Falansterul de la Scăieni între momentele importante ale istoriei noastre? Credem că își are locul aici, pentru că ne arată eforturile de conectare a spațiului românesc cu tot ceea ce însemna căutare și noutate în Europa Occidentală, inclusiv cu un curent utopic. Și apoi, afacerea are toate ingredientele uneia tipic românești.

Socialismul utopic a fost un curent de gândire din faza de început a mișcării socialiste, ilustrat de francezii Henri de Saint-Simon și Charles Fourier și de britanicul Robert Owen. Ei au gândit o societate perfectă (fiecare în mod diferit), care trebuia să aducă libertatea, egalitatea și prosperitatea tuturor cetățenilor. Din ideile lui Charles Fourier s-a inspirat și Teodor Diamant, cel care și-a propus să întemeieze la Scăieni un falanster după modelul gânditorului francez.

Modelul utopic al lui Charles Fourier se baza pe două elemente. Falanga era totalitatea indivizilor (1.600) care formau colectivul de producție societară. Falansterul era o așezare-palat, construită ad-hoc, după un plan specific, unde erau instalate atelierele, școlile, cantinele, bucătăriile, bibliotecile, centrul vieții economice și intelectuale ale falangei. Fourier nu era adeptul unei egalități depline, dar considera că relațiile amicale stabilite între membrii falangei putea contribui la armonizarea intereselor contrare ale celor bogați și ale celor săraci, care ar fi cunoscut oricum un trai mai bun decât în societatea obișnuită. Fourier insista pe îndeplinirea întocmai a tuturor prevederilor și se manifesta foarte critic față de orice deviere, considerată un act de erezie periculoasă. De aceea a dezavuat orice tentativă de punere în practică a doctrinei lui. În timpul vieții lui au existat doar două încercări de constituire a unor falanster: unul în Franța și celălalt la Scăieni.

Ion Ghica îl caracterizează pe Teodor Diamant ca fiind „om de frunte, inteligent, muncitor, stăruitor și plin de devotament”. A absolvit primul școala de la Sfântul Sava. În 1830 pleacă la Paris, unde este cucerit de utopia lui Fourier. Odată ce îmbrățișa o idee, i se dedica fără rezerve, popularizând-o și cucerind adepți cu o elocvență și o putere de convingere cu adevărat molipsitoare. Același Ion Ghica îl descrie predicând doctrina lui Fourier la Paris, la o răspântie de străzi, unor „lucrători, bărbați și femei destul de rău îmbrăcați”. De cum revine în țară, în 1834, propagă ideile fourieriste. N. Kretzulescu spune că „neaspirând decât la întocmirea de falanster, propovăduind fourierismul cu tot focul de care era insuflat, s-a adresat la generalul Kiselef și la miniștri, care toți căutară a-l face să lase utopiile lui și-i oferiră posturi în care ar fi putut să pună în serviciul țării capacitatea și cunoștințele sale. El însă cu niciun chip nu consimțea să renunțe la ideile sale”. Se pare că memoria i-a jucat o festă, căci Kiselev plecase din țară la data când revine Diamant. I. Heliade-Rădulescu îi pune la dispoziție ziarul Curierul pentru a-și populariza ideile. La 24 iunie 1834 Diamant îi scrie lui Fourier că are deja oferte de terenuri pe care să poată întemeia un falanster. N. Kretzulescu, care i-a dus scrisoarea, spune că maestrul francez ar fi dezaprobat inițiativa lui Diamant, căci doctrina lui ar fi necesitat încă multe studii înainte să fie aplicată.

Este aleasă moșia de la Scăieni a tânărului boier Emanoil Bălăceanu. O alegere neinspirată, căci acesta era tipul protestatarului continuu, mereu nemulțumit, care asaltează cu reclamații și jalbe autoritățile. Avea și permanente încurcături cu banii. La sfârșitul lui 1835 sau începutul lui 1836 Bălăceanu a redactat o înștiințare prin care anunța înființarea unui pension la Scăieni. „Organizația acestui pansion să va întocmi și să va urma de d. Teodorache Diamant, ce au învățat la Minchen, Bavaria, și la Paris, după o sistemă foarte înlesnitoare ce va dezvolta moralu, mintea și puterea oamenilor, născotită de domnealui d. Karl Furie din Franța.”

Viitorii coloniști erau invitați să devină membrii unei asociații de trai și muncă în comun fără precedent, unde vor trăi o viață nouă în prosperitate, demnitate și libertate deplină. După cum declarau o parte dintre cei care au acceptat invitația la procesul deschis contra lui Bălăceanu, li s-a promis că vor găsi „veacul de aur, raiul pământesc”. „O parte neplăcându-le jugul viețuirii prin sudori și osteneli pe la stăpâni aici în București, iar dăspre altă parte după auziri îndemnându-se între dânșii și aflând condițiile cu care sunt primiți soții, au alergat însuși pe la tribunale și și-au adeverit contracturile și au mers cu dânsele gata la Scăieni, rugându-să să fie primiți întru petrecerea socotitului veac de aur.”

Bălăceanu nu pune gratuit moșia la dispoziția comunității, ci o arendează pentru 1.200 galbeni anual, un preț nu tocmai modest. A omis însă să le spună că moșia era deja ipotecată și grevată de mai multe datorii. La numai o lună de la întemeierea societății, moșia a fost supusă sechestrului. După nesfârșite conflicte cu cei care revendicau pământul în schimbul datoriei, în septembrie 1836 autoritățile își anunță intenția de a cerceta ce este cu Societatea de la Scăieni. Diamant se dezinteresase deja de falanster. La 3 decembrie 1836 Bălăceanu era arestat; în aceeași zi, 10 dintre societarii de la Scăieni adresează autorităților o jalbă în care îl acuză pe Bălăceanu pentru starea de fapt și cer să li se îngăduie să părăsească falansterul. Până la 30 decembrie societatea era desființată.

Așa a luat sfârșit prima încercare de a aduce binefacerile socialismului pe pământ românesc.

Magazin istoric pentru Dacia (1845-1848)

Rolul istoriografiei în procesul de deșteptare națională

La 12 ianuarie 1845, August Treboniu Laurian, transilvăneanul venit la București și ajuns profesor la Sf. Sava, îi trimitea lui George Barițiu, la Brașov, înștiințarea că împreună cu Nicolae Bălcescu au înființat o revistă de istorie, Magazin istoric pentru Dacia. Îl ruga să publice înștiințarea într-un tiraj egal cu cel al Gazetei de Transilvania, împreună cu care să fie distribuită. Îl mai ruga să o publice și în Foaia pentru minte, inimă și literatură, cu un comentariu semnat de Barițiu, așa cum făcuse și Heliade Rădulescu în Curierul românesc. Se născuse prima revistă pur istorică a românilor, după cum spunea Nicolae Iorga, și până în 1903, când scria el, și singura, căci nu se mai încercase scoaterea unei publicații periodice în care să se publice studii de istorie națională.

Textul lui Laurian era tipărit în Foaia pentru minte, inimă și literatură la 29 ianuarie. După o entuziastă expunere privind importanța istoriei naționale, se arăta că „istoria este cea dintâi carte a unei nații”. Revista urma să aibă șase rubrici: 1. „Cronicul românesc”, unde se publicau cronici și anale scrise în limba română; 2. „Diplomaticul românesc” pentru acte oficiale, tratate și convenții; 3. „Memoratoriul dacian” – referiri din autori greci, latini, bizantini, despre Dacia, traduse în limba română; 4. „Inscriptoriul dacian”, care găzduia inscripții antice și medievale, descrieri de monumente arhitectonice, morminte; 5. „Disertatoriul istoric” – cronologia domnilor români, studii critice, descrieri geografice și etnografice și 6. „Buletinul bibliografic”, care cuprindea lista scrierilor noi despre Dacia și recenzii. Publicația dorea să cultive interesul și dragostea românilor pentru trecutul lor, să inițieze o campanie pentru strângerea documentelor istoriei naționale, așa cum făcea Kogălniceanu în Moldova, prin Arhiva Românească și prin publicarea letopisețelor, iar în Transilvania Barițiu, prin Foaia pentru minte, inimă și literatură.

La 19 aprilie 1845 A.T. Laurian adresa o cerere pentru tipărirea publicației tipografiei de la Sfântul Sava. Primul număr a apărut la 1 iulie 1845. Între 1845-1848 a publicat cinci fascicule, însumând 1945 pagini. În perioada 1850-1851, la Viena, A.T. Laurian a mai scos, singur, alte două fascicule. În iunie 1846 Bălcescu a plecat la Paris, inițial pentru trei săptămâni, dar avea să „zăbovească”, cum spunea A.T. Laurian, până în 1848. În tot acest interval, A.T. Laurian s-a ocupat practic singur de revistă. Într-o scrisoare către Vasile Alecsandri, din 29 noiembrie 1847, Bălcescu recunoștea: „eu de mult nu putui să mai trimit articole”. Îi solicita lui Alecsandri o colaborare pentru a „mai ridica puțin Magazinul”. Laurian a impus și ortografia, adoptată după cea a periodicelor care apăreau la Brașov. „Una din vederile Magazinului istoric fiind de a răspândi cunoștința istoriei românilor în toate provinciile Daciei, pentru articolele originale redacția va întreprinde o limbă și o ortografie mai progresivă, dar moderată, și care să fie cât se va putea mai bine primită de către deosebitele dialecte românești, luând de la fiecare dialect, sau mai bine provincialism, aceea ce i se va părea bun și rațional. Spre acest sfârșit [scop], cât și pentru ortografie s-a primit în parte cea adoptată de Gazeta Transilvaniei”, anunța chiar din primul număr al publicației. Inițial, revista s-a imprimat cu slove chirilice. Apoi s-a trecut la alfabetul latin. Laurian îl îndemna și pe Barițiu să facă la fel: „Vedeți de mai latinizați și dumneavoastră literele, că noi avem de gând să introducem în anul viitor cu totul pe cele latinești. N-ar face cinste transilvănenilor, când ei au început mai întâi cu litere latine și acum să rămână cei din urmă.”

Anunțând apariția Magazinului istoric pentru Dacia, Barițiu scria: „Noi primirăm tocmai acum numărul 1 din această carte folositoare și ne grăbim a încunoștința pe publicul nostru și a i-o recomanda [...]. Socotind că nu este om în care bate o inimă cu simțământ de român pe care să nu-l intereseze această operă națională, vom reproduce aici cu

plăcere cele ce ni se par a merita să fie cunoscute de toți cei ce își iubesc nația.” Pentru difuzarea Magazinului istoric pentru Dacia pe tot teritoriul locuit de români, Laurian a fost sprijinit de G. Barițiu, Ion Maiorescu, Timotei Cipariu, Constantin Diaconovici-Loga, de un mare număr de librari. Tirajul era în jur de 1.000 de exemplare, la apariție. Dar cum s-a vândut repede, s-a mai scos un tiraj de 1.500 exemplare. A fost unul dintre cele mai ridicate tiraje, comparativ cu alte publicații românești din epocă.

În primul volum, N. Bălcescu a publicat Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor, iar A.T. Laurian Discurs introductiv la istoria românilor. Studiul lui A.T. Laurian era o succintă sinteză a istoriei românilor, de la origini și până la începutul secolului al XIX-lea. Reproducând studiul lui Laurian, Barițiu scria: „Nu numai românilor, ci chiar și streinilor prieteni ai adevărului istoric, citindu-l numai cu puțină luare aminte, luând totodată în socoteală și vocabularul limbei noastre, va fi peste puțină a nu se convinge despre începutul nostru.”

Peste un an, A.T. Laurian publica studiul în latină, franceză și germană, pentru a putea intra mai ușor în circuitul științific universal. La scurt timp, apărea o prezentare a studiului într-o publicație din Leipzig, prilej pentru Laurian să comenteze: „Un mic lucru face pe streini să-și mai aducă aminte de noi. Altul mai mare i-ar face să-și aducă aminte și mai de multe ori. Dacă ne uită lumea e numai culpa noastră.”

Teatrul Național (Iași și București)

La 1840, respectiv 1846 se înființează cele două teatre naționale.

La noi teatrul a fost unul dintre semnele redeșteptării naționale. Primul care a pomenit de un teatru național a fost Ion Câmpineanu, unul dintre liderii partidei naționale și participant la Revoluția din 1848. De altfel, după revoluție s-a interzis tipărirea cuvântului „național” pe afișele care anunțau piese de teatru.

Gheorghe Asachi a organizat primul spectacol în limba română, jucat de români. A făcut-o pentru „a face o breșă în acea streinomanie, adresând limba patriei către inimi patriotice”. Constantin Ghica i-a pus casa la dispoziție. Asachi a improvizat scena, a tradus piesa, a fost regizorul, autorul schițelor de decor și costumelor, a suportat cheltuielile pictorului decorator și plata mașinistului. Mirtii și Hloe, scrisă de francezul Florian, a fost prima piesă reprezentată în limba română. La spectacolul care a avut loc în seara zilei de 27 decembrie 1816 a asistat, printre alții, mitropolitul Veniamin Costache. Unii dintre spectatori au plâns, emoționați. Peste doi ani, la București, la Sfântul Sava, Gheorghe Lazăr a organizat cu elevii săi primele spectacole de teatru în limba română. În seara zilei de 29 august 1834, în sala teatrului lui Momulo (clădit de bucătarul italian cu același nume), aflată la intersecția străzilor Edgar Quinet cu Academiei, ticsită, „pentru întâia dată de când exista România s-a văzut un teatru românesc [adică s-a jucat o piesă într-o sală de teatru], artiști tineri români, muzică militară românească [...]. Se ridică cortina; când am dat cu ochii de public, am amețit; lacrimile și sudorile mă înădușeau, Aristia era sufleru; el strigă: «Curaj, nu mă lăsați, copii!»”, povestea unul dintre eroii serii. A fost un succes deplin.

Ciudățenia face ca la București să avem clădirea Teatrului Național înainte să avem un teatru național. Se începuseră lucrările la clădirea Teatrului Mare, cum i s-a spus inițial, dinainte de revoluția din 1848. Au fost reluate în 1850. Arhitectului i s-a cerut să mărească de la 500 de locuri la 1.000 capacitatea sălii. Cum temelia fusese deja turnată, n-a avut altă soluție decât să micșoreze culoarele, vestibulele, foaierele și să ridice trei rânduri de loji. Grigore Alexandrescu îi scria lui Ion Ghica că întrucât sumele înghițite de noua construcție erau prea mari, s-a constituit o comisie care să cerceteze „unde s-au ascuns acești bani. Dar este de crezut a nu se vătăma nimeni cu aceasta, căci la noi toate se fac cu forme”. Nota și Constantin Nottara: „Și zidurile creșteau pe fiecare zi, carele cu cărămidă și var, precum și cele cu bușteni se țineau lanț, afară de acelea cari făceau la dreapta și la stânga, pe lângă clădire, de se duceau pe furiș să se descarce în unele curți, pentru nevoia altor clădiri particulare.”

Teatrul a fost gata la sfârșitul lui noiembrie 1852 și inaugurarea s-a făcut în seara de 31 decembrie același an, cu o piesă în folosul săracilor Capitalei, în prezența lui Vodă Știrbei. Cezar Bolliac povestește momentul în Trompeta Carpaților: „Inaugurarea aceasta se făcu; însă ea se făcu pe tăcute, cu sfială, fără prologuri, fără imnuri patriotice, care fură toate contramandate; orice aluzie la o serbare națională era înăbușită [de teama Rusiei și a Porții]. La șapte ore și jumătate sala era plină și strălucea în toată splendoarea ei. Afluența publicului fu atât de mare, încât prețul unui bilet de intrare se urcă până la un galben pentru un loc de parter. Lojile scânteiau de luxul poleielilor și de toaletele elegante ale doamnelor, ale căror parure prețioase reflectau razele nenumăratelor lumini și semănau ca niște fluturi într-un stup de albine. [...] Erau reprezentate toate forțele și toate grațiile, de la dama de rang înalt cu fruntea scânteind de briliante, până la modesta burgheză în bonetă de tulpă albă și în rochie simplă de muselin. Ici și colea printre fracurile moderne abia se mai zărea câte o pulpană de anterior, câte un colț de giubea, tristă rămășiță a timpilor trecuți [...]. Cele trei lovituri ale regizorului dădură semnalul de începere; se făcu un minut tăcere și auzirăm cu nespuse plăcere preluțiile unui flaut [...] care făcu să răsune în majestuoasa sală niște tonuri suave, dulci și prelungite. Un tunet de aplauze și de strigăte de «bravo» acoperiră ultimele vibrații. Cortina se ridică și reprezentația se începu cu piesa intitulată Zoe.”

Francezul Ulysse de Marsillac scria că sala Teatrului cel Mare din București „era foarte dichisită, proaspăt zugrăvită și poleită, dar era minunată, căci sala de spectacol de la București este una din cele mai frumoase din Europa [...]. Locurile nu sunt făcute cu economie, toată lumea se așază comod.“ Ferdinand Lasalle, filosoful socialist german, considera că „splendoarea sălii și splendoarea costumelor întrec ce poți vedea în teatrele germane, afară de opera din Berlin. Dresda și alte multe orașe nu se pot asemăna“, iar F. Damé, un alt francez trecător prin București, îl considera „prin mărime și dimensiuni, al treilea teatru din Europa.“ Splendoarea avea să dispară sub bombele germane, în august 1944.

Abia în 1877, prin votarea Legii teatrelor, alcătuită de Ion Ghica și Petre Grădișteanu, a luat ființă sub forma unei Societăți dramatice, la 1 martie, Teatrul Național din București. La Iași se constituie Societatea dramatică doi ani mai târziu abia în 1879. Prima reprezentare a acesteia are loc la 26 octombrie 1879 și este închinată sărbătoririi lui Vasile Alecsandri, care câștigase concursul literar al întregii latinități, organizat în orașul Montpellier, de Societatea pentru studiul limbilor romanice. Clădirea Teatrului Național din Iași a fost inaugurată la 1 decembrie 1896.

La serbarea încoronării din 1881, când România a fost proclamată regat, după carul alegoric al agriculturii venea cel al Teatrului Național. „Așa a fost înțeles rolul Teatrului Național: ca o mare școală a națiunii“, scria Ioan Massoff, autorul celei mai complete istorii a teatrului românesc.

Revoluția de la 1848-1849

Mișcarea sincronă cu revoluția europeană

„Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza Revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sunt 18 veacuri de trudă, suferință și lucrare a poporului român asupra lui însuși”. Acest citat din Nicolae Bălcescu rezumă foarte bine semnificația Revoluției române de la 1848.

La adunarea românilor aflați la Paris, din 8 martie 1848, convocată de Nicolae Bălcescu la locuința sa, revoluționarii moldoveni nu au fost de acord ca revoluția să pornească din Țara Românească și să se extindă apoi și în Moldova, ci au cerut ca mișcarea să fie simultană. Legătura cu revoluționarii transilvăneni s-a realizat ulterior. Românii transilvăneni și bănățeni au fost surprinși de evoluții fără lideri care să își asume conducerea și fără un program clar conturat. În primul rând a trebuit să reacționeze față de programul ungarilor, care își propuneau refacerea Coroanei Sfântului Ștefan. Atunci s-a ridicat o generație de tineri intelectuali, în frunte cu Simion Bărnuțiu. În continuare, moldovenii participă la evenimentele din Transilvania, transilvănenii la cele din Țara Românească, muntenii se implică în găsirea unei soluții la problema națională în Transilvania. Astfel, Christian Tell îl anunța pe Nicolae Pleșoianu că s-a amânat declanșarea revoluției la București „până ce aveau să se întoarcă ai noștri din Transilvania, unde s-au dus pentru a se înțelege cu cei de acolo”. D. Brătianu a fost prezent la adunarea de la Blaj, ca reprezentant al comitetului revoluționar muntean. Adunarea din 10 iunie prin care s-a decis declanșarea a doua zi a revoluției la București s-a ținut în casa ardeleanului Axente Sever. Iar Gazeta de Transilvania a devenit un oficios al revoluției române, pentru românii din toate provinciile.

Până la urmă, primii care s-au ridicat la luptă au fost moldovenii. După model francez, s-au organizat banchete, culminând cu cel de la Hotelul „Petersburg”, din 27 martie 1848. Un contemporan nota: „de prin toate districtele au sosit mai mulți oameni cugetători la binele țării, ca să se consulte la ceea ce s-ar cădea să facă în împrejurările actuale”. În redactarea programului, rolul principal l-a avut Vasile Alecsandri. În noaptea de 29-30 martie însă, Mihai Sturdza a declanșat represiunea.

Au urmat transilvănenii. Aici, autoritățile au căutat să împiedice adunarea românilor la Blaj, în Duminica Tomii, 18 aprilie, prima dintre cele trei adunări de la Blaj. Sătenii din Bâia declarau: „De ne-or frige, de ne-or fierbe, de-am ști că ne-om potopi cu toții acolo, tot om merge pe ziua pusă la Blaj, cu satul”. La 2 mai Discursul lui Simion Bărnuțiu ține un discurs în Catedrala din Blaj. A reprezentat un moment de cotitură în mișcarea națională română din Transilvania. Discursul stabilește direcțiile fundamentale ale programului național și strategia de urmat până în 1918. A doua zi, pe Câmpia Libertății s-a jurat credință împăratului, patriei și națiunii române.

La 9 iunie era citită Proclamația de la Izlaz, care marchează debutul revoluției în Țara Românească. Peste două zile izbucnea revoluția și la București. Aaron Florian nota: „Ziua de ieri, 11 iunie 1848, este o zi la care începe o epohă nouă în analele Țării Românești. Deviza populilor civilizați: libertate, egalitate, frățietate este și deviza românilor de aici”. În Țara Românească revoluția a cunoscut cea mai mare dezvoltare și aici s-au pus în aplicare și cele mai avansate măsuri. Eliberarea și împrăștierea țăranilor au fost cerințe comune tuturor programelor revoluționare românești de la 1848. Din păcate, nu s-a reușit punerea lor în practică. Bălcescu îi scria lui Alexandru G. Golescu: „Măsurile noastre pentru proprietate lăsând lucrurile în starea veche, sunt cam vătămătoare, căci țăranii nu cred făgăduielile și zic că de ce nu li se dă acum”. S-au desființat însă rangurile boierești, robia țăganilor, s-au instituit steagul tricolor, garda națională. Unirea

românilor (deocamdată a celor din Moldova și Muntenia, din rațiuni evidente) este cerută cu insistență. Ion Voinescu preconiza formarea unei „republici daco-române, mare și întinsă”. Dimitrie G. Golescu își dorea un „regat rotund al românilor”, iar fratele lui, Alexandru G. Golescu îi scria lui Bălcescu: „a sosit timpul ca să organizăm o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile României.” La Cernăuți Mihail Kogălniceanu a redactat „Dorințele partidei naționale în Moldova”, în care unirea Moldovei cu Țara Românească era considerată „cheia bolții fără care s-ar prăbuși tot edificiul național”.

În Transilvania, cum ungurii insistau să unească Transilvania cu Ungaria și refuzaseră să accepte doleanțele românilor, aceștia s-au îndreptat către Austria. August Treboniu Laurian îi scria lui Bălcescu despre poziția ungarilor: „Ei vor să asimileze toate națiunile și să le contopească în cea maghiară”. În final, românii s-au organizat militar și au opus rezistență armată tentativelor Pestei de a-i supune. Eforturile lui Bălcescu de a negocia o înțelegere cu Kossuth nu au mai putut împiedica înăbușirea revoluțiilor ungară și română de Rusia și armata imperială austriacă. Același sfârșit l-a avut și revoluția din Țara Românească, sub săbiile ruse și otomane.

La 1848 încercările făcute de români pentru a câștiga sprijinul marilor puteri nu au avut succes. Nu reușeau încă să le convingă că o Românie unită era o soluție în zonă. Lordul Palmerston îi scria consulului britanic la București, R. Colquhoun, că nu credea că un stat independent aflat în preajma Imperiului Otoman și a celui Rus era viabil.

Revoluția de la 1848 a fost prima mișcare a tuturor românilor de a reconecta teritoriile pe care le locuiau deplin și fără vreo altă mediere la mersul civilizației europene.

Rafinăria de la Râfov, a treia din lume (1857), și București, primul oraș din lume iluminat cu lămpi cu petrol (1857)

În 1857 Bucureștiul devenea primul oraș din lume iluminat cu petrol lampant. Era o soluție mult mai ieftină și mai sigură decât cele folosite până atunci.

În 1822, în Rusia, frații Dubinin distilează rudimentar țiței în cazane. La noi, farmacistul C. Theodor din Iași obținuse petrol lampant încă din 1833, dar nu a valorificat descoperirea. În anul 1840 apare la Lucăcești, în Moldova, prima distilerie de țiței, numită găzărie, căreia îi urmează altele, toate de capacități derizorii și rudimentare. În 1848, Douazeci de ani mai târziu, la București, spițerul Curtii, Adolf Steege, obține după o rețetă franțuzească, prin distilare în alambicul pentru esențe de flori și plante, gaz lichid, care se dovedește un bun combustibil pentru iluminat. Era folosit de mulți negustori pentru iluminat în prăvălii. Municipalitatea hotărăște să înlocuiască iluminatul cu lumânări de seu cu noul produs, dar cantitățile necesare erau greu de asigurat cu instalațiile existente și în scurt timp se renunță. În 1855 se introduce iluminatul cu ulei de rapiță, dar sistemul este costisitor, nepractic și neigienic.

Între timp, la îndemnul unui profesor de la Sfântul Sava, Mihai Alexe, Steege se asociază cu Teodor Mehedințeanu, un ploieștean, și continuă experiențele de laborator. Produsul obținut dădea o lumină vie și fără miros. La 21 februarie 1856, prin Oficiu domnesc nr. 160, prințul caimacam al Țării Românești aproba iluminarea Capitalei cu „idrocarbură”. Comisia formată din S. Marcovici, Al. Orăscu, Petrache Poenaru, G. Filipescu și N. Păcheanu acceptă la 22 martie 1856 iluminarea cu ulei lampant. Teodor Mehedințeanu participă la licitația pentru iluminatul Bucureștiului organizată în 28-31 iulie 1856, oferindu-se să asigure serviciul la prețul de 335 lei pe an de fiecare felinar sau lampă, în vreme ce ceilalți participanți, care foloseau ulei de rapiță sau de nucă, cereau 600 de lei de felinar, pe an. Oferta lui este aprobată și la 8 octombrie s-a încheiat contractul. Numărul total de lămpi era de 1.000: 772, care foloseau ulei de rapiță, urma să fie adaptate, iar restul trebuia aduse din străinătate. Pentru adaptare se prevedeau 26 lei, pentru cele din import 106 lei.

După câștigarea licitației, Teodor Mehedințeanu pleacă în Germania și ia legătura cu firma Moltrecht, care construia cazane pentru distilarea și sisturilor bituminoase. Apreciind proiectul lui Teodor, nemții acceptă să construiască instalațiile cerute. Fratele lui, Marin, va comanda cazanele și în decembrie 1856 începe construcția „fabricii de gaz”. Instalațiile erau destul de primitive, cazanele cilindrice din fier sau fontă fiind încălzite direct cu foc cu lemne. Din cazanele de distilare, vaporii erau îndreptați pe serpentine de cupru sau fontă, iar rafinarea se făcea cu leșie, prin agitație manuală. Păcura era adusă în butoaie, transportată cu căruțele.

A existat o discuție în legătură cu amplasarea „fabricii de gaz”. S-a crezut inițial că a funcționat în comuna Râfov. O mai atentă analiză a documentelor a arătat că aceasta era amplasată în orașul Ploiești, la bariera Râfov, în apropierea Gării de Sud, pe strada Buna Vestire nr. 174, peste drum de actualul spital veterinar. Ocupând o suprafață de 4 ha, „fabrica de gaz” prelucra 2.710 t pe an, cam 7,5 t pe zi. Capacitatea ei de prelucrare depășea cam de 10 ori producția de petrol a țării. O altă prioritate românească: în statisticile internaționale, suntem primii din lume care apărem în mod oficial cu o producție industrială de țiței, de 275 t.

Contractul semnat de Teodor Mehedințeanu la 8 octombrie 1856 avea o durată de patru ani, iar instalarea lămpilor și iluminatul trebuia să se facă în cinci luni de la semnarea contractului. Dificultățile întâmpinate au făcut ca procesul să întârzie cu un an. Iluminarea s-a făcut treptat, pe măsură ce soseau lămpile comandate în străinătate. Primele lămpi cu ulei lampant au fost instalate și aprinse la sfârșitul anului 1856. Potrivit contractului, iluminarea se făcea doar 290 nopți din an: 23 de nopți în lunile aprilie-iulie, și 24 în martie, septembrie și octombrie și 26 în lunile noiembrie-februarie. Se considera că lumina lunii ajungea pentru restul zilelor din lună. Municipalitatea indica străzile unde se instalau stâlpii, la o distanță de 30 stânjani. S-au iluminat străzile principale, cele pe care locuiau notabilități, grădinile publice, barierele orașului.

Abia în 1859 s-a introdus și pe străzile Vienei iluminatul cu petrol lampant (gara orașului era iluminată cu petrol lampant încă din 1856). Cu un an înainte, orașul Iași cunoscuse și el strălucirea lămpilor cu petrol lampant, fiind deci al doilea din lume. În contractul încheiat la 30 decembrie 1857 pentru iluminarea străzilor orașului, s-a preferat petrolul lampant produs în țară, respingându-se scrisoarea firmei H. et A. Hille din Viena, care propunea să aducă combustibilul de la Viena. Au urmat în 1859 Craiova și în 1860 Ploiești.

Divanurile ad-hoc

A trebuit mai întâi ca ideea difuză a originii comune și unității de neam a românilor să capete forma scrisă prin cronicari și primii savanți din principate. Apoi, din scrierile învățaților, ideile au trecut în programele politice de la 1848. Condițiile pentru unirea românilor (sau măcar a unei părți a lor, deocamdată, din cauza condițiilor politice) erau coapte. Mai lipsea doar să convingem puterile europene că Principatele Unite erau soluția pentru ghemul de probleme cu care se confruntau aici, la vărsarea Dunării în Marea Neagră. „Ocazia, iar nu cauza”, cum scria Nicolae Bălcescu, a constituit-o Războiul Crimeii. Avea să se stabilească atunci un model ce poate fi cu ușurință identificat în toate marile momente ale istoriei noastre ce vor urma: vom reuși să ne atingem idealurile naționale atunci când Rusia va fi în conflict cu Europa sau în mari dificultăți.

Pentru a convinge Europa, frunțașii revoluției de la 1848, exilați, dezvoltă o vie activitate de propagandă. Au militat în Comitetul central democratic european, înființat la Londra, în iunie 1850, de Giuseppe Mazzini, care grupa reprezentanți ai revoluționarilor francezi, germani, polonezi, unguri. Și-au creat bune legături în Apus, în special printre intelectuali (C.A. Rosetti la Paris, D. Brătianu la Londra, Ion Maiorescu în Germania), la care au putut apela apoi în momentele dificile care au premers unirea.

Rățiunea profundă a Războiului Crimeii l-a constituit faptul că Occidentul a înțeles că trebuia să bareze drumul Rusiei către Strâmțori, mai ales după ce Rusia se infiltrasă puternic în Orientul Apropiat. Pretextul a fost disputa pentru Locurile Sfinte (Ierusalim și Bethleem) dintre Rusia (ortodoxă) și catolici (sprijiniți mai ales de Napoleon al III-lea). În 1853, Rusia ocupă Principatele și ajunge la Gurile Dunării. Trupe franco-engleze debarcă în Dobrogea. Dar occidentalii preferă să mute greul bătăliilor în Crimeea. Căderea Sevastopolului duse la încheierea păcii, la Paris, la 30 martie 1856.

Prin acest tratat se înlătura protectoratul rusesc asupra Principatelor, ele rămânând numai sub suzeranitatea Porții și având garanția marilor puteri europene. Regulamentele Organice urma să fie revizuite potrivit cu dorințele românilor. În acest scop, trebuia să se convoace, în fiecare principat, câte un divan ad-hoc, reprezentând toate clasele societății. Dorințele acestor divanuri aveau să fie examinate de puterile europene și hotărârea finală să fie consfințită într-o Convenție, care urma să se încheie tot la Paris. În sfârșit, se prevedea libertatea navigației pe Dunăre și neutralitatea Mării Negre.

În vreme ce în Țara Românească tabăra unionistă nu întâmpina mari probleme, în Moldova, caimacamul Nicolae Vogoride era fățiș contra unirii, sperând să primească el firman de domnie. A falsificat în așa fel listele de alegători pentru divanul ad-hoc, încât a rezultat unul care îi era vădit favorabil. Proteste, memorii și plângeri arătând samavolniciile produse și cerând anularea alegerilor au curs către comisia din București, instituită prin tratatul de la Paris, care avea menirea să supravegheze corectitudinea alegerilor. Decisivă a fost acțiunea Cocuței Conachi Vogoride, soția caimacamului. Ea a pus la dispoziția unioniștilor o parte a corespondenței soțului cu Poarta, din care rezultau limpede malversațiunile comise.

Franța, Rusia, Italia și Prusia au informat Poarta că dacă alegerile nu sunt anulate, vor rupe relațiile diplomatice. Deblocarea situației a venit de la întâlnirea împăratului Napoleon al III-lea cu regina Victoria a Angliei, la Osborne – un castel pe coasta insulei Wight, din Canalul Mânecii –, la 25 iulie/6 august 1857. Acolo s-a găsit o soluție de compromis: Anglia accepta anularea alegerilor din Moldova, iar Franța se mulțumea doar cu o unire parțială, cele două Principate urmând a avea „instituțiuni organice similare”.

Expunerea de motive a rezoluției divanului ad-hoc din Moldova, redactată de Kogălniceanu, rezumă esența deciziei luate de adunările din cele două țări: „Dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărâtă de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia suntem același popor, identic ca niciunul altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, același istoric, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeuri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfârșit, aceeași misie de împlinit.” Trebuie subliniat și că pentru prima oară, erau aleși într-o mare adunare deliberativă și reprezentanți ai țărănimii, cel mai cunoscut fiind, desigur, cel imortalizat de Ion Creangă: Moș Ion Roată.

Primind cele două rezoluții ale Divanelor ad-hoc, comisarii redactară raportul lor, în baza căruia, la 7/19 august s-a semnat Convenția de la Paris care stabilea viitorul statut al Principatelor. Cele două țări urma să poarte numele de Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești. Rămâneau sub suzeranitatea Porții și sub garanția colectivă a marilor Puteri. Fiecare țară își avea domnul ei. Toți cetățenii vor fi egali în fața legilor: privilegiile și rangurile de boierie se desființează. Prin această Convenție, care devine noua constituție a Principatelor, era deschisă calea spre unire. Rămânea ca inteligența politică a elitei românești să găsească soluția pentru a o face efectivă.

Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, la 5 și 24 ianuarie

Posibilitatea de a avea instituții organizate pe baze similare, precum armata, dar doi domni diferiți, iată ce le oferea Convenția de la Paris românilor care doreau unirea. Este meritul elitei române de atunci că a reușit să treacă, nu fără multe opinteli, peste diferențe și să impună o soluție, acceptată în final și în exterior, care a asigurat Unirea.

Principiile stipulate pentru organizarea alegerilor erau defavorabile. Se prevedea un cens foarte ridicat, care limita mult numărul alegătorilor și pe cel al celor ce puteau fi aleși. În București, la o populație de circa 120.000 de locuitori, votau, în cazul cel mai bun, 308 alegători. În Ismail, la colegiul al doilea, era un singur alegător care se putea alege doar pe sine. Unirea o doreau cei mai mulți, dar exista tabăra „națională”, cuprinzând pe foștii luptători de la 1848 („radicali”, „unioniști” sau „progresiști”) și gruparea conservatoare, a foștilor domni (Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei în Țara Românească, respectiv Mihai Sturdza în Moldova) și a partizanilor lor. Bătălia pentru alegerea adunărilor electivă a fost dură.

Alegerile din Moldova au adus în Adunarea Electivă o majoritate a partidei naționale. Doar că în rândurile acesteia se formaseră diferite grupuri: unii îl susțineau pe Vasile Alecsandri, alții pe Costache Negri. Erau 38 de pretendenți amatori de domnie, dacă îi socotim și pe cei din tabăra conservatoare. Și aici a intervenit minunea. Mai întâi a renunțat Alecsandri în favoarea lui Negri. Prea radical, acesta nu era acceptat nicicum de conservatori. În seara zilei de 3/15 ianuarie, deputații unioniști se întruniră pentru a se pune de acord asupra unui singur candidat. După discuții fără rezultat, se părea că adunarea avea să se termine printr-un eșec. Atunci Lascăr Rosetti închise ușa și declară că nu se vor despărți până nu vor cădea de acord asupra candidatului unic. Neculai PISOȚCHI îl propuse pe colonelul Alexandru Cuza, a cărui demisie din postul de ispravnic de Covurlui, în semn de protest împotriva felului cum se alcătuiseră listele de alegători pentru Divanul ad-hoc, făcuse o adâncă impresie în toată țara. El fu acceptat imediat de toți cei prezenți. A doua zi era ales în unanimitate domn al Moldovei. „Ore întregi – povestea un martor ocular – au durat strigătele entuziaste ale poporului. Principele era așa de mișcat, încât în tot timpul paradei avea lacrimi în ochi”. Dincolo de munți, Gazeta Transilvaniei prezintă în chip elogios pe Cuza; un portret mare cât pagina gazetei însoțea textul.

Între 8 și 12 ianuarie, avură loc alegerile de deputați pentru Adunarea Electivă a Țării Românești. Deși orașele votară în majoritate, iar Bucureștii exclusiv, pentru candidații partidei naționale, majoritatea celor aleși aparținea conservatorilor. Partida națională avea de dus o luptă grea spre a asigura reușita unui candidat al ei. Pentru a-și asigura succesul, prin tineri propagandiști, fu ridicată populația Bucureștilor: tăbăcarii, care fuseseră prezenți și la 1821 și la 1848, măcelarii, cu cuțitele lungi ale meseriei, apoi negustorii, precum și locuitorii de la marginea orașului, mahalagii, purtând ciomege groase. Au fost acolo și elevii claselor superioare, fură chemați și țărani din satele vecine. În dimineața zilei de 22 ianuarie, când începură lucrările Adunării Elective, Dealul Mitropoliei și curtea Adunării erau pline de o mare mulțime, care îi huidui pe adversarii partidei naționale și pătrunse chiar în sala de ședințe. „Prezența mulțimii adunate în curtea Mitropoliei – comentează într-un raport consulul austriac Eder – a contribuit mai mult decât elocința vorbitorilor minorității să facă majoritatea înțelegătoare”.

Într-o ședință a membrilor partidei naționale, ținută în noaptea de 23 spre 24 ianuarie, într-o sală a hotelului „Concordia” de pe Strada Germană, actuala stradă Smârdan (azi o ruină, spre rușinea urmașilor celor ce au făcut Unirea), Dimitrie Ghica – care și-a dat seama că o candidatură a lui este exclusă – a propus să fie ales domn al Munteniei Alexandru Cuza. Propunerea întruni adeviziunea unanimă. Numai comandantul armatei, generalul Vlădoianu, care convocase la el acasă pe unii dintre ofițerii garnizoanei, fu informat. El și-a dat consimțământul să sprijine hotărârea luată. A doua zi, 24 ianuarie 1859, după ce se deschise ședința Adunării Elective, la orele 11 dimineața, Vasile Boerescu ceru președintelui ședință secretă, având a face o propunere. Cererea se admise și deputații trecură într-o sală vecină, unde Boerescu luă din nou cuvântul. Cu un discurs înflăcărat,

care produse o adâncă impresie, îi convinse să aleagă tot pe Alexandru Ioan Cuza. Cei mai mulți dintre deputați aveau lacrimi în ochi. Un reprezentant al majorității, aprobând propunerea, cită precedentul Suediei și Norvegiei, care aveau același suveran. Alți deputați, între care chiar fiii lui Știrbei și Bibescu, foștii candidați, își dădură de îndată asentimentul. La finalul votului, toate cele 64 de buletine de vot poartă același nume.

La manifestarea de bucurie a Adunării se adaugă una și mai puternică a bucureștenilor. Mulțimea, amestecată cu oștirea, joacă la toate răspântiile Hora Unirii, până seara târziu, la lumina torțelor; oamenii se îmbrățișează fără să se cunoască.

La telegrama care îi anunța alegerea, Cuza răspunde: „Mulțumesc Adunării Elective pentru votul său unanim de încredere și declar că primesc cu mândrie și recunoștință de a fi domn a Țării Românești, precum sunt domn al Moldovei“.

Cu domnia lui Cuza vodă începe crearea României moderne.

Legea secularizării averilor mănăstirești (1863)

După ce vreme de câteva secole Țările Române au susținut cu bani și moșii locurile sfinte, se „naționalizează” averile acestora din țară, în condițiile în care acestea reprezentau 25% din suprafața țării

În scurta sa domnie, Alexandru Ioan Cuza a întreprins reforme și a creat instituții ce au dat chipul României moderne: Direcția de Statistică, Universitățile din Iași și București, Curtea de Casație și Justiție, Direcția Centrală a Poștelor, Ministerul Afacerilor Străine, Curtea de Conturi, Codul Penal, Primăria Capitalei, Casa de Depuneri și Consemnațiuni, Codul Civil. Alături de reforma agrară și cea electorală, legea secularizării averilor mănăstirești este socotită una dintre cele mai importante măsuri luate de domnitor.

Vreme de câteva sute de ani, domnii și boierii români au fost cei mai importanți sprijinitori ai Ortodoxiei cuprinsă în Imperiul Otoman. Daniile acestora către Sfântul Munte și către mănăstirile din Orientul Apropiat, reparațiile sfintelor lăcașuri plătite din Țările Române l-au determinat pe arhimandritul rus Profirie Uspenski să spună, în secolul al XIX-lea, că „niciun popor nu a copleșit Muntele Athos cu atâtea binefaceri ca poporul român”. Dând dovadă de ingeniozitate, domnii români au găsit modalitatea prin care să își poată exercita calitatea de ctitori (care, în dreptul bizantin, definește nu numai pe cel care construiește un monument de cult, ci și pe cel care îl reface sau îi asigură supraviețuirea) și în cadrul dreptului islamic, intervenind în calitate de timarioți (posesori ai veniturilor) ai unor mănăstiri în apărarea lor la Istanbul, evident fără să preia ceva din drepturile ce li se cuveneau în respectiva calitate, ci dând ei bani sfintelor lăcașuri. Așa s-a ajuns ca, în timp, mănăstirile din Grecia și din Orientul Apropiat să dețină însemnate suprafețe și proprietăți în Principate.

Proiectul de lege privind bunurile mănăstirilor închinat nu figurează printre acelea anunțate de mesajul domnesc de deschidere a Camerei din 1863. Ar fi însemnat o provocare directă a acelor dintre Puterile Garante ale Convenției de la Paris, care prevedea modalitatea de rezolvare a problemei. Legea avea însă să fie adusă în discuția Parlamentului înaintea celor electorală sau agrară. La 10/22 august 1863, s-a trimis Porții o notă prin care se propunea rezolvarea disputei bunurilor mănăstirilor închinat, contra unei substanțiale despăgubiri oferite „Locurilor sfinte”, plus o sumă însemnată pentru înființarea unei școli laice și a unui spital la Istanbul, unde să fie primit oricine, indiferent de confesiune. Ierarhii greci au refuzat propunerea, contând pe sprijinul Imperiului Otoman, al Marii Britanii, Rusiei și Austriei. Poarta anunță intenția convocării unei conferințe internaționale pe această temă, ceea ce precipită votul în Parlament pentru legea secularizării averilor mănăstirești (erau acum incluse și averile mănăstirilor neînchinat, pentru a evita o posibilă acuzație de discriminare). Suprafața totală care intra astfel în posesia statului reprezenta 25% din suprafața țării. La 13/25 decembrie guvernul prezintă Camerei proiectul de lege al secularizării, care e votat cu o majoritate covârșitoare: 93 voturi pentru și 3 contra. Potrivit legii, egumenii greci erau obligați să predea guvernului român „ornamentele, cărțile, vasele sacre și documentele” mănăstirilor pe care le conduseseră.

Măsura a fost posibilă grație sprijinului Franței, a cărei autoritate, după războiul Crimeii, cântărea greu în concertul politic european. Napoleon al III-lea preciza, în noiembrie 1863: „Guvernul împăratului și cele mai multe dintre celelalte cabinete semnatare ale Tratatului de la Paris n-au stat pe gânduri în a recunoaște că ar fi potrivit principiilor dreptului public european de a îndatora guvernul Moldo-României a lăsa mănăstirile, care alcătuiau, în stare de mână moartă, o foarte mare parte din teritoriul lor, sub ocârmuirea călugărilor străini”. România a profitat și de o conjunctură europeană

favorabilă, căci Marile Puteri, și în special Rusia, erau preocupate de problema polonă, mult mai importantă decât cea a bunurilor mănăstirilor închinete.

Totuși, Rusia și-a găsit timp și pentru acest subiect. Principele Gorceakov, ministrul de Externe, transmitea însărcinatului cu afaceri la Istanbul: „Vom continua să considerăm biserica Orientului drept victima unei spoliatiuni incalificabile și ne menținem, ca și în trecut, la protocolul XIII al conferinței de la Paris”. În ziarul *Le Nord*, care apărea la Bruxelles, dar era subvenționat de Ministerul de Externe rus, se publica, cu o zi înainte de votarea legii secularizării, o corespondență în care era atacat violent guvernul Kogălniceanu; corespondentul nu ezita să îi ironizeze pe români, numindu-i „preinși descendenți danubieni ai lui Romulus”. După vot, rușii au propus Porții, în mod secret, ocuparea României de Imperiul Otoman, Rusia și Austria.

În anul următor, 1864, s-a întrunit la Istanbul o conferință a ambasadurilor Puterilor Garante. O comisie urma ca, pe baza titlurilor de proprietate ale mănăstirilor închinete, să stabilească lista bunurilor respective, venitul lor și sarcinile care le grevează. În mod paradoxal, tocmai ierarhii greci au făcut tot ce le-a stat în putință ca să amâne lucrările comisiei și, până la urmă, să le zădărnicească, crezând că prin această metodă își apără mai bine drepturile. Și asta în condițiile în care România a dublat practic oferta de despăgubire. În final, ținând cont de sprijinul ferm și permanent al Franței și de faptul că celelalte puteri își pierduseră interesul pentru subiect, Rusia, nevoind să rămână izolată și să-și atragă resentimentul României unde, în privința secularizării, se realizase un acord unanim, și-a modificat, spre finele anului 1864, punctul de vedere. În vremea lui Carol I, Parlamentul României a declarat problema închisă și nu s-a mai plătit nicio despăgubire.

Acțiunea curajoasă a factorilor politici români a pus încă o dată, folosind cu abilitate contextul internațional, Europa în fața unei situații împlinite, după metoda patentată în 1859.

Universitățile din Iași și București

În mesajul adresat Adunării Deputaților, la 6 decembrie 1859, Alexandru Ioan Cuza spunea: „Pe lângă învățământul Literelor, facultățile de Științe, de Drept, de Medicină sunt negreșit trebuincioase, dar starea de astăzi a României și viitorul ei cer numaidecât o facultate de știință economică și administrativă, precum și o facultate de știință agronomică, industrială și comercială.” Era nevoie, așadar, de învățământ superior.

În Moldova, lucrurile erau mult mai avansate. La 1 ianuarie 1851 domnul Grigore Alexandru Ghica sancționa „Așezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice”. Se prevedea crearea unui învățământ public gratuit și universal în limba națională, cu un învățământ primar, secundar și superior. Cel superior trebuia organizat în patru facultăți, unite într-o Academie. Dar avea să mai dureze încă un deceniu până la crearea Universității din Iași. La 24 februarie 1856 s-au deschis cursurile Facultății Juridice. Peste numai șase luni, Departamentul Cultelor și Învățăturilor Publice decide amânarea cu un an a deschiderii facultății Filosofice și suspendarea cursurilor celei de Drept. S-au reluat la 18 martie 1857. La finele anului școlar 1858-1859 se forma o comisie pentru evaluarea cursurilor și a atitudinii studenților. Apoi se cerea un proiect definitiv de organizare a facultăților. Erau desemnați profesorii care să alcătuiască statutele și programele Facultății de Medicină și ale celei Juridice, supuse dezbaterii la 1 februarie 1860. Erau aprobate doar cele ale Facultății Juridice, care deveneau model pentru celelalte.

Cel care a dat impulsul decisiv a fost Mihail Kogălniceanu, ministru interimar al Cultelor și Instrucțiunii Publice. Termenul de universitate începuse să fie folosit încă din august 1860 în actele ministerului. Kogălniceanu cere pregătirea programului de studii pentru Facultatea de Științe și a statutelor pentru cea de Teologie. Absența lui din Iași în septembrie face ca să nu înceapă la data obișnuită, 15 septembrie, cursurile, ci abia la 1 octombrie. Revenit în oraș, Kogălniceanu impune, la 5 octombrie, elaborarea în trei zile a statutelor facultăților, practic ale universității, pentru a le supune lui Cuza. La 7 octombrie, proiectul de statute era supus discuției. Noua instituție se organiza având autonomie juridică și disciplinară. Au fost dezbateri aprinse privind structura și orientarea studiilor, caracterul gratuit al acestora. Dar la 16 octombrie statutele erau prezentate lui Cuza, însoțite de un raport al lui Kogălniceanu. Universitatea era inaugurată la 26 octombrie 1860, în prezența domnitorului, într-o ceremonie cu o mare încărcătură patriotică. În primii ani de funcționare, Universitatea s-a confruntat cu lipsa de cadre universitare, cu un deficit de aspiranți și cu conflictele cu ministerul, care avea propria concepție în privința autonomiei universitare. Instituția va fi practic refondată de noul rector, Titu Maiorescu, care își începea mandatul în ianuarie 1864. Până în 1897, când s-a mutat în clădirea care o găzduiește și azi, Universitatea ieșeană a funcționat în casa Callimah-Ghica.

Dincoace de Milcov, la 31 august 1863, constatând lipsa cadrelor didactice pentru învățământul secundar, Consiliul superior al instrucțiunii publice (care înlocuise, în 1862, Eforia Școalelor) propune înființarea Facultății de Litere și a celei de Științe. La 12 octombrie apare decretul domnesc pentru crearea Școlii Superioare de Științe, iar la 2 noiembrie alt decret domnesc anunță Școala Superioară de Litere, unde se pregăteau profesorii de limbi clasice și moderne, de literatură și filosofie, istorie și geografie. Tot prin decret domnesc, Facultatea de Drept devenise instituție independentă din 25 noiembrie 1859.

La 3 iulie 1864, Dimitrie Bolintineanu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, îi înainta lui Cuza un raport, în care scria: „Rămâne acum, Prea Înalte Doamne, ca după modelul celorlalte state civilizate, precum învățământul enciclopedic, cel preparator pentru

facultăți, formează o unitate sub numele de gimnaziu, asemenea și învățământul superior, acela din facultăți, să formeze un fel, o unitate, un corp universitar sub numele de Universitatea din București". A doua zi, Vodă emitea decretul de înființare a Universității din București, reunind în aceeași instituție cele trei facultăți deja existente: de Drept, de Filozofie și Litere și de Științe. În 1869 s-a deschis și Facultatea de Medicină.

Clădirea Universității era deja construită. La 10 septembrie 1857 Alexandru D. Ghica, caimacamul Țării Românești, aprobase planul de înființare a unei Academii, pe baza proiectului arhitectului Alexandru Orăscu. Ar fi trebuit să fie Palatul Academiei de la Sf. Sava. A fost demolată vechea clădire a acesteia și la 10 octombrie s-a pus piatra de temelie. Șerban Orăscu, nepotul arhitectului, descrie astfel ceremonia: „După cuvântul lui Costaforu [primul rector al Universității], în timp ce cimentul era preparat, Alexandru Ghica, încins cu un șorț de piele peste redingotă, se apropie de groapa fundației, luă cimentul cu mistria, așeză prima cărămidă și o bătu cu ciocanul în cele patru colțuri. După dânsul urmară, ridicând câte o cărămidă, comisarii celor șapte mari puteri sosiți la București din însărcinarea Congresului de la Paris, precum și notabilii vremii". La 31 ianuarie 1864 o comisie constata câteva deficiențe majore: tencuielile pereților și mai ales ale plafoanelor au fost prost executate, cu nisipul necernut, grinzile plafoanelor sunt subțiri în raport cu lungimea și prea distanțate, acoperișul este prost lucrat, lăsând pe alocuri să pătrundă apa și zăpada, scările sunt slabe, oscilează la zguduirea unui singur individ. Scandalul a mai continuat o vreme, iar la 14 decembrie 1869 edificiul era dat în folosință.

Debutul literar al lui Mihai Eminescu (1866)

„Conștiința românească a voit să dea celui mai mare poet al ei o obârșie fabuloasă“, scria George Călinescu în monografia pe care i-a consacrat-o. S-a spus că strămoșul său ar fi fost un Emin Efendi, negustor turc așezat în Moldova, care s-a botezat creștinește, luând numele de Eminovici. Prietenii îi ziceau în glumă „turcule“. După alții, era fiul unui ofițer suedez, din oastea lui Carol al XII-lea, stabilit în Moldova. După mamă era cert rus, era gata să demonstreze cineva. A fost și bulgar, sârb, polonez. Adevărul este că își putea urmări ascendenții, vreme de două veacuri cel puțin, și nu era nici un străin printre ei.

A fost un copil normal, care citea mult, este adevărat, dar care nu iubea școala. Nimic nu prevestea geniul. Tot Călinescu îi descria astfel acei ani: „Un copil care urlă trarara prin curte, bătând pasul prusian, cu chivăra pe cap, spre panica cotețelor, care se urcă pe șură și se ascunde în casă prin rafturile de la scriu și lăzile cu lumânări, care încalecă pe câine și atacă găștele, care se bălăcește toată ziua în iaz, îndeletnicindu-se cu capturarea verdelui neam al bactracienilor, care fuge de acasă cu zilele răscolind pădurile și stânile sau scapă de la școală venind pe jos și trebuie să fie alergat călare pentru a fi prins, nu e nici un descreierat precoce, nici un palid trubadur solitar, ci o haimana sănătoasă, din zburdălnicia căreia talentul și imaginația vor scoate mai târziu un mare poet al naturii.“

La Cernăuți l-a avut profesor pe Aron Pumnul, foarte iubit de copii, căci îi strângea uneori și bătea mingea cu ei. Avea acasă un fel de bibliotecă în limba română, din care le împrumuta cărți și le preda, în chip atrăgător, mai pe ascuns, și istoria românilor.

În primăvara anului 1864 sosește la Cernăuți trupa Ștefaniei Tardini. Era pentru prima oară când în oraș se jucau piese de teatru în limba română. Așa de mare a fost bucuria, încât cei cu dare de mână, văzându-i pe elevi și studenți strânși în fața sălii unde jucau actorii, pândind să se poată strecura înăuntru, le plăteau intrarea ca să se bucure și ei de această sărbătoare. Foarte mulți tineri scriau piese de teatru sau versuri și își citeau unii altora creațiile. Singur Eminescu nu voia să arate ce scrisese.

O întâmplare tragică l-a făcut să își dezvăluie aplecarea lirică. Eminescu era bibliotecar la Aron Pumnul. Acesta fu răpus de boală la 12 ianuarie 1866. Când Teodor Stefanelli (viitorul istoric și jurist, membru al Academiei Române) ajunsese la casa profesorului, l-a găsit pe Eminescu plângând. Revenit spre seară, Eminescu era aplecat asupra unei foi de hârtie, pe care tot scria, ștergea și îndrepta. l-a citit lui Stefanelli poezia compusă sub imperiul tristeții ce-l cuprinsese la moartea dascălului: „Îmbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină/ Cu cipru verde-ncinge antică fruntea ta;/ C-acum din pleiada-și auroasă și senină/ Se stinse-o dalbă stea“.

Peste o lună debuta în revista Familia, publicată de Iosif Vulcan la Pesta. Și-a însoțit versurile trimise cu o scrisoare, în care se destăinuia că era un june de 16 ani și se oferea să trimită corespondențe din Bucovina pentru revistă. „Mi-aduc și acum aminte cum într-o dimineață de februarie primii o scrisoare din Bucovina, în care un tânăr de 16 ani îmi trimitea niște încercări literare. Era tânărul Mihai Eminovici. Armonia versurilor și figurile-i plastice, considerând starea noastră literară de atunci și îndeosebi etatea tânără a autorului, mă surprinseră și deschisei cu plăcere coloanele mele acestui nou talent și poet cu viitor. În entuziasmul meu, grăbii să prezint în numărul cel mai de aproape publicului cetitor pe Eminescu, cu următoarea notă redacțională: «Deschidem cu bucurie coloanele foii noastre acestui june numai de 16 ani, care cu primele sale încercări poetice ne-a surprins plăcut».“ Iosif Vulcan a fost cel care, neplăcându-i numele Eminovici, l-a transformat în Eminescu.

Revista avea o „Poștă a redacțiunii“; un porumbel cu un plic sigilat în cioc trona acolo și în fiecare număr se dădeau răspunsuri încurajatoare debutanților. Deschizând numărul 6 al Familiei, Eminescu și-a găsit poezia De-aș avea și un răspuns la „Poșta redacțiunii“ „Cernăuți. M.E. Și corespondență am primi cu bucurie.“ Trimise întrebare dacă mai putea expedia și alte creații. l se răspunse în numărul 8: „Cernăuți. M.E. Vom primi toate cu bucurie, numai te rugăm ca, încât se poate, să scrii după ortografia ce o urmăm și noi“.

O cercetare recentă vine să demonstreze că Mihai Eminescu și-a calculat foarte atent ieșirile în public. Strategia debuturilor succesive – La mormântul lui Aron Pumnul, la Cernăuți, în ianuarie 1866, apoi la Pesta, în revista Familia, poezia De-aș avea, februarie 1866, și la București, aprilie 1869, La moartea principelui Știrbey – este experimentată în primul segment de activitate, între 1866, anul primelor apariții, și 1870, cel al definitivei afirmări.

Am început cu George Călinescu și încheiem cu el. „E adevărat că noi toți avem sentimentul intim că Eminescu este cel mai mare poet al nostru, nimeni n-a dat însă până acum justificarea critică a acestui sentiment [...] Unii admiră pe cugetător, alții pe naționalist, alții, în sfârșit, pe scriitorul de limbă românească, deși toate aceste motive pot fi pe rând combătute. Fiecare prețuiește altceva în Eminescu și n-a venit încă curajosul și abilul critic care să sprijine restul. Nu știm așadar de ce prețuim pe Eminescu.“

Se înființează Societatea Literară Română, precursora Academiei Române

Limba română înlocuise slavona, alfabetul latin îl înlocuiește și el pe cel chirilic: în Țara Românească este introdus, treptat, din 1853, în școli; în Moldova lucrurile au mers ceva mai greu. Venise de acum vremea ca limba română să fie unificată și ordonată.

În februarie 1860, Evanghelie Zappa, un aromân foarte bogat (a fost unul dintre cei care au contribuit la reînvierea jocurilor olimpice), oferă guvernului un fond de 3.000 galbeni pentru realizarea „celui mai bun dicționar românesc, cea mai bună gramatică și cele mai bune traducțiuni în limba națională a clasicilor streini cei mai aleși”. Cum nu s-a mai oferit nimeni să sprijine financiar o astfel de întreprindere, i s-a cerut lui Zappa să trimită cei 3.000 oferiți. Acesta a mai adăugat 2.000, ca să nu se piardă timpul cu așteptarea altor donații. Prin decret s-a creat „Fondul Zappa” pentru încurajarea și progresul limbii și literaturii române. S-a hotărât să se acorde un premiu de 200 galbeni pentru o gramatică a limbii române și de 300 galbeni pentru litera „a” din dicționar. G. Sion a reacționat, spunând că „pentru premii atâta de mici nu se apucă nimeni de scris gramatică” și a cerut statului să adauge și el fonduri și să întemeieze o „societate care să reprezinte inteligența, erudițiunea și geniul României”. În testamentul său, Zappa a lăsat alți câte 1.000 galbeni venit anual pentru viitoarea societate ce urma să se creeze. La acești bani s-au adăugat cei 1.000 galbeni dăruți de Alexandru Ioan Cuza la 29 martie 1863, din a căror dobândă se institua un premiu pentru „cel mai bun uvragiu științific scris în limba română asupra unei propuneri dată de Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice”.

În 1864 Nicolae Kretzulescu a cerut Consiliului Superior al Instrucțiunii Publice să redacteze un proiect de regulament pentru o comisie care să întocmească dicționarul limbii române. La 18 iulie 1865 regulamentul era gata, dar lui Cuza i-a fost teamă să nu stârnească reacția marilor puteri înconjurătoare.

Ideea era reluată de C.A. Rosetti, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, la inițiativa căruia Locotenența domnească (instituită după detronarea lui Cuza) a înființat Societatea Literară Română, prin decretul nr. 582 din 1 aprilie 1866. Numărul membrilor era fixat la 21: patru din Țara Românească, trei din Moldova, trei din Transilvania, trei din Basarabia, doi din Banat, doi din Bucovina, doi din Maramureș și doi reprezentanți ai aromânilor sud-dunăreni. Se limita domeniul de competență la cel al limbii. Un ecou deosebit a stârnit actul în Transilvania. Iosif Vulcan scria în Familia: „Măreață va fi acea ziuă în care reprezentanții națiunii împrăștiată de soartă în șapte țări se vor aduna laolaltă; sublim va fi acel minut când fratele de la Pind va strânge mâna cu fratele său de la Criș.”

Prima sesiune nu s-a mai ținut în 1866, cum era prevăzut. S-a invocat epidemia de holeră. S-a vorbit în presa vremii că de fapt nu holera era cauza, ci lipsa banilor. Ion C. Brătianu comenta: „Fie-mi permis a zice în treacăt că nu înțeleg deloc ideea ce a făcut a se amâna acea Societate. D-a fost economie, a fost rău înțeleasă, căci se poate face economie în toate, dar nu în chestiuni d-asemenea natură.” Nici pentru anul 1867 nu se prevăzuseră în buget, „din scăpare de vedere”, cheltuielile pentru Societatea Literară. S-a reușit totuși convocarea, gândită și ca o ripostă la constituirea dualismului austro-ungar. Membrii Societății care soseau la București li s-a pregătit o primire fastuoasă la 31 iulie 1867, la al doilea rond de la Șosea, sub „un umbrar decorat cu scudele și drapelele provinciilor române”. Primarul Capitalei a cerut și el populației să meargă la șosea, unde „capitala României va vedea mâine întrunită pentru prima oară în sânul său întreaga limbă română”.

La 1 august 1867 s-a desfășurat ședința inaugurală. Pe străzile pe unde s-au deplasat membrii Societății, elevi din școlile bucureșteni intonau cântece (Hora Unirii și alte „imnuri naționale”). Ședința inaugurală s-a desfășurat în prezența miniștrilor și a numeroși spectatori. S-a vernisat un bust al lui Zappa și s-a cântat Mult e dulce și frumoasă limba ce vorbim. Cuvintele lui Timotei Cipariu – „Am început a ne libera patria, am început a ne libera limba; am început, domnilor, abia am început, dar nu am terminat; rămâne să continuăm și să terminăm” – au fost salutate cu aplauze furtunoase. Inaugurarea s-a desfășurat în casele lui Constantin Ghica „de lângă intrarea Cișmigiului”. La intervenția Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice se reparase pavajul din fața casei.

Într-una dintre primele ședințe, Barițiu a propus să nu rămână o simplă societate literară, ci să fie o Societate Academică. A fost adoptată propunerea și s-a împărțit în trei secții: literară-filologică, istorică și arheologică și de științe naturale. La 29 martie 1879 a fost promulgată legea prin care „Societatea Academică Română se declară Institut Național cu denumirea Academia Română”.

Tot Barițiu, în a doua ședință a sesiunii inaugurale, a făcut o declarație de principii, pe care Academia nu a reușit să o respecte întotdeauna: „Lucrările acestei Societăți Literare vor fi și vor rămâne scutite de orice sistemă guvernamentală în orice împrejurări de oricare înrâurință mai înaltă și de toate valurile politice efemere, atât în totalitatea sa, cât și în fiecare dintre membrii săi [...]. Ajutorul material pe care statul românesc va afla cu cale a întinde acestei instituțiuni științifice în favoarea culturii mai înalte naționale încă nu va învălui în sine nici un fel de obligațiune.”

Carol I devine domnitor al României

Inteligența deciziei de a aduce un principe străin pe tronul României

Nu o să știm probabil, niciodată, dacă într-adevăr Cuza dorea să abdice, pentru a permite aducerea unui principe străin pe tron, sau complotiștii care l-au înlăturat au avut dreptate să se teamă că își dorea domnia pe viață. În mod sigur, problema succesiunii trebuia rapid rezolvată, căci exista pericolul real al ruperii Unirii abia înfăptuite.

Locotenența domnească s-a gândit mai întâi la prințul Filip de Flandra, alegere neinspirată, căci era nepot al lui Ludovic Filip, iar casa de Orleans era pretendentă la tronul lui Napoleon al III-lea. La 14 martie agentul României la Paris, Ion Bălăceanu, trimitea o telegramă în care menționa numele lui Carol de Hohenzollern ca posibil candidat, propunere de inspirație franceză. Carol era rudă cu Napoleon al III-lea. Curând, și Marea Britanie susținea candidatura.

Ion C. Brătianu a înțeles rapid avantajele candidaturii, căci avea din start asigurat sprijinul Parisului, Londrei și al Berlinului. La 18 martie a ajuns la Düsseldorf pentru a cere consimțământul lui Carol Anton de Hohenzollern ca fiul său să ia coroana Principatelor Unite. Carol I nota peste ani: „Brătianu făcu cea mai bună impresie asupra prințului și familiei princiare, atât din cauza exteriorului său simpatic, cât și a însușirilor de om de stat de care dăduse dovadă în aceste conversații.” Brătianu a telegrafiat la București: „Carol de Hohenzollern primește coroana fără condițiuni.” Ceea ce nu era adevărat, căci și el, și tatăl său încă ezitau, așteptând binecuvântarea regelui Prusiei. Ea nu a venit direct, dar într-o întrevvedere cu cancelarul Bismarck, acesta l-a îndemnat pe Carol să ia hotărârea îndrăzneată de a pleca direct spre România. Bismarck îi explică că Prusia nu poate oficial să îi susțină candidatura. „Eu, ca prim-ministru, aș fi silit să votez în contra alegerii dumatiale, oricât de greu mi-ar fi, căci nu aș putea să provoc acum o ruptură cu Rusia.” Trecuse vremea când Bismarck putea să scrie: „Gurile Dunării au prea puțin interes pentru Germania! De 10.000 de ori mai mult are Marea Adriatică și stăpânirea engleză asupra Insulelor Ionice și Moreii.” Peste ani, și Carol I nota: „România a ajuns un membru, și nu cel mai neînsemnat, în lanțul care oprește pe tulburătorii păcii de la Răsărit și Apus de a-și realiza relele lor intenții [...] țara ce stă de-a curmezișul Gurilor Dunării, care sunt marele nod european al tuturor căilor Rusiei spre Peninsula Balcanică și, pe de altă parte, spre Apus, până în inima Germaniei.”

Locotenența Domnească a publicat la 30 martie 1866 Proclamația către popor, prin care recomanda alegerea prin plebiscit a principelui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României. Plebiscitul a început la 2 aprilie și s-a terminat la 8 aprilie. Au fost 685.969 voturi pentru și 224 contra.

La 19 aprilie 1866 revenea la Düsseldorf I.C. Brătianu, însoțit de dr. Carol Davila. Întâlnirea cu Carol durează două ore și jumătate. Davila îi arată o hartă a Principatelor Unite și îi subliniază că teritoriile din jur, Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia, sunt locuite de români „și de aceea vor trebui să se încorporeze odată la Principatul Româniea”. A doua zi, Carol le spune că acceptă și se pune la cale planul pentru a ajunge în țară. Deși trebuia păstrat cel mai deplin secret, sosește o telegramă din Turnu Severin prin care Carol este felicitat pentru apropiata sosire.

Voiajul l-a făcut sub numele Karl Hettingen, sub pretextul unor afaceri la Odessa. La Salzburg, la granița cu Austria, un funcționar vamal îl întreabă cum îl cheamă. Prințul uitase sub ce nume fals călătorea. Intervine unul dintre însoțitori, care îi întinde funcționarului un sac de voiaj și spune: „Am de declarat niște țigări!”. Carol capătă astfel răgazul să scoată pașaportul și să-și citească numele. La Buziaș, într-o seară, într-o

cârciumă unde lua masa, asistă la discuții: „Noul prinț va ajunge tot atât de imposibil ca și Cuza” sau „N-o să treacă mult și o să-l gonească românii și pe acesta”. La Buziaș se urcă pe vaporul care urma să îl ducă la Turnu Severin și pe Brătianu. Odată coborâți pe uscat în portul românesc, „Brătianu scoase pălăria, făcu front în fața prințului său și-l rugă să se urce într-una dintre trăsurile care așteptau. [...] Prefectul rămase ca picat din nori când Brătianu îi spuse cine era tânărul bărbat care sosise”.

Drumul până la București și primirea în Capitală au fost un adevărat triumf. La intrarea în București, pe când era aclamat de popor, se porni o ploaie torențială, „cea dintâi care stropea și răcorea ogoarele României, uscate de trei luni – o întâmplare fericită, care făcu adâncă impresie”. Mergând pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei de azi), au trecut pe lângă o casă lângă care „era postată o gardă de onoare cu steag. Prințul întrebă pe însoțitorii săi [în franceză]: «Ce este în această casă?». Generalul Golescu răspunse cam încurcat: «Este palatul». Prințul Carol crezu la început că nu-l înțelesese bine și-l întrebă cu îndoială: «Unde este palatul?» – ceea ce puse pe general în și mai mare încurcătură. Arată spre casa simplă cu un singur etaj.” De la ferestrele palatului, nota Carol în memorii, se vedea „o piață deșartă, murdară, unde se așezaseră niște țigani și porcii se tăvăleau prin noroi”. Când și-a încheiat domnia, în locul vechilor case Golescu se înălța un palat demn de un cap încoronat, peste drum străjuiau Fundațiile Regale, porcii și bălțile dispăruseră din piață.

Adoptarea leului ca monedă națională (1867)

Un călător francez din secolul al XIX-lea, Thibault-Lefebvre, nota: „Există astăzi în Valahia monete de toate proveniențele și de toate felurile. Bani de socoteală, monete reale, monete austriece, turcești, rusești și câteodată monete franceze, engleze, italiene, monete având curs în țările de proveniență, monete demonetizate și scoase din circulație, toate se găsesc în Principate, se primesc, circulă într-o învălmășeală dăunătoare tuturor, cu excepția zarafilor.” „Leul de socoteală” fusese introdus prin Regulamentul Organic, în dorința de a simplifica lucrurile. Era o monedă fictivă, care nu avea o existență reală, dar care îndeplinea rolul de etalon monetar, toate celelalte monete fiind raportate la el. Orice tranzacție și orice impozit se calculau în lei, dar se plăteau în galbeni, irlilici, ruble, franci. De exemplu, un cal era socotit la 50 de lei, dar de cumpărat era cumpărat cu monete reale: 5 galbeni (care valorau 25 lei) plus 3 iuzluci (15 lei) plus 400 parale (10 lei). Valoarea cursurilor putea înregistra diferențe foarte mari de la o localitate la alta și de la o zi la alta.

Leul a fost la origine o monedă reală, din argint, löwenthalerul, emisă în Țările de Jos în 1575. Ea a circulat și în Țările Române de la sfârșitul secolului al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, sub numele de leu, pentru că avea pe revers efigia unui leu rampant. A lăsat o impresie durabilă în mentalul colectiv, astfel încât, deși a dispărut din circulație, a rămas ca reper și a devenit monedă de calcul.

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, s-a încercat baterea unei monete proprii, pentru care s-a propus denumirea de romanat sau de român, după modelul francului francez. S-a contractat un împrumut extern destinat emiterii românului, s-au realizat schițele. Ion Heliade-Rădulescu comenta: „auzul românului nu suferă a se zice: s-a dat o sută de români (ca o sută de franci) pe un bou”. Cum lipseau resursele financiare și exista și opoziția puterii suzerane, Imperiul Otoman, ideea a fost abandonată.

La „22 aprilie/4 mai 1867”, în Monitorul. Jurnal Oficial al României era publicată „Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monetelor naționale”, prin care se introducea în România un sistem monetar modern și leul devenea moneda națională. Actul normativ prevedea explicit că unitatea monetară a României era leul, definită ca reprezentând 5 g argint cu titlul de 835‰. Legea a intrat în vigoare începând cu 1 ianuarie 1868, dar înlăturarea haosului monetar nu s-a realizat peste noapte. Guvernul român a comandat, în 1867, monetăriilor Watt & Co. și Heaton din Birmingham baterea monetelor din aramă, în valoare de 4.000.000 lei. Primul transport cu monedă divizionară a sosit în țară în februarie 1868.

Pasul următor era baterea și introducerea în circulație a monetei etalon (de aur și de argint). Ion C. Brătianu, ministru de Finanțe, a luat două hotărâri importante, care nu respectau nici înțelegerea la care se ajunsese cu Imperiul Otoman, nici legea monetară din 1867: 1. baterea monetelor de aur și de argint, fără ca acestea să poarte semnul special, cerut de Poartă; 2. monetele românești să poarte efigia principelui Carol, nu armele țării, așa cum prevedea legea. Au fost comandate în străinătate stanțele monetare cu efigia lui Carol I, precum și 100 de monete de aur de 20 de lei, cunoscute și sub numele de polul din aur, care aveau legenda: „Carol, domnul românilor”. Celor care reproșau înlocuirea armelor țării cu efigia domnului, I.C. Brătianu le-a replicat: „Pentru Dumnezeu, nu mai ridicați această chestiune, lăsați-o, lăsați-o după ce se va dobândi principiul de a avea o monedă!”. Dar energicele proteste ale Imperiului Otoman și Austro-Ungariei au determinat guvernul român să oprească baterea monedelor și să nu le pună în circulație pe cele existente.

La 24 februarie 1870, s-a inaugurat Monetăria Statului din București. Cu acel prilej, s-au bătut 5.000 de piese din aur de 20 lei și 400.000 piese din argint de 1 leu. Raportată la nevoile circulației, această primă emisiune a Monetăriei Statului a avut o semnificație simbolică, exprimând hotărârea României de a bate monedă națională.

Cucerirea independenței în 1877 și întemeierea Băncii Naționale au permis introducerea monetei naționale în circulație efectivă. Prin Legea din 17 aprilie 1880 și prin Statutele adoptate la 25 mai 1880 se stabilea că biletele emise de Bancă aveau valoarea de 20, 100, 500 și 1.000 lei. Pentru tipărirea lor în țară, a fost trimis Eugeniu Carada la Paris, care trebuia să aducă cele necesare. S-a dovedit o operațiune mult mai complicată decât se crezuse inițial și Carada a propus ca biletele ipotecare aflate în rezerva Ministerului de Finanțe să fie preluate de B.N.R. și să fie puse în circulație cu aplicarea însemnelor Băncii Centrale și a semnăturilor guvernatorului, casierului și a unui cenzor. Soluția a fost adoptată, iar circulația primelor hârtii, în locul banilor din metal prețios, a stârnit mare mirare și neliniște. La 30 noiembrie, ziarul Curierul financiar anunța punerea în circulație a biletelor ipotecare cu supratipar, iar a doua zi, la 1 decembrie 1880, ghișeele Băncii au fost deschise publicului. Entuziast, ziarul Românul titra: „cifra afacerilor din această zi a întrecut, după cât ni se asigură, toate așteptările”.

Primul transport de bilete ale B.N.R. realizate în Franța a pornit spre București în noiembrie 1880. Au fost puse în circulație la 19 ianuarie 1881. Apoi tipărirea lor s-a făcut în țară.

Abraham Goldfaden înființează la Iași primul teatru evreiesc din lume (1876)

Există mai multe variante despre originea limbii idiș. Laureatul Premiului Nobel pentru Literatură din anul 1978, Isaac Bashevis Singer, spunea în fața Academiei Suedeze: „Limbă a exilului, limbă fără de țară, fără frontiere, care nu e susținută de nicio formă de guvernământ, idișul nu cunoaște cuvânt pentru armă, muniție, exercițiu militar”. Limba și cultura idiș au unit în Europa Centrală pe evreii din România, Imperiul Austro-Ungar și Rusia. În acest arhipelag idiș, Iașiul și Bucureștii au jucat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un rol cultural însemnat.

Mai întâi a fost Iașiul, leagănul teatrului evreiesc. Aici a apărut prima publicație de limbă idiș din lume: Korot Haitim (Evenimentele timpului), în 1855. Aici veneau și jucau trubaduri evrei din Rusia și Polonia, precursorii actorilor de limbă idiș. Aici sosea în 1876, de la Cernăuți, poetul și compozitorul Avram Goldfaden, cu gândul să întemeieze un ziar evreiesc. La sugestia soților Librescu, se hotărăște să creeze un teatru al evreilor, cu sprijinul actorilor Israel Grodner și Suher Goldstein. A încercat o sinteză între poezia populară, distracția de cârciumă și cerințele publicului. Teatrul conceput de Goldfaden este unul muzical, care inserează numere de dans și cântece. Dar prima întâlnire cu spectatorii din Iași a fost un fiasco. Povestea mai apoi: „Am recitat poema mea națională, m-am înclinat în fața publicului, am ieșit din scenă, publicul n-a schițat nici un gest. Tăcere mormântală. Apar din nou și recit ceva vesel [...]. Publicul tace. Dau să plec din scenă... aud fluierături... Noroc cu Librescu și Grodner, care m-au așteptat lângă scenă și m-au dus acasă. Din înfrângerea pe care am suferit-o s-a născut un început luminos.”

A continuat. Primele spectacole de teatru idiș profesionist au loc în grădina „Pomul verde”. Sunt prezentate scene simple din viața de zi cu zi, intercalate cu cuplete. Mihai Eminescu dă certificatul de naștere a teatrului idiș, cu cronica (prima din istoria teatrului evreiesc) apărută în Curierul de Iași, nr. 93/1876, la rubrica „Diverse. Notițe teatrale”. „Într-o grădină pe ulița mare s-a deschis un mic teatru de vară în care se joacă în limba evreească (germană stricată) [...]. Despre piese avem puțin de zis – ele nu prezintă vreun mare interes dramatic, dar jocul actorilor a fost excelent [...]. Directorul trupei are un glas simpatic (bariton) și figură plăcută. Ariile sunt evreiești, iar publicul, compus în mare parte din coreligionari ai actorilor, petrece bine.”

Avram Goldfaden, cel care a ridicat teatrul evreiesc la rangul de instituție necesară comunității, s-a născut la 12 iulie 1840, în Ucraina, în familia modestă a unui ceasornicar. La Jitomir trăiește prima experiență teatrală, jucând rolul principal într-o comedie, cu ocazia sărbătorii Purimului 1862/1863. A fost regizor, a conceput și costumele. După ce a avut succes la Iași, a pornit în turnee. La Botoșani au ținut pentru prima oară spectacole într-o sală de teatru. Neputând plăti chiria sălii, lasă trupa amanet și merge la Galați, de unde împrumută bani. În orașul de pe malul Dunării a dat primele reprezentații cu decoruri de teatru. Ajunge apoi la București, care devine centrul mișcării teatrale evreiești. Se formează noi trupe, conduse de foști colaboratori ai lui Goldfaden. În 1879, pleacă în Rusia cu o trupă de actori. Are succes, teatrul idiș se răspândește în toată Europa, dar apar și problemele financiare, căci prea puțini îi plătesc drepturile de autor. „Eu doar nu sunt negustor, așa că toată lumea poate să mă jefuiască și să facă ce vrea cu munca mea și pe mine să mă lase să flămânez. [...] Toți pot să joace și să tipărească piesele mele fără să-mi plătească nimic și rămân oameni cinști”, se plânge el. După 1883 și până la sfârșitul vieții duce o luptă de supraviețuire. Ajunge la Varșovia, apoi la New York, unde i se joacă piesele, dar el nu încasează aproape nimic. Acceptă funcția de director la Rumanian Opera House, dar insuccesul unui spectacol îl determină să demisioneze. Revine în Europa, pentru ca în 1903 să vândă proprietățile

din România ca să obțină banii pentru a se întoarce la New York. Cu toate acestea, refuză să își dedice o lucrare unui om cu bani: „Oricât de mult ar vrea un bogătaş să-mi plătească pentru o asemenea dedicație, el n-ar acoperi nici a suta parte creditul imens ce-l ai dumneata la mine. Și nimeni nu e în stare să mi-l plătească. Asta-i plăcerea mea, luxul meu.” Într-o zi a intrat într-un magazin de delicatese din New York și a întrebat cât costă o cutie cu smochine. „Atât își putea permite; de fapt, era mai mult decât își putea permite. Când a întrebat care este prețul, negustorul i-a răspuns: «Ce-ți pasă?». Comerciantul a luat o cutie și, mergând din raft în raft, a umplut-o cu dulciuri. A refuzat să-i dea explicații până când cutia a fost plină. Apoi, admirativ, se întoarce spre Goldfaden: «Domnule Goldfaden, vă aștept de 15 ani»”, scria Nahma Sandrow, autoarea unei istorii a teatrului idiș.

În 1905 scrie piesa într-un act David în război, în limba ebraică. O și regizează și compune muzica, devenind și părintele teatrului în limba ebraică. Premiera are loc la 25 decembrie 1907. Peste două săptămâni, la 9 ianuarie 1908, moare. A fost condus pe ultimul drum de un cortegiu de 104 limuzine și 75.000 de persoane.

Câștigarea independenței de stat, 1877

La 9 mai 1877 Parlamentul proclama independența României, consfințită prin cuvintele ministrului de Externe Mihail Kogălniceanu: „Suntem independenți, suntem națiune de sine stătătoare [...] suntem o națiune liberă și independentă”.

Proclamarea independenței s-a putut produce în contextul răscoalei antiotomane izbucnite în 1875 în Bosnia și Herțegovina, amplificată prin răscoala bulgarilor și revolta armată a Serbiei și Muntenegrului în anul următor. La 26 iunie 1876, țarul Alexandru al II-lea și împăratul Franz Joseph s-au întâlnit în Boemia și au încheiat un acord secret. Austro-Ungaria nu se opunea acțiunilor Rusiei contra Imperiului Otoman, se alegea cu Bosnia și Herțegovina, iar Rusia recăpăta cele trei județe din sudul Basarabiei, pierdute la Paris, în 1856.

La 12 aprilie 1877 Rusia declara război Imperiului Otoman. Rusia avea neapărată nevoie de România pentru a putea desfășura în bune condiții campania pe linia Dunării, dar Carol I nu voia să cedeze comanda armatei în mâinile generalilor ruși. Au avut loc mai multe runde de negocieri, până când, la 4 aprilie 1877, s-a semnat Convenția de trecere a armatei ruse prin România. Trupele ruse au intrat în România cu o zi mai devreme decât data declarării oficiale a războiului, fără să ceară acordul autorităților române, pentru a ocupa podul de la Barboși, peste Siret, a cărui distrugere de către otomani le-ar fi îngreunat mult transporturile. Românii au acceptat explicațiile rușilor, mai ales că trupele ruse se comportau cu mare grijă, spre deosebire de alte ocupații. În schimb, țarul a refuzat participarea armatei române la operațiunile militare peste Dunăre.

Suferind înfrângeri la sud de fluviu și fiind într-o situație foarte grea, marele duce Nicolae, care comanda trupele ruse, trimite la 19 iulie 1877 lui Carol I următoarea telegramă: „Turcii, adunând cele mai mari mase de trupe la Plevna, ne zdrobesc. Rog să faci fuziune, demonstrațiune și, dacă se poate, să treci Dunărea cu armata, după cum dorești.” Armata română a acționat în principal la Plevna, comanda trupelor române și ruse de pe acest teatru de operațiuni având-o Carol I.

Era prima participare la un război a armatei române și au ieșit în evidență o serie de deficiențe în organizarea și conducerea trupelor în luptă. Cu toate acestea, comandamentul rus a apreciat elogios eficacitatea artileriei române și, comparând rezultatele cu cele ale artileriei proprii, a solicitat detașarea câtorva secții de artilerie române pentru efectuarea tirului de reglaj al bateriilor ruse.

În după-amiaza zilei de 29 august s-a ținut un consiliu de război la care au participat principele Carol I, țarul Alexandru al II-lea, marele duce Nicolae, șefii statelor-majore și comandanții de corpuri de armată. Carol I s-a pronunțat pentru amânarea cu câteva zile a asaltului general, timp necesar pentru dislocarea de efective ruso-române suplimentare în vestul Plevnei. Majoritatea participanților la consiliul de război a decis însă ca atacul să se dea a doua zi. Argumentul principal: era Sf. Alexandru, ziua onomastică a țarului.

Din cauza unei recunoașteri prost făcute, nici rușii, care ocupaseră anterior pozițiile din zona respectivă, nici românii nu au realizat că obiectivul atacului trupelor române, precedat de o vale adâncă cu pante acoperite de mărăciniș și împânzite de poziții apărate de rețele de sârmă, îl reprezentau două redute care, privite de la distanță, dădeau impresia uneia singure de mari dimensiuni. Trupele române au dat în acea zi patru atacuri, soldate cu numeroși morți și răniți. Au pierit atunci maiorul George Șonțu, căpitanul Valter Mărăcineanu, s-au remarcat locotenent-colonelul Serghie Voinescu, maiorul Alexandru Candiano-Popescu și căpitanul Moise Groza, care au restabilit ordinea în coloanele de atac și au îmbărbătat trupele. Carol I s-a deplasat până în liniile Diviziei

4 infanterie pentru a îmbărbăta ofițerii și trupa. Prezența sa a fost primită cu aclamații de militari. La al patrulea atac, militarii români au reușit să umple șanțurile cu fascine, să escaladeze parapetul și, după o oră, să intre în reduta Grivița 1. În primele rânduri s-a numărat și majoritatea ofițerilor comandanți care, efectiv, au tras trupa după ei.

Cucerirea redutei Grivița 1 a reprezentat un succes incontestabil. A fost considerat ca atare atât de observatorii străini, cât și de ruși, care și-au schimbat atitudinea. Victoria a avut un efect pozitiv și pe plan diplomatic, de acum reprezentanții români fiind acceptați ca parteneri de dialog în capitalele europene.

Numai că abia câștigată independența față de Poartă, era să o pierdem în mâinile aliatului de pe câmpul de luptă. La 19 februarie 1878 se încheia Pacea de la San Stefano, cu ale cărei prevederi nu au fost de acord nici marile puteri, dar nici România, care pierdea cele trei județe din sudul Basarabiei. La sfârșitul lunii martie 1878, cancelarul A.M. Gorceakov a recurs la amenințări fățișe față de reprezentantul diplomatic român la St. Petersburg, amenințând cu „ocuparea României și dezarmarea armatei române”. Informat, principele Carol I a răspuns, la 21 martie, că „o armată care a luptat la Plevna în fața împăratului Alexandru II poate să se bată până va fi nimicită, dar nu se va lăsa să fie dezarmată”. S-au luat măsuri pentru pregătirea teritoriului în vederea unei rezistențe armate, s-au organizat trupele în acest sens, iar Carol I a părăsit Bucureștiul, retrăgându-se în Oltenia.

Deschiderea la 1 iunie 1878 a lucrărilor Congresului de Pace de la Berlin a detensionat situația. În final, lucrările acestuia au consfințit independența României.

Ion Luca Caragiale

„De ce să ne facem spaimă și inimă rea degeaba? La noi nu e nici mai multă, nici mai puțină stricăciune decât în alte părți ale lumii și nici n-ar putea fi altfel. Calitățile și defectele omenești sunt pretutindeni aceleași; oamenii sunt peste tot oameni. [...] Așadar, să nu ne mai facem inimă rea și spaimă, gândindu-ne că lumea românească ar fi mai stricată decât altele. Nu, hotărât; neamul acesta nu e un neam stricat; e numai nefăcut încă; nu e pân-acum dospit cumsecade. E încă nelimpezit de mizeriile seculare sub care a mornit cu junghetura frântă; încă nu crede în dreptate; încă nu poate scoate din sânu-i pe cine să-i poată comanda; încă nu știe de cine să asculte, fiindcă nu are deocamdată încredere în nimini.” De la aceste rânduri desprinse dintr-o scrisoare a lui Caragiale către Alexandru Vlahuță ar trebui să înceapă analiza operei marelui scriitor și, implicit, justificarea includerii creației lui printre momentele esențiale ale istoriei noastre. „Un mare scriitor vede adânc și opera lui, fiind o creație, e totdeauna și cel mai acut document”, scria George Călinescu.

Lumea lui Caragiale a fost diferit interpretată: de la o satiră fără finalitate, o colecție de imbecili și imorali (E. Lovinescu), la o lume paradisiacă, fără griji și fără probleme (Mihai Ralea). Piese sale au fost fluierate la premieră. Un anonim cronicar scria, la 24 ianuarie 1879, încercând să convingă despre caducitatea tipurilor caragialiene: „Biciuiește numai defecte trecătoare, ridicole, efemere. Ea [comedia] va fi înțeleasă, gustată, aplaudată cât acele defecte și acele ridicole vor subzista.” În 1891 este respins de la premiul Academiei după intervenția lui D.A. Sturdza. În 1904 este silit să se mute la Berlin, în urma unor acuzații nedrepte de plagiat.

Când i s-a reproșat că abordează doar realul imediat, a replicat: „Viața banală a mea, a noastră, a tuturor românilor, iată ce mă interesează, iată ce-mi atrage irezistibil atenția... Ferice de cei ce pot să privească sus, nesimțind pe ce calcă jos! Ferice de ei! Groase tălpi trebuie să aibă!”.

„Buba” societății o considera educația precară primită în familie, incultura celor chemați în slujbe publice, dezinteresul funcționarului public față de cel în slujba căruia era pus. În piesele lui Caragiale, ziarul ocupă un loc principal. Rică Venturiano și Nae Cațavencu, două personaje principale, sunt ziaști. Primul își consemnează în gazetă crezul: „Dumnezeul nostru este poporul: box populi, box dei! Noi n-avem altă credință, altă speranță decât poporul! Noi n-avem altă politică decât suveranitatea poporului.” În Conu Leonida față cu reacțiunea ziarul este autoritatea supremă prin care se instituie realitatea și care o guvernează pe aceasta. În O noapte furtunoasă ziarul este citit după un adevărat ritual, iar de înțeles înțelege fiecare ce își dorește. Lipsa de profesionalism a presei este și subiectul câtorva momente și schițe: Reportaj, Ultima oră, Groaznica sinucidere din strada Fidelității.

Nici politicianismul și incoerența unor politicieni nu scapă ironiei lui usturătoare. Farfuridi, în discursul său, este monumental: „Din două una, dați-mi voie: ori să se revizuiască, primesc! dar să nu se schimbe nimic; ori să nu se revizuiască, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe acolo, și anume în punctele... esențiale”. Și tot lui îi aparține și remarca următoare: „Am repetat cu străbunii noștri, cu Mihai Bravul și Ștefan cel Mare: iubesc trădarea, dar urăsc pe trădători”. Deviza lui Cațavencu este: „România să fie bine și tot românul să prospere.” Iar Agamiță Dandanache este împăcat cu el însuși: „Și eu, în toate camerele, cu toate partidele, ca românul imparțial!”. În Orientale, sub pretextul de a ironiza corpurile legiuitoare din Turcia, își vizează contemporanii: „Geanabet Eddin: Am onoarea a propune următorul meremet la art. unic: Art. unic Cât țin vacanțele parlamentare, senatorii și deputații primesc diurna împătrită. Voci: Prea mult, bre! Nu fii botos! Geanabet Eddin: ... întreită ca pe timpul sesiunii. (Aplauze prelungite).”

Corupția minează societatea și instituțiile. Prefectul Tipătescu este înțelegător față de polițistul Pristanda, care fură pe față în afacerea cu steagurile puse prin oraș: „Nu mă uit dacă se folosește și el cu o para, două... mai ales un om cu o familie grea”. În Conu Leonida față cu reacțiunea, când află că tocmai polițistul a fost cel care a slobozit focurile de pistol peste noapte, Eftimița îi atrage atenția lui conu Leonida că nu e voie de la poliție să tragi cu pistolul în oraș; acesta îi răspunde: „Apoi bine, nu vezi dumneata că aici a fost chiar poliția în persoană...” Pristanda se scuză în fața lui Cațavencu, după ce l-a arestat la ordinul lui Tipătescu și l-a eliberat la cel al lui Zoe: „Să pardonai, în considerația misiei mele, care ordonă să fim scrofuloși la datorie”. Iar Cațavencu, cu înțelegerea superioară a mecanismelor constituționale la români: „Adică noi nu știm cum merge poliția? Într-un stat constituțional un polițai nu e nici mai mult nici mai puțin decât un instrument!”

Aspru este Caragiale și cu românul în general. Conu Leonida își îndemna soția d'întâi: „Hai și noi pe la rivoluție”. Ce-și dorește românul? „Nu mai plătește niminea bir [...] fieștecare cetățean ia câte o leafă bună pe lună, toți într-o egalitate”. „Pupă-l în bot și papă tot!”, îi spune soția lui Pristanda.

Dar în final totul se termină cu bine: „Pupat toți piața endependenți”. Sau cum îi spune Cațavencu lui Tipătescu, la sfârșitul piesei: „Să mă ierți și să mă iubești pentru că... toți suntem români!”.

„Rolul lui a fost de a contribui în parte la însănătoșirea vieții noastre publice. Și, în fond, în dramaturgia lui nu e răutate, ci iubire”, scria Barbu Ștefănescu Delavrancea.

Spiru Haret

La 30 ianuarie 1878, un tânăr de numai 27 ani, susține la Paris doctoratul cu tema Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare. Revistele din Paris au publicat recenzii elogioase, iar Analele Observatorului din Paris i-au tipărit lucrarea în întregime, în 1885. Un alt mare matematician român, Gheorghe Țițeica, aprecia astfel teza lui de doctorat: „A înscris pentru totdeauna numele lui Haret în știință”. Spiru Haret era primul român care obținea un doctorat în matematici în Franța. Era cât pe-acți să nu mai ajungă să îl susțină. În aprilie 1877 intrasem în război alături de Rusia contra Imperiului Otoman. Bursierii români din Paris au socotit de datoria lor să vină în țară, să se înroleze, dar ministrul Învățământului, G. Chițu, le-a telegrafiat să rămână și să-și continue studiile.

Pentru cei mai mulți dintre noi, numele lui Spiru Haret nu se leagă în primul rând de această contribuție fundamentală la matematici și astronomie, știință pentru care făcuse o pasiune de când era în clasa a III-a și a citit un articol despre lună. Spiru Haret este cel care a așezat învățământul românesc pe temeinice baze. A înțeles perfect rolul pe care îl are educația într-o societate și s-a străduit să creeze condițiile necesare pentru ca profesorii să își poată împlini menirea, iar elevii să poată învăța.

Avea un respect deosebit pentru dascăli. Ajuns ministru, a încurajat punerea unui medalion în localul școlii care să amintească de învățătorul său, Toma Săvescu, a participat la ceremonie și a rostit un frumos elogiu. La o întâlnire a corpului didactic, atunci când președintele adunării îl salută și îi mulțumește că „s-a coborât” în mijlocul lor, îi replică că el nu se coboară, ci vine în mijlocul colegilor, pentru că și el este profesor.

În martie 1897 devine prima oară ministru al Instrucțiunii și Cultelor. Atunci a elaborat două legi de temelie ale sistemului școlar: a învățământului secundar și superior (1898) și a învățământului profesional (1899). A creat cantine școlare, a introdus împărțirea de manuale gratuite copiilor săraci. După plecarea de la minister are durerea să vadă, în buna tradiție românească, cum tot ce lucruse el alții caută să dărâme. Revine în fruntea ministerului în 1901 și înființează Casa de economie, credit și ajutor a Corpului Didactic.

Cunoștea bine situația materială a școlii românești. În 1862, când obținuse o bursă la Sf. Sava, găsisse localul școlii „o casă mică, veche, umedă, cu clasele înșirate în jurul curții, în niște încăperi clădite la întâmplare, unele într-o stare de infecție de nedescris”. În 1879 mersese într-o inspecție prin școli din Moldova. Scria cu amărăciune: „Un lucru ce am fi dorit să găsim este de a vedea pe profesori iubindu-și profesiunea, preocupându-se întruna de dânsa, căutând neîncetat a-și îmbunătăți cursul, socotindu-și ca o datorie de onoare a obține rezultate cât mai bune. În loc de aceasta, afară de câteva excepțiuni cari ne consolează în parte, am văzut din contra multă indiferență, postul de profesor e considerat o sinecură sau ca o rezervă în caz de neizbândă în alte întreprinderi.” De o corectitudine greu de înțeles de unii dintre contemporanii săi, refuza compromisul. În septembrie 1872 a făcut parte dintr-o comisie de examinare a concursului pentru bursă. Un senator, văr cu ministrul Învățământului, generalul Tell, avea un protejat care rămăsese fără bursă. Tell avea posibilitatea să îl treacă supranumerar, dar a vrut să dea o înfățișare de legalitate. A chemat în cabinetul său pe profesorii comisiei de examinare, pe protejat și trei admisi luați la întâmplare și a cerut să fie examinați în fața lui. Haret și un alt profesor și-au dat demisia în semn de protest. În 1882 a fost numit membru în Consiliul permanent de instrucțiune, alături de Al. Orăscu, P.S. Aurelian, generalul Davila. Și-a dat curând demisia, intrând în conflict cu ministrul. Următorul l-a numit inspector general al școlilor, post creat atunci. Și-a luat sarcina în serios, a călătorit prin țară, a alcătuit rapoarte și nu s-a descurajat că multe au rămas fără răspuns sau chiar necitite.

Ideile sale provocau adesea nemulțumiri, fiindcă loveau în deprinderi învechite. La o serbare a premiilor în București – care se făcea cu mare solemnitate, adunând toate școlile în sala Senatului –, a vorbit despre promovarea elevilor cu orice preț. „Pe lângă răul ce se face școlarului când se introduce cu sila într-o clasă superioară, pe care nu va fi în stare să o urmeze, este răul moral a-l deprinde să disprețuiască regulile stabilite și de a-l face să creadă că totul se obține prin favoare. Niciun rău mai mare nu se poate face tinerimii, decât a-i pune în minte asemenea idei.” Tot el spunea că „Bacalaureatul, care prin sine nu dovedește nimic în privința capacității elevilor, a ruinat examenele anuale, ce erau o instituțiune adevărată”. Școlile speciale particulare, așa-numitele „fabrici de bacalaureat”, atrăgeau pe toți elevii leneși. Se ridica și împotriva reexaminărilor din septembrie a tuturor corijenților din iunie. „Școlarii lucrători au ajuns a fi excepțiune; clasele s-au umplut de ființe leneșe, venind la școală fără a căuta să-și dea aparența unei ocupațiuni; făptuitori de toate turburările, nesupuși și chiar insolenți cu profesorii, siguri fiind că aceștia nu au nicio putere asupra lor. Toți contează pe examenul din septembrie, pentru care se prepară nu prin studii, ci prin intervențiunea pe lângă profesori.”

A murit la 17 decembrie 1912. Un ziar scria că „rareori s-a văzut la o înmormântare lume mai multă și durere mai sinceră pentru pierderea unui om”. Pe mormântul lui s-ar fi putut trece ca epitaf propriile-i cuvinte: „Nu cu ură se poate lucra pentru binele unei țări, ci numai cu iubire”.

Înființarea Băncii Naționale a României

„Posteritatea va lua cu recunoștință act în analele ei că România și-a dobândit astăzi instituțiunea unei Bănci Naționale, prin propunerea guvernului conservator și prin stăruințele și eforturile partidului și guvernului liberal. Această împrejurare onorează egal și pe cei care au luat inițiativa propunerii și pe acei care din propunere au făcut o realitate.“ În continuarea expunerii de motive la legea de înființare a unei „Bănci de scont și circulațiune“, deputatul Constantin Chițu arăta că „atât principiile constitutive, cât și instrumentele mecanismului trebuincios funcționării ei au fost luate de noi aproape în totul din legea constitutivă a Băncii Naționale din Belgia, care, într-un spațiu relativ scurt, de 30 de ani, a dat acelei mici, dar fericite țări, cele mai frumoase și mai strălucite rezultate“. Tot din Belgia se inspiraseră românii și la alcătuirea primei lor Constituții.

La 27 februarie 1880, când guvernul I.C. Brătianu a depus în Cameră proiectul legii, argumentația fusese „legitima dorință ce are fiecare om de a afla cu înlesnire și cu cât mai mică dobândă un capital necesar spre a pune în mișcare activitatea sa comercială și industrială“.

Inițiativa legislativă a creării Băncii Naționale a României – ca și pașii concreți privind organizarea instituțională și ridicarea Palatului B.N.R. – i-au aparținut lui Eugeniu Carada (1836-1910), care poate fi considerat ctitorul acestei instituții fundamentale a statului român modern. Carada a refuzat funcția de guvernator, dar a lucrat până la sfârșitul vieții în și pentru Banca Națională a României. La dispariția sa, în februarie 1910, viitorul guvernator I.G. Bibicescu spunea: „a trăit Carada o viață de muncă cum puțini au muncit; o viață de luptă cum puțini au luptat; o viață de sacrificii cum nu știu să fie altul ca să fi făcut; și toate: viață, muncă, luptă și sacrificii, toate au fost închinare binelui public!“.

La 27 martie – adică la o lună după depunerea lui – proiectul de lege era votat în Senat, cu 26 voturi pentru și 3 împotriva. Peste patru zile, la 31 martie 1880, și Adunarea Deputaților adopta legea cu 55 voturi pentru, 2 împotriva și 14 abțineri. Legea era promulgată de regele Carol I la 11 aprilie 1880, fiind investită cu sigiliul statului. Era publicată în Monitorul Oficial la 17 aprilie 1880. Potrivit legii, Banca Națională a României era o bancă de scont și circulație, sub forma unei societăți anonime, cu un capital social de 30.000.000 lei, cu privilegiul exclusiv de a emite bilete de bancă la purtător. Statul deținea o treime din acțiuni, iar persoane particulare celelalte două treimi. Prezența statului trebuia să garanteze prestigiul biletelor de bancă emise de B.N.R. și să convingă pe cei care trebuia să subscrie la capitalul social. Statul acorda Băncii Naționale a României concesiunea privilegiului de emisiune, solicitându-i asumarea unor obligații în schimb: retragerea din circulație, în cel mult patru ani, a biletelor ipotecare, înființarea de sucursale și agenții în principalele orașe și în special în fiecare reședință de județ, plasarea unei sume, egală cu jumătate din capitalul social vărsat, în efecte publice românești, efectuarea fără nicio indemnizație a serviciului de casierie pentru stat, fixarea unui maxim de 7% ca dobândă la efectele scontate, publicarea în Monitorul Oficial și în alte patru ziare a situațiilor săptămânale și lunare relative la mersul operațiunilor B.N.R.

La 15 iulie 1880, Ion I. Câmpineanu devenea primul guvernator al B.N.R., funcție pe care a deținut-o până la 1 decembrie 1882. A rămas director – ales de Adunarea Acționarilor – până la moarte, în 1910. La prima Adunare Generală acționarii au ales pe cei patru directori și patru cenzori ai Băncii Naționale, pe care aveau dreptul să-i aleagă, pe lângă cei doi directori și trei cenzori numiți de Guvern, ca urmare a participării statului cu o treime la constituirea capitalului băncii. Organizarea a două tururi de scrutin a determinat prelungirea adunării până către a doua zi de dimineață. Iată un pasaj din acel proces-verbal: „Urmând a se proceda la o a doua votare, deoarece ceilalți doi directori și cel de-al patrulea cenzor n-au întrunit majoritatea absolută, și având în vedere că ședința, deschisă în ziua de 15 iulie la 9 ore dimineața, a durat până azi, 16 iulie, la 4 ore dimineața, s-a dispus a se suspenda ședința pentru opt ore, anunțându-se redeschiderea tuturor domnilor acționari pentru ora 11 dimineața“ (probabil erau obosiți, căci n-au calculat corect, între ora 04.00 și ora 11.00 sunt doar șapte ore!). Ziarul liberalilor prezenta astfel ședința: „Niciodată, pentru nicio întreprindere economică nu s-au văzut întrunite la un loc un așa mare număr de persoane, de la bărbații cei mai avuți ai țării până la omul cel mai sărac, care a economisit o mică sumă, ban cu ban“.

Marea schimbare adusă prin crearea B.N.R. a fost tipărirea banilor de hârtie, cu acoperire în metale prețioase. A fost o schimbare cu un impact emoțional mai mare decât introducerea cardului bancar. Pentru prima oară vânzătorul unei mărfi primea plata acesteia în bancnote. Atunci când primul negustor de pe Calea Victoriei a acceptat cele dintâi bilete ale Băncii, lumea s-a adunat ca la spectacol. Este adevărat că negustorul s-a grăbit apoi să meargă la ghișeele Băncii pentru a converti bancnotele B.N.R. în monete de aur, dar primul pas fusese făcut.

La 31 decembrie 1880 primul bilanț al B.N.R. – a XVI-a din lume, în ordinea înființării, dintre cele aproape 200 de bănci centrale existente astăzi, înaintea celor din Japonia, Italia, Elveția sau Statele Unite ale Americii – arăta că cheltuielile fuseseră de 79.567 lei, iar veniturile de 119.399 lei.

România devine regat (1881)

Fixată inițial pentru 10 mai 1881, proclamarea Regatului Român a fost devansată, la insistențele membrilor guvernului, pentru 8 aprilie. Brătianu i-a invocat regelui și greutăți din partea străinătății, dacă nu se grăbeau. Dar, așa cum rezultă din memoriile lui Carol I, mai mult au contat certurile interne. „Ieri [14 martie] au fost în Cameră dezbateri violente [...] în urma cărora s-au hotărât, atât guvernul, cât și majoritatea Corpurilor Legiuitoare, ca să proclame îndată Regatul. Partidul Conservator, prin unul din cei mai buni oratori ai săi, T. Maiorescu, s-a încercat să probeze că guvernul liberal și partizanii săi nutresc în fundul inimii idealuri republicane și că niciodată nu vor putea să fie un partid de ordine și un sprijin al Dinastiei. [...] În urma acestor dezbateri, emoția este așa de mare, încât azi, dis-de-dimineată, toți miniștrii au venit la principe și l-au rugat să le dea permisiunea să facă a se proclama chiar azi Regatul, de către Camere; majoritatea e așa revoltată de acușările ce i s-au adus ieri, încât nu mai vrea să aștepte nicio zi.” În ziua următoare, la propunerea generalului Lecca, „Camera Deputaților, în puterea dreptului de suveranitate a națiunii, proclamă de rege al României pe Alteța Sa Regală principele Carol I.” Se elaborează de îndată și legea: „Art. I România este proclamată Regat. Principele Carol I primește pentru sine și pentru urmașii săi titlul de rege al României; Art. II Moștenitorul tronului va purta titlul de principe de coroană al României.”

C.A. Rosetti, președintele Camerei, „încărunțit în idei republicane”, ia cuvântul: dacă România a dobândit azi ceea ce alte popoare nu au dobândit în sute de ani, aceasta se datorează numai unirii strânse a poporului în toate chestiunile naționale, în fața cărora au dispărut toate deosebirile de vederi și de sentimente.

Proiectul de lege este dus la Palat pentru a fi semnat de rege și a putea apoi să fie prezentat Senatului. La ora 16.00 se deschide ședința Senatului. După terminarea discursurilor, toți senatorii și toți deputații pleacă la palat pentru a prezenta omagii regelui. Marea veste s-a și răspândit ca fulgerul în tot orașul și un fel de beție i-a cuprins pe locuitori. Când senatorii și deputații se apropie de palat, având în cap pe mitropoliți și episcopi, și zăresc la fereastră pe principele și principesa, izbucnesc în urale puternice. Președintele Senatului, Dimitrie Ghica, citește legea și toți strigă: „Trăiască Regele! Trăiască Regina!”.

Manifestările de bucurie provoacă vestea încoronării și în orașul natal al lui Carol. „Un copil din Sigmaringen – un rege! Aceasta încă n-a fost înregistrat, nici în istoria Casei Princiare hohenzollerniene, nici în orașelul acesta șvab modest” – îi scrie tatăl lui Carol.

Guvernul vine cu propunerea unor coroane foarte scumpe și pompoase. Regele se declară cu hotărâre contra acestei idei, deoarece însemne scumpe regale nu corespund tradițiilor țării și se potrivesc numai acolo unde ele au o valoare istorică, fiind rămase ca moștenire a secolelor trecute. El cere ca pentru sine să se facă la Arsenal o coroană de oțel, dintr-unul dintre tunurile cucerite la Plevna, iar pentru regină o coroană simplă de aur. În final, coroana regelui are forma unui cerc asupra căruia se ridică opt emisfere care susțin globul regal cu „Crucea Dunării”; înăuntru coroana este îmbrăcată cu catifea roșie, ce pune foarte bine în evidență strălucitorul oțel.

Zorii zilei de 10 mai sunt anunțați Capitalei prin 24 lovituri de tun. La ora 10.15 regele și regina pleacă de la Cotroceni, pe linia de centură, spre Gara de Nord. La sosirea acolo se formează cortegiul: regele călare, regina într-o trăsură cu opt cai. Cortegiul pleacă în următoarea formație: un pluton de jandarmi, prefectul de Poliție, alt pluton de jandarmi, escadron de Roșiori, doi furieri de Curte, mareșalul Curții cu doi adjutanți regali, 62 de steaguri ale armatei cu muzica Roșiorilor, regele, Marele Stat Major și

Casa militară a regelui, trăsura reginei, pe lângă care călăresc generalul comandant al Diviziei teritoriale și generalul inspector al Gărzii Naționale, un mare grup de ofițeri de cavalerie și un escadron de Roșiori. Trupe din garnizoană sunt înșirate de o parte și alta a traseului până la Mitropolie și dau onorul.

La ora 12.00 cortegiul ajunge la Mitropolie. Urcă pe jos Dealul Mitropoliei, în sunetul clopotelor și al corurilor. Pe ambele părți ale drumului sunt înșirate delegațiile districtelor și comunelor, 6.000 de persoane, care salută cu urale. Serviciul divin se celebrează afară. Patru generali, însoțiți de purtătorii steagurilor Regimentelor 4 și 6 de Infanterie și 9 și 12 Dorobanți, aduc coroanele în fața maiestăților lor. Mitropolitul primat și cel al Moldovei dau binecuvântarea, moment salutat cu 101 salve de tun. Premierul prezintă spre iscălire un pergament pe care este consemnat evenimentul. Actul este apoi dat ministrului Cultelor pentru a fi păstrat la Arhivele Statului.

Se reface cortegiul și pornește spre Palat, unde ajunge la ora 14.00. Coroanele vin la palat cu un alt cortegiu, la fel de impunător. În Sala Tronului sunt predate maiestăților lor. Regele ține un discurs: „Cu mândrie primesc dar această coroană, care a fost făcută din metalul unui tun stropit cu sângele eroilor noștri și care a fost sfințită de biserică. O primesc ca un simbol al independenței și puterii României! Ea va fi o mărturie despre timpurile grele și glorioase prin care împreună am trecut și va aminti generațiilor viitoare despre eroismul părinților lor și despre unirea ce a domnit între principe și popor.”

La Timișoara prima centrală de curent alternativ

La 12 noiembrie 1884 Timișoara devine primul oraș european iluminat electric. Iluminatul public datează în orașul de pe Bega din 1760, când era realizat cu lămpi cu ulei și seu, fixate în stâlpi de lemn, înșirați de-a lungul principalelor străzi din Cetate. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, străzile au fost iluminate cu 274 lămpi mari și 70 lămpi mici, întreținute de întreprinzători particulari. Johann N. Preyer, primar al Timișoarei la mijlocul secolului al XIX-lea, scria: „Iluminarea excepțională, care în curând va funcționa cu gaz, este recunoscută ca neîntrecută în toată Ungaria”. Din bugetul anului 1854 se alocău pentru iluminatul stradal 7.500 florini, iar pentru salariile cadrelor didactice 6.520 florini. În 1855 se decide introducerea gazului aerian. Societatea Austriacă de Gaz Aerian construiește fabrica de gaz aerian și la 1 septembrie 1857 se introduce noul tip de iluminat. Rețeaua avea 200 de lămpi și acoperea străzile din Cetate. Din 1860 se extinde și pe străzile principale, iar în anii următori și în clădiri publice și particulare. Timișoara a fost primul oraș din Ungaria care a avut fabrică de gaz aerian. În 1903 fabrica și rețeaua erau cumpărate de primărie. Sistemul a continuat să funcționeze pentru iluminatul străzilor periferice până spre mijlocul deceniului cinci al secolului al XX-lea.

Din cauza pretențiilor prea mari ale Societății Austriece, primăria a decis, în 1882, să introducă și iluminatul electric. S-au purtat negocieri cu firma Anglo-Austrian Brush Electric Comp. Limited și s-a acceptat oferta acesteia, încheindu-se un contract la 25 decembrie 1882. Firma se angaja să construiască Uzina electrică și să asigure iluminatul public începând cu 1 septembrie 1883, pentru suma anuală de 24.500 florini și dreptul de a vinde energie electrică instituțiilor, întreprinderilor și particularilor. Construirea uzinei electrice a durat mai mult decât era prevăzut, astfel că iluminatul public era inaugurat abia la 1 noiembrie 1884. Iluminatul public stradal este asigurat de 730 lămpi, cu o rețea de 60 km de străzi, alimentate cu energie furnizată de Uzina electrică dotată cu mașini ce fuseseră prezentate la expoziția de la Viena din 1883.

Costul era unul foarte ridicat: pentru fiecare dintre cele 730 becuri electrice, firma încasa 82 coroane de la Primărie. Ca să reducă cheltuielile, Consiliul Municipal decide să cumpere uzina electrică, împreună cu transformatoarele și rețeaua stradală. La 1 septembrie 1893 întreaga instalație este achiziționată pentru 200.000 florini aur. Din același an, tariful iluminatului public electric este redus cu 66%. Din 1902 devine gratuit. Prețul energiei electrice pentru consumatori importanți s-a redus cu 6-40%. La 3 mai 1910 a fost conectată o hidrocentrală pentru alimentarea rețelei electrice. Era prima întreprindere de acest gen de pe teritoriul României.

Dacă Timișoara a fost primul oraș european în care, din 1884, a funcționat o rețea de iluminat public electric, experiențe și instalații de acest gen s-au făcut pe teritoriul nostru înainte de această dată. Ziarele din Iași anunțau că în ziua de 11 în iulie 1868, în grădina casei logofătului Costache Sturza din Copou, s-a aprins „Soarele electricu”. Experiența a avut un asemenea succes, încât a fost repetată și în duminica zilei de 14 iulie 1868.

În București, prima instalație de iluminat electric s-a realizat în 1882, pentru Palatul Regal. De acolo se alimentau și Palatul Cotroceni, apoi Teatrul Național, la reprezentațiile festive, și Grădina Cișmigiu. Primăria a instalat lumină electrică mai întâi la Abator. Între 1888 și 1892 s-a construit uzina Grozăvești, care alimenta orașul. Cea de la Filaret s-a ridicat în 1908. La început au fost folosite lămpi cu arc voltaic, cu globuri mari. Academicianul Constantin C. Giurescu își amintea că le-a mai prins, la Șoseaua Kiseleff și pe Bulevardul Lascăr Catargiu. În 1906 existau 151 astfel de lămpi și 1906 cu incandescență. La fel ca și în cazul Timișoarei, o vreme a funcționat în paralel și iluminatul cu gaz aerian, care, din 1894, folosea becurile Auer.

Victor Babeș

O întâmplare personală tragică i-a schimbat lui Victor Babeș cursul vieții și a dat lumii un savant care a întemeiat o disciplină nouă în medicină și a deschis drumul descoperirii antibioticelor. De la vârsta de 14 ani a început să scrie poezii. Oscila între anatomie și teatru și s-a înscris la Conservatorul din Budapesta. A ales în final medicina după ce sora cea mai mică, Alma, a murit de tuberculoză intestinală, la doar 14 ani, sub ochii lui.

În anul IV, profesorii săi din Viena îl recomandă ca asistent la facultatea de Medicină din Budapesta, la Catedra de anatomie patologică. În anul 1882 pleacă într-o călătorie de studii. Imediat după sosirea la Paris, îi scria tatălui: „Viața aici este teribil de scumpă [...] stând într-un hotel mizerabil, departe de oraș, neputând încălzi chilia și mâncând o dată pe zi, adică dejunul”. L-a ajutat profesorul francez André Victor Cornil, care l-a angajat preparator la institutul său, asigurându-i o situație materială care să-i permită să se concentreze pe studiile sale. Valoarea i-a fost recunoscută rapid. La numai două săptămâni după sosirea la Paris este rugat să verifice rezultatul autopsiei fostului premier Léon Gambetta, corectând rezultatul celei dintâi.

Împreună cu profesorul Cornil avea să scrie primul tratat de bacteriologie din lume, deschizând drumul unei discipline medicale noi. Dacă Pasteur și Koch demonstraseră că bolile infecțioase nu se pot produce fără pătrunderea în organism a unor agenți patogeni, Babeș a stabilit minuțios procesul prin care acești agenți produc îmbolnăvirea organismului. Fără aceste descoperiri, medicina profilactică nu ar fi putut înregistra progresele rapide pe care le-a cunoscut. A insistat, în contra părerii din epocă, asupra influenței condițiilor de mediu și de trai în cazul îmbolnăvirilor, după ce a constatat, pe baza disecțiilor, că același microb provoca daune diferite, în funcție de starea de sănătate a bolnavului, asupra căreia aveau o mare influență condițiile de trai, igienice, alimentare etc. După cum spunea Victor Babeș, studiind bolile, medicina a uitat de bolnavi. Tratatul scris împreună cu profesorul francez Cornil apărea în mai 1885 și succesul depășea și cele mai optimiste așteptări ale autorilor. Academia de Științe din Paris, în ședința din 26 februarie 1887, prezidată de Pasteur, avea să premieze lucrarea. În câteva zile după publicare, tirajul tratatului de bacteriologie s-a epuizat. Presa considera lucrarea un eveniment de mare importanță, merit să deschidă o eră nouă în medicină.

Între marile realizări obținute de Victor Babeș trebuie înscrise și cercetările în privința turbării. A descoperit că metoda de atenuare a virusului practică de Pasteur nu era atât de sigură. În martie 1891 o lupoaică turbată a pătruns în târgul Sadagura și a mușcat oameni și animale. Administrația austriacă a trimis bolnavii la București, să fie tratați la institutul lui Babeș. Pe acești bolnavi a aplicat tratamentul cu sânge imunizat, care avea să devină „metoda românească de vaccinare antirabică”. Institutul a devenit unul dintre primele centre antirabice din lume.

Dar cum s-a înființat institutul? Impresionat de succesul serului antidifteric și a tratamentelor antirabice puse la cale de Victor Babeș la Budapesta, D.A. Sturdza, ministrul Instrucțiunii Publice, a mers ca să îl poftască să vină în România. I-a promis că i se va construi un institut de cercetare dotat cu cele mai moderne instalații. Ajuns la București, Babeș avea să descopere că nu toată lumea era bucuroasă de venirea lui. Aducerea lui Babeș la Facultatea de Medicină din București a stârnit împotrivirea unor membri ai Consiliului facultății, care au declanșat o campanie de presă. I s-a trimis lui Babeș și o scrisoare anonimă, însoțită de tăieturi din ziare pentru a-l convinge să renunțe.

Avea să stârneasce și nemulțumirea unor puternici ai zilei. În 1892 a izbucnit o gravă epidemie de holeră în Galiția, de unde s-a răspândit cu iuțeală în Ungaria, Serbia și Rusia. Autoritățile i-au cerut lui Babeș să elaboreze un plan pentru prevenirea răspândirii și în România. Babeș a impus o strictă carantină la intrarea în țară, ce a deranjat însă pe multă lume, care avea interese comerciale, atât din România, cât și din străinătate. Consilierul Legației Austro-Ungare i-a făcut o vizită la institut și i-a promis o donație substanțială pentru cercetările sale, dacă accepta să „slăbească” regimul carantinei. A avut și o discuție furtunoasă cu premierul român. Comunicarea ținută de el la al XI-lea Congres de Medicină, la Roma, în 1894, despre impactul condițiilor sociale asupra îmbolnăvirilor, a stârnit un mare ecou, textul fiindu-i cerut pentru publicare în multe țări. La întoarcerea acasă, premierul Lascăr Catargiu i-a spus că nu mai pupă congres în străinătate cât o fi el în funcție.

Victor Babeș a descoperit 50 de noi microbi. A arătat că o boală microbiană se poate trata cu ajutorul produselor ce iau naștere în corpul microbilor ce provoacă alte boli, anticipând astfel, cu 60 ani, tratamentul cu antibiotice. A descoperit principiul introducerii în organism nu a microbilor atenuați, ci a antimicrobilor gata fabricați de alt organism, imunitatea pasivă. Într-o conferință ținută la Ateneu, spunea: „La noi în țară cel ce face descoperiri utile este împiedicat în aplicarea lor și persecutat chiar de către aceia care ar trebui să-i dea ajutor, pe când orice descoperire sau comunicare, oricât de dubioase, venite din străinătate sunt primite la noi cu brațele deschise.”

La 1 octombrie 1926 este scos la pensie și i se pune în vedere că trebuie să părăsească locuința din incinta institutului. A murit la 19 octombrie 1926.

Anghel Saligny

„Această trainică și nepieritoare lucrare trebuie să arate lumii că vrednic este poporul român de frumoasa sa chemare la gurile Dunării și porțile Orientului”. Cuvintele acestea au fost rostite de regele Carol I la 14 septembrie 1895, la ceremonia de inaugurare a podului de la Cernavodă. Cu cei 4.088 m, podul peste brațul Borcea și cel peste Dunăre reprezentau cel mai lung complex de poduri din Europa și al treilea din lume.

Pentru realizarea lor se organizase un concurs internațional. Nemulțumit de ofertele firmelor străine, guvernul român i-a încredințat sarcina lui Anghel Saligny.

Se trăgea din familia franceză Chatillon-Coligny, cu o primă atestare documentară din 944. Un urmaș află de la Mihail Kogălniceanu despre frumusețile Moldovei și acceptă propunerea lui Ion Ghica de a veni în principat ca profesor de franceză. S-a căsătorit aici cu o poloneză. Anghel Saligny a fost al doilea lor copil, născut la 2 mai 1854. A absolvit la numai 20 ani Politehnica din Berlin, Charlottenburg. I se oferă să rămână profesor la Politehnica din Dresda, dar refuză: „Deși familia mea s-a născut din apele Loirei și pe urmă a pribegit prin lume, noi am fost întotdeauna loiali, așa că dacă o țară ne-a dat azil și ne-a recunoscut drept fiii ei, noi n-o putem trăda”.

Numele lui Anghel Saligny este legat de toate marile lucrări publice de după 1877. A realizat primele poduri combinate (cale ferată și șosea). Între 1884 și 1889 a proiectat și realizat, în premieră mondială, silozuri din prefabricate de beton armat, la Brăila și Galați. Anghel Saligny a extins lucrările de amenajare a portului Constanța cu un bazin special pentru exportul petrolului, numeroase rezervoare pentru primirea și depozitarea produselor petroliere, patru magazine mari cu silozuri și o gară maritimă. Instalațiile pentru exportul de petrol și de cereale din portul Constanța erau unice în Europa.

La construcția podului de la Cernavodă, Anghel Saligny aducea două mari inovații: sistemul nou de grinzi cu console pentru suprastructura podului și folosirea oțelului moale în locul fierului pudlat ca material de construcție pentru tablurile de poduri. Realizarea lui Saligny a consacrat definitiv superioritatea acestui material pentru podurile metalice.

La inaugurare, în portalul dinspre Cernavodă al podului a fost zidit un document comemorativ: „Noi, Carol I, după cinci ani de muncă statornică, Dumnezeu hărăzind țării liniște și îndestulare, am trecut pe deasupra valurilor celor două brațe ale Dunării mărețe și am bătut cel din urmă cui [de fapt, un nit din argint], care a încheiat și sfârșit aceste falnice lucrări”. Sunt menționate toate personalitățile participante la eveniment, mai puțin Anghel Saligny și echipa care a lucrat la realizarea podului. Au urmat discursurile. Prim-ministrul a spus: „Măria Ta, cu ostașii țării ai învins în câmpiile Bulgariei, iar cu meșterii țării ai îngenuncheat măreața Dunăre.” Apoi un tren format din 15 locomotive, împodobite cu drapele și ghirlande de verdeață, a străbătut podul cu 60 km/h. A urmat un alt tren, format din locomotivă și câteva vagoane, care l-a străbătut cu 80 km/h, și în care se aflau cele 400 de persoane invitate la banchetul organizat după inaugurare. În tot acest timp, Saligny se găsea sub pod, într-o șalupă. Regele a trimis un locotenent ca să-l aducă la banchet.

În 1897 Dunărea a pus la grea încercare noua construcție. Apele au năvălit asupra podului cu furie, întrecând cu 1 m cele mai înalte cote cunoscute până atunci. Apa și vântul puternic au spălat în unele locuri balastul, lăsând șinele suspendate și traversele atârânănd. Stricăciunile au fost rapid reparate și circulația trenurilor reluată. După intrarea României în Primul Război Mondial, lui Anghel Saligny i s-a cerut să indice unde să se pună încărcătura de trotil la podul de la Cernavodă pentru a fi dezafectat. Ce trebuie să fi fost în sufletul lui?!

În 1897 Saligny a fost ales membru titular al Academiei Române. Alegerea s-a făcut cu oarecare greutate, fiind respins la primul tur de scrutin, căci nu avea opere tipărite prea multe. Președintele Academiei de atunci, Nicolae Kretzulescu, a organizat o excursie pe Dunăre, aranjând astfel încât să ajungă la Cernavodă când răsărea soarele. Membrii Academiei au fost invitați pe puntea vaporului și au rămas muți de uimire la vederea podului. Au întrebat cine l-a proiectat și realizat și președintele le-a răspuns: „Cel pe care l-ați respins la scrutinul de acum câteva zile”. La al doilea scrutin a fost ales în unanimitate.

La 17 februarie 1913 Anghel Saligny era ales membru al Consiliului de cenzori al Băncii Naționale a României. În 1916 a fost delegat, alături de alți reprezentanți ai B.N.R., să însoțească tezaurul B.N.R. la Moscova. A făcut parte din comisia de inventariere a tezaurului după depunerea primei tranșe la Kremlin.

Să încheiem cu o frumoasă descriere a podului de la Cernavodă, semnată de Alexandru Vlahuță: „Înaintea noastră se înalță alb, strălucitor în bătaia lunii, podul «Regele Carol I» în liniștea nopții, sub cerul înstelat. Frumusețea și măreția acestei puternice întrupări a geniului românesc ne dau impresiunea că suntem într-o lume de vrăji, în fața unora din acele poduri de argint de care ne vorbeau poveștile din copilărie. Picioarele de sprijin, zidite în piatră, sunt așa de departe unele de altele și-atât de înalte, încât toată uriașa împletitură de fier, pe care aleargă zguduitoarele trenuri, pare că plutește în aer, ușoară ca o dantelă. Acuma cele două maluri se împreună pentru totdeauna sub măiestria aceluia arc de triumf închinat bătrânului Danubiu de poporul care atâtea veacuri a luptat cu el și de atâtea ori și-a amestecat sângele lui pentru ocrotirea civilizațiunii apusene.”

Autocefalia Bisericii Române

După Războiul de Independență, s-a pus și problema recunoașterii ecumenice a Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Dar să lămurim mai întâi ce înseamnă autocefalie. Biserica autocefală își are propria organizare, fără ca vreo altă biserică să aibă dreptul să poată interveni. Biserica autocefală se eliberează de cele trei servituți: poate pregăti singură Sfântul Mir, nu solicită aprobare pentru instituirea primului său ierarh din altă parte și își hirotonește singură conducătorul.

Consfințirea autocefaliei a fost pregătită încă din vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Secularizarea averilor mănăstirilor închinată a pus problema independenței bisericești pe un curs ireversibil. Prin Decretul domnesc nr. 27 din 18 martie 1863 s-a stabilit că limba română era limba cultului în toate bisericile din România. La sfârșitul anului 1864 s-au promulgat trei legi care priveau reorganizarea Bisericii Ortodoxe Române, a cărei unificare după Unirea din 1859 nu se realizase încă. La 3 decembrie 1864 se promulga Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale. Din primul articol se arăta că Biserica Ortodoxă Română „este și rămâne independentă de orice autoritate bisericească străină”.

Ideea era reluată în Constituția din 1866, unde se preciza că „Biserica Ortodoxă Română este și rămâne neatârnată de orice chiriarhie străină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica Ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor”.

Odată cu câștigarea independenței, recunoașterea autocefaliei se impunea. Patriarhul de la Constantinopol nu dorea însă ca acest lucru să se întâmple. La 13 februarie 1879, Ioachim al III-lea îi scria lui Calinic Miclescu, mitropolit primat, că legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române dată în 1872 se baza pe ceva inexistent: autocefalia Mitropoliei Ungrovlahiei. Calinic îi răspundea: „E de-ajuns a invoca faptul că România e un stat independent în toate privirile, pentru a demonstra că autocefalia Bisericii noastre este un fapt incontestabil și indiscutabil”.

La 25 martie 1882, mitropolitul primat Calinic Miclescu, împreună cu toți ierarhii români, sfințea pentru prima dată la noi Sfântul și Marele Mir. Era cea mai clară afirmare a autocefaliei. Ioachim al III-lea adresa ierarhilor români o scrisoare sinodală, prin care califica acțiunea Sinodului român drept necanonică și acuza clerul român de inovații, precum botezul prin stropire și nu prin afundare. Sinodul Bisericii Ortodoxe Române a luat în discuție această scrisoare la 23 octombrie 1882. O comisie alcătuită din membri ai Sinodului a fost însărcinată să alcătuiască un raport, în care se arăta: „Românii n-au primit botezul și doctrina creștină de la Constantinopol, nici pe întâii lor episcopi.” Se preciza apoi că Țările Române au refuzat ascendența Patriarhiei de Constantinopol pe toată durata Evului Mediu. „Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, pe temeiul istoriei noastre române, pe temeiul legislației noastre moderne, pe temeiul demnității statului român și al demnității națiunii române, declară sus și tare că Biserica Română Ortodoxă a fost și este autocefală în cuprinsul teritoriului României și nicio autoritate bisericească streină nu are drept a ne impune ceva.”

La 10/22 decembrie 1883 patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea avea o întâlnire cu reprezentantul diplomatic al României la Istanbul, Petre Mavrogheni. Patriarhul recunoștea că în urma dobândirii independenței, era firesc ca Biserica Ortodoxă Română să capete autocefalia, așa cum se întâmplase cu biserica Greciei (1850) sau a Serbiei (1879). Mavrogheni arăta că situația de fapt data de 17 ani și era greu de crezut că astăzi capii bisericii ar putea fi convinși să vină să ceară Patriarhiei Ecumenice recunoașterea formală. Invoca trimisul român și un argument care trebuia să îl convingă pe patriarhul ecumenic să aplaneze cât mai curând conflictul: propaganda ruso-bulgară și cea catolică, ce îi săpau foarte tare autoritatea în Balcani.

Dar abia noul patriarh al Constantinopolului, Ioachim al IV-lea (1884-1886), a fost de acord să reia discuțiile privind autocefalia. La 25 decembrie 1884 Mavrogheni a fost vizitat de Constantin Calliadi Bey, unul dintre consilierii patriarhului, care i-a spus că Ioachim al IV-lea era bucuros să recunoască autocefalia, dacă i se adresa o cerere în acest sens din partea Bisericii Ortodoxe Române și alta din partea guvernului. Patriarhul ecumenic dorea să consolideze unirea spirituală a ramurilor Ortodoxiei, în contextul pericolului panslavismului, al cărui instrument servil devenise Biserica rusă. A urmat o corespondență susținută cu Bucureștiul, purtată în mare discreție, pentru a conveni asupra textelor cererilor Bisericii ortodoxe Române și ale guvernului, cât și asupra aceluia al tomosului (actului) patriarhal de recunoaștere a autocefaliei.

La 24 aprilie, Sinodul Patriarhiei Ecumenice era convocat în ședință secretă pentru a-și da acordul, iar pentru ziua următoare în sesiune solemnă pentru semnarea tomosului. La 1 mai 1885 se deschideau lucrările Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. D.A. Sturdza, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, transmitea mesajul regelui Carol I, care marca semnificația momentului.

A.D. Xenopol

În 1930 filosoful N. Bagdasar scria: „Opera filosofică a lui A.D. Xenopol este în țara noastră foarte puțin cunoscută [...] Xenopol are pentru noi, românii, și o altă importanță: el a stabilit prin opera lui filosofică contactul indiscutabil dintre filosofia română și cea străină. De aceea, ignorarea operei lui filosofice din partea noastră e cu atât mai stranie”. Și stranie a rămas până azi.

În 1889, după apariția primului volum din Istoria românilor din Dacia Traiană, cea dintâi sinteză de istorie a românilor, A.D. Xenopol primește Premiul Academiei și este ales membru corespondent al acesteia. Apariția ultimului volum, în 1893, îi aduce alegerea ca membru plin.

Contribuția majoră a lui A.D. Xenopol, în plan universal, rămâne elaborarea unei teorii a istoriei. În vremea sa, istoria balansa cu un statut incert între „știință” și „artă”. În definirea științei se pleca de la principiul lui Aristotel: fără general nu există știință. Între o tendință și cealaltă s-a situat Xenopol, care încerca să le împace prin teoretizarea ideii de „serie istorică”.

Xenopol, în Istoria ideilor mele, nota astfel momentul când a început să se ocupe de problemele teoriei istoriei: „În acel an [1894], în 6 septembrie, mă duceam să-mi fac obișnuita preumblare de sară pe frumoasa alee a Copoului și o gândire care întovărășea adeseori cercetările mele istorice se înfățișa din nou cugetării mele cu o deosebită putere, anume: cum se poate ca în istorie studiul procedării minții la cercetările ei să fie deosebit de aceste cercetări înseși, cum se poate să fie două discipline care să se îndeletnicească cu aceste întrebări. [...] Pentru ce în istorie ar fi nevoie de o știință care să stabilească modul cum trebuie să cugete istoricul și a doua care să stabilească aplicarea acestei cugetări asupra faptelor.” Peste șase ani publica la Paris, după intense cercetări, volumul *Les principes fondamentaux de l'histoire*. Peste un an lucrarea apărea la Iași, în limba română. În străinătate a stârnit mare interes, la noi doar Convorbirile literare o discută, veninos.

Cu opera lui Xenopol, gândirea filosofică românească intra în circuitul valorilor europene. Apariția lucrării *Les principes fondamentaux de l'histoire*, care îi aduce alegerea ca membru corespondent al Academiei Franceze, a fost consemnată de principalele reviste străine de filosofie din Franța, Italia, Germania. Ideile lui stârnesc aprobare sau polemici din partea lui Croce, Rickert, Berr, Lacombe. Cele mai însemnate publicații de sociologie și filosofie îi solicită colaborarea, congresele de sociologie îl invită, chiar și atunci când opiniile sale sunt în contradicție cu cele ale organizatorilor. În 1906 peste 15 reviste din Franța reproduc, semnaleză sau discută lucrări ale sale. În 1908 publica *Théorie de l'histoire*, care i-a adus o largă recunoaștere și desemnarea ca membru asociat străin al Academiei de Științe Morale și Politice. „Conferențiar la Sorbona, la Cercul Saint-Simon și colaborator la marile publicații de specialitate, membru al mai multor societăți academice, el se bucura de un prestigiu pe care niciun român nu-l dobândise până atunci”, nota academicianul Alexandru Zub. Sociologul Georges Gurvitch sau istoricul și filosoful Raymond Aron îl citează în scrierile lor. Cu teoria asupra istoriei, Xenopol și-a cucerit un loc în istoria gândirii universale.

Xenopol introduce un nou criteriu de clasificare a științelor: de repetiție și de succesiune. Faptele de repetiție se produc fără a suferi modificări esențiale prin curgerea timpului. Cele de succesiune se modifică fiind supuse unei acțiuni în timp din partea unei forțe. La fenomenele de succesiune modificările sunt atât de importante, încât elementul de repetiție devine neglijabil. „Nu poate fi vorba despre superioritatea sau inferioritatea uneia dintre cele două clase de științe, ale coexistenței și ale succesiunii, față de cealaltă,

deoarece greutatea mai mare a științelor istorice de a stabili adevărul asupra fenomenelor ce studiază este compensată prin o mai întinsă pătrundere a rețelei cauzale”, scria savantul român. În istorie faptele nu se repetă identic niciodată, însă comportă un anumit grad de generalitate. „Numai istoria este o știință adevărat explicativă, pe când științele de legi urmăresc numai constatarea faptelor și a legilor.”

Ideea de serie istorică a fost reluată, în a doua jumătate a secolului trecut, de istoricul francez Pierre Chaunu sub forma istoriei seriale. Chaunu nu pomeneste nicăieri numele lui Xenopol, așadar, se poate stabili o legătură? – se întreba academicianul Alexandru Zub. Și tot domnia sa arăta că există o coincidență cronologică între teza de doctorat susținută la Sorbona de Octavian Buhociu, în 1957, despre concepția lui Xenopol, și momentul când Chaunu începea să schițeze noua sa teorie serială. Dar cum să-i reproșezi istoricului francez că nu l-a menționat pe Xenopol, când în propria lui țară opera acestuia este atât de puțin cunoscută?

Să încheiem tot cu un citat din academicianul Alexandru Zub: „La interval de trei sferturi de veac, impunerea serialului ca una dintre cele mai fertile direcții ale istoriografiei e un omagiu indirect adus eforturilor sistematizatoare ale gânditorului român.”

Junimea și dezbaterile despre căile modernizării României

Nu se știe data exactă a fondării Societății „Junimea”: în octombrie 1863 sau în primăvara lui 1864. Membrii fondatori hotărâseră că acest aspect nu va fi cercetat, așa că se spunea în glumă: „originea «Junimii» se pierde în noaptea timpurilor”. Denumirea i-a fost dată de Theodor Rosetti, după ce inițial altcineva propusese „Ulpia Traiana”. Sunt elemente care arată spiritul ce domnea inițial la „Junimea”. La dezbateri, „seniorii” stăteau „tologiți” pe canapele, în vreme ce „caracuda” se așeza pe scaune. După ora 22.00 discuțiile încetau și se servea ceaiul. „Caracuda” se repezea hămesită, cerând să se deschidă ușile salonului, iar tratația era repede sfeterisită. Pe la începuturi, când întâlnirea se ținea la Titu Maiorescu, „la Trei Ierarhi, tradiția cerea să se joace Hora Unirii în colț la Petrea Bacalul”, la plecare, își amintea Iacob Negruzzi. Deși „Junimea” a debutat ca o societate care nu agreea politica, cele mai reprezentative figuri ale sale au pătruns, după câțiva ani, pe terenul luptelor politice. Au început să absenteze cu lunile, ceea ce va duce la diluarea ședințelor. Mutarea definitivă a lui Maiorescu, sufletul „Junimii”, la București a dat o grea lovitură activității societății. Slavici descria astfel atmosfera, în decembrie 1877: „Întrunirile literare de aici merg mai bine decât în anul trecut și lumea începe a le da o oareșcare importanță. Se înțelege, ele nici pe departe nu sunt ceea ce este «Junimea». Lipsește inima și eu cred că în București ea va lipsi întotdeauna. E rea atmosfera”.

Unul dintre primele obiective ale „Junimii” a fost organizarea unor serii de conferințe. Gheorghe Panu își amintea că la prima conferință s-a găsit în fața „publicului celui mai elegant și mai cult din Iași de acum 30 de ani: mare parte din vechea aristocrație și toată lumea frecventa în toalete splendide conferințele inaugurate de dl. Maiorescu”. Al doilea obiectiv al „Junimii”, după conferințe, a fost activitatea editorială. Tot Gheorghe Panu scria: „Societatea «Junimea» va debuta prin tipărirea tuturor cronicarilor și istoriografilor români într-o nouă edițiune.” Basarabeanul Nicolae Casu cumpăraseră o tipografie, pe care însă autoritățile din Basarabia nu i-au dat voie să o ducă la Chișinău, așa că le-a vândut-o, în niște rate mai mult decât comode și care nu se știe dacă au fost achitate vreodată în întregime. Au creat și o librărie, dar ambele întreprinderi s-au dovedit falimentare și le-au vândut în pierdere. Mai mult noroc au avut cu Convorbirile literare, publicație care a pătruns masiv și în Transilvania.

Câteva au fost momentele-cheie care au definit Junimea. Primul dintre acestea a fost cel al dezbaterii în jurul ortografiei. A fost mai mult decât o discuție strict filologică, a fost o componentă a procesului de reevaluare a fenomenului cultural-ideologic românesc. Propunerile lui Titu Maiorescu au cucerit prin rigoare. A fost primul mare succes al „Junimii”, principiile propuse de Maiorescu fiind valabile în esența lor și astăzi. Un alt factor care a adus prestigiu și a contribuit hotărâtor la impunerea junimismului în conștiința publică a fost directiva estetică. Maiorescu este creatorul esteticii filosofice în cultura noastră. Maiorescu a fost un îndrumător într-un moment de haos cultural, întemeietorul criticii literare românești, nu un pionier, ci un ctitor. Mișcarea literară a „Junimii” a apărut în conștiința epocii ca o direcție unitară, cu program și orientare clar precizate. Și asta în condițiile în care a grupat personalități literare atât de diferite, precum Eminescu, Caragiale, Creangă sau Duiliu Zamfirescu. Opera literară a marilor creatori ai „Junimii” a fost modalitatea adesea cea mai importantă de impunere în conștiința publică. Fără marea literatură, „Junimea” și junimismul nu ar fi devenit ce au fost.

Una dintre ideile de bază ale „Junimii” era cea a antinomiei dintre fondul românesc și formele de civilizație importate (mai ales cele din Franța!). Adoptarea unor norme civilizatoare din sfera formelor nu putea rodi decât dacă erau o expresie a fondului

milener sau era reclamată cu necesitate de acesta. Principiul fusese brutal încălcat în perioada 1840-1870. În studiul În contra direcției de astăzi în cultura română, din 1868, Maiorescu scria: „Faceți mai întâi pe poporul român mai cult și mai activ, dați-i prin școli bune și prin o bună dezvoltare economică lumina și independența de caracter a adevăratului cetățean și apoi forma juridică după care își va întocmi el relațiunile sale publice și private va veni de la sine și va fi acomodată stării sale de cultură. Dar nu începeți cu regulamentul administrativ și cu constituție, căci de când lumea nu s-a regenerat niciun popor prin legi și guverne, ci legile și guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturii interioare a unui popor.” Avea, pe fond, dreptate, atunci când critica preluarea unor forme pentru care lipsea încă fondul la noi. Forme la care în Occident se ajunsese după o sută sau două de ani de evoluție firească, organică. Numai că istoria nu stă în loc, pentru ca să reușim și noi să străbatem, la fel ca în Occident, organic, treaptă cu treaptă. De câteva sute de ani, societatea românească trece dintr-o tranziție în alta, disperată să recupereze decalajele față de Occident, provocate de un curs al istoriei diferit.

Junimea opune moștenirii revoluționare pașoptiste, acum abandonată tacit și de foștii revoluționari de la 1848, o temperare a elanului reformator. Prin potolirea entuziasmelor prea mari, un spor de sobrietate, pondere, rigoare, junimismul a fost complementul necesar liberalismului, iar amândouă au îndeplinit un rol constructiv.

Partidele naționale românești din Ardeal, ASTRA și Mișcarea memorandumistă (1892)

Înfrântă în războiul cu Prusia, în 1866, dinastia de Habsburg nu a găsit altă soluție de salvare decât pactul dualist cu Budapesta și crearea Monarhiei Austro-Ungare. Definitivarea pactului austro-ungar a găsit pe liderii românilor nepregătiți, divizați, fără un program politic cu audiență la populație. În plus, de acum erau lipsiți de orice sprijin din partea Curții de la Viena, iar autonomia Transilvaniei a fost suprimată. În Transilvania domina ideea pasivității, a neparticipării la viața politică, drept semn al nerecunoașterii dualismului și a pierderii autonomiei provinciei, în vreme ce în Banat și Bucovina românii, care dintotdeauna trimiseseră deputați în Parlamentul de la Budapesta, au acceptat să participe la viața electorală și politică din Ungaria. A urmat un lung proces de limpezire și unificare a luptei naționale, ce a culminat cu memorandumul din 1892.

În februarie 1869 s-au constituit Partidul Național Român din Banat, respectiv cel din Transilvania. Din cauza deosebirilor de tactică, colaborarea lor a fost dificilă. Câștigarea independenței de către România a avut un efect benefic asupra mișcării naționale a românilor din monarhia dualistă. Nicolae Cristea (redactor la ziarul sibian Telegraful român) scria: „Astăzi nimeni nu mai cutează a deosebi românul de român, fie oriunde, în Moldova, în Muntenia, în Ardeal, în Banat, în Bucovina, în Basarabia [...] Zicem fără sfială: anul 1877 a dat Europei un nou popor.” George Barițiu comenta astfel situația de după 1877: „De acum înainte, au început să-și șteargă ochii și românii brașoveni și sibieni și alți așa-numiți activiști, iar când văzură că peste o sută de ziare maghiare făceau un singur cor în combaterea unanimă a independenței statului românesc, bunii noștri activiști s-au deșteptat și mai bine.”

În dimineața zilei de 12 mai 1881, în sala de festivități a Hotelului „Împăratul romanilor” din Sibiu s-a întrunit conferința generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria. În preajma conferinței, George Barițiu a avut consultări la București cu Titu Maiorescu, cu A.T. Laurian și alte personalități. După trei zile de dezbateri, s-a aprobat programul Partidei Naționale din Ungaria și Transilvania, realizându-se astfel unificarea celor două partide ale românilor, din Banat și Transilvania. În conformitate cu hotărârea conferinței naționale, în anul următor George Barițiu a alcătuit un Memorial. Documentul marca recursul la Europa democratică și internaționalizarea problemei românești. Pentru prima dată se abandona apelul la Curtea de la Viena, iar Budapesta era ignorată. Textul conține referiri directe la drepturile omului: „luptele pentru drepturi omenești peste tot au fost comune românilor cu popoarele asuprite din toată Europa și din toți secolii, iar diferența era și mai este mai mult numai în forma despotismului de care suferă popoarele.”

În 1884 a apărut publicația Tribuna care va purta o luptă continuă, bucurându-se de o largă audiență populară, împotriva legislației emise după încheierea dualismului. La conferința națională a partidului din 7-9 mai 1887 s-a decis alcătuirea unui Memorandum. Inițial, Ioan Slavici a primit sarcina să elaboreze o schiță a documentului, apoi sarcina a revenit lui Aurel Mureșianu și Iuliu Coroianu. Abia la sfârșitul lui 1888 este adoptat proiectul lui Iuliu Coroianu. După călătoria din 1892 a lui Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu la București și discuțiile purtate cu autoritățile române, conceptul Memorandumului este pus în discuția comitetului central al P.N.R. Este dezbătut paragraf cu paragraf și este redus pentru a nu se înainta împăratului un text prea lung.

La 25 martie 1892, o delegație națională (300 de români) a prezentat memorandumul la Curtea din Viena și a solicitat audiență împăratului. Acesta a refuzat să-i primească. Plicul în care se afla documentul a fost trimis, fără să fie deschis, guvernului ungar spre „rezolvare”, care a dispus anchetarea celor vinovați. La 13 mai 1893 procurorul general

din Cluj a pus sub acuzare întregul comitet executiv al P.N.R. Procesul s-a desfășurat la Cluj, în intervalul 25 aprilie-13 mai 1894. Românii au organizat numeroase și puternice manifestații de solidaritate, spre îngrijorarea autorităților. Unul dintre acuzați spunea la proces: „Ceea ce se discută aici este însăși existența poporului român. Existența unui popor însă nu se discută, ci se afirmă”. Au fost condamnați la grele pedepse de detenție, cea mai grea fiind contra lui Vasile Lucaciu, 5 ani de temniță, el fiind considerat „autorul intelectual al mișcării”. Diplomatul german Anton von Monts scria cancelarului Leo von Caprivi: „Judecarea românilor de către un juriu naționalist maghiar nu putea să nu ducă la condamnarea lor; guvernul s-a aflat din capul locului într-o situație penibilă. Pe de o parte nu putea să obțină o condamnare pe cale legală, iar pe de alta, nu a putut să evite violarea legii”.

În timpul vizitei făcute la Viena, în 1895, Carol I a cerut eliberarea memorandiștilor. Împăratul a găsit o soluție de compromis: i-a decorat pe cei care îi condamnaseră și i-a eliberat pe memorandiști.

Colecția „Biblioteca pentru toți“

„Un librar din București – d. Carol Müller – a luat hotărârea de a tipări un șir de cărțile pe ales, frumoase și ieftine de tot. Și-a luat în ajutor pe d. Dumitru Stăncescu, bun scriitor român, însărcinându-l cu alegerea cărților ce să se tipărească.” Așa anunța Foiaia poporului, din Sibiu, apariția în anul 1895 a colecției Biblioteca pentru toți. Încă de la început era o colecție pentru toți românii, dintre granițele României și dinafara lor.

La sfârșitul lunii martie 1895 apărea la București, în Editura Librăriei Carol Müller, primul volum, Povești alese, de Hans Christian Andersen, al unei colecții de literatură care oferea pentru 30 bani volumul – un ziar costa între 5 și 15 bani – cele mai de seamă scrieri ale literaturii românești și universale. Ideea se născuse din discuțiile librarului Carol Müller cu Caragiale, Delavrancea, Vlahuță și se inspira dintr-o colecție germană. Se ocupa de colecție Dumitru Stăncescu (1866-1899), scriitor, folclorist și traducător. Primul volum a fost Povești alese, de Hans Christian Andersen.

Numărul 100, festiv, a apărut însoțit de o prefață a lui Dumitru Stăncescu, care scria: „De la început am avut încredere în succesul acestei publicații. Văzând dorința cea mare de citire, văzând cum se vindeau de mult romanele proaste și rele, ne-am închipuit că nu se putea ca dintr-atâția cititori să nu se găsească o parte care să simtă dorința, trebuința de a citi lucruri care să le sporească capitalul de cunoștințe, să le mai subțieze spiritul, gustul, în sfârșit, de a citi ceva mai bun și mai serios.” Colecția a cunoscut tiraje nemaîntâlnite până atunci (7.000-10.000 de exemplare). S-au tipărit aproape 1.000.000 de exemplare, până în 1899. În acel an, Carol Müller a avut dificultăți financiare, și-a vândut afacerea și a cedat editorului Alcalay, în mai, dreptul de a scoate mai departe Biblioteca pentru toți. În același an moare și Dumitru Stăncescu. În anul 1918 colecția atinge numărul 1.000. Trebuie spus că unele tomuri cuprindeau mai multe volume: Manon Lescaut, apărut în 1896, era numerotat 60, 65 și 66; Contele de Monte Cristo, de Alexandre Dumas, tipărit în șase volume, purta 29 de numere. Conducerea colecției a fost asigurată, pe rând, de Aurel Alexandrescu-Dorna, ziarist și traducător, Victor Anestin, publicist și autor de cărți de popularizare, Ludovic Dauș, dramaturg și poet, Iosif Nădejde, ziarist.

În august 1923 la conducerea colecției vine Vasile Demetrius, care o revigorează. Până în 1929 a reeditat vechile numere, epuizate, apoi a reluat publicarea unor noi cărți. În 1936 ajungea la numărul 1.500. Devenise cea mai veche și mai populară colecție românească de literatură și una dintre cele mai vechi europene. În 1934 Vasile Demetrius scria: „Mai mult ca școala primară, care poartă vina analfabetismului, Biblioteca pentru toți a creat gustul de citire, a cultivat, a civilizat neamul românesc la orașe și a răzbătut până în căminele sătești.”

În 1948, odată cu naționalizarea, seria veche își încetează existența. Atinsese un tiraj de peste 26.000.000 de volume. Ultimul volum din seria veche purta numerele 1575-1576; era un volum semnat de Cicerone Theodorescu, cu un nume premonitoriu: Cântece de galeră.

În 1950 este reluată într-o serie intermediară, numerotată, de Editura de stat pentru literatură și artă. Primul volum, într-un tiraj de 40.000 exemplare, era o culegere de versuri de George Coșbuc. Colecția a trecut în patrimoniul mai multor edituri, cea mai lungă perioadă fiind în grija Editurii Minerva. Și-a schimbat în timp formatul și numerotarea. La sfârșitul anului 1966 s-a inițiat o subserie de cultură generală, în care au apărut lucrări de istoria culturii, monografii și biografii, sinteze de istorie, scrieri filosofice fundamentale, jurnale de călătorii celebre. A reușit chiar și sub regimul comunist să își îndeplinească menirea pentru care fusese creată: să ofere publicului o literatură de calitate, diversificată, la un preț modic.

În anul 1935, la împlinirea a 40 ani de existență, Vasile Demetrius a avut ideea să publice un catalog al titlurilor apărute, precedat de aprecieri ale unor personalități despre menirea colecției. Să cităm câteva.

I. Agârbiceanu: „A fost, de la înființarea ei și până azi, pâine bună și ieftină pentru toți iubitorii de cultură. [...] Personal mă gândesc cu adevărată evlavie la cărțile pătrate, cu copertă portocalie, pentru cari îmi păstram de prin clasa a treia a liceului gologanii, pentru a avea fiecare număr nou apărut.”

M. Celarian: „Pentru generația dinaintea de 1916, Biblioteca cea mică, de buzunar, a fost un tezaur. Astăzi, după război, în vremuri schimbate, nu credem că școlăria sportmană își mai umflă buzunarele hainei cu numerele ei răsucite la colțuri. Se pare că sportul ar fi înlocuit sacra îndeletnicire a lecturii înălțătoare. [...] Cetitorului fără mijloace nu-i era accesibilă decât Biblioteca asta de 30 de bani, în care însă încăpeau foarte bine și Maiorescu, și Virgiliu, și Dante, și Alecsandri, și Bolintineanu.”

Mircea Eliade: „Cel dintâi manuscris al meu l-am trimis Bibliotecii pentru toți, prin 1920, când nu aveam decât 13 ani. Era un volumaș intitulat Gâze și gângăanii. Din fericire, n-am mai auzit nimic despre el. Un om de gust l-a svârlit, așa cum trebuia, la coș. De atunci, am pentru Biblioteca pentru toți o mai sinceră admirație.”

Să încheiem cu imaginea poetică a lui Nichita Stănescu, din catalogul tipărit la împlinirea a 75 ani de existență: „Ea a făcut să ne pară hârtia a fi lumină. Ea face lumina să poată fi tipărită.”

Emil Racoviță

La propunerea lui Grigore Antipa, în 1920, Emil Racoviță era ales membru al Academiei Române, cu 21 de voturi din 21. În discursul său, Antipa îi aducea un elogiu care justifică pe deplin prezența acestui savant între cele 100 de momente esențiale ale istoriei noastre. „Lucrările sale științifice din acest scurt timp, cunoștințele sale solide din toate ramurile zoologiei, ochiul său de ager observator și judecata sa cumpănită și nu mai puțin eminentele sale calități personale de bun camarad au atras atențiunea asupra sa și au făcut să fie recomandat d-lui de Gerlache, conducătorul expediției belgiene antarctice, ca zoolog al acestei mari expediții științifice, care în anii 1897-1899 a îndeplinit o importantă operă. Belgica a fost primul vas care a iernat în regiunile antarctice. [...] Întreaga parte zoologică a expediției i-a fost încredințată lui. [...] Numeroasele monografii publicate în urmă de către diferiții specialiști, care au prelucrat materialul faunistic recoltat de Racoviță, arată cu cât de multă pricepere și-a îndeplinit el sarcina ce și-o luase și de ce mare preț erau datele biologice adunate de dânsul pentru cunoașterea desfășurării vieții în acele regiuni, până atunci neexplorate încă.”

Se vorbește puțin azi la noi despre această expediție, prima din lume care a ajuns în acele părți atât de aspre ale globului pământesc. A fost numită „Belgica” după numele corăbiei cu care s-a navigat. Au participat Adrien de Gerlache, organizatorul și căpitanul navei, Roald Amundsen, viitorul cuceritor al Polului Sud, medicul american Frederick Cook, polonezii H. Arctowski și A. Dobrowolski și românul Emil Racoviță. Atunci când a primit propunerea să participe la expediție, Racoviță îndeplinea serviciul militar. Gerlache roagă pe contesa de Flandra să intervină pe lângă regele Carol I ca Racoviță să fie eliberat din armată și în iulie Racoviță primea un concediu nelimitat.

După ce Belgica a ajuns la Rio de Janeiro, Racoviță a profitat și, în loc să piardă o lună cu banchetele și petrecerile care s-au dat în cinstea membrilor expediției, a plecat la Punta Arenas, în Argentina, pentru a explora jungla patagoniană. Când l-a recuperat, Gerlache scria acasă: „Putem deja să trimitem de aici, către Ministerul de Interne, câteva eșantioane interesante din fauna magellanică”. Este adevărat, Racoviță pierduse din plantele și animalele colectate; o parte din ierbar fusese roasă de șoricei, iar căderea unui cal provocase pierderea unor borcane cu exemplare de faună mărunță.

La 27 ianuarie 1898 au debarcat pe o insulă. Lui Emil Racoviță i-a revenit mai apoi cinstea să o boteze. El i-a dat numele lui Cobălcescu, profesorul lui de științe naturale de la Liceul „Institutele Unite” din Iași, marele naturalist Grigore Cobălcescu (1831-1892), unul dintre întemeietorii geologiei românești.

La 28 în februarie, Belgica se afla în fața unei imense banchize, sfâșiată de largi crăpături. Comandantul Gerlache a dat ordin să înainteze, în ciuda împotrivirii celorlalți membri ai expediției. Spera să poată traversa banchiza și naviga apoi prin ape limpezi spre Sud. Emil Racoviță și Roald Amundsen au fost printre cei care s-au opus cel mai vehement înaintării. Nu curajul le lipsea, ci se temeau că importantele colecții strânse și observațiile făcute riscă să nu ajungă la semenii lor. La 4 martie 1898, pentru că înaintarea spre Sud devenise imposibilă, s-a decis revenirea spre nord, dar fără succes. Nava era prinsă într-un clește de gheață.

La 17 mai a început lunga noapte polară, ce avea să dureze trei luni. Nici un om nu o mai înfruntase vreodată în mijlocul ghețurilor, dincolo de Cercul Polar de Sud. Emil Racoviță a sintetizat astfel efectele nopții polare: „Întunericul continuu nu are numai efect rău asupra sufletului, e vătămător și pentru trup. Anemia a bântuit curând în mica noastră colonie. Fețele îngălbeniră, suflarea se îngreunase, mișcările cele mai simple pricinuiau bătăi de inimă. Ca umbre ne târam în neîntreruptul întuneric, prin nămolul

de omăt ce viscolul clădea pe puntea corabiei.” Orice muncă intelectuală de durată devenise imposibilă. Somnul venea foarte greu, la afecțiunile gastrice și circulatorii se adăugau cele psihice.

Abia după un an, la 14 martie 1899, după o muncă titanică, Belgica scăpa din strânsoarea banchizei și putea reveni, la 28 martie, la Punta Arenas.

„Cu toate că acest număr considerabil de lucrări biooceanografice și această mare activitate științifică desfășurată într-un timp relativ scurt erau suficiente pentru a-i asigura un nume considerat în știință, compatriotul nostru, abia scăpat de lichidarea sarcinii ce și-o luase cu expedițiunea antarctică, se îndreaptă într-o nouă direcțiune – iarăși într-un domeniu necunoscut – unde mari și grele probleme îi deschid un nou și vast domeniu de muncă” – scria Grigore Antipa. În primăvara anului 1904, aflat într-o călătorie de studii oceanografice, explorează fauna grotei Cueva de'l Drach din Majorca. Aici descoperă un nou gen de crustacee. Explorând tema, constată cât de puțin cunoscută și cercetată era fauna din peșteri. În 1907 publică o lucrare în care, după ce face o revizuire critică a concepțiilor de până atunci, expune programul noii ramuri a științei biologice al cărei creator este, speologia. În 1920 avea să fondeze la Cluj primul institut de speologie din lume.

Nicolae Iorga

„Opera lui Iorga e atât de vastă – poate cea mai vastă operă din istoria culturii universale – ea atinge domenii atât de felurite, încât un studiu de ansamblu al ei, spre a ajunge la rezultate temeinice, va trebui întreprins de un grup de cercetători cu o temeinică pregătire ideologică și de specialitate, dispunând de răgazul necesar unei asemenea încercări.” Astfel îl caracteriza la mijlocul anilor '60 ai veacului trecut, atunci când în România reîncepea să se vorbească despre Nicolae Iorga, istoricul Mihail Berza pe marele savant. Cum să-l cuprinzi așadar în câteva minute? Poate amintind câteva dintre direcțiile sale de cercetare, câteva dintre ideile lui despre istorie și mai ales cum a reacționat lumea savantă la tragica lui moarte.

Înainte de a intra în clasa întâi, Nicolae Iorga citise în original din Victor Hugo și alți scriitori francezi. În clasa a VI-a era un desăvârșit cunoscător al latinei și elinei. La 19 ani era profesor de liceu. Universitatea a absolvit-o într-un singur an. La 22 ani era doctor al Universității din Leipzig, iar la 23 ani profesor la Universitatea din București. A scris o sinteză de istorie a românilor în zece volume, numeroase alte sinteze și monografii, a editat un număr impresionant de documente, a compus versuri, a scris piese de teatru, a lăsat note de drum și amintiri, a rostit mii de conferințe. Potrivit lui Barbu Theodorescu, secretarul lui Nicolae Iorga și alcătuitoarea bio-bibliografiei lui, savantul ne-a lăsat 1.250 de volume și 25.000 de articole. Când Iorga împlinea 40 ani, A.D. Xenopol nota: „Te întreb cu înminunare cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie”.

Când i se conferă, la 3 mai 1930, titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din Oxford, este astfel prezentat: „Vă prezint un bărbat în multe învățat și a multe scriitor, pe care, dacă aș voi să îl numesc Tit Liviu al Daciei sale Transdanubiene, ar fi să ascund ceea ce ar trebui rostit mai înainte de toate, anume că el a scris opere istorice în patru limbi, că a mers până la izvoarele cele mai ascunse, că a prefăcut în piese de teatru povestiri istorice și și-a împletit numele său cu însăși istoria. [...] Căci nu a descris numai faptele românilor, nu a publicat numai monumentele și a străbătut cu o curiozitate ca a lui Pliniu arta, sălaşurile și mănăstirile lor; el urmărind analele turcești, pe o întindere de cinci secole, în tot atâtea tomuri, le-a înfățișat, precum a cercetat și obiceiurile și așezămintele tuturor neamurilor din părțile de miază-zi și soare răsare ale Europei. Căci nimeni nu se bucură în atare privință de o mai mare și mai răspândită faimă.”

A dat, pe baza unei cunoașteri directe a izvoarelor cum rareori s-a întâlnit în istoriografie, lucrări de istorie a românilor și de istorie universală. Istoria Imperiului Otoman a fost în momentul redactării și mulți ani după aceea cea mai însemnată tratare de ansamblu a subiectului. Despre cartea care nu are nici astăzi o traducere în limba română, britanicul Arnold J. Toynbee scria: „regret că nu l-am cunoscut niciodată pe Nicolae Iorga. [...] Sunt în special recunoscător pentru că a scris Istoria Imperiului Otoman – cea mare istorie a lui Iorga pe care o am în bibliotecă într-o ediție germană. Nicolae Iorga este o mare figură a științei, istoriei, atât a României, cât și a Europei și a lumii întregi, iar sfârșitul său tragic a fost o pierdere generală.” Iorga a fost unul dintre marii bizantiniști, lăsându-ne între altele, o Istorie a vieții bizantine și acel Bizanț după Bizanț, care, pe lângă faptul că definea, pentru prima oară, o realitate istorică, continuitatea formelor bizantine după cucerirea de către otomani a Constantinopolului, conține atâtea idei pentru direcții viitoare de cercetare, încât ar putea alcătui planul de cercetare pentru un institut specializat vreme de o jumătate de secol. Iorga este și singurul istoric român care a reușit până acum să depășească tratarea istoriei naționale în „sertărașele” convenționale: Țara Românească, Moldova și Transilvania, înfățișând-o în desfășurarea ei firească. Este adevărat, abundența de izvoare și modul de tratare o fac greu de citit pentru un nespecialist, uneori chiar și pentru specialiști.

Nicolae Iorga a fost și creatorul Școlii românești de la Paris și al „Casei Romena” din Veneția, instituții în care s-au putut pregăti, în perioada interbelică, numeroși istorici și filologi români.

În cuvântarea ținută la Teatrul Național din Iași, la 25 noiembrie 1918, Iorga spunea: „Țările Române au ieșit după 1300 ca o necesitate istorică, alcătuire politică îndoită cerută și de marile nevoi de viață economică universală. Ele au păzit drumul, au garantat liniștea, au asigurat comerțul împotriva tătarilor și turcilor. De asemenea, au păstrat un echilibru în această zonă geografică.” Cu alt prilej sublinia: „Deosebirea de până acum între istoria universală și istoria națională dispare, deosebire care e menită să rămână doar în osebiri pedante ori comode ale catedrelor istorice. Viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dânsese și înrâurind neconținut viața acestora.”

La moartea lui Nicolae Iorga, asasinat de legionari în noiembrie 1940, 47 de universități au arborat steagul negru. În decembrie 1940, în Parisul ocupat de trupele hitleriste, Mario Roques, istoric și filolog specializat în literatura medievală, rostea aceste cuvinte într-o adunare consacrată de Academia Franceză pentru a-i cinsti memoria: „Nicolae Iorga a fost unul dintre acei oameni ai vremurilor epice, inițiatori, conducători, îndrumători neobosiți ai nației lor, care trebuie să înțeleagă tot ce este în legătură cu țara lor, să fie la curent cu tot ce se întâmplă, dar mai ales să descurce națiuni, aplicând totul la ei în țară, să organizeze totul, să verifice, să corecteze și adeseori să ia totul de la început.”

Iorga își scrisese singur epitaful: „Au fost tăind un brad bătrân/ Fiindcă făcea prea umbră ...”.

Traian Vuia, primul zbor 1906

În 1902, când a plecat la Paris, Traian Vuia i-a spus mamei: „Nu plânge, mamă, că mă duc departe, dar vei auzi de mine lucruri frumoase și nu mă voi întoarce de acolo de unde mă duc decât prin aer zburând cu o mașină pe care eu am să o fac.”

Pasiunea pentru zbor l-a determinat pe Traian Vuia să părăsească o promițătoare carieră de avocat, începută sub oblăduirea lui Coriolan Brediceanu, și să plece la Paris pentru a demonstra că viitorul zborului aparținea aparatelor mai grele decât aerul, cu propulsie proprie. În realizarea visului său a primit sprijin material din partea lui Coriolan Brediceanu, a tatălui lui Petru Groza, a lui Nicolae Titulescu și a altor români.

Într-o schiță autobiografică, Vuia scria: „Mașina mea de zburat a fost concepută în iarna anului 1901-1902. [...] Constatasem cu surpriză că există toate elementele pentru realizarea zborului mecanic și mă întrebam de ce își pierd oamenii timpul cu baloanele dirijabile. [...] Conduc de entuziasm și de focul sacru al credinței, ignorând greutatea și piedicile materiale, am continuat și, în iarna 1902-1903, mașina era deja concepută în toate detaliile.” La 16 februarie 1903 a prezentat Academiei Franceze de Științe un memoriu intitulat „Proiect de aeroplan automobil”. S-a constituit o comisie formată din cei mai renumiți savanți francezi, care a decis: „Realizarea și rezolvarea problemei zborului cu un aparat mai greu decât aerul este o himeră. Această concepție nu poate să izvorască decât dintr-un creier bolnav.” Vuia nu a cedat și la data de 7 august 1903, șase luni mai târziu, și-a brevetat invenția în Franța.

A trecut apoi la realizarea practică a prototipului aparatului de zbor. Întreaga parte mecanică a mașinii sale a fost terminată în februarie 1905, dar cum epuizase fondurile, s-a văzut silit să amâne o vreme proiectul. În decembrie era gata și a putut începe experimentele: mai întâi rulajul pe șosea, fără aripi. La prima experiență, în decembrie 1905, pe un frig năpraznic, a răcit și abia în februarie 1906 a putut relua. În acel moment, nimeni în Europa nu construise o mașină de zburat analoagă.

La 5 februarie trebuia să aibă loc un experiment cu aripile montate. Vântul foarte puternic a împiedicat acest lucru, dar cum se strânsese multă lume, inclusiv fotografi, a dat jos aripile și a rulat tractat de elice. Ziarele au comentat evenimentul și a primit numeroase mesaje. „Din București am primit scrisori încurajatoare, exprimând dorința de a face din aceste experiențe o chestiune națională, făcând multe promisiuni și îndemnându-mă să refuz orice concurs străin, ceea ce am și făcut.” Evident că nu a primit niciun ajutor din partea guvernului român.

La 18 martie 1906 a reușit experimentul cu aripile montate. Revista franceză L'Aerophile consemna astfel reușita: „Zi frumoasă de primăvară, cer senin, albastru. Suflă puțin vânt de la nord-est în stânga pilotului. Aparatul a fost împins de la hangar pe șoseaua care duce de la Monteson la Sena. Cazanul a fost aprins pe la orele 3 și după cinci minute pilotul și-a ocupat locul pe scaunul de pilotaj, ținând cu mâna stângă volanul de direcție și cu cea dreaptă deschizând vana gazului CO₂ în motor. Aparatul s-a pus în mișcare, fără zgomot, accelerând viteza de înaintare. Pilotul lasă cu mâna dreaptă vana și ia maneta de expansiune a gazului în motor. Mașina continuă accelerarea și, după un parcurs de circa 50 m, pierde contactul cu pământul, fără ca pilotul să-și dea seama de momentul decolării. Suplețea mașinii cu vapori s-a arătat în toată eleganța ei. În acest răstimp, maneta de expansiune alunecă încetitor pe sectorul ei și ajunge la punctul mort. Motorul se oprește brusc. Elicea este calată și vântul lateral suflă mașina în dreapta, izbind-o de un arbore, producând stricăciuni la aripa din dreapta și la elice. Mașina cade, reia contactul cu solul, tot atât de frumos ca la decolare. Aparatul se ridicase la circa un metru înălțime și a parcurs cam 12 m în aer.” Un alt ziar parizian

titra Aeroplanul Vuia realizează un zbor plin de succes. „În orice caz, acest salt este un răspuns suficient pentru acei critici care au declarat că aeroplanul d-lui Vuia este prea greu și că el nu se va ridica niciodată de la pământ.”

Noutatea pe care o aducea Vuia, pe lângă decolarea cu mijloacele de bord, era trenul de decolare/aterizare. Până atunci, frații Wright reușiseră desprinderea de sol cu ajutorul unei catapulte. El a folosit un monoplan, cu o elice montată în față, cu ampenaj compus din profundor și direcție în spate.

Din păcate, Traian Vuia nu și-a omologat la timp izbânda. Santos Dumont, care a asistat la zborul lui Vuia, a renunțat la zborul cu balonul. A zburat și el, la 14 septembrie 1906, cu un aparat mai greu decât aerul, iar zborul său din 20 octombrie același an 1906 a fost omologat oficial ca fiind primul zbor cu un aparat mai greu decât aerul. El s-a folosit de principiul stabilit de Vuia, potrivit căruia durata și viteza de zbor erau determinate de puterea motorului.

La Expoziția Internațională de la Paris, din 1931, Brazilia a dat o recepție în amintirea lui Santos Dumont, invitând și Aeroclubul Franței. Cei de acolo au crezut că ar fi potrivit ca și pavilionul României să aranjeze o recepție, ținând cont că și țara noastră a avut un pionier al aviației. Cum Dimitrie Gusti, comisarul pavilionului românesc, se îmbolnăvise grav și cei care l-au înlocuit nu s-au arătat interesați, nu s-a făcut nimic.

Constantin Brâncuși

„Viața mea a fost doar un șir de miracole”, spunea Constantin Brâncuși. A plecat de acasă la 11 ani, lăsând în urmă o mamă văduvă. Ajunge să spele butoaie la un birtaș din Craiova. Admis la Școala de arte și meserii din Craiova oraș, își începe ucenicia într-un atelier de mobilă. Văzându-i talentul, directorul școlii îl trimite cu o bursă și o scrisoare de recomandare la Școala Națională de Arte Frumoase din București. În 1902 pleacă spre Paris pe jos, unde ajunge, după o călătorie prin Germania și Elveția, în 1904, doi ani mai târziu, bolnav și fără un ban. A spălat vase seara prin restaurante. S-a dus la un bal mascat al Academiei de Belle-Arte, în 1907, costumat cu un soi de buciom, cu clopoței la brațe și picioare, cu un ciur pe cap, înfășurat în două covoare orientale, cel din spate atârând ca o trenă. S-a întors acasă în zori, călare, urmat de o numeroasă escortă. La 30 ani a fost exmatriculat de la Belle-Arte pentru limită de vârstă. În inima Parisului, în care nu trăia izolat, dovadă legăturile și prietenii cu Rousseau Vameșul, Guillaume Apollinaire, James Joyce, Modigliani, Brâncuși rămâne prin felul de trai un țaran român, făcându-și mobilele cu mâna lui, încălzindu-se cu o sobă de cărămidă, având propria presă de ulei.

Creația lui Brâncuși este o logodire fericită de sensibilitate mediteraneană și înțelepciune orientală, considera Carola Giedion-Welcker. Întrupări în piatră sau bronz, lucrările lui Brâncuși propun privitorului o „eliberare”, o desprindere de povara corporalului, specifică filosofiei orientale. Nu întâmplător, cartea lui de căpătâi devine cea despre ascetul și poetul tibetan Milarepa, care a trăit în a doua jumătate a secolului al XI-lea și prima treime a celui următor. Spunea chiar Brâncuși: „În India am găsit înțelepciunea mea. Păstrată sub ploile Occidentului și stupiditățile Parisului: la paix et la joie! [pacea și bucuria]”.

Rodin i-a propus să fie monitor în atelierul lui, dar Brâncuși a refuzat, considerând că la umbra marilor copaci nimic nu poate crește. Nu s-a atașat niciunui program din perioada sa de formare și a rămas un solitar toată viața. Aborda sculptura direct, fără un model în lut prealabil. „Cioplirea directă, iată adevăratul drum către sculptură, dar și cel mai periculos pentru cei ce nu știu să meargă.” Și tot el își definea crezul: „Creează ca un zeu, comandă ca un rege, muncește ca un rob”.

A reluat la nesfârșit un număr restrâns de teme plastice, căutând să atingă desăvârșirea. „Simplitatea nu este un țel în artă, dar ajungi fără voie la ea, pe măsură ce te apropii de sensul real al lucrurilor”. Cu Muza adormită din 1909/1910, Brâncuși atinge pentru prima oară simplitatea expresivă și forma desăvârșită. Pe volumul nud și compact, forma ochilor și trăsăturile feței sunt abia schițate. Iar cea mai desăvârșită întruchipare a ovoidului, imaginea metaforică a mitului originii, rămâne Începutul lumii, din 1924. Succesivele busturi intitulate Domnișoara Pogany permit urmărirea fiecărei etape de simplificare. Gura și ochii, clar conturați în primele forme, devin tot mai imprecizi. În ultima variantă, cea din 1931, brațele și mâinile se contopesc într-o singură formă. O evoluție similară cunosc versiunile succesive ale Păsării. Sculptorul îndepărtează orice detaliu de prisos pentru forma esențială. Se apropie astfel de idolii mitici ai preistoriei și Antichității. Așa se explică receptarea operei sale și de publicul simplu, și de cunoscătorii rafinați. Era o sculptură care revenea la simplitate și care redeștepta ecouri din străfundurile amintirii.

Când a plecat din atelierul lui Rodin, a făcut-o și cu speranța unei comenzi aduse de Vasile Morțun, „un fel de socialist cu redingotă ministerială”. Acesta i-a comandat o statuie pentru Spiru Haret. „Haret mi-era simpatic: un matematician care se ocupa de luminarea satelor.” Monumentul gândit de el – îl și avertizase pe Morțun „că n-am să portretizez în marmură pe defuncta excelență îmbrăcată în redingotă” – era o fântână.

Fântâna lui Haret era o fântână arhaică și stilizată, pentru una dintre piețele Bucureștiului, cu apă pentru călătorii însetați. „Reînviăm pentru orășeni un vechi obicei țăărănesc. La țară se spune «cișmeaua lui cutare», «fântâna lui cutărică», după numele ctitorilor”. Morțun i-a refuzat proiectul. „Am văzut pe Haret în redingotă în fața Universității, aliniat soldățește, într-o defilare de statui. O oroare arhitectonică și plastică. Atunci am terminat cu România. Am revenit acum, la bătrânețe, adus de dor și de insistențele amabile ale d-nei Aretia Tătărescu, doamnă de bun gust de pe meleagurile noastre olteneste”.

Revenea și la recomandarea sculptoriței Milița Pătrașcu, pentru realizarea unui monument la Târgu Jiu dedicat eroilor din Primul Război Mondial. Brâncuși nu a cerut niciun ban pentru complexul „Calea eroilor” format din Masa Tăcerii, Poarta sărutului și Coloana fără sfârșit.

Constantin Brâncuși i-a făcut statului român oferta de a-i lăsa moștenire 200 de lucrări și atelierul său din Paris. Statul român a refuzat. Astăzi, atelierul lui Brâncuși este admirat de milioane de vizitatori în Centrul cultural „Georges Pompidou” din Paris. Când vezi cum sunt tratate la noi monumentele din complexul „Calea eroilor”, când știi că proiectul lui inițial nu mai este astăzi respectat, prin obturarea traseului de construcțiile ridicate ulterior, când afli că s-a năruit, în anul Centenarului, casa în care s-a născut Brâncuși, te gândești că poate a fost mai bine așa.

Cel de la care pornesc toate drumurile sculpturii contemporane ne îndemna: „Nu căutați forme obscure sau mistere. Eu vă dau bucurie curată. Priviți-le până le vedeți. Cei mai aproape de Dumnezeu le-au văzut”.

Gheorghe Marinescu

În primele decenii ale secolului trecut, cei ce treceau vara prin parcul orașului Sinaia puteau privi mirați la un personaj care, pe o bancă, privea la un microscop de voiaj. Era doctorul Gheorghe Marinescu, fondatorul școlii românești de neurologie, aflat în vacanță.

Gheorghe Marinescu ar fi trebuit să ajungă popă. Rămas orfan de tată pe când nu împlinise încă un an, cu o mamă care s-a chinuit să îl dea totuși „la carte”, deși asigura cu greu existența celor doi copii, se angajase ca la terminarea seminarului să urmeze cariera preoțească, altfel trebuind să achite taxele de școlarizare. Chemarea pasiunii a fost însă mai puternică și cu banii câștigați din meditații și-a achitat respectivele taxe. Și-a dat echivalența pentru studiile liceale și bacalaureatul în litere. A înaintat câte o cerere prin care se angaja ca într-un an să susțină și bacalaureatul în științe, către decanul Facultății de Medicină și către cel al Școlii Naționale de Poduri și Șosele și, primind de la ambii aprobare, s-a înscris la ambele facultăți. După primul an a optat pentru Medicină. Contactul cu sala de disecții a fost dur. Două săptămâni nu s-a mai putut apropia de ea. Dar până la urmă pasiunea a învins.

A câștigat repede aprecierea colegilor și a profesorilor, mai ales a lui Victor Babeș. În iulie 1889 este trimis, în calitate de președinte al studenților mediciști, la Paris, la inaugurarea noului local al Sorbonei. Cu o recomandare iscălită, printre alții, de Victor Babeș, este primit de marele neurolog Charcot să lucreze în spitalul Salpêtrière. Recunoscându-i meritele, Charcot îl invită la cursuri. La expunerea lui Charcot, Gheorghe Marinescu a prezentat rezultatele experiențelor proprii făcute pe iepuri, care arătau procesul de degenerare a fibrei nervoase. Un medic român care asista la lecție consemna: „Era pentru prima oară în analele clinicii franceze când un străin vorbea auditoriului în cursul unei lecții și în fața șefului serviciului.” Câteva ore mai târziu, Gheorghe Marinescu avea să afle că statul român îi tăiasse leafa de asistent la Institutul lui Victor Babeș, soluția găsită de profesor pentru a-l putea trimite, fără bursă, la Paris și pentru a asigura și întreținerea mamei lui Gheorghe Marinescu, care nu avea altă sursă de venit.

Studentul care își continua studiile la Paris este repede recunoscut și apreciat și de medicii francezi. Un episod nostim s-a petrecut când Marinescu a susținut examenul de parazitologie. Profesorul Blanchard, un taciturn, avea obiceiul să nu-și ridice nasul din catalog în timpul examenului. Așa a procedat și în timp ce Marinescu răspundea la subiect. Când s-a afișat rezultatul, nemulțumit că luase doar nota 18 (cea maximă era 20), Marinescu i-a trimis cartea de vizită și a cerut să fie reexaminat. Blanchard a ieșit imediat pe sală, și-a cerut scuze, explicându-i că el nu dădea 20 din principiu, dar în cazul lui Gheorghe Marinescu va face o excepție și îi va da nota 20.

Este greu să explici în detaliu descoperirile și prioritățile lui Gheorghe Marinescu, într-un domeniu atât de specific cum este neurologia. Le vom enumera doar. Folosind microfotografia (fotografia la microscop), pe care a studiat-o în Belgia și pe care a introdus-o în clinica lui Charcot, a publicat primul atlas de histologie a sistemului nervos din literatura medicală. În 1895 fizicianul german Röntgen descoperă razele X. Peste un an, Gheorghe Marinescu îl convinge pe fizicianul român Dragomir Hurmuzescu, care lucra la laboratorul de fizică de la Sorbona, să facă primele radiografii din lume ale mâinilor unor agromegalici. La scurt timp după inventarea aparatului de filmat, Gheorghe Marinescu a comandat fraților Lumière, din banii lui, un aparat cinematografic. Prin încetinirea derulării imaginilor, a creat un tablou complet al mersului în diferite cazuri de paralizie. În 1894 lucrarea scrisă împreună cu neurologul francez Sérieux despre tratamentul epilepsiei este premiată de Academia de Medicină din Bruxelles.

Alături de cei mai importanți neurologi francezi participă la înființarea publicației Revue Neurologique. A fost unul dintre primii care au folosit electroencefalografia în studiul bolilor creierului. A abordat și endocrinologia, studiind rolul hipofizei în cazurile de acromegalie. C.I. Parhon nota mai târziu: „În serviciul lui de la Spitalul Pantelimon s-a născut endocrinologia românească”.

Prima operație reușită pe măduva spinării a fost făcută la noi în 1912, la Spitalul Pantelimon, pe un student cu paralizia membrelor inferioare. Gheorghe Marinescu a diagnosticat o tumoare ce comprima măduva spinării în regiunea toracelui și l-a convins pe Ernest Djuvara să îl opereze. Prestigiul lui Marinescu îl determină pe Djuvara să accepte, deși nu mai operase pe sistemul nervos. Deschide canalul rahidian în locul indicat de Marinescu și extirpă tumoarea. Spre uimirea celor care nu crezuseră în soluția lui Marinescu, studentul a părăsit spitalul complet vindecat și și-a reluat studiile. Chirurgul Thoma Ionescu a efectuat prima operație pe creier. La cererea lui Gheorghe Marinescu a intervenit la un tipograf ce prezenta afazie (tulburări de vorbire), din cauza unui abces al lobului temporal stâng, rezultat în urma unei otite. Intervenția a fost încununată de succes. A studiat și fenomenul îmbătrânirii. „Întinerirea este o himeră – scria el –, oricare ar fi metodele întrebuițate nu se poate remonta cursul evoluției. Dar reactivarea pasageră a diverselor procese ale vieții nu este o imposibilitate [...] Nu trebuie cedat primelor impresii, care sunt de natură a întreține speranțe de natură irealizabilă.”

Cel mai potrivit epitaf pot fi chiar cuvintele lui Gheorghe Marinescu: „Viața este un mare dar al naturii, dar adevărata fericire este să faci bine țării și poporului tău.”

Henry Coandă, primul zbor cu un avion cu reacție

Savantul român Henri Coandă a realizat macheta unui „avion fără elice” și a expus-o la salonul internațional de la Berlin, din 1907, dar soluția de propulsie imaginată de el nu a trezit niciun fel de interes. Nu a dezarmat și și-a continuat cercetările.

La București, comandantul Arsenalului Armatei îi pune la dispoziție cele necesare pentru a construi și testa rachete. Una dintre ele, după lansare, s-a înălțat, s-a răsucit și s-a prăbușit apoi, în flăcări, în fundul unei curți de lângă Arsenal. A ajuns subiect de revistă: un actor apărea pe scenă și lansa fuzee luminoase, într-un spectacol dat în grădina de pe strada Academiei. Pentru găsirea celui mai bun profil de aripă a unui aparat ce ar fi zburat cu o viteză de neimaginat în acel moment, Henri Coandă a trebuit să facă o serie de experimente. A cerut aprobarea autorităților franceze – și a obținut-o cu mare greutate – pentru a monta o balanță de testare pe botul unei locomotive. A călătorit cu acea locomotivă în iarna 1909-1910, noaptea, când traficul era mai redus, între Paris și St. Quentin, cu 95 km/h, făcând măsurători cu vântul în față, pe botul locomotivei. A inventat un cronofotograf, un aparat care să redea pe placa fotografică mișcările aerului, scurgerea lui în jurul profilului aripii.

După ce l-a cunoscut pe inginerul francez Gustav Eiffel, acesta scria celui care i-l recomandase: „Știe mai mult decât alți ingineri cu experiență și cu părul alb, știe ce vrea mai bine decât toți, ce trebuie să facă și cum să lucreze. Eu îl voi sprijini cu tot elanul pentru că văd în pregătirile lui tot ceea ce am visat să fac eu dacă, vai, vârsta mea mi-ar fi permis-o, dar sunt trecut de 70 de ani și de încercat nu mai pot cuteza nimic. Iată de ce simt că acest Coandă face ceea ce aș fi vrut să fac eu însumi pentru omenire.”

Peste ani, serbat în America drept părinte al aviației cu reacție, câțiva mari industriași americani l-au întrebat ce grupuri industriale și financiare l-au sprijinit în cercetările pentru realizarea primului avion cu reacție. „I-am scris tatălui meu, în România, solicitându-i bani, și tata, renunțând la economiile sale de militar și profesor, mi-a trimis ceea ce agonisise dintr-o soldă ofițerească și dintr-un salariu de la politehnică.” Americanii nu au mai comentat nimic.

În octombrie 1910, la al doilea Salon Internațional de Aeronautică de la Paris, Henri Coandă a expus primul aeroplan cu reacție din lume. Directorul revistei La Technique Aéronautique scria despre avionul lui Coandă: „Este unul dintre rarele aparate în care totul este nou, iar modul judicios și rațional prin care inventatorul său iese din fâgașele drumului bătut în această direcție pentru a înfrunța riscurile lucrului inedit este un motiv destul de puternic spre a ne decide să examinăm cu atenție mijloacele pe care inventatorul le folosește în construcția sa.”

Avionul creat de Henri Coandă aducea câteva noutăți în aviație. Pentru prima oară, rezervoarele de combustibil și lubrifianți erau instalate în aripa superioară, a cărei grosime era suficient de mare pentru a permite acest lucru. O altă prioritate era renunțarea la învelișul de pânză pentru aripă și folosirea unui rigid, de contraplacaj subțire. Cele două roți din față puteau fi parțial escamotate în aripa inferioară. Era prima încercare de folosire a trenului de aterizare escamotabil. În urma experimentelor făcute pe terasele Turnului Eiffel și la bordul locomotivei, Coandă introduce fanta de bord de atac, care mărea portanța la aterizare. Dar marea noutate o constituia motorul aeroreactor, inventat și construit de Coandă, fără să dispună de surse de documentare sau de vreun experiment anterior. Atunci când i-a văzut avionul la Salon, Eiffel i-a spus: „Păcat, băiete, că te-ai născut cu 30 de ani, dacă nu chiar cu 50 de ani, prea devreme, cu mult prea devreme.”

Într-o zi de decembrie 1910 avionul a fost adus la Issy-les-Moulineaux. Le-a spus celor doi pionieri ai aviației francezi prezenți, Voisin și Bréguet, care știau că Henri Coandă nu era pilot: „Voi încerca să mă plimb puțin pe teren”.

Dar să îl lăsăm pe Coandă să povestească cum s-au desfășurat lucrurile. „Nu aveam intenția să zbor cu avionul în acea zi, ci doar să controlez aparatul cu reacție la sol. Motorul a mers bine în atelier. Dar când l-am montat pe avion, căldura de la cele două efuzoare, care se scurgea în spate, de-a lungul carlingii, era prea puternică. În această situație am montat două plăci simple la partea de sus și de jos a fiecărui efuzor, pentru a îndepărta căldura ce se degaja spre mine. Efuzoarele erau, bineînțeles, depărtate de fuzelajul de lemn, astfel încât să nu incendieze aparatul. Când m-am urcat în carlinga deschisă și am început rulajul avionului la sol, am constatat că ceva nu este în regulă. Jetul de reacție nu stătea în conducta de evacuare din azbest, ci ieșea și atingea părțile laterale ale fuzelajului. Fiindu-mi teamă că avionul va lua foc, mi-am concentrat toată atenția asupra reglării motorului cu reacție și n-am observat că avionul prindea viteză. Apoi am privit afară. Zidurile Parisului [încă nu fuseseră demolate complet zidurile fortăreței Paris] erau chiar în fața mea. Nu mai aveam distanța necesară nici pentru a opri și nici pentru a mă întoarce, așa că am încercat să zbor peste ele. Dar nu era nimeni care să mă învețe cum să zbor, iar avionul meu era nou și complet deosebit. Am forțat aparatul să urce prea brusc și s-a angajat în limită de viteză. Aripa stângă s-a rupt, iar avionul meu s-a prăbușit pe sol. Deoarece nu purtam centura de siguranță în carlinga deschisă, am fost aruncat în momentul prăbușirii. Mi-am revenit, simțindu-mă ca și cum s-ar fi zdruncinat totul în mine. Avionul meu cu reacție ardea la câțiva iarzi mai încolo”. De atunci a zburat doar ca pasager. Iar prorocirea lui Eiffel s-a împlinit. A trebuit să mai treacă 30 ani până când avionul cu reacție să devină o realitate.

Intrarea României în Primul Război Mondial

La izbucnirea Primului Război Mondial, România a ales să rămână neutră. Țara era nepregătită pentru război. Dar când fusese vreodată?

Au urmat doi ani de intense negocieri diplomatice, Bucureștii dorind să obțină din partea țărilor Antantei (Franța, Marea Britanie, Rusia și, din 1915, Italia) asigurări ferme că la sfârșitul războiului avea să poată realiza unirea cu românii din Monarhia Austro-Ungară. Rusia însă nu dorea încheierea unui astfel de document, căci nu voia o Românie mai puternică în drumul Rusiei către Strâmători sau care să revendice Basarabia, ținutul pe care i-l răpise în 1812. La începutul lunii august 1916, președintele Franței i-a adresat țarului Rusiei o telegramă, prin care îi cerea să fie mai conciliant cu România. Iar României i s-a pus în vedere ultimativ că ori intră atunci în război ori poate să își ia adio de la idealul de unire. Rațiunea acestui ultimatum a ieșit la iveală în ultimii ani, când s-au pus în circulație noi documente. În cancelariile europene se discuta deja că Rusia nu mai putea rezista mult. Interesul Franței era să creeze un pol alternativ de rezistență în Balcani, prin joncțiunea forțelor militare ale României și Greciei, pentru momentul când prăbușirea frontului rusesc devenea evidentă. De aceea a insistat pentru o ofensivă a armatei române la sud de Dunăre, ceea ce pentru români era o imposibilitate morală: noi intraserăm în război pentru a-i elibera pe frații din Transilvania.

La 4 august 1916, la locuința lui Vintilă Brătianu, fratele prim-ministrului Ion I.C. Brătianu, în cel mai deplin secret, s-au semnat convenția politică și cea militară între România și Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia. Cele două convenții prevedeau recunoașterea dreptului României de a se uni cu teritoriile locuite de români din Austro-Ungaria. România urma să declare război până cel târziu la 15 august 1916, iar Rusia trebuia să o sprijine cu o puternică ofensivă și să asigure apărarea portului Constanța.

Deplin secret, dar la 13 august ziarul Universul scoate o ediție specială în care anunță convocarea Consiliului de Coroană pentru a doua zi. „Mai putem adăoga, ca fapt precis, că în ce privește tratativele diplomatice cu Quadrupla [Antanta], ele au fost terminate cu succes și au și căpătat forma definitivă și oficială.”

Ceva mai bine a fost păstrat secretul în privința măsurilor preliminare ce urma a fi executate imediat înainte de mobilizare. Sarcina elaborării acestor măsuri i-a revenit maiorului Radu R. Rosetti, șef al Biroului Operații, cu acordul și în înțelegere cu superiorul său, locotenent-colonelul Ioan Rășcanu, șeful Secției III din Marele Stat Major. Din motive de maximă securitate, rezultatul muncii sale trebuia cunoscut și avizat doar de Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul și totodată ministrul de Război până la 15 august 1916.

Duminică, 14 august, deși se luaseră măsuri „pentru a se deruta curiozitatea publică”, mii și mii de cetățeni s-au îngrămădit pe Bulevardul Elisabeta și pe străzile ce duceau la Palatul Cotroceni, unde se ținea Consiliul de Coroană. De la Podul Elefterie până la Calea Victoriei era o mare de capete. Mulțimii i s-a interzis să treacă de Podul Elefterie. Prefectul Capitalei a precizat de dimineață că ziarele nu vor putea scoate ediții speciale înainte să se dea comunicatul oficial.

La Palatul Cotroceni cei convocați au început să sosească de la 09.30. Pe la 10.15 persoanele răzlețe care se aflau prin curtea Palatului au fost îndepărtate. Consiliul a ținut până la prânz, la ora 13.00. Brătianu, membrii guvernului, N. Filipescu și Take Ionescu au fost salutați cu urale de mulțime, la plecare. Patrulă străbat străzile Capitalei. În berării, la colț de stradă era un singur subiect de discuție: „Ce vom face? Ce hotărâre se va lua la Consiliul de Coroană”. Se paria cu frenezie și toată lumea avea impresia că avea dreptate.

Constantin Argetoianu nota și el: „pe la orele 5 d.m., am asistat din balcon la proclamarea mobilizării. În stradă era o mare de oameni, ca la sărbătoare. Delir și îmbrățișări. După un sfert de ceas, urlete și urale și mai tari. Regele și regina treceau spre Șosea, într-un automobil deschis. Mi-a fost dat să asist pentru prima oară în România la o adevărată explozie de iubire și de loialism față de dinastie. Abia putea mașina să înainteze. [...] Cu apusul soarelui atmosfera de euforie a început să se schimbe puțin. Nicio lanternă n-a mai fost aprinsă pe străzi; restaurantele, cafenelele, locurile de petrecere – ca și casele particulare – n-au avut voie să lase nicio rază de lumină să se mai strecoare în afară”.

A prevalat la nivel național un entuziasm contagios, pe care îl reflectă nenumărate consemnări de epocă, atât în Vechiul Regat, cât și în Transilvania, privind declanșarea luptei de eliberare a teritoriilor naționale ocupate de Austro-Ungaria. Ion I.C. Brătianu avusese prudența să declare în Consiliul de Coroană care decisese intrarea în război: „Chiar de ar fi să fim bătuți, prin faptul că patru din cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naționale și au consfințit, printr-un act solemn, hotarele etnice ale românilor de peste Carpați, cauza românismului va face un pas înainte, mai mare și mai însemnat decât oricând. Și dacă nu azi, mâine vom culege roadele acestor jertfe și acestor afirmări de drepturi”.

Românii au mai așteptat, înfruntând mari greutăți și pierderi, încă doi ani până la împlinirea visurilor lor.

Hermann Oberth, primul model din lume al unei rachete cu combustibil lichid

Acum 122 de ani, într-o casă din Sighișoara, seara, mai multe persoane discutau profeția făcută de unul dintre bunici: „Peste o sută de ani oamenii vor zbura spre Lună!”. La discuție asista și un puști de patru ani, pe nume Hermann Oberth. A doua zi, Hermann a meșterit o locomotivă, cu ciocanul și rindeaua, și i-a întrebat pe părinți dacă poate ajunge cu ea pe Lună.

Pe la șase ani Hermann și-a început carnetelul cu invenții: o moară de apă gândită să folosească forța Niagarei, mașina de fulgere, care trebuia să le capteze și să le înmagazineze energia pentru vremea când nu ploua. Mama sa îi scria unei prietene: „El citește mai puțină literatură de aventuri decât fratele său Adolf – care pur și simplu înghite tot ce apucă despre indieni și altele – în schimb citește din reviste tot ce se referă la aceste domenii și, ceea ce mă uimește îndeosebi, este faptul că a și început să înțeleagă ceea ce citește.”

În vacanța de iarnă 1905-1906 a citit cărțile lui Jules Verne De la Pământ la Lună și Călătorie în jurul Lunii. S-a apucat să calculeze dacă afirmațiile lui Jules Verne erau susținute de legile fizicii. A descoperit că Jules Verne nu ținuse cont de forța imensă la care erau supuși călătorii în momentul lansării din tun. Soluția era un vehicul cu o propulsie care să crească treptat, adică racheta. Dar ce fel de combustibil să folosească aceasta? Până să lămurească această problemă, a început să facă cercetări de medicină... spațială, primele din lume. Sărea de pe trambulina de 6 m la strandul din Sighișoara și calcula la ce accelerație, mai mare decât cea gravitațională, era supus corpul lui. În 1908 a construit și o centrifugă, pentru a testa limitele rezistenței la o accelerație mărită. Mai târziu, când s-a confirmat că un om bine antrenat poate rezista la forțe de 6 sau 7 ori mai mari decât forța gravitațională, avea să noteze: „Mă mir nu în privința realității, cât în privința faptului că nu mi s-a dat crezare timp de 40 ani”.

Hermann era considerat un ciudat de concitadini: mergea prin șanțul cu apă, în loc să pășească pe trotuar, pentru a nu se lovi de trecători, adâncit cum era în calculele sale. Fusese poreclit „Oberth-Lună”.

În 1917 a realizat primul model din lume de rachetă cu combustibil lichid. În compartimentul instrumentelor a prevăzut o instalație giroscopică care să asigure stabilitatea în zbor a rachetei și o comandă electrică automată. În 1918, când a încercat să breveteze invenția, a primit următorul răspuns: „După cum ne învață experiența, rachetele nu pot zbura mai mult de 8 km. În calculele dumneavoastră, prin urmare, trebuie să se fi strecurat o eroare.” În vara lui 1920, la München, a terminat proiectul unei rachete cu hidrogen și oxigen. Tot atunci a inventat și racheta cu mai multe trepte. A fost primul proiect din lume de realizare a unei rachete cu mai multe trepte, cu combustibil lichid, bazat pe calcule numerice.

În primăvara lui 1922 a terminat manuscrisul unei teorii detaliate a rachetelor, pe care l-a prezentat ca disertație la Universitatea din Heidelberg. Primește aprecieri, dar teza este respinsă. „Pentru astronomi era prea tehnică, pentru constructorii de mașini prea fantastică, iar pentru medici departe de orice realitate.” La 23 mai 1923 și-a prezentat din nou lucrarea la Facultatea de Fizică din Cluj. Aici i-a fost primită și i s-a acordat titlul de profesor. Era prima recunoaștere instituțională a lucrării sale epocale.

În 1923 și-a tipărit lucrarea la Editura Oldenbourg din München, pe banii lui, după ce-i fusese respinsă de alte patru edituri. Se intitula Racheta spre spațiile interplanetare. Cartea a fost apreciată drept „adevăratul început al erei cosmice”. Oberth a fost primul

care a elaborat concepte și proiecte de construcție pe bază de calcule numerice. Descria detaliile tehnice ale rachetelor moderne de astăzi, detalii pe care unii, neștiutori, le consideră invenții recente.

În anul 1925 s-a mutat la Mediaș, unde a beneficiat de existența atelierelor școlii militare de aviație. În scurt timp, Mediașul a devenit un fel de Mecca a zborului spațial, unde soseau scrisori din toate colțurile lumii. După publicarea în 1929 a unei a doua cărți, considerată „Biblia astronauticii”, a primit o scrisoare de la regizorul Fritz Lang, care îl invita să colaboreze la un film pe baza scenariului scris de soția acestuia, Femeia în lună. Racheta construită pentru film semăna izbitor cu cele de azi. I s-a făcut oferta să construiască și una adevărată, care să fie lansată în cadrul campaniei de publicitate făcută filmului. Printre cei care au venit să îl ajute au fost și câțiva studenți, între care Wernher von Braun. În octombrie 1929 a avut loc premiera filmului, care a fost un mare succes. Cum nu reușise să termine construirea rachetei până la acea dată, studiourile UFA nu i-au mai plătit realizarea finală a rachetei. Când i-au mai rămas doar banii de drum, s-a urcat în tren și a revenit acasă.

Vocea cea mai autorizată să ne rezume ce a însemnat Hermann Oberth este, desigur, Wernher von Braun, părintele rachetelor germane din Al Doilea Război Mondial și al programului american Apollo: „Orice idee mare necesită un profet, care are sarcina, ingrătă și dificilă, de a deschide calea pentru recunoaștere și traducerea ei în viață. Fiecare descoperire științifică are nevoie și ea de un savant, care va fi în măsură să formuleze precis bazele și condițiile pentru realizarea ei, precum și importanța și posibilitățile ei de aplicare. Profesorul Oberth a fost, pentru domeniul explorării spațiului cosmic, atât profet, cât și savant. El nu a avut nevoie de laboratoare costisitoare sau de instalații de încercare valorând miliarde. Cu geniala sa putere creatoare, aparținând unui spirit admirabil, el a creat fundamentul unei industrii puternice, noi.”

Mărăști, Mărășești, Oituz

Planul de campanie pentru anul 1917 pe frontul românesc, îndelung discutat cu aliații ruși și cu Misiunea Militară Franceză, condusă de generalul Henri Mathias Berthelot, i-a conferit Armatei 1 române rolul decisiv. Lovitura principală urma să fie dată de această mare unitate, în sectorul Nămolosa, obiectivul fiind nimicirea, împreună cu Armata 4 rusă, a principalei grupări inamice, Armata 9 germană, condusă de generalul Johannes von Eben. La rândul său, adversarul își propusese scoaterea României din război și ajungerea în sudul Rusiei, în Ucraina, pentru a beneficia de resursele agricole ale acestei regiuni. Feldmareșalul August von Mackensen, comandantul forțelor din Carpații de Curbură, a prevăzut executarea loviturii principale tot în sectorul Nămolosa, ceea ce arăta slaba activitate informativă a celor doi beligeranți. Concomitent, o grupare ataca pe Valea Oituzului, joncțiunea cu forțele principale urmând să se realizeze la est de Carpații Meridionali. Cum se întâmplă de obicei, planurile au fost date peste cap de realitate.

Prima dintre cele trei mari operațiuni desfășurate în vara lui 1917 a fost cea dusă de Armata 2, comandată de generalul Averescu, în zona Mărăști. La 11/24 iulie generalul Averescu a declanșat ofensiva. Satul Mărăști, puternic fortificat, nu putea fi cucerit printr-un atac frontal. S-a declanșat un puternic tir de artilerie. După lupte grele, la 18/31 iulie au fost cucerite Plaiul Măgurii, Cornul Măgurii și Măgura Cașinului, a doua zi. Bătălia de la Mărăști a luat sfârșit. Generalul Averescu scria: „Poporul României moderne trebuie să-și întipărească bine în suflet ziua de 11 iunie 1917, când în acea zi, pentru întâia dată, armata sa tânără, care-și primise botezul de sânge numai cu 40 ani înainte la Grivița, înscrie în istoria sa prima victorie în adevăratul sens al cuvântului, adică victorie ofensivă și definitivă.” Concepția, organizarea și execuția operațiunii au fost impecabile, astfel că Mărăștii au devenit un model de artă militară. Din păcate, ofensiva a fost oprită din cauza înfrângerii grave suferite de trupele ruse pe frontul din Galiția, fără a se putea valorifica deplin succesele inițiale.

Bătălia de la Mărășești s-a desfășurat între 24 iulie/6 august și 6/19 august 1917. Potrivit planului inițial, trupele române și ruse trebuia să pornească ofensiva în dimineața zilei de 13/26 iulie. Cu o zi înainte însă, Armata 5 rusă a primit ordin să oprească pregătirile până la noi ordine, din cauza situației din Galiția și Bucovina. Și armata română a trebuit să oprească pregătirile de ofensivă. Cei care au declanșat ofensiva au fost germanii, în dimineața zilei de 24 iulie/6 august, în condițiile în care mari unități ruse erau în curs de dislocare din zonă spre Bucovina. Mulți soldați ruși au refuzat să lupte. Dând dovadă de mult eroism, unitățile românești și cele ruse care au acceptat lupta au rezistat. Atunci s-a născut fraza: „Pe aici nu se trece!” În ordinul de zi dat de comandantul Armatei 1, generalul Eremia Grigorescu, se scria că Mărășești a fost „mormântul iluziilor germane”. Timp de 14 zile, românii au luptat din greu, în condițiile în care trebuia să acopere și pozițiile părăsite de soldații ruși. Ziua de 6/19 august a adus înfrângerea ofensivei germane. Bătălia s-a bucurat de un larg ecou în presa vremii. Directorul ziarului Le Figaro scria: „Mărășeștii sunt Verdunul român”. În marginea orașului Mărășești s-au distins militarii Regimentului 32 „Mircea”, compania de mitraliere din Regimentul 51 Infanterie comandată de căpitanul Grigore Ignat, ai cărui luptători au fost găsiți „morți cu mâinile încleștate pe piese, sub un morman de cadavre inamice”, apărând cota 100, a cărei pierdere ar fi aruncat jumătate din trupele române peste Siret. În ultima zi a luptelor a căzut la datorie sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu.

La 26 iulie/8 august s-a declanșat și bătălia de la Oituz. Inamicul preconiza o lovitură principală pe direcția Onești. S-au dat lupte grele la Cireșoaia (30 iulie/12 august), unde s-a blocat înaintarea germană. Aici a căzut în luptă caporalul Constantin Mușat,

cel care lupta fără o mână, dând o „pildă mișcătoare de înțelegere a datoriei către țară, dincolo de marginile fixate și de legile firii și de ale oamenilor”.

Generalul Kurt von Morgen, comandantul Corpului 1 rezervă german, în lucrarea sa Luptele eroice ale trupelor mele, nota: „Rezistența dușmanului, în special a românilor, a fost neobișnuit de dâră și s-a manifestat prin 61 de contraatacuri în decursul celor 14 zile. Ele au condus la lupta la baionetă. Acestea ne-au pricinuit pierderi considerabile. Luptele din august (1917) ne-au adus drept un succes local, dar nu unul hotărâtor; ele au dovedit că românii deveniseră un adversar demn de respectat. După o pregătire de șase luni înapoia frontului, sub conducerea franceză, ei se băteau mai bine, erau conduși cu mai multă dibăcie, în special artileria și infanteria cooperau mai strâns ca la începutul campaniei”. Istoricul britanic Robert Seton-Watson aprecia că „românii l-au împiedicat pe Mackensen să ocupe Odessa și pe Leopold de Bavaria Moscova”, iar Theodor Roosevelt, fost președinte al Statelor Unite ale Americii, în interviul acordat, la 27 august 1917, corespondentului din New York al ziarului România, aprecia: „În acest război soldații români au dovedit multă vitejie. Singurul punct sigur pe Frontul Oriental e locul unde se află armata română”.

Victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz au asigurat menținerea statului român, în jurul căruia aveau să se strângă peste un an toate provinciile locuite de români.

George Constantinescu, Teoria sonicității, 1918

Revista britanică The Graphic publica în anul 1926 un tablou cu cele mai ilustre personalități științifice ale lumii: Einstein, Edison, Kelvin, Marie Curie, Bell, Marconi. Între cei 17 savanți se număra și Gogu Constantinescu. Din 1907 până în 1965, când s-a stins, a brevetat practic o invenție la fiecare patru luni, în medie. Este creatorul unei noi științe, sonicitatea, care studiază transmiterea energiei prin unde sonice. Nimeni până la el nu găsisese o soluție pentru producerea unor energii sonice sau ultrasonice mari și nu se gândise că atât sunetele, cât și ultrasunetele sunt capabile să transporte cantități mari de energie, utilizabilă în scopuri industriale. Studiind soluțiile matematice ale armoniei muzicale, a ajuns să demonstreze că sunetele pot transmite energie. „În timpul unei călătorii în America, în anul 1913, am avut norocul să-l întâlnesc pe marele inventator Edison. L-am întrebat care era ultima invenție la care lucra. Dl. Edison (interpreta lui, deoarece Edison era complet surd) mi-a spus că lucra la construirea unei mașini cu ajutorul căreia, dacă cineva cântă o melodie pe claviatura unui pian, mașina s-o înregistreze automat și să-i cânte auditorului întreaga compoziție. Dificultatea pe care Edison o întâmpina rezida în faptul că nu găsisese pe nimeni care să-l învețe legile armoniei.” Experții râdeau de proiectul lui. Gogu Constantinescu i-a spus că el crede că este posibil. „Edison mi-a propus să îl urmez în birou, unde am petrecut aproape toată după-amiaza, discutând proiectul său.”

Gogu Constantinescu a stabilit principiile fizice de bază ale sonicității privind modul și legile de generare și reflectare a undei sonice, precum și ecuațiile undelor sonice. Realizările sale cele mai multe au fost în domeniul transmiterii energiei prin lichide. Un moment important a fost când a sesizat că legile sonicității sunt similare legilor electricității. A ajuns să realizeze motoare rotative acționate de unde sonice prin conducte de apă, care funcționau fără zgomot, asemenea motoarelor electrice. Până la el transmiterea energiei la un anumit punct se făcea prin metode hidraulice pneumatice, prin cabluri și prin cablurile electrice.

La cursul de poduri, predat la Școala națională de poduri și șosele de Anghel Saligny, acesta cerea ca proiect de diplomă un proiect de pod din piatră sau beton. Gogu Constantinescu s-a prezentat cu unul din beton armat. Saligny a exclamat: „Cum se poate? Nu v-am spus la curs să nu faceți poduri de beton armat?”. Gogu i-a replicat că el va face poduri din beton armat. Profesorul nu s-a supărat și au rămas prieteni. Pe vremea aceea nu se făceau cursuri de beton armat și nu exista o teorie de calcul consacrată. Avuseseră loc și câteva accidente grave cu poduri construite din beton armat, care au pus sub semnul întrebării utilizarea betonului armat în construcții.

În 1910 a plecat în Marea Britanie. Bucătăria locuinței a devenit primul laborator sonic din lume. Era considerat „un român nebun”. La un moment dat și-a mutat laboratorul pe o insulă pe Tamisa. Acolo a perforat un bloc mare de granit cu procedeul sonic pus la punct de el. Într-o zi însă Tamisa s-a revărsat și el abia a avut timp să-și evacueze „misterioasa” instalație. În timpul unor demonstrații făcute la Londra, unul dintre participanți a început să umble cu bastonul pe sub instalații, ca să se convingă că nu era ceva ascuns, nu era o scamatorie la mijloc.

Deși a obținut rezultate concludente și numeroase brevete de invenții, aplicarea lor cu rezultate economice imediate nu era încă posibilă și nu putea obține fondurile necesare continuării experiențelor. A plecat atunci în S.U.A. Când a depus brevetele de invenție bazate pe aplicarea sonicității și în America, Oficiul de patente din Washington i le-a refuzat ca... nefiind posibile. A trebuit să aducă oameni de știință cu prestigiu consacrat care să depună jurământ că au văzut funcționând mașinile sale.

Primul Război Mondial l-a găsit din nou în Marea Britanie. Pe atunci, problema executării focului printre palele elicei, astfel încât gloanțele să nu o lovească, nu fusese rezolvată. Amiralitatea britanică și-a adus aminte de „românul nebun” și l-a invitat să participe la un concurs pentru rezolvarea acestei probleme. El a pus condiția să i se construiască un laborator sonic, realizat în 1918 la West Drayton. Aparatul pus la punct de el și-a dovedit fiabilitatea și britanicii i-au achiziționat 50.000 de bucăți. Germanii au încercat să îl copieze de pe avioanele doborâte, dar n-au reușit să obțină aceleași performanțe. Amiralitatea britanică i-a aprobat în 1918 tipărirea primului volum din Teoria sonicității, dar doar în 150 exemplare, marcate „strict secret”. Cartea consfințea nașterea noii științe, sonicitatea. Devenise la Londra omul zilei. Multe dintre invențiile sale fiind sub pecetea secretului militar, noua știință a pătruns mai greu în conștiința publică.

Ulterior, a pus în România bazele întreprinderii „Sonica”, cu concursul Băncii Românești, condusă de Vintilă Brătianu, pentru promovarea aplicațiilor sonicității. Dar cum întreprinderea nu aducea beneficii, i s-a cerut de către acționari să vină să dea socoteală. S-a urcat la tribună și a explicat că munca de cercetare și invenție nu este încununată întotdeauna de rezultate imediate. Constatând că acționarii nu au răbdare, a completat un cec prin care le restituia capitalul investit și a plecat. Spre surprinderea acționarilor, cecul avea acoperire.

Unirea Basarabiei 1918

România a intrat în Primul Război Mondial alături de Antantă pentru a obține eliberarea fraților din Monarhia Austro-Ungară. În 1918, primul teritoriu locuit de români care se unea era însă Basarabia, parte (din 1812, când a fost desprinsă abuziv din teritoriul principatului românesc Moldova) a teritoriului fostului aliat, Rusia.

Revoluția rusă din februarie 1917 și perioada care a urmat a permis mișcării de eliberare națională a românilor din Basarabia să se manifeste cu intensitate sporită și, în timp, să își clarifice obiectivele. În faza inițială, s-a cerut doar autonomia, dobândirea drepturilor cetățenești și a celor naționale. S-au creat partide, s-au ținut congrese ale diferitelor categorii socio-profesionale. Faza următoare a fost cea a proclamării independenței, pentru ca în final să se realizeze Unirea.

La 21 noiembrie 1917 și-a început lucrările din Sfatul Țării. La 2 decembrie 1917, acesta a adoptat o Declarație prin care se constituia Republica Democratică Moldovenească, ce urma să intre în alcătuirea Republicii Federative Democratice Ruse. Puterea executivă revenea Consiliului Directorilor Generali. În ședința inaugurală a Sfatului Țării ia cuvântul și transilvăneanul Onisifor Ghibu: „Dumneavoastră ați suferit o sută de ani și acum vedeți că idealurile dumneavoastră s-au împlinit. Noi am suferit o mie de ani și astăzi încă n-am auzit că a sosit ceasul dreptății. [...] Ora dreptății pentru întregul nostru popor trebuie să sosească”.

Tânărul stat nu a fost în stare să facă față anarhiei instituite de bandele bolșevice și de trupele ruse care păraseau în debandadă frontul românesc. La 27 decembrie autoritățile de la Chișinău solicită ca regimentul de voluntari ardeleni ce urma să vină în România din Rusia să fie pus la dispoziția autorităților de la Chișinău. La sosirea în stația de cale ferată, odată cu începerea debarcării, detașamentul de ardeleni a fost întâmpinat cu foc de arme și mitraliere de unități militare bolșevice. Mai mult, la Chișinău bolșevicii au atacat sediul Comisiei interaliate, arestând militari și funcționari ai statelor Antantei aflați în misiune. Și generalul Șcerbacev, comandantul trupelor ruse de pe frontul românesc, cere guvernului român să asigure securitatea liniei de cale ferată Chișinău–Ungheni. În aceste condiții se decide trimiterea Corpului 6 Armată pentru restabilirea ordinii, urmând ca trupele române să fie retrase de îndată ce autoritățile legale de la Chișinău ar fi cerut acest lucru. La 15 ianuarie 1918, ministrul Franței la București scria consulului francez din Chișinău: „Toți colegii mei, miniștrii Puterilor Aliate, și eu însumi suntem autorizați să vă declarăm oficial că intrarea trupelor române în Basarabia este o măsură pur militară, având ca obiectiv asigurarea funcționării normale a spatelui frontului ruso-român, conform regulilor stabilite pentru toate statele beligerante. În acest fel, intrarea trupelor române în Basarabia nu va avea nicio influență asupra situației politice actuale în Basarabia, nici asupra sorții acestei țări în viitor.”

Drept urmare, guvernul bolșevic de la Petrograd a rupt relațiile diplomatice cu România și a confiscat tezaurul României evacuat la Moscova. La 24 ianuarie 1918 Sfatul Țării a proclamat independența țării. Președinte al republicii devenea Ion Inculeț, iar al Consiliului de Miniștri Daniel Ciugureanu.

La 23 martie, Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu și Pan Halippa au fost invitați la ședința Consiliului de Miniștri prezidată de Alexandru Marghiloman. Acesta îi întreabă ce părere au despre unirea cu România. Halippa și Ciugureanu se declară imediat pentru. Toată lumea aștepta răspunsul lui Inculeț. Spre surpriza generală, Inculeț cere un răgaz de gândire. Merge la miniștrii Italiei, Franței, Marii Britanii și S.U.A. aflați la Iași și le pune întrebarea: cum ar privi unirea Basarabiei cu România, realizată cu binecuvântarea Germaniei? Ministrul Italiei îi spune că Aliții au prea mari interese în Rusia ca să ajute la

dezmembrarea ei. Cel al Marii Britanii i-a răspuns că Londra nu va avea nimic împotriva unirii, ministrul S.U.A. l-a asigurat că țara sa va sprijini unirea noastră, iar ministrul Franței i-a spus: „Faceți unirea cât mai repede!”. L-a vizitat apoi pe Ion I.C. Brătianu și i-a povestit totul. Acesta l-a îndemnat să continue cu curaj. Apoi Inculeț a mers la Alexandru Marghiloman. I-a povestit și lui despre vizitele făcute și i-a condiționat unirea de respectarea reformelor făcute deja în Basarabia. Marghiloman i-a primit condițiile.

Realizarea Unirii a fost pregătită și la Chișinău de negocierile pe care Constantin Stere le-a avut cu marii latifundiași basarabeni, care se temeau de reforma agrară votată deja de Sfatul Țării și de întrevederea pe care Alexandru Marghiloman a avut-o cu aceștia în seara de 26 martie 1918.

A doua zi, la 27 martie Sfatul Țării votează, cu 86 de voturi pentru, 3 împotriva, 36 de abțineri (13 membri au absentat) următoarea rezoluție: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum mai bine de o sută de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România.”

Unirea Bucovinei la 1918

„Până în acel timp [anul 1775, când Poarta Otomană a cedat Imperiului Habsburgic, fără nici un drept, printr-o simplă convenție, Bucovina], n-a existat o țară numită Bucovina, deși încă de la începutul secolului al XV-lea se pomenește despre o regiune păduroasă cu acest nume la granița polonă”, scria Dimitre Onciul.

În timpul Primului Război Mondial, au emis pretenții asupra Bucovinei și Rusia, mizând pe elementul slav din Bucovina și determinată de interese geostrategice, dar și mișcarea națională ucraineană din Galiția și Bucovina.

La rândul ei, mișcarea națională românească, deși divizată între loialismul față de Viena și voința de unire și ai cărei fruntași erau împrăștiați de la Viena până în Basarabia, devine, pe măsură ce deznodământul războiului se apropia, tot mai activă. „Pentru refugiații ardeleni și bucovineni, mulți dintre ei proaspăt demobilizați de guvernul Marghiloman, Basarabia deveni o nouă patrie, în slujba căreia aceștia își puseseră toate forțele spirituale, ajutând la consolidarea noii vieți românești în provincia dintre Prut și Nistru” – nota Dimitrie Marmeliuc, profesor universitar, membru în Consiliul Național.

La 14 octombrie s-a organizat la Cernăuți o importantă adunare națională, la care au participat deputații din Parlamentul de la Viena, foștii deputați din ultima Dietă a Bucovinei, primari. S-a adoptat Moțiunea prin care reprezentanții poporului român din Bucovina se declarau, „în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești”. Se hotăra „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent.” Se institua un Consiliu Național din 50 membri, care să apere drepturile românilor din Bucovina și să stabilească o legătură între toți românii. Consiliul avea să rămână în strânsă legătură cu guvernul României de la Iași.

La 21 octombrie refugiații bucovineni din Chișinău se întruneau din nou, în prezența trimisului S.U.A. și a celui al Franței, și adoptau rezoluția ca „întreg teritoriul din monarhia habsburgică, revendicat de statul român, recunoscut și garantat prin tratatele de alianță încheiate de România cu puterile Întelegerii [Antantei] să fie liberat și unit cu patria-mamă”. În primul număr al ziarului Glasul Bucovinei, apărut la 22 octombrie 1918, Sextil Pușcariu publica articolul „Ce vrem”. „Vrem să rămânem români pe pământul românesc și să ne cârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești [...]. Pretindem ca împreună cu frații noștri din Transilvania și Ungaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă în cadrul românismului.”

La 3 noiembrie Adunarea Națională a ucrainenilor, desfășurată la Cernăuți, a hotărât încorporarea în noua republică ucraineană a celei mai mari părți din Bucovina. Soldați ucraineni întorși de pe front și membri ai legiunii ucrainene terorizau populația din Cernăuți. Au pătruns și în Palatul Național, unde își avea sediul Consiliul Național Român. Pentru a restabili ordinea în Bucovina, Iancu Flondor a solicitat sprijinul guvernului român. În acest scop, încă la 2 noiembrie 1918 a fost trimis la Iași Vasile Bodnărescu. El s-a întâlnit cu prim-ministrul României Alexandru Marghiloman, care a promis Consiliului Național Român să livreze arme, pentru constituirea unui corp de jandarmi sau a unei gărzii naționale. Deoarece situația din Cernăuți devenise critică, Vasile Bodnărescu pleacă din nou la Iași, pentru a se solicita intervenția armatei române în Bucovina. A fost trimisă Divizia 8, comandată de generalul Iacob Zadic. La 11 noiembrie trupele române intrau în Cernăuți, fiind primite cu entuziasm de populație. La 12 noiembrie Consiliul Național Român a adoptat Legea fundamentală provizorie asupra țării Bucovinei.

La 14 noiembrie, generalul Arthur Văitoianu, ministrul de Interne, i-l prezenta la Iași premierului C. Coandă pe Dimitrie Marmeliuc. „Pe dumneata generalul Văitoianu te-a

ales pentru o misiune importantă în Bucovina dimitale – i-a spus generalul Coandă. Vei pleca imediat cu avionul, rugând acolo pe dl. Iancu Flondor, căruia-i vei preda acest plic, să vină cât de curând la Iași, tot cu avionul”. Flondor l-a delegat pe Sextil Pușcariu să meargă, în locul lui, la Iași. La 17 noiembrie, Marmeliuc era trimis la Chișinău pentru a-i comunica lui Ion Nistor, liderul bucovinenilor din Basarabia, că era așteptat la Iași. Ajuns în Capitala țării din acel moment, Ion Nistor, Sextil Pușcariu și reprezentanții guvernului român au stabilit pașii următori.

Guvernul român le-a pus la dispoziție refugiaților bucovineni din Basarabia trei vagoane de tren cu care au ajuns la Cernăuți. La 25 noiembrie s-a decis convocarea pentru 28 noiembrie a Congresului General al Bucovinei.

În sala sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți au participat, pe lângă delegații românilor, și cei ai ucrainenilor, germanilor și polonezilor. S-au strâns și câteva mii de bucovineni. Din Basarabia au fost prezenți Pan Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan. Au venit și români din Transilvania. Reprezentantul polonezilor și cel al germanilor s-au pronunțat pentru unire. „Ce frumoasă a fost acea zi de 28 noiembrie 1918! Se bucura parcă și cerul de fericirea noastră, trimitându-ne, în acel început de iarnă, raze calde de soare” – nota Dimitrie Marmeliuc. Iar o ediție specială a Glasului Bucovinei anunța: „Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinții noștri care au murit de dorul acestui vis de azi înainte vor găsi odihna cuvenită în pământul liber și dezrobit!”

Unirea Transilvaniei, 1918

Două au fost zilele decisive ale luptei pentru unire dusă de românii din Transilvania în anul 1918: 12 și 18 octombrie. În prima zi a fost adoptată Declarația de la Oradea. Textul a fost elaborat de Alexandru Vaida-Voevod. Documentul contestă clar dreptul Parlamentului de la Budapesta și al guvernului ungar „să se considere ca reprezentante ale națiunii române, ca să poată reprezenta la Congresul general de Pace motivele lor naționale”. Principiul autodeterminării în formula wilsoniană se regăsește combinat cu conceptele vehiculate de elita românească a secolului al XIX-lea. La 18 octombrie, tot Vaida-Voevod vorbește pentru prima oară în Parlamentul de la Budapesta în numele tuturor românilor. Stenograma ședinței a înregistrat momentul în care dă citire documentului adoptat la Oradea. „Camera a fost cuprinsă de panică”. „Declarația” și „Discursul” au avut și o altă menire, la fel de importantă. Marile puteri, S.U.A. în special, așteptau ca fostele naționalități din Austro-Ungaria să-și exprime opțiunile public și să fie validate instituțional. I.G. Duca își amintea: „Din Budapesta ne sosea discursul lui Vaida-Voevod în parlament. Semnalul eliberării fraților ardeleni. Când Brătianu ni l-a citit la întrunirea de la Mârzescu [la Iași], plângeam cu toții de emoțiune și de bucurie.”

În perioada următoare, pretutindeni în Transilvania s-au înființat consilii și gărzi naționale, alături de cele ungurești, care să susțină ordinea și siguranța publică. La 31 octombrie s-a format Consiliul Național Român Central, format din șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai socialiștilor, sub președinția lui Ștefan Cicio Pop.

Între 13 și 15 noiembrie, după încheierea armistițiului între Antantă și guvernul ungar, au avut loc tratative la Arad între o delegație a Consiliului Național Român Central și guvernul de la Budapesta. Din cauza poziției delegației ungare, tratativele au eșuat. Ziarul Românul din 21 noiembrie a publicat chemarea poporului român la Alba Iulia. „Istoria ne cheamă la fapte. Mersul irezistibil al civilizațiunii omenești a scos și neamul nostru românesc din întunericul robiei la lumina cunoștinței de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte și vrem să trăim alături de celelalte națiuni ale lumii, liberi și independenți.”

În dimineața zilei de 23 noiembrie un avion Farman 40 decola de la Bacău spre Blaj. Pilotul, Ștefan Niculescu, și pasagerul său, căpitanul Victor Precup, aveau fețele date cu parafină, ca să reziste în carlinga deschisă la -40 C, cât se înregistra la altitudinea de 2.600 m, când traversau Carpații. Căpitanul Precup avea o geantă sigilată, cu trei documente: o scrisoare a lui Ion I.C. Brătianu către Comitetul Național Român Central, o scrisoare a lui Nicolae Bălan către Vasile Goldiș, care informa despre misiunea sa la Iași și asigurările primite de la ministrii Franței, Angliei și Statelor Unite că vor fi sprijiniți în acțiunea de unire și cerința ca hotărârea de unire să fie rezultatul unei mari adunări naționale, cel mai bine la Alba Iulia, ținută, dacă se poate, în aceeași zi cu cea de la Cernăuți, și o alta tot a lui Bălan către Vasile Suciu, președintele Consiliului Național Român din Blaj. Avionul a aterizat, după un zbor de 2 ore și un sfert, pe Câmpia Libertății de la Blaj. Cei doi nu au apucat să coboare și s-au trezit înconjurați de oamenii care trecuseră îmbrăcați prin apa Târnavei după ce văzuseră tricolorul pe avion.

„Cam 100.000 de țărani cari erau fruntea satelor, în port de sărbătoare, cu flamură națională și muzică, în strigăte de bucurie și cântece, au pornit cu trenuri speciale ori cu vagoane atașate la trenurile din toate direcțiile spre cetatea visurilor noastre” – își amintea Ion Clopoțel, redactorul-șef al ziarului Românul. Un alt Mârza, pe lângă singurul fotograf al acelei zile istorice, care a luat parte la adunarea de la Alba Iulia, a fost Traian. Tatăl lui a plecat cu delegația oficială a locuitorilor din Galtiu către Alba Iulia, la 4 dimineața, pe jos. Traian Mârza a dorit să fie și el prezent acolo, deși avea doar șapte ani. S-a rugat de un soldat german dintr-o unitate de artilerie încartiruită în sat

și care tocmai pornea spre Germania să îl ia și pe el în chesonul pe care îl conducea. Pe drum îl vede maiorul comandant și după ce află că vrea să meargă la Alba Iulia, îl ia la el în trăsură. Așa a ajuns Traian Mârza la Alba Iulia la 1 decembrie 1918.

Cu o zi înainte de adunarea de la Alba Iulia a avut loc o conferință prezidată de Cicio Pop. S-a discutat dacă să se facă unirea cu condiții sau nu. Tineretul cere gălăgios renunțarea la orice condiții. Ecoul dezbaterilor ajunge afară și se fac mari presiuni din partea mai ales a tinerilor să se renunțe la condiții. Maniu spune că trebuie unirea, trebuie potolit poporul, dar va fi nevoie de o perioadă de tranziție.

A doua zi, în sala casinei naționale s-au întrunit membrii sfatului național și delegații consiliilor din toate regiunile. Ștefan Cicio Pop a luat primul cuvântul. Se verifică apoi cele 1.228 de mandate ale delegaților consiliilor naționale. Vasile Goldiș citește Rezoluția de unire, al cărei punct-cheie este: „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie – 1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dâșii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre.” Visul de veacuri s-a împlinit.

Salvarea Vienei, Pragăi și a Budapestei de revoluțiile bolșevice

Unirea din 1918 a fost încununarea unui vis al românilor. S-a împlinit într-un context surprinzător de favorabil nouă, după ce în perioada anterioară am fost de mai multe ori pe punctul să pierdem și statul care ne mai rămăsese neocupat de Puterile Centrale. Unirea a fost posibilă pentru că o elită politică și intelectuală de excepție a știut să mobilizeze la luptă pe români. Dar Unirea din 1918 a fost posibilă și pentru că proiectul acesta al nostru a găsit sprijin puternic la marile puteri ale momentului. Ele au văzut atunci un rost pentru români în această parte a Europei, răvășită de revoluțiile bolșevice. Au văzut că soldatul român, spre deosebire de cel rus, cel ungar sau austriac, de cel german nu a plecat urechea la chemarea revoluției bolșevice. Mai mult, soldatul român a salvat Viena de revoluția bolșevică, a apărat Praga de „roșii”, a eliberat Budapesta de Béla Kun și, alături de soldatul polonez, era gata să lupte contra Armatei Roșii. Un ofițer britanic aflat în Basarabia în 1918-1919 spunea că nu poate fi subliniată îndeajuns importanța armatei române pentru apărarea Europei întregi de bolșevici. El remarcă excepționalul moral al soldatului român, care făcea ca încercările bolșevice de a recruta simpatizanți să fie fără sorti de izbândă.

În toamna lui 1918, Iuliu Maniu, care avea gradul de sublocotenent de artilerie, fiind în același timp și responsabil cu problemele militare și relațiile externe în Comitetul Național Român Central, se afla la Viena. Misiunea lui era să constituie o armată românească din regimentele garnizoanelor Viena și Praga. A convocat pe toți ofițerii români din cele două garnizoane și le-a propus să constituie Sfatul soldaților români din Viena. Cei 100 de ofițeri i s-au subordonat lui. La 1 noiembrie Maniu a mers la ministrul de Război austriac și i-a cerut să recunoască Sfatul militar român și să le pună la dispoziție barăcile Regimentului 64, format din ardeleni, și spații în clădirea ministerului. A căpătat șase încăperi la mezanin. Dispuneau de telefoane și o mașină cu drapelul roșu, galben și albastru. Au scos și un Ziar al soldaților români, editat de un ziarist din Bucovina. Viorel Tilea, viitorul om politic și diplomat, aflat atunci pe lângă Maniu, își amintea: „Într-una dintre zile s-au auzit împușcături pe Ring. Un glonte a pătruns prin fereastra camerei secretarilor Consiliului Național Român de la Ministerul de Război austriac. Comuniștii reușiseră să găsească arme și începuseră atacul contra Reichstag-ului, Poștei și Poliției, pentru a pune stăpânire pe întreaga Viena. Poliția era ca și inexistentă și efectivele ei insuficiente. Soldații austrieci fuseseră lăsați la vatră. Ministrul de Război austriac l-a căutat pe Iuliu Maniu și i-a cerut ca Regimentul 64 și alte unități militare românești să restabilească ordinea. Sub ordinele Consiliului Național Român, armata română a ieșit pe străzi, cu tricolorul în frunte, și după lupte grele a readus liniștea”. Câteva zile ordinea și siguranța publică a Vienei au fost susținute exclusiv de regimentul românesc. Plebea vieneză, gata de pradă, a fost liniștită, redusă la tăcere.

Revoluția din Praga a izbucnit la 28 octombrie 1918. Se găseau acolo Regimentul sedentar 2 Brașov și Regimentul sedentar 51 Cluj și o parte a Regimentului 37 Oradea Mare. Trupe cehe nu erau. Erau însă unități ungurești și nemțești. Primul adjutant al Regimentului 2 Brașov era Alex. Șimon, care a luat comanda trupelor române, organizându-le în Legiunea română din Praga. A încheiat un acord cu cehii, potrivit căruia militarii români se angajau să asigure ordinea în Praga și într-un diametru de 10 km împrejur.

Ion Clopoțel, redactorul șef al ziarului Românul, își amintea și el: „Revoluția a izbucnit în noaptea de 31 octombrie – 1 noiembrie. Cu iuțea de fulger s-a răspândit victorioasă pe întreg întinsul monarhiei bătrâne. Au fost trei zile de jaf cumplit [...] În ziua revoluției, soldații din cetatea de pe Murăș a Aradului părăseau serviciile și de pe pod aruncau armele în apă. În garnizoana orașului era multă armată și populația orașului tremura de groaza necunoscutului.” Nemulțumit de noua linie de demarcație stabilită de Conferința

de Pace de la Paris, guvernul Károlyi demisionează și predă puterea „proletariatului popoarelor Ungariei”. Se naște republica comunistă ungară. După izbucnirea revoluției bolșevice la Oradea, la 24 martie, liderii românilor au fost internați. La 20 aprilie orașenii au trimis trăsuri și alte vehicule ca să-i aducă pe soldații români, opriți, din cauza oboselii, la Tileagd, atât erau de dornici să-i aibă în oraș cât mai repede, ca să potolească teroarea roșie.

Ca eliberatori au fost primiți militarii români și în Budapesta. Pe lângă teroarea fizică, regimul comunist instaurat de Béla Kun aduse și o foamete cumplită. Bucătăriile de campanie ale armatei române au hrănit populația înfometată a orașului. Peste ani, la iscălirea Pactului Anticomintern, ministrul de Externe ungar a ținut să accentueze (fapt care nu era trecut în discursul depus în prealabil) că poporul maghiar se poate mândri de a fi fost primul care a înlăturat o guvernare comunistă, spre disperarea ministrului de Externe român, Mihai Antonescu, care neștiind germana, a pus pe consilierii care îl înconjurau să-i traducă un text făcut de dânsul și pe care l-a citit apoi. Dar momentul unei replici imediate fusese pierdut.

În perioada interbelică, s-a încercat crearea unui „cordon sanitar”, bazat pe Polonia și România. Nu s-a reușit. Proiectul a fost reluat, pe alte baze, în zilele noastre, sub forma Inițiativei celor trei mări.

Istoria românilor

în 100 de momente esențiale

un proiect

www.eualegromania.ro

